

ISSN: 2147-0936

İNÖNÜ UNIVERSITY INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt / Volume 12, Sayı / Number 2
KIŞ / WINTER 2023

İNİJOSS

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INONU UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

Cilt / Volume 12, Sayı / Number 2, KIŞ / WINTER 2023

Genel Sayı / General Issue: 24

INIJOSS, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda iki defa yayınlanan hakemli uluslararası bir dergidir. / INIJOSS is an international refereed journal published twice a year By Inonu University Institute of Social Sciences.

Sahibi / Owner

Dr. Suzan ERGÜN

Editörler / Editors

Dr. Tolga ORAL
Dr. Murat ÖZTÜRK
Dr. Serkan DEMİR
Dr. Bilal GENÇ

Alan Editörleri

Dr. Esra Canpolat GÖKÇE
Dr. Handan BELLİ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Ali Şen (İnönü Üniversitesi) Dr. Ayman Hayajneh, (Yarmouk University/Jordan), Dr. Ferið Ca'feri (University of Zanjan/IRAN), Dr. Ian Almond, (Georgetown University/Qatar), Dr. Jamal Al Shalabi, (Hashemite University/Jordan), Dr. Masood Kalyar (GC University Faisalabad, Pakistan) Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Dr. Mehmet Önal (İnönü Üniversitesi), Dr. Oğuzhan Göktoğa (İnönü Üniversitesi), Dr. Ömer ESEN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi), Dr. Saim Kayadibi (International Islamic University/Malaysia), Dr. Şermin KALAFAT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Ünal İmik (İnönü Üniversitesi)

Yazı İşleri /Editorial Secretary

Sare UZAN

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 3, 44280, Malatya-TÜRKİYE,
tel. 90 422- 377 30 70
e-mail: sobe@inonu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

INIJOSS'ta, her makale için en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / INIJOSS uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İnijoss'ta Araştırma makaleleri yayınlanmadan önce intihal programıyla taranmaktadır. / Research articles in INIJOSS are checked for plagiarism before publication.

INIJOSS, TR DİZİN, EBSCO ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.

DANIŞMANLAR / ADVISORY BOARD

- Dr. Abdullah Korkmaz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Abdülkadir Baharççek (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet İncekara (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Karadağ (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Alhagi Drammeh (Al-Maktoum College of Higher Education-Scotland/ UK)
Dr. Ali Şen (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Amjad Hussain (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. Ayşe Kavuncu (Yıldırım Beyazıt University/TÜRKİYE)
Dr. Bülent Güloğlu (İstanbul Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Cafer Mum (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ejaz Ahmed (Brock University/CANADA)
Dr. Elşen Memmedov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Emin Çelebi (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan Erkuş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Hakan Kahyaoğlu (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Hasan Ağan Karaduman (Yıldız Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Hatice Esedova, (Azerbaijan National Museum of Fine Arts/ AZERBAYCAN)
Dr. Hüseyin Subhi Erdem (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Işıl Akgül (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. İbrahim AKSU (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Jan Zygmunt (Wroclaw University, Wroclaw/ POLONYA)
Dr. Levent Gökdemir (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Balçılar (Eastern Mediterranean University/ KKTC)
Dr. Mehmet Güngör (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Karagöz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Arslan (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Koç (Ryerson University/UAS)
Dr. Mustafa Özer (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Naim Ürkmez (Erzurum Technical University/TÜRKİYE)
Dr. Namık Kemal Öztürk (Muğla Sıtkı Koçman University/ TÜRKİYE)
Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Nihat Akbıyık (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Osman Zekai Orhan (İstanbul Rumeli University/ TÜRKİYE)
Dr. Özlem Gökaş (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Philip Wilson (University of East Anglia/UK)
Dr. Ramazan Korkmaz (Maltepe University/ TÜRKİYE)
Dr. Serap Buyurgan (Başkent University/ TÜRKİYE)
Dr. Sıdika Akdeniz (Şirnak University/TÜRKİYE)
Dr. Südabe Salihova (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Şahin Ekber (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Taner Akçacı (Gaziantep University/ TÜRKİYE)
Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Zekai Özdemir (İstanbul University/ TÜRKİYE)

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

SEÇİLMİŞ AVRUPA ÜLKELERİNDE KİŞİ BAŞI ENERJİ TÜKETİMİ YAKINSAMASI: RALS TESTİNDEN KANITLAR

İbrahim Sezer BELLİLER & Ahmet DEMİRALP 141-156

BANKA DIŞI FAİZSİZ FİNANSMAN SİSTEMİ TERCİH ÖLÇEĞİ; GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Mehmet BÜKEY & Yavuz TÜRKAN..... 157-177

INDSERV ÖLÇEĞİNİN İMALAT SEKTÖRÜ ÜZERİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ VE ÖLÇEĞE KATILIM DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR SAHA ARAŞTIRMASI: ELAZIĞ İLİ ÖRNEĞİ

Melike HALİFEOĞLU & Mevlüt TÜRK 178-204

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK MODERNLEŞMESİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: ŞABAN TEOMAN DURALI ÖRNEĞİ

Veysel ERGÜÇ..... 205-221

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA TÜRK DÜNYASI JEOPOLİTİĞİ

Osman AĞIR..... 222-239

TERÖRLE MÜCADELEDE TEKNOLOJİNİN ETKİLERİ: TÜRKİYE'NİN PKK İLE MÜCADELESİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Ekrem Yaşar AKÇAY & Halil Emre DENİŞ & Selim KANAT & Murat MUTLU 240-256

TOM STOPPARD'IN GERÇEK MÜFETTİŞ HOUND'UNDA VE FERHAN ŞENSOY'UN FİŞNE PAHÇESU'NDE POSTMODERN ELEMENTLER: BİR MUKAYESE

Kenan KOÇAK & Hanife Zeynep CİHAN DEMİR 257-274

YUNAN MİTOLOJİSİNDE ATAERKİL PANTEON'DA RAHİM KISKANÇLIĞININ İZLERİ

Banu AKÇEŞME 275-290

İDEOLOJİ VE EDEBİYAT: NAKAE CHOMIN'IN “ÜÇ SARHOŞUN SİYASİ DİYALOGU (SANSUIJIN KEIRIN MONDO)” ADLI ESERİNDE HEGEMONİK İDEOLOJİ VE -İZM OLARAK İDEOLOJİ ÇÖZÜMLEMESİ

Yasemin YAZICI 291-306

MEHMET AKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ DEĞERLERİ İÇEREN SÖZ VARLIĞININ EDİMBİLİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osman TÜRK..... 307-326

İBN HALDUN'UN UMRAN İLMİ İLE AUGUSTE COMTE'UN SOSYOLOJİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Fatma ÇİÇEK..... 327-351

**YAPAY ZEKÂ VE TEKNOLOJİNİN YAŞLI BAKIMINDA ROLÜ: ROBOT & FRANK FİLMİ
BAĞLAMINDA BİR İNCELEME**

Mert ERSÖZLÜ..... 352-368

1927 NÜFUS SAYIMINA GÖRE ERZURUM VİLAYETİ'NİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

Handan HAYKIR..... 369-384

ARAŞTIRMA NOTLARI

**TEDARİK ZİNCİRİNDEKİ BOZULMANIN İŞLETMELERİN STOK SEVİYESİNE ETKİSİNİN
STOKÇULUK ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ**

Mehmet TURSUN..... 385-397

SPOR YÖNETİMİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Gözde ERSÖZ & Ahmet Münir GÖKMEN..... 398-420

TABLE of CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

CONVERGENCE OF PER CAPITA ENERGY CONSUMPTION IN SELECTED EUROPEAN COUNTRIES: EVIDENCE FROM RALS TESTS

İbrahim Sezer BELLİLER & Ahmet DEMİRALP 141-156

NON-BANK INTEREST-FREE FINANCING SYSTEM PREFERENCE SCALE; VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Mehmet BÜKEY & Yavuz TÜRKAN..... 157-177

A FIELD STUDY ON THE APPLICABILITY OF THE INDSERV SCALE ON THE MANUFACTURING SECTOR AND DETERMINING THE LEVEL OF PARTICIPATION IN THE SCALE: ELAZIG PROVINCE EXAMPLE

Melike HALİFEOĞLU & Mevlüt TÜRK..... 178-204

A CRITICAL APPROACH TO TURKISH MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC ERA: THE CASE OF ŞABAN TEOMAN DURALI

Veysel ERGÜÇ..... 205-221

TURKISH WORLD GEOPOLITICS WITHIN THE CONTEXT OF THE KARABAKH PROBLEM

Osman AĞIR..... 222-239

EFFECTS OF TECHNOLOGY IN COMBATING TERRORISM: AN ASSESSMENT ON TÜRKİYE'S COMBATING AGAINST PKK

Ekrem Yaşar AKÇAY & Halil Emre DENİŞ & Selim KANAT & Murat MUTLU 240-256

POSTMODERN ELEMENTS IN TOM STOPPARD'S THE REAL INSPECTOR HOUND AND FERHAN ŞENSOY'S FİŞNE PAHÇESU: A COMPARISON

Kenan KOÇAK & Hanife Zeynep CİHAN DEMİR..... 257-274

THE TRACES OF WOMB ENVY IN THE PATRIARCHAL PANTHEON IN GREEK MYTHOLOGY

Banu AKÇEŞME..... 275-290

IDEOLOGY AND LITERATURE: ANALYSIS OF IDEOLOGY AS HEGEMONIC IDEOLOGY AND -ISM IN NAKAE CHOMIN'S WORK TITLED "POLITICAL DIALOGUE OF THREE DRUNKNS (ŞANSUIJIN KEIRIN MONDÖ

Yasemin YAZICI 291-306

AN EVALUATION OF THE WORD CONTAINING NATIONAL VALUES IN MEHMET AKIF ERSOY'S POEMS IN TERMS OF PRAGOLOGY

Osman TÜRK..... 307-326

A COMPARATIVE ANALYSIS OF IBN KHALDUN'S SCIENCE OF UMRAN AND AUGUSTE COMTE'S SOCIOLOGY

Fatma ÇİÇEK..... 327-351

**THE ROLE OF ARTİFİCİAL İNTELLİGENCE AND TECHNOLOGY İN OLDER CARE: A STUDY
İN THE CONTEXT OF THE FİLM "ROBOT & FRANK"**

Mert ERSÖZLÜ..... 352-368

**POPULATION CHARACTERISTICS OF ERZURUM PROVINCE ACCORDING TO THE 1927
POPULATION CENSUS**

Handan HAYKIR..... 369-384

REVIEW ARTICLES

**İNVESTIGATION OF THE EFFECT OF DISTORTION IN THE SUPPLY CHAIN ON THE STOCK
LEVEL OF THE BUSINESSES WITHIN THE FRAMEWORK OF STOCKPILING**

Mehmet TURSUN..... 385-397

DİGİTAL TRANSFORMATION İN SPORTS MANAGEMENT

Gözde ERSÖZ & Ahmet Münir GÖKMEN..... 398-420

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

SEÇİLMİŞ AVRUPA ÜLKELERİNDE KİŞİ BAŞI ENERJİ TÜKETİMİ YAKINSAMASI: RALS TESTİNDEN KANITLAR

İbrahim Sezer BELLİLER

Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Ekonometri
Bölümü, sezerbelliler@gmail.com.tr

0000-0001-8141-6347

Ahmet DEMİRALP

Dr., Harran Üniversitesi, Ekonometri Bölümü,
ahmt.dmrp@gmail.com

0000-0002-0981-7215

Atıf / Citation: Belliler İ. S. & Demiralp A. (2023). Seçilmiş avrupa ülkelerinde kişi başı enerji tüketimi yakınsaması: RALS testinden kanıtlar. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(2), 141-156.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1369331>

Öz

Gelişen ekonomilerin son yıllardaki odak noktası sadece kişi başı milli gelirin büyümesi olmaktan çıkmış yerini sürdürülebilirliğe bırakmıştır. Sürdürülebilir bir ekonomi artık sürdürülebilir çevre ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin enerji kullanım oranları sürdürülebilirlik çerçevesiyle birlikte oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmada kişi başı enerji tüketiminin en çok olduğu 10 Avrupa ülkesinin enerji tüketimi yakınsaması 1965 ile 2022 yılları arasında kapsayan veri seti kullanılarak incelenmiştir. Enerji yakınsamasının tespiti için geleneksel birim kök testleri ile kalıntıları genişletilmiş birçok güncel birim kök testi kullanılmıştır. Geleneksel birim kök testleri sonucunda yakınsamanın varlığına dair yeterli kanıt elde edilememiş olup uygulanan klasik birim kök testleri temel hipotezi reddedebilme konusunda oldukça güçsüz kaldığı tespit edilmiştir. Klasik birim kök testlerinden elde edilen kalıntılar incelendiğinde ise birçok ülkenin kalıntılarının normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle kalıntıları eklenmiş RALS tipi birim kök testleri veri setlerine uygulanmıştır. Klasik birim kök testleri neticesinde hiçbir ülke için yakınsama tespit edilememesine karşın RALS tipi birim kök testleri sonuçlarında bazı Avrupa ülkelerinin yakınsama davranışı gösterdiği tespit edilmiştir. Veri setinin 58 yıllık dönemi içermesi nedeniyle bu uzun dönemde birçok ekonomik dalgalanmanın yaşandığı bilinmektedir. Bu sebeple veri setlerine son olarak yapısal kırılmaları dikkate alan en güncel RALS tipi birim kök testi uygulanmıştır. Klasik birim kök testlerinde hiç yakınsama tespit edilememiş olup kırılmasız RALS tipi birim kök testleri neticesinde üç ülkenin grup ortalamasına yakınsadığı bulunmuştur. En son uygulanan kırılmalı RALS tipi birim kök testi sonucunda ise seçilmiş 10 Avrupa ülkesinden 7'sinin (Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, Romanya ve Yunanistan) grup ortalamasına yakınsadığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Enerji tüketimi, Yakınsama, RALS birim kök testi

CONVERGENCE OF PER CAPITA ENERGY CONSUMPTION IN SELECTED EUROPEAN COUNTRIES: EVIDENCE FROM RALS TESTS

Abstract

The focus of developing economies in recent years has shifted from the growth of per capita national income to sustainability. A sustainable economy is now possible with a sustainable environment. Therefore, energy utilization rates of countries have become a very important issue with the sustainability framework. In this study, the energy consumption convergence of the 10 European countries with the highest per capita energy consumption is analyzed using the data set covering the period between 1965 and 2022. Conventional unit root tests and many recent unit root tests with extended residuals are used to detect energy convergence. Conventional unit root tests did not provide sufficient evidence for convergence, and the classical unit root tests were found to be very weak in rejecting the null hypothesis. When the residuals obtained from the classical unit root tests are analyzed, it is found that the residuals of many countries are not normally distributed. Therefore, RALS-type unit root tests with extended residuals were applied to the data sets. Although no convergence was detected for any country because of classical unit root tests, it was found that some European countries showed convergence behavior in the results of RALS-type unit root tests. Since the data set covers 58 years, it is known that many economic fluctuations have been experienced in this long period. For this reason, the most recent RALS type unit root test, which considers structural breaks, was applied to the data sets. No convergence was detected in the classical unit root tests, and because of the unbroken RALS-type unit root tests, it was found that three countries converged to the group average. As a result of the latest RALS-type unit root test with breaks found that 7 out of 10 selected European countries (Germany, Belgium, France, Netherlands, Italy, Romania, and Greece) converged to the group average.

Keywords: Energy consumption, Convergence, RALS unit root test

GİRİŞ

Enerji, çağımızın en önemli sorunlarından biridir ve tüm dünyadaki araştırmacıların büyük ilgisini çekmektedir. Enerji güvenliği, enerji verimliliği, ekonomik büyüme, sürdürülebilirlik, sera gazı emisyonları ve iklim değişikliği gibi önemli küresel konuların tümü enerji sektörüyle ilgilidir. Bu sebeple ekonomideki önemi nedeniyle araştırmacılar enerji tüketiminin farklı yönlerini araştırmışlardır (Fallahi, 2017). Ayrıca enerjinin üretim için vazgeçilmez bir kaynak olması ve bu kaynaktaki değişimlerin üretim olanaklarını doğrudan etkilemesi, enerji ile ilgili konuların iktisat literatüründeki önemini her geçen gün artırmaktadır. Sanayi devriminden itibaren üretim biçimleri tamamen değişmiştir ve buradaki tetikleyici mekanizma teknolojik gelişmeden başka bir şey değildir (Demir ve Çergibozan, 2020).

Enerji kullanımı, dünya çapında mal ve hizmet üretiminde ve ekonomilerin işleyişinde hayati bir girdidir. Ancak ekonomiler daha fazla sanayileştikçe ve enerji sektörü zaman içinde geliştikçe, enerji kullanım modelleri de değişmektedir. Enerji sektöründeki teknolojik gelişmeler ve enerji altyapısının daha da modernleştirilmesi, birçok sanayileşmiş ekonomi için azalan enerji yoğunluklarının (enerji-GSYİH oranı) gösterdiği gibi enerji verimliliğinde iyileşmelerle sonuçlanmıştır (Meng vd., 2013).

Ülkeler arası yakınsama açısından enerji tüketiminin dağılımının incelenmesi, ekonomik kalkınma perspektifinden ve sürdürülebilirlik bağlamında önemlidir. Üretim sürecinde önemli bir girdi olarak algılanan enerji kullanımının çıktı ve büyüme ile ilgisi açıktır. Enerji kullanımı ve çevresel kalite arasındaki ilişki, ülkeler arası enerji tüketimi kalıplarını sera emisyonları, küresel

ısıtma ve emisyonlarla ilgili uluslararası girişimler de dahil olmak üzere sürdürülebilirlik konularının önemli bir boyutu haline getirmektedir (Mohammadi ve Ram, 2012).

Enerji tüketiminde stokastik yakınsamanın incelenmesi, kişi başına gayri safi yurtiçi hasılabın (GSYH) yanı sıra ekonomik refahın ölçülmesinde daha kabul edilebilir bir temel sağladığı için kişi başına enerji tüketiminde stokastik yakınsamaya odaklanarak ekonomi politikalarında, özellikle de enerji politikalarında başarıya ulaşmak için literatürde birçok tartışmaya konu olmuştur (Mohammadi ve Ram, 2012; Meng vd, 2013; Demir ve Cergibozan, 2020). Dahası, bir grup ulus veya bölge içinde kişi başına enerji tüketiminde stokastik yakınsama, ülkenin bir yıldaki (t) her ekonomi için ortalama enerji tüketimine göre kişi başına enerji tüketiminin durağan olduğu anlamına gelir, ancak bu, ülkenin kişi başına enerji tüketiminin eşit olma eğiliminde olduğu anlamına gelmez, daha ziyade, bir serinin grubun ortalamasına doğru bir yakınsama olduğu anlamına gelir (Fallahi, 2017; Pan ve Maslyuk-Escobedo, 2019; Qahtan vd., 2021).

Ayrıca, enerji tüketimi ekonomik büyümenin sağlanmasında katalizör ve vazgeçilmez bir araç olduğundan, enerji tüketiminde stokastik yakınsama konusunun araştırılması, yani enerji tüketim düzeyinde yakınsama, uzun bir zaman diliminde sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kapsamlı enerji politikaları tasarlayarak enerji arzının sürdürülmesinde uygun enerji politikalarının formüle edilmesinde bilgi sağlayacaktır (Öztürk ve Aslan, 2011).

Enerji tüketiminde birim kök testlerinin kullanımı Narayan ve Smyth (2007) ile başlayarak zamanla bu alanda birçok çalışma araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Ortaya çıkan bu literatürü yakın zamanda, Meng vd. (2013) Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinde kişi başına enerji tüketimindeki koşullu yakınsamayı incelemek üzere bireysel zaman serisi testleri için birim kök testleri uygulamak üzere genişletmiştir (Mishra ve Smyth, 2014). Bu bağlamda seçilmiş Avrupa ülkelerindeki kişi başı enerji tüketim yakınsaması geleneksel ve kalıntılarla genişletilmiş en küçük kareler yöntemine dayanan birim kök testleri ile incelenmiştir. Seçilen 10 Avrupa ülkesi (Almanya, Hollanda, Polonya, Yunanistan, Belçika, Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya ve Romanya) için kişi başı enerji tüketim verileri 1965-2022 yıllarını kapsayacak şekilde alınmıştır. Geleneksel birim kök testleri ile karşılaştırabilmek için hataların normal dağılmamasını dikkate alan RALS-ADF ve hem yapısal kırılmalı hem de yapısal kırılmamasız RALS-LM testleri kullanılarak çalışma detaylandırılmıştır. Çalışmanın hem konusu hem de kullanılan analiz yöntemlerinin güncel olması nedeniyle literature katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın geri kalan kısmı şu şekilde planlanmıştır. Birinci bölümde kişi başı enerji tüketim yakınsamasını konu alan çalışmalar raporlanmıştır. İkinci bölümde veri seti ile analizde kullanılacak yöntemler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise analiz sonuçlarına ait ampirik bulgular tablolarla açıklamalı olarak verilmiştir. Son olarak sonuç bölümünde ise yapılan çalışma özetlenmiştir.

1. LİTERATÜR

Enerji yakınsaması teorisi ile ilgili ilk çalışmalar düşük ve yüksek gelirli ülkeler arasındaki büyüme oranlarının yakınsamasını gelir dağılımı üzerinden analiz eden ekonomik büyüme modellerinde (Solow, 1956; Barro, 1991; Mankiw vd., 1992; Quah, 1993) yer almaktadır (Liu ve Lee, 2020). Son zamanlara kadar enerji yakınsaması ile ilgili yapılan çalışmalar enerji yoğunluğu yakınsaması üzerine yoğunlaşmaktaydı (Markandya vd., 2006; Le Pen ve Sevi, 2010; Liddle, 2010; Mulder ve de Groot, 2012; Ezcara, 2007; Herrerias, 2012). Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar enerji kullanımı/tüketimi yakınsamasına doğru bir yönelim göstermiştir. Bu çalışmanın ana konusu enerji tüketiminin yakınsaması üzerine olduğu için literatür çalışması buna yoğunlaşarak verilecektir. Aşağıdaki tabloda ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalar yıl bazlı verilerek derlenmiştir.

Yazar(lar)	Değişken	Dönem ve Veri Seti	Yöntem	Bulgular
Mohammadi ve Ram (2012)	Kişi başı enerji ve elektrik tüketimi	1971-2007 108 ülke	Kantil regresyon, beta ve sigma yakınsama	Kişi başı enerji yakınsaması için zayıf kanıtlar geçerli
Meng vd. (2013)	Kişi başı enerji kullanımı	1960-2010 25 OECD ülkesi	LM, RALS-LM birim kök testleri	OECD ülkeleri arasında enerji yakınsaması geçerli
Mishra ve Smyth (2014)	Kişi başı enerji tüketimi	1971-2011 ASEAN ülkeleri	Panel KPSS durağanlık, LM birim kök testi	Her iki test sonucuna göre ASEAN ülkelerinde enerji yakınsaması geçerli
Anoruo ve DiPietro (2014)	Kişi başı enerji tüketimi	1971-2011 22 Afrika ülkesi	Birinci ve ikinci nesil panel birim kök testleri	15 ülke için grup ortalamasına yakınsama geçerli
Fallahi ve Voia (2015)	Kişi başı enerji kullanımı	1960-2012 25 OECD ülkeleri	Romano ve Wolf (2001)'in alt örneklem güven aralıkları	Analiz sonuçlarından 13 ülke için yakınsama geçerli
Fallahi (2017)	Kişi başı enerji kullanımı	1971-2013 109 ülke	Pesaran (2007) ikili yaklaşımı içinde alt örneklem güven aralıkları	Örneklem gruplarının hepsi için yakınsama geçerli
Hao ve Peng (2017)	Kişi başı enerji tüketimi	1994-2014 30 Çin eyaleti	Mekansal dinamik ekonometrik modeller, beta yakınsaması	Çin eyaletlerinde mutlak ve koşullu beta yakınsaması geçerli
Le vd. (2017)	Kişi başı enerji ve elektrik kullanımı	1989-2012 19 APEC ülkesi	Im vd. (2005) panel birim kök testi, Hadri ve Rao (2008) panel durağanlık, Panel KSS testi	Bütün APEC ülkesinde yakınsama geçerli

Esenyel (2017)	Kişi başı enerji tüketimi	1960-2014 Türkiye, OECD, AB ülkeleri	ZA, LP, LM, NP birim kök testleri	Türkiye’de enerji tüketimi OECD ve AB ülkelerine yakınsamamaktadır
Ivanovski vd. (2018)	Kişi başı enerji tüketimi	1990-2016 7 Avustralya bölgesi ve 9 sektör	Philips-Sul kulüp yakınsama yaklaşımı	Kişi başına toplam enerji tüketimi ve dokuz sektörün sekizinde kişi başına enerji tüketimi için çoklu kulüp yakınsaması geçerli
Pan ve Maslyuk-Escobedo (2019)	Kişi başı enerji tüketimi	1971-2014 26 Afrika ülkesi	Panel birim kök testleri, RALS-LM birim kök testi	İncelenen ülkelerin çoğunda koşullu stokastik yakınsama geçerli
Liu ve Lee (2020)	Kişi başı enerji tüketimi	1971-2014 107 ülke	ADF, PP ve KPSS birim kök testleri, LLC, Breitung, IPS, ADF-Fisher ve PP-Fisher panel birim kök testleri, Fourier Panel KSS birim kök testi	İncelenen ülkelerin çoğunda stokastik yakınsama geçerli
Akram vd. (2020)	Kişi başı enerji tüketimi	1971-2017 Hindistan sektörel düzeyde	İki aşamalı LM, üç aşamalı RALS-LM birim kök testleri	LM ve RALS-LM birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar, birkaç sektör dışında yakınsama geçerli
Liu ve Chien (2020)	Kişi başı enerji kullanımı	1971-2014 107 ülke	Sıralı panel seçim yöntemi (SPSM)	Çoğu ülke için enerji kullanım yakınsaması geçerli
Mike ve Kızılkaya (2021)	Kişi başı enerji tüketimi	1965-2019 31 OECD ülkesi	Panel durağanlık testi	18 ülke için enerji yakınsaması geçerli
Romero-Ávila ve Omay (2022)	Kişi başı enerji tüketimi	1971-2019 110 ülke	6 farklı doğrusal olmayan panel birim kök testleri	Altı panel testinden ikisine göre yüksek gelirli ve üst-orta gelirli ülkeler arasında stokastik yakınsamayı geçerli
Karademir vd. (2023)	Kişi başı enerji tüketimi	1965-2021 G-20 ülkeleri	ADF, Nahar-Inder testi	ADF’ye göre 2 ülke için yakınsama geçerli iken Nahar-Inder testine göre 16 ülke için yakınsama geçerlidir

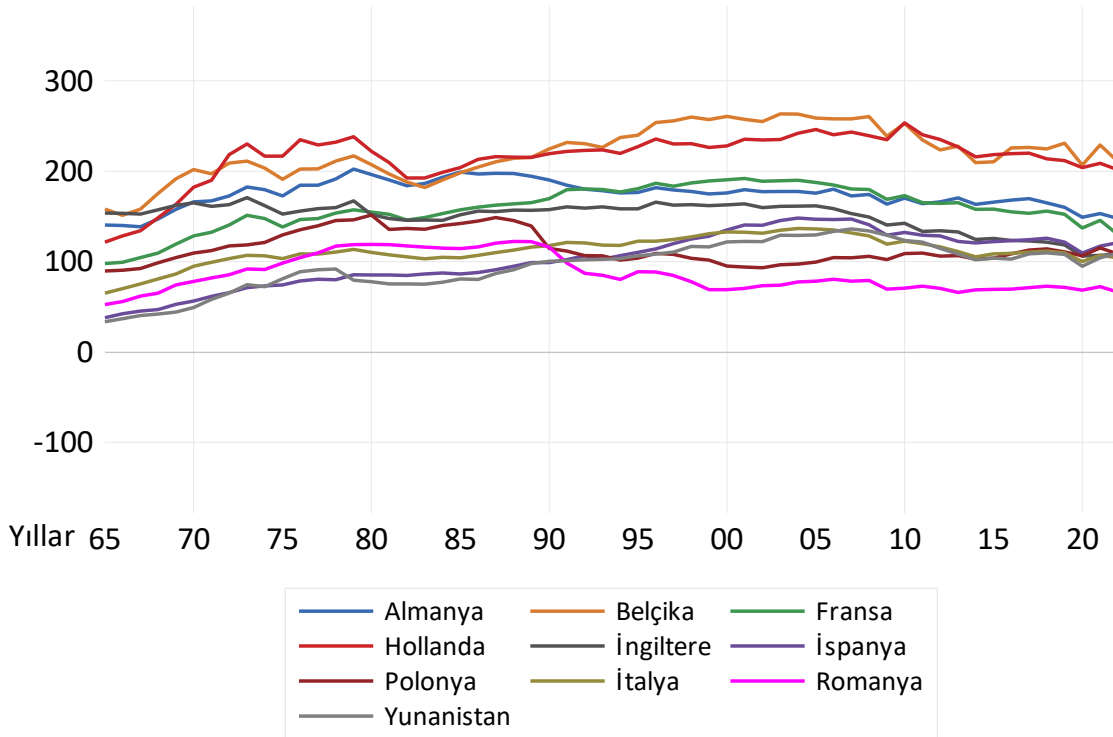
2. VERİ SETİ ve EKONOMETRİK YÖNTEM

Avrupa’da yer alan ülkeler için kişi başı enerji tüketiminin yakınsamasının incelendiği bu çalışmada kullanılan veriler BP-Statistical Review of World Energy Haziran-2022 raporundan alınmıştır. Çalışmada yer alan ülkeler kişi başına enerji tüketiminin en çok olduğu Almanya,

Hollanda, Polonya, Yunanistan, Belçika, Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya ve Romanya'dan oluşmaktadır. 10 ülkeye ait kullanılan veri setinde 1965-2022 yılları arasındaki kişi başı enerji tüketim değerleri yer almaktadır. Enerji tüketiminin yakınsamasının analiz edilmesi için verilere Meng vd. (2013) çalışmalarında kullandığı aşağıdaki dönüşüm uygulanmıştır.

$$y_{it} = \ln \left(\frac{\text{Ülkelerin enerji tüketimi}}{\text{Ülkelerin enerji tüketiminin ortalaması}} \right)$$

Seçilmiş Avrupa bölgesindeki 10 ülkeye ait kişi başı enerji tüketimi grafiği aşağıda verilmiştir.

Grafik 1. Değişkenlere Ait Zaman Grafiği

Kişi başına düşen enerji tüketim grafiği incelendiğinde Belçika ve Hollanda diğer ülkelere kıyasla en yüksek tüketim değerleriyle öne çıkmaktadır. Kişi başı enerji tüketiminde üçüncü sırayı Almanya almakla birlikte son yıllara doğru Fransa'nın tüketimiyle benzerlik göstermektedir. Almanya ve Fransa'yı İngiltere takip etmekle birlikte son yıllara doğru İngiltere, İtalya, İspanya, Polonya ve Yunanistan kişi başı enerji tüketiminde birbirlerine benzer tüketim davranışı gösterdikleri grafikten de anlaşılmaktadır. Romanya'nın enerji tüketimi ise 90'lı yıllara kadar gruba yakın seyretmekle birlikte 1990'dan sonra seçilmiş Avrupa bölgesindeki ülkelere negatif yönde ayrılarak son sırayı almıştır. 10 ülkenin enerji tüketimine ait tanımlayıcı istatistik değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Ülkeler	Gözlem Sayısı	Ort.	Medyan	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera(JB)	JB Olasılık
Almanya	58	174.62	176.22	15.31	-0.48	2.92	2.2101	0.331
Belçika	58	220.52	220.22	28.38	-0.29	2.60	1.1826	0.55
Fransa	58	158.88	157.93	23.78	-0.72	3.14	5.00	0.08
Hollanda	58	214.99	219.84	28.01	-1.80	6.14	55.28	0.00
İngiltere	58	149.79	156.29	16.32	-1.28	3.62	16.83	0.00
İspanya	58	102.91	106.59	30.15	-0.38	2.21	2.91	0.233
İtalya	58	111.85	110.55	15.62	-0.82	4.08	9.24	0.009
Polonya	58	114.50	108.61	17.35	0.73	2.29	6.42	0.040
Romanya	58	86.19	78.69	20.13	0.58	1.98	5.72	0.057
Yunanistan	58	95.31	101.97	26.51	-0.63	2.72	4.00	0.135

Yukarıdaki tablo incelendiğinde kişi başı enerji tüketiminde yıllar itibari ile en yüksek ortalamaların sırasıyla Belçika, Hollanda ve Almanya olduğu görülmektedir. Kişi başı enerji tüketiminde en yüksek değere sahip ülke Belçika iken en düşük değerin ise Yunanistan'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Çarpıklık ve basıklık değerini dikkate alan Jarque- Berra normallik testine göre %1 anlamlılık seviyesinde İngiltere ve İtalya hariç diğer bütün ülkelerin normal dağılmadığı saptanmıştır.

2.1. Kalıntıları Eklenmiş En Küçük Kareler LM (RALS-LM) Birim Kök Testi

Meng vd. (2014), Im vd. (2014) tarafından kalıntıları eklenmiş en küçük kareler (RALS) tahmincileri kullanarak önerdikleri çalışmayı ilk defa Schmidt ve Philips (1992) tarafından önerilen Lagrange Çarpanı (LM) ekleyerek RALS-LM birim kök testini önermişlerdir. İlk olarak LM için önerilen gözlemlenemeyen bileşenler modeli aşağıdaki gibidir.

$$y_t = \psi + \xi t + x_t. \quad x_t = \beta x_{t-1} + e_t \quad (1)$$

Birim kök için $\beta = 1$ temel hipotezi $\beta < 1$ alternatif hipotezine karşı sınanır. Burada ψ ve ξ parametreleri y_t 'nin birim köklü ($\beta = 1$) olup olmadığına bakılmaksızın sırasıyla seviye ve deterministic trendleri ifade etmektedir. LM ve DF prosedürleri arasındaki temel fark, trendden ayırma yöntemidir. LM testleri için deterministik trend bileşenlerinin katsayıları Δy_t 'nin Δz_t üzerindeki farklarının regresyonundan tahmin edilir. Schmidt ve Philips (1992) y_t 'nin trendden arındırılmış yapısını aşağıdaki şekilde önermişlerdir.

$$\tilde{y}_t = y_t - \tilde{\psi} - \tilde{\xi} t \quad (2)$$

LM birim kök istatistiği aşağıdaki regresyondan elde edilir.

$$\Delta y_t = \delta' \Delta z_t + \phi \tilde{y}_{t-1} + e_t \quad (3)$$

Burada $\tilde{y}_t = y_t - \tilde{\psi} - z_t \tilde{\delta}$, $t = 2, \dots, T$, δ' regresyondaki katsayı vektörü ve $\tilde{\psi}$ ise ψ 'nin kısıtlı en çok olabilirlik tahmincisidir. Otokorelasyon hatasını hesaba katan regresyon modeli ise (3) eşitliğine $\Delta \tilde{y}_{t-j}$, $j = 1, \dots, p$ terimi eklenerek aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\Delta y_t = \delta' \Delta z_t + \phi \tilde{y}_{t-1} + \sum_{j=1}^p c_j \Delta \tilde{y}_{t-j} + e_t \quad (4)$$

\hat{e}_t , (4) eşitliğindeki LM regresyonunun kalıntıları göstermek üzere \hat{w}_t aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$\hat{w}_t = h(\hat{e}_t) - \hat{K} - \hat{e}_t \hat{D}_2 \quad (5)$$

Burada $h(\hat{e}_t) = [\hat{e}_t^2, \hat{e}_t^3]'$, $\hat{K} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h(\hat{e}_t)$ ve $\hat{D}_2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h'(\hat{e}_t)$ şeklindedir. $m_j = T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{e}_t^j$ kullanılarak \hat{w}_t aşağıdaki şekilde elde edilir.

$$\hat{w}_t = [\hat{e}_t^2 - m_2 \cdot \hat{e}_t^3 - m_3 - 3m_2 \hat{e}_t] \quad (6)$$

(4) ile verilen eşitliğe \hat{w}_t eklenerek RALS-LM testi aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\Delta y_t = \delta' \Delta z_t + \phi \tilde{y}_{t-1} + \sum_{j=1}^p g_j \Delta \tilde{y}_{t-j} + \hat{w}_t' \gamma + e_t \quad (7)$$

Son olarak RALS-LM test istatistiği aşağıdaki gibidir.

$$\tau_{RALS-LM} \rightarrow \rho \tau_{LM} + \sqrt{1 - \rho^2} N(0,1) \quad (8)$$

Meng vd. (2014)'in yukarıda önermiş olduğu RALS-LM testinin normal olmayan hatalarda daha fazla güç kazandığını ve doğrusal olmayan bazı formlara karşı oldukça dirençli olduğunu göstermiştir. Ancak, diğer birim kök testlerinde olduğu gibi, bu önerilen RALS-LM testi de mevcut yapısal kırılmalar dikkate alınmadığında güç kaybetmektedir. Bu nedenle, trend kaymalarına izin vererek testi genişletiyoruz (Meng vd., 2017). Meng vd. (2017) tarafından geliştirilen RALS-LM birim kök testi sabit ve deterministik trend'de yapısal kırılmalara izin veren bir yöntemdir. Bu yöntem Lee ve Strazicich (2003, 2004) tarafından geliştirilen, sabit terimde ve deterministik trend'de yapısal kırılmaları dikkate alan LM birim kök testinin kalıntılarla genişletilmiş halidir.

Meng vd. (2014) tarafından önerilen RALS-LM birim kök testinin varlığını sınamak için kullanılan (8) eşitliği ile verilen test istatistiği, Meng vd. (2017) tarafından önerilen test istatistiği ile aynı olup ρ^2 katsayısına bağlı olarak RALS-LM testinin kritik değerleri Meng vd. (2014) ve Meng vd. (2017) tarafından sunulmuştur.

2.2. Kalıntıları Eklenmiş ADF (RALS-ADF) Birim Kök Testi

Im vd. (2014), Im ve Schmidt (2008) tarafından önerilen RALS yöntemini ADF birim kök testi için uyarlamışlardır. ADF birim kök testine ait model aşağıdaki gibidir.

$$\Delta y_t = \alpha + \beta y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (9)$$

(5) ve (6) eşitliği ile tanımlanan RALS prosedürü (9) eşitliğine eklenmesiyle RALS-ADF testi aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\Delta y_t = \alpha + \beta y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + \varphi \hat{w}_t + e_t \quad (10)$$

(10) eşitliği ile verilen test regresyonu için birim kökün varlığı ise RALS-LM yöntemine benzer şekilde aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\tau_{RALS-ADF} \rightarrow \rho \tau_{ADF} + \sqrt{1 - \rho^2} N(0,1) \quad (11)$$

3. AMPİRİK BULGULAR

Avrupa'da en çok enerji tüketimine sahip 10 ülkeye ait kişi başı enerji tüketiminin grup ortalamasına yakınsamasının ele alındığı bu çalışmada ilk olarak klasik ADF ile LM birim kök testleri uygulanmıştır. Daha sonra geleneksel birim kök testleri ile karşılaştırma yapabilmek için hataların normal dağılmama durumlarını ele alan kalıntıları eklenmiş en küçük kareler yöntemini temel alan RALS-LM ve RALS-ADF testleri de yakınsamanın varlığını göstermek için analizde kullanılmıştır. Uygulanan testlere ait bulgular aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 3. Geleneksel Birim Kök Test Sonuçları

Ülkeler	ADF olasılık Değeri	Optimal Gecikme	LM test istatistiği
Almanya	0.4658	0	0.1119
Belçika	0.7363	0	-1.2049
Fransa	0.9080	1	0.0272
Hollanda	0.0558*	0	1.3059
İngiltere	0.9651	0	-1.9454
İspanya	0.4090	0	1.0488
Polonya	0.4067	0	-1.7788
İtalya	0.1214	0	0.6977
Romanya	0.0816*	1	-0.9762
Yunanistan	0.3433	1	-0.1701

Not: *: 0.10 anlamlılık seviyesinde durağanlığı ifade eden temel hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir. ADF geleneksel birim kök testinin olasılık değeri ile geleneksel Schmidt ve Phillips (1992) LM test istatistiği verilmiştir.

Geleneksel birim kök testleri sonuçları incelendiğinde klasik ADF test istatistiğine göre sadece Hollanda ve Romanya %10 anlamlılık seviyesine göre durağan bulunmuştur. Schmidt ve Phillips (1992)'in LM birim kök testi sonuçlarına göre ise hiçbir ülke için durağanlık tespit edilememiştir. Sadece ADF birim kök testine göre Hollanda ve Romanya'nın grup ortalamasına göre yakınsama davranışı gösterdiği tespit edilebilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde serilerin genel olarak normal dağılıma uygunluk göstermediği anlaşılmıştır. Tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra hata terimlerinin de normal dağılması önem arz etmektedir. Yukarıdaki tabloda geleneksel birim kök test sonuçları verilmiştir. İlgili birim kök testlerinden elde edilen hata terimlerinin normal dağılması gerekmektedir. Bu nedenle Schmidt ve Phillips (1992) birim kök analizinden elde edilen kalıntılara ait normallik testi uygulanmıştır. Kalıntılara uygulanan normallik testi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. Hata Terimlerine Ait Normallik Testi Sonuçları

Ülkeler	Basıklık	Çarpıklık	J-B Olasılık Değeri
Almanya	-0.3092	0.1831	0.7125
Belçika	-0.0537	-0.2757	0.6947
Fransa	1.3760	-0.6329	0.0157**
Hollanda	0.7678	0.5768	0.1023
İngiltere	1.8755	-1.1338	0.0000***
İspanya	1.2640	-0.4307	0.0621*
Polonya	5.1040	-1.6210	0.0000***
İtalya	0.3981	-0.1380	0.7568
Romanya	0.8905	-0.7311	0.0308**
Yunanistan	1.0805	-0.1096	0.2361

Not: *,** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerinde hata terimlerinin normal dağıldığını ifade eden temel hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir.

Hata terimlerine uygulanan normallik testi sonuçlarına göre Fransa, İngiltere, İspanya, Polonya ve Romanya'ya ait birim kök denklemlerinden elde edilen kalıntıların normal dağılmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle normallik varsayımını dikkate alan birim kök testlerinin kullanılmasıyla seçilen AB ülkeleri arasındaki kişi başına enerji tüketiminin yakınsamasının daha net bir şekilde tespit edilebileceği düşünülmüştür. İlk olarak yapısal kırılmasız Meng vd. (2014) tarafından önerilen RALS-LM birim kök testi uygulanacaktır. RALS-LM testine ait sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 5. RALS-LM Birim Kök Testi sonuçları

Ülkeler	Test İstatistiği	$\hat{\rho}^2$	Optimal Gecikme
Almanya	-0.97267	0.34989	11
Belçika	-5.11850***	0.52642	2
Fransa	-1.11117	0.51941	10
Hollanda	0.24546	0.88376	10
İngiltere	-2.34031	0.48667	9
İspanya	-4.29427***	0.50106	3
Polonya	-1.29011	0.70716	8
İtalya	-0.41613	0.97056	11
Romanya	-2.40189	0.52344	10
Yunanistan	-3.66226***	0.77343	5

Not: ***, %1 anlamlılık seviyesinde serinin durağan olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir. RALS-LM birim kök test denklemleri sabit terimli ve trendli olarak ele alınmıştır.

RALS-LM birim kök testi sonuçları incelendiğinde Belçika, İspanya ve Yunanistan serilerinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle Belçika, İspanya ve Yunanistan enerji tüketimlerinin grup ortalamasına yakınsamaktadır. Klasik LM birim kök testinde ise hiçbir ülke

için yakınsama tespit edilmediği göz önüne alındığında RALS-LM birim kök testinin daha doğru sonuçlar verdiği ifade edilebilir. Bu sebeple enerji yakınsamasının tespit edilebilmesi için Im vd. (2014) tarafından geliştirilen RALS-ADF birim kök testi de uygulanmıştır. RALS -ADF birim kök testine ait sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6. RALS-ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Test İstatistiği	$\hat{\rho}^2$	Optimal Gecikme
Almanya	-2.39782	0.65	0
Belçika	-1.83107	0.74	0
Fransa	-0.98516	0.73	0
Hollanda	-3.51482**	0.85	0
İngiltere	-0.96139	0.54	0
İspanya	-2.48375	0.69	0
Polonya	-2.49224	0.68	0
İtalya	-3.15906*	0.83	0
Romanya	-3.68145**	0.61	0
Yunanistan	-2.65180	0.79	1

Not: * ve ** sembolleri sırasıyla %10 ve %5 anlamlılık seviyesinde serinin birim köklü olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir. RALS-ADF birim kök denklemi sabit terimli ve trendli olarak ele alınmıştır.

RALS-ADF birim kök test sonuçları incelendiğinde ise Hollanda, İtalya ve Romanya'nın sırasıyla %10 ve %5 anlamlılık seviyelerinde birim kökü ifade eden temel hipotezin reddedildiği tespit edilmiştir. Son olarak iki kırılmalı RALS-LM birim kök testine ait sonuçlar aşağıdaki gibi elde edilmiştir.

Tablo 7. İki Kırılmalı RALS-LM Birim Kök Test Sonuçları

Ülkeler	Test İstatistiği	$\hat{\rho}^2$	Optimal Gecikme	1. Kırılma Tarihi	2. Kırılma Tarihi
Almanya	-5.37418***	0.90	2	1984	2015
Belçika	-6.39555***	0.95	9	2007	2016
Fransa	-4.99211**	0.98	3	2007	2015
Hollanda	-4.54700**	0.98	4	1978	2009
İngiltere	-3.97574	0.89	0	1980	2005
İspanya	-3.24268	0.72	0	1977	2000
Polonya	-3.70938	0.89	2	1979	2004
İtalya	-5.74797***	0.80	11	1991	2007
Romanya	-6.73370***	0.60	2	1986	1999
Yunanistan	-5.11912***	0.88	4	1978	2007

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10 ve %5 ve %1 anlamlılık seviyesinde serinin birim köklü olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir. RALS-LM birim kök denklemi sabit terimli ve trendli olarak ele alınmıştır.

İki kırılmalı RALS-LM birim kök testi sonuçları incelendiğinde ise Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, Romanya ve Yunanistan için serilerin birim köklü olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedildiği tespit edilmiştir. Ayrıca sabitte ve deterministik trendde iki adet yapısal kırılmanın dikkate alınmasıyla birlikte kırılma tarihleri de ilgili tablodaki gibi gösterilmiştir.

SONUÇ

Avrupa ülkelerinin enerji tüketimlerinin incelendiği bu çalışmada temel olarak en yüksek kişi başı enerji sarfiyatına sahip on Avrupa ülkesi ele alınmıştır. İktisadi anlamda aynı kıtada yer alan ve İngiltere hariç Avrupa birliğine üye ülkelerin enerji tüketimlerinin yıllar itibarıyla yakınsama davranışı göstereceği öngörülmüştür. Bu nedenle yakınsama davranışının tespit edilebilmesi için verilere Meng vd. (2013) çalışmalarında kullandığı dönüşüm uygulanmıştır. Yakınsama analizinin gerçekleştirilebilmesi için serilere önce geleneksel daha sonra kalıntıları eklenmiş birim kök testleri uygulanmıştır. Geleneksel birim kök analizleri uygulandıktan sonra kalıntıların normalliği test edilmiştir. Klasik birim kök testlerinden elde edilen kalıntıların bir çok ülke için normal dağılıma uygunluk göstermediği tespit edilmiştir. Ayrıca geleneksel birim kök testlerinin sonuçları incelendiğinde Avrupa ülkelerinin enerji tüketimi yakınsamasına dair yeterli düzeyde kanıt elde edilememiştir. Bu bağlamda uygulanan geleneksel birim kök testleri, serinin durağan olmadığını ifade eden temel hipotezi reddedebilmekte yetersiz kalmışlardır. Bu nedenle kalıntıların normal dağılmadığı durumlarda kullanılan kalıntıları eklenmiş RALS tipi birim kök testleri uygulanmıştır. Serilere öncelikle yapısal kırılmasız RALS-LM ve RALS-ADF birim kök testleri uygulanmıştır. Yapısal kırılmasız RALS-LM birim kök testi sonucunda Belçika, İspanya ve Yunanistan için yakınsamanın varlığı tespit edilebilmiştir. Yapısal kırılmasız RALS-ADF birim kök testi sonucunda ise Hollanda, İtalya ve Romanya için yakınsama tespit edilebilmiştir. Tüm bu uygulanan birim kök testleri neticesinde Avrupa ülkelerinin enerji tüketimlerinin yakınsama göstermesiyle ilgili yeterli bulguya ulaşılamamıştır. Bu sebeple yapısal kırılmayı dikkate alan Meng vd.'nin (2017) literatüre kazandırdığı en güncel RALS tipi birim kök testi de uygulanmış karşılaştırmalı sonuçlar elde edilmiştir. Yapısal kırılmaların dikkate alınmasıyla birlikte ülkelerin gerçekte yakınsama davranışı gösterdiği tespit edilebilmiştir. Sabitte ve trendde iki yapısal kırılmayı dikkate alan RALS-LM birim kök testi sonucunda Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, Romanya ve Yunanistan'ın enerji tüketimlerinin grup ortalamasına yakınsadığı bulunmuştur. Çalışmamız enerji yakınsamasının tespiti için önce geleneksel daha sonra RALS tipi birçok farklı güncel birim kök testlerinin kullanılması neticesinde özgün değer taşımaktadır. Ayrıca iki kırılmalı RALS-LM birim kök testinden elde edilen kırılma tarihleri incelendiğinde ise Belçika, Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın enerji tüketimlerinin kırılma tarihi olarak 2007 yılını göstermesi de Amerika'da yaşanan tüm dünyayı etkileyen mortgage krizinin bir yansıması olarak ifade edilebilmektedir. Sonuç olarak seçilmiş Avrupa ülkeleri incelendiğinde yapısal kırılmaların dikkate alınması ve verilerin yapısına uygun birim kök testlerinin kullanılmasıyla birlikte enerji yakınsamasına dair güçlü bulgulara ulaşılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

The use of energy is an essential input into the production of goods and services and the functioning of economies around the world. However, as economies become more industrialized

and the energy sector evolves, patterns of energy use are changing. Technological advances in the energy sector and further modernization of energy infrastructure have resulted in improvements in energy efficiency, as shown by declining energy intensities in many industrialized economies (Meng et al., 2013). Analyzing the distribution of energy consumption in terms of convergence across countries is important from the perspective of economic development and sustainability. The relationship between energy use and environmental quality makes cross-country energy consumption patterns an important dimension of sustainability issues, including international initiatives on greenhouse gas emissions, global warming, and emissions (Mohammadi and Ram, 2012).

Starting with Narayan and Smyth (2007), the use of unit root tests in energy consumption has been analyzed by many researchers over time. Recently, Meng et al. (2013) extended this emerging literature to apply unit root tests for individual time series tests to examine conditional convergence in per capita energy consumption in Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) countries (Mishra and Smyth, 2014). In this context, the convergence of energy consumption per capita in selected European countries is analyzed by unit root tests based on the conventional and residual-extended least squares method. Per capita energy consumption data for 10 selected European countries (Germany, the Netherlands, Poland, Greece, Belgium, France, France, the UK, Spain, Italy, and Romania) are taken for the period 1965-2022. To compare with conventional unit root tests, RALS-ADF, which considers the non-normal distribution of errors, and RALS-LM tests, both with and without structural breaks, are used.

The data used in this study, which examines the convergence of per capita energy consumption for countries in European countries, are taken from the BP-Statistical Review of World Energy June-2022 report. The countries in the study consist of Germany, the Netherlands, Poland, Greece, Belgium, France, the UK, Spain, Italy, Italy, and Romania, which have the highest per capita energy consumption. The data set of 10 countries includes per capita energy consumption values between 1965-2022. To analyze the convergence of energy consumption, the transformation used in Meng et al. (2013) was applied to the data.

To perform the convergence analysis, first conventional and then unit root tests with residuals were applied to the series. After applying conventional unit root analyses, the normality of the residuals was tested. It was found that the residuals obtained from conventional unit root tests do not conform to the normal distribution for many countries. In addition, when the results of the conventional unit root tests are analyzed, there is insufficient evidence of energy consumption convergence in European countries. In this context, the conventional unit root tests were insufficient to reject the null hypothesis of the non-stationarity of the series. For this reason, RALS-type unit root tests with added residuals, which are used when the residuals are not normally distributed, were applied. Firstly, RALS-LM and RALS-ADF unit root tests without structural breaks were applied to the series. The RALS-LM unit root test without structural breaks revealed convergence for Belgium, Spain, and Greece, while the RALS-ADF unit root test revealed convergence for the Netherlands, Italy, and Romania. As a result of all these unit root tests, there is no sufficient evidence of the convergence of energy consumption of European countries. For this reason, the most recent RALS-type unit root test introduced to the literature by Meng et al.

(2017), which considers the structural break, was also applied and comparative results were obtained. With the consideration of structural breaks, it has been determined that countries show convergence behavior. As a result of the RALS-LM unit root test, which considers two structural breaks in the constant and trend, it is determined that the energy consumption of Germany, Belgium, France, the Netherlands, Italy, Romania, and Greece converged to the group average. Our study has a unique value because of the use of many different current unit root tests, first conventional and then RALS-type, for the detection of energy convergence. In addition, when the break dates obtained from the two-break RALS-LM unit root test are analyzed, the fact that the energy consumptions of Belgium, France, Italy, and Greece show 2007 as the break date can be expressed as a reflection of the mortgage crisis in the USA, which affected the whole world. As a result, when the selected European countries are analyzed, strong findings on energy convergence are obtained by taking structural breaks into account and using unit root tests appropriate to the structure of the data.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

- Akram, V., Rath, B. N., & Sahoo, P. K. (2020). Stochastic conditional convergence in per capita energy consumption in India. *Economic Analysis and Policy*, 65, 224-240.
- Anoruo, E., & DiPietro, W. R. (2014). Convergence in per capita energy consumption among African countries: evidence from sequential panel selection method. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(4), 568-577.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Demir, C., & Cergibozan, R. (2020). Does alternative energy usage converge across OECD countries? *Renewable Energy*, 146, 559-567.
- Esenyel, N. M. (2017). Türkiye'de enerji yakınsama hipotezinin sınanması: yapısal kırılmalı birim kök analizi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(3), 42-52.
- Ezcurra, R. (2007). Is there cross-country convergence in carbon dioxide emissions? *Energy Policy*, 35(2), 1363-1372.
- Fallahi, F., & Voia, M. C. (2015). Convergence and persistence in per capita energy use among OECD countries: Revisited using confidence intervals. *Energy Economics*, 52, 246-253.
- Fallahi, F. (2017). Stochastic convergence in per capita energy use in world. *Energy Economics*, 65, 228-239.
- Faruk, M., & Kızılkaya, O. (2021). Kişi başına enerji tüketiminin yakınsaması: OECD ülkeleri için ampirik bir analiz. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(61), 298-309.
- Hadri, K., & Rao, Y. (2008). Panel stationarity test with structural breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 70(2), 245-269.
- Hao, Y., & Peng, H. (2017). On the convergence in China's provincial per capita energy consumption: new evidence from a spatial econometric analysis. *Energy Economics*, 68, 31-43.

- Herrerias, M. J. (2012). World energy intensity convergence revisited: A weighted distribution dynamics approach. *Energy Policy*, 49, 383-399.
- Im, K. S., Lee, J., & Tieslau, M. (2005). Panel LM unit-root tests with level shifts. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67(3), 393-419.
- Im, K. S., Lee, J., & Tieslau, M. A. (2014). *More powerful unit root tests with non-normal errors* (pp. 315-342). Springer New York.
- Ivanovski, K., Churchill, S. A., & Smyth, R. (2018). A club convergence analysis of per capita energy consumption across Australian regions and sectors. *Energy Economics*, 76, 519-531.
- Karademir, C., Felek, Ş., & Ceylan, R. (2023). G20 Ülkeleri Arasında Kişi Başı Enerji Tüketiminde Yakınsama Hipotezi Geçerli Mi? Nahar-Inder Testi'nden Bulgular. *Business & Economics Research Journal*, 14(3).
- Le Pen, Y., & Sévi, B. (2010). On the non-convergence of energy intensities: evidence from a pair-wise econometric approach. *Ecological Economics*, 69(3), 641-650.
- Le, T. H., Chang, Y., & Park, D. (2017). Energy demand convergence in APEC: An empirical analysis. *Energy Economics*, 65, 32-41.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of economics and statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2004). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break. *Manuscript, Department of Economics, Appalachian State University*, 33(4), 2483-2492.
- Liddle, B. (2010). Revisiting world energy intensity convergence for regional differences. *Applied Energy*, 87(10), 3218-3225.
- Liu, T. Y., & Lee, C. C. (2020). Convergence of the world's energy use. *Resource and Energy Economics*, 62, 1-21.
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- Markandya, A., Pedrosa-Galinato, S., & Streimikiene, D. (2006). Energy intensity in transition economies: is there convergence towards the EU average? *Energy Economics*, 28(1), 121-145.
- Meng, M., Payne, J. E., & Lee, J. (2013). Convergence in per capita energy use among OECD countries. *Energy Economics*, 36, 536-545.
- Meng, M., Im, K. S., Lee, J., & Tieslau, M. A. (2014). More powerful LM unit root tests with non-normal errors. *Festschrift in honor of Peter Schmidt: Econometric methods and applications*, 343-357.
- Meng, M., Lee, J., & Payne, J. E. (2017). RALS-LM unit root test with trend breaks and non-normal errors: application to the Prebisch-Singer hypothesis. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 21(1), 31-45.
- Mishra, V., & Smyth, R. (2014). Convergence in energy consumption per capita among ASEAN countries. *Energy Policy*, 73, 180-185.
- Mohammadi, H., & Ram, R. (2012). Cross-country convergence in energy and electricity consumption, 1971-2007. *Energy Economics*, 34(6), 1882-1887.
- Mulder, P., & De Groot, H. L. (2012). Structural change and convergence of energy intensity across OECD countries, 1970-2005. *Energy Economics*, 34(6), 1910-1921.
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2007). Are shocks to energy consumption permanent or temporary? Evidence from 182 countries. *Energy Policy*, 35(1), 333-341.
- Ozturk, I., & Aslan, A. (2011). Are fluctuations in energy consumption per capita transitory? Evidence from Turkey. *Energy Exploration & Exploitation*, 29(2), 161-167.
- Qahtan, A. S. A., Xu, H., & Abdo, A. B. (2021). Stochastic convergence of disaggregated energy consumption per capita and its catch-up rate: An independent analysis of MENA net oil-exporting and importing countries. *Energy Policy*, 150, 112151.
- Quah, D. (1993). Galton's fallacy and tests of the convergence hypothesis. *The Scandinavian Journal of Economics*, 427-443.
- Pan, L., & Maslyuk-Escobedo, S. (2019). Stochastic convergence in per capita energy consumption and its catch-up rate: evidence from 26 African countries. *Applied Economics*, 51(24), 2566-2590.
- Pesaran, M. H. (2007). A pair-wise approach to testing for output and growth convergence. *Journal of Econometrics*, 138(1), 312-355.

- Romano, J. P., & Wolf, M. (2001). Subsampling intervals in autoregressive models with linear time trend. *Econometrica*, 69(5), 1283-1314.
- Romero-Ávila, D., & Omay, T. (2022). Convergence of per capita energy consumption around the world: New evidence from nonlinear panel unit root tests. *Energy Economics*, 111, 106062.
- Schmidt, P., & Phillips, P. C. (1992). LM tests for a unit root in the presence of deterministic trends. *Oxford bulletin of economics and statistics*, 54(3), 257-287.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

BANKA DIŞI FAİZSİZ FİNANSMAN SİSTEMİ TERCİH ÖLÇEĞİ;
GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI¹

Mehmet BÜKEY

Yavuz TÜRKAN

Dr., Bingöl Sağlık İl Müdürlüğü,
bukey_m@hotmail.com
ID 0000-0003-2359-9354

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İİBF,
yturkan@bingol.edu.tr
ID 0000-0002-0981-7215

Atıf / Citation: Bükey, M. & Türkan, Y. (2023). Banka dışı faizsiz finansman sistemi tercih ölçeği; geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(2), 157-177.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1283025>

Öz

Bu çalışmada, banka dışı faizsiz finansman sistemi tercih nedenlerinin belirlenmesine yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır. Ölçek geliştirilmenin ilk aşamasında TRB İstatistiği Bölge Birimleri Sınıflandırılmasının TRB1 Malatya alt bölgesinde yer alan Malatya, Elâzığ, Bingöl ve Tunceli illerinde anket uygulaması yapılmıştır. Anket uygulaması, banka dışı faizsiz finansman sistemlerinden tasarruf finansman sistemini kullanarak konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi varlıkların temini için faizsiz finansman kullanan katılımcılar üzerinde yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini bu illerde konut, taşıt ve çatılı işyeri temini için tasarruf finansman sistemini aktif olarak kullanan 19.207 katılımcının 384'ü oluşturmaktadır. Çalışmada nicel araştırma yöntemleri kullanılarak veriler elde edilmiştir. Veriler elde edilirken 33 yargıdan oluşan bir tercih belirleme ölçeği kullanılmıştır. TRB1 Bölgesinde yer alan ancak sınırları içinde herhangi bir Tasarruf Finansman Şirketi bulunmayan Tunceli ilinden herhangi bir veri elde edilememiştir. Örneklemden elde edilen verilerin yeterliliği sağlayıp sağlamadığını belirlemek için KMO testi yapılmış ve KMO testi 0,878 olarak hesaplanmıştır. Yapılan analizde ölçeğin güvenilirlik (Cronbach Alpha) katsayısı 0,893 bulunmuştur. Elde edilen bu değerlerden sonra Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizinden altı faktörlü bir ölçek elde edilmiştir. Yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizinde, ölçeğin RMSEA değeri 0,044, GFI değeri, 0,901, CFI değeri 0,979 ve AGFI değeri 0,879 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu değerler, geliştirilen Banka Dışı Faizsiz Finansman Sistemi Tercih Ölçeğinin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Faizsiz finansman sistemi, Doğrulayıcı faktör analizi, TRB1 bölgesi.

¹ Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN danışmanlığında Mehmet BÜKEY tarafından hazırlanan "Tasarruf Finansman Sisteminin Tercih Nedenleri ve Bir Finansal Araç Önerisi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Doktora tezi, Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Komisyonu tarafından BAP-İİBF.2021.001 numaralı proje ile desteklenmiştir.

NON-BANK INTEREST-FREE FINANCING SYSTEM PREFERENCE SCALE; VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Abstract

In this study, it is aimed to develop a reliable and valid scale to determine the reasons for preferring the non-bank interest-free financing system. Before the scale was developed a survey was conducted in Malatya, Elazığ, Bingöl and Tunceli provinces located in the TRB1 (NUTS statistical regions of Turkey) Malatya sub-region of TRB Statistics Classification of Regional Units. The survey was conducted on the participants who use interest-free financing for the procurement of assets such as housing, vehicles and roofed workplaces by using the savings financing system, which is one of the non-bank interest-free financing systems. 384 of the 19,207 participants who actively use the savings financing system in the TRB1 Region constitute the sample of the study. With the KMO test, it was tried to determine whether the data obtained from the sample was sufficient, and whether the scale was reliable with the Cronbach Alpha analysis. The KMO test was found to be 0.878, and the Cronbach Alpha coefficient was 0.893. It can be said that the data obtained according to the test values provide adequacy and the scale is reliable. As a scale consisting of six factors was developed. The RMSEA value of the scale was 0.044, the GFI value was 0.901, the CFI value was 0.979 and the AGFI value was 0.879. These values were accepted as valid and reliable in the “Non-Bank Interest-Free Financing System Preference Scale” developed.

Keywords: Interest free financing system, Confirmatory factor analysis, TRB1 region.

GİRİŞ

Birçok Müslüman ülkede olduğu gibi ülkemizde de İslami finans hızla büyüyen ve gelişen bir finansal sistem olarak kendini göstermektedir. Büyüme ve gelişme sonucunda her geçen gün tüketicilerin beklentilerine, değer yargılarına ve inançlarına uygun yeni finansal araçlar ve yöntemler ortaya çıkarılmakta ve tüketicilerin beğenisine sunulmaktadır. Tüketicilerin beklentileri, değer yargıları ve inançları doğrultusunda ortaya çıkarılan ve aynı zamanda İslami finans ilkelerine uygun olan finansal araçlar ve yöntemler, yeni bir finansal hizmet türü olarak sektördeki yerini almaktadır.

Tüketicilerin tercih edeceği finansman, beklentileri, değer yargıları ve inançları gibi çeşitli faktörlere göre şekillenmektedir. Tüketicilerin tercihlerini etkileyen faktörlerden biri olan din, tüketicilerin tercihlerini etkileyen diğer faktörlere göre daha baskın olabilmektedir. Çünkü din, tüketicilerin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde önemli ölçüde etkilidir (Akçi, 2020, s. 3). Bu kapsamda İslam dininde faizin yasaklanması, dini hassasiyeti olan tüketicilerin inançları gereği finansman tercihlerini etkilemektedir. Bilindiği gibi İslam ekonomisi, ekonomik ve toplumsal zararlarını ortaya koyarak faizi yasaklamakta ve bu noktada temel bileşeni faiz olan mevcut ekonomik sistemden ayrılmaktadır (Çoban, 2022, s. 232).

Ülkemizde konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi varlıkların finansman temininde kullanılan geleneksel sistemlerin faizli olması, dini hassasiyeti olan bireyleri faizsiz finansman sistemleri arayışı içine itmiştir. Bu arayışlar neticesinde finansman temininde, içinde faiz barındırmayan, asıl amacı çıkara dayalı ve kâr odaklı olmayan banka dışı faizsiz finansman sistemleri geliştirilmiştir. Bu sistemlerden biri de tasarruf finansman sistemidir. Bu sistem, 1980’li yıllarda “Elbirliği Sistemi” adı altında geliştirilmiş ve uzun yıllar değişik isimler altında uygulanmıştır. 2021 yılında değiştirilen 6361 sayılı kanunda “Tasarruf Finansman Sistemi” şeklinde isimlendirilen bu sistem, ülkemize özgü bir yapıda olup, “Tasarruf Finansman Şirketleri”

tarafından işletilmektedir. Tasarruf finansman sistemini organizasyon ücreti karşılığında işleten ve BDDK denetimine tabi olan Tasarruf Finansman Şirketleri, katılımcılarına konut, taşıt ve çatılı işyeri temini için faizsiz finansman sağlamaktadırlar.

Bu çalışma, konut, taşıt ve çatılı işyeri temini için faizsiz finansman sağlayan banka dışı faizsiz finansman sistemlerinden “Tasarruf Finansman Sistemi” ile sınırlıdır. Banka dışı faizsiz finansman tercih nedenlerinin belirlenmesi için Tasarruf Finansman Şirketlerinin şubelerinde katılımcılara yüz yüze anket uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS 23 ve SPSS Amos 24 programı kullanılmıştır. Bu kapsamda, tercih nedenlerinin alt boyutu olan faktörleri belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Geliştirilen ölçeğin geçerliliğine ve güvenilirliğine ilişkin Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) içinde yer alan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DAF) uygulanmış, analiz sonuçları tartışılmış ve yorumlanmıştır.

1. BANKA DIŞI FAİZSİZ FİNANSMAN SİSTEMİ

Banka dışı faizsiz finansman sistemi, kapitalist sistemde geleneksel bankaların faiz ve İslami bankaların kar-zarar prensibi karşısında tamamen yardımlaşma ve dayanışma temelli, gönüllülük ilkesine dayalı sistemlerdir. Banka dışı faizsiz finansman sistemi, “salt kâr etme saikiyle hareket eden sermayenin aşırılıklarının yarattığı yıkımın karşısında “üretici-tüketici kooperatifleri, yerel para birimleri ve kredi sistemleri yoluyla kapitalist olmayan bir ekonominin” imkânının olduğunu vurgulamaktadır” (Karatani, 2017, s. 392). Bu sistemler, kapitalist sistemdeki gibi büyük ve yeterli sermayeye sahip olmasalar da kapitalist sistemin dışında kar ya da faiz elde etme amacı taşımayan ayrı bir finans alanı açmak açısından önem taşımaktadırlar.

Günümüzde konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi alanlarda finansman sağlayan bankacılık sistemi dışında faaliyet gösteren birçok banka dışı faizsiz finansman sistemi bulunmaktadır. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma amacıyla bir araya gelen konut kooperatifleri, İslami mikro finans kuruluşları, İslami yardım sandıkları ve tasarruf finansman gibi sistemler ve yöntemler, banka dışı faizsiz finansman sistemi içinde yer almaktadırlar. Bu sistemlerden tasarruf finansman sistemi en çok tercih edilen banka dışı faizsiz finansman sistemi olarak kabul edilmektedir.

Tasarruf finansman sistemini, “tüketicilerin belirli bir hizmet ücreti karşılığı dâhil oldukları, oluşturulan havuza ödeme güçlerine göre finansal kaynak aktardıkları ve havuzda biriken tutarların ise organizatör tarafından başka bir tüketiciye aktarıldığı organizasyon olarak tanımlamak mümkündür” (Kılınç, 2022, s. 468).

Tasarruf finansman sistemi 6361 sayılı kanunda, “Firma ve müşteri arasında önceden kararlaştırılmış olan ya da müşteri grupları içinde çekiliş yapma gibi yöntemlerle belirlenen vadeye kadar müşterinin birikim yapması karşılığında müşterilere konut veya taşıt edinebilmeleri amacıyla finansman kullandırılması faaliyeti” olarak tanımlanmıştır.

İslami finans ilkelerine uygun ve faizsiz bir niteliğe sahip olan tasarruf finansman sistemi, bankacılık sistemi dışında faizsiz finansman temini için tercih edilmektedir. Finans anlamında sistem, dayanışmaya dayalı bir model olarak görülmekte ve tüketicilere finansman elde etme imkânı sunan bir finans sistemi olarak kabul edilmektedir (Kaya ve Ergüven, 2015, s. 599). Tasarruf finansman sisteminde tüketicilerin finansman elde etmeleri tasarruf etme şartına

bağlıdır. Tüketicilerin yaptıkları tasarruflar, tahsis sırası gelen tüketicilere sağlanacak finansmanın kaynağını oluşturmaktadır. Finansman, Tasarruf Finansman Şirketlerinin organizatörlüğünde oluşturulan gruplara dâhil tüketicilere sağlanmaktadır. Bu yönüyle sistem üyeleri ile sınırlı ve kapalı bir yapıya sahiptir.

Tasarruf finansman sistemi, sözleşmeye dayalı ve “finansman kullanımının tasarruf etme şartına bağlı” (Çekin, 2018, s. 51) olduğu faizsiz bir finansal sistem olarak tanımlanmaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Banka dışı faizsiz finansman sistemleri ile ilgili literatür incelendiğinde faizsiz finansman sistemlerinin fıkhi boyutu, işleyişi, tercih nedenleri, sistemlere yapılan eleştiriler, önerilen yeni modeller ve geliştirilen ölçekler ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar olduğu belirlenmiştir.

Ülkemizde ilk yapılan çalışmalardan biri Tekerek'in (2013) sistemi tercih eden katılımcıların tercih nedenini belirlemeye yönelik yaptığı çalışmadır. Tekerek çalışmasında sistemi tercih eden katılımcılardan çoğunun (%71'inin) faizden kaçınmak için sistemi tercih ettiklerini belirlemiştir. Günel ve Bircan (2022a), bankalar ve elbirliği sistemine yönelik çalışmalarında faizli ve faizsiz finansı birlikte değerlendirmişlerdir. Konut finansmanında katılımcıların tercihlerini belirleyecek bir ölçme aracı geliştirmeyi amaçlamışlardır. Geliştirilen “Konut Finansmanı Tercih Ölçeğinin”, analiz sonuçlarına göre güvenilir ve geçerli olduğu görülmüştür. Geliştirilen ölçek, Günel ve Bircan (2022b) tarafından TR72 Bölgesi illerinde yaşayan kişilere uygulanmış, araştırma sonuçları ile literatürün desteklendiği görülmüştür. Ülev ve Çalışkan (2022) yaptıkları çalışmada, Türkiye’de ve dünyada kullanılan banka dışı faizsiz finansmanı sistemleri ve bu sistemlere yapılan eleştirileri değerlendirmişlerdir. Çalışmanın hem akademiye hem de uygulayıcılara özgün İslami finansal sistemler oluşturma noktasında yardımcı olmasını amaçlamışlardır. Öztürk (2016), konut sektöründe tüketici odaklı bir ölçek geliştirmek amacıyla yaptığı çalışmada, 7 boyutlu (Faktörlü) bir kavramsal çerçeve oluşturmuştur. Elde ettiği verilerin oluşturulan kavramsal çerçeve ile uyumlu, geliştirilen “Konut Marka Konumlandırma” ölçeğinin de geçerli ve güvenilir olduğunu belirtmiştir. Keleş (2021), yaptığı çalışmada tüketicilerin konut tercihinde etkili olan faktörleri araştırmıştır. Yapısal Eşitlik Modellemesi ile elde ettiği verileri analiz eden Keleş, analiz sonuçlarına dayanarak tüketicilerin konut tercihi ile konutun yapıldığı yer arasında çok güçlü bir nedensellik bağının olduğu belirlemiştir. Karadağ ve Gültekin (2019), yaptıkları çalışmada “Konut Seçim Ölçeği” (KSÖ) adı altında bir ölçek geliştirmişlerdir. Ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu ifade eden Karadağ ve Gültekin, ölçeğin konut seçiminde güvenilir ve nitelikli veri üretebileceğini belirtmişlerdir. Amin (2019), İslami Tüketici Davranışı Teorisi ile Malezya’da yaptığı çalışmada, tüketici davranışlarının önemli ölçüde İslami emir ve yasaklarla belirlendiğini göstermiştir. Aynı çalışmada, İslami konut finansmanının tüketici davranışlarıyla açıklanabileceği İslami bir faktör modeli önermiştir.

Literatür incelendiğinde, "Banka Dışı Faizsiz Finansmanı Sistemi Tercihine Yönelik Ölçek Geliştirme" alanında pek fazla çalışma yapılmadığı, bu durumun faizsiz finans alanında araştırılması gereken bir problem olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu alanın daha iyi anlaşılması ve aydınlatılması için daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu

açından çalışmanın banka dışı faizsiz finansman sistemi ile ilgilenen araştırmacılara, konut, taşıt ve çatılı işyeri finansman sistemi işleten Tasarruf Finansman Şirketlerine ve konut, taşıt ve çatılı işyeri temini için faizsiz finansman sistemini tercih eden tüketicilere yardımcı olacağı düşünülmektedir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu araştırma, TRB İstatistiği Bölge Birimleri Sınıflandırılmasında, TRB1 Malatya alt bölgesinde yer alan Malatya, Elâzığ, Bingöl ve Tunceli illerinde yapılmıştır. Çalışma, banka dışı faizsiz finansman sistemlerinden tasarruf finansman sistemini kullanarak konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi varlıkların temini için faizsiz finansman kullanan katılımcılar üzerinde yapılmıştır. TRB1 Bölgesinde yer alan ancak sınırları içinde herhangi bir Tasarruf Finansman Şirketi bulunmayan Tunceli ilinden herhangi bir veri elde edilememiştir.

Araştırmada, veri toplamak için anket formu kullanılmıştır. Anket formunda yer alan çoktan seçmeli sorular, araştırmacının benzer çalışmalarından derlenmiş, kapalı uçlu ve katılımcıların kolayca cevaplayabileceği şekilde hazırlanmıştır. Anket formuna nihai şekil verilmeden önce üniversitede görev yapan konu ile ilgili akademisyenlere gösterilmiş, görüşleri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Soruların anlaşılabilirliği test etmek için tasarruf finansman şirketlerinin şubelerinde 50 katılımcıya uygulanmıştır. Uygulama neticesinde ankete nihai şekil verilmiş ve TRB1 Bölgesinde uygulanmıştır.

Veriler, anket formunun işaretlenmesi şeklinde yüz yüze (kişisel) yapılan anket uygulamasından elde edilmiştir. Anket, birinci kısımda katılımcıların demografik özelliklerinin yer aldığı, ikinci kısımda katılımcıların tercih nedenlerini belirlemesine yönelik 33 sorunun yer aldığı iki kısımdan oluşmaktadır. Katılımcıların tercih nedenini belirlemeye yönelik ve kolayca cevaplayabilecekleri anket soruları, beşli Likert tipi ölçeğe göre; "5" en yüksek puan olmak üzere "Kesinlikle Katılıyorum", "4" Katılıyorum, "3" "Katılıp Katılmama Oranım Eşit", "2" "Katılmıyorum" ve "1" en düşük puan olmak üzere "Kesinlikle Katılmıyorum" şeklinde hazırlanmıştır.

Çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uyulmuştur. Bu araştırma için Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 07.05.2021 tarihli ve 14874 nolu kararı ile etik izni alınmıştır.

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Şubat 2021 tarihi itibarıyla TRB1 bölgesinde faaliyet gösteren Tasarruf Finansman Şirketlerinin mevcut katılımcı sayılarının 19.207 olduğu belirlenmiştir. Formül kullanılarak $\alpha = 0.05$ de ∞ serbestlik derecesine göre ulaşılması gereken katılımcı sayısı 377 olarak hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğü hesaplamasında kullanılan formüllerin yanı sıra belirli evren büyüklüklerinde alınması gereken örneklem büyüklüklerini gösteren tablolardan da yararlanılabilir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 128). Belirli evren için kabul edilebilir örneklem büyüklüklerini gösteren tabloda (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s. 50), $\alpha = 0.05$ de ∞ serbestlik derecesine göre ulaşılması gereken katılımcı sayısı 370 olarak belirtilmiştir. Çalışmada, daha uygun ve doğru verilerin elde edilebilmesi için ulaşılması gereken katılımcı sayısının 384 olmasına karar verilmiştir.

Bu bağlamda Malatya ili aktif katılımcı sayısı 10.631, Elazığ ili aktif katılımcı sayısı 6.916 ve Bingöl ili aktif katılımcı sayısı 1.660 olmak üzere toplam 19.207 aktif katılımcı sayısı, ulaşılması gereken 384 katılımcı sayısına oranlanarak her ilde ulaşılması gereken katılımcı örneklem sayısı belirlenmiştir. Tunceli ilinde Tasarruf Finansman Şirketleri bulunmadığından katılımcı örneklem sayısı 0 (sıfır) olarak kabul edilmiştir. TRB1 bölgesinde yer alan illere göre ulaşılması gereken asgari örneklem sayısı; Malatya ili için 212, Elazığ ili için 138 ve Bingöl ili için 34 olarak hesaplanmıştır.

3.2. Araştırma Verilerinin Analizi ve Bulgular

Anket formu, TRB1 Bölgesinde uygulanmadan önce tasarruf finansman şirketlerinin şubelerinde 50 katılımcıya uygulanmıştır. Elde edilen veriler analiz edilmiş ve tesbit edilen noksanlıklar giderildikten sonra TRB1 Bölgesinde uygulanmıştır.

TRB1 Bölgesinde yapılan çalışma ile elde edilen veriler kullanılarak öncelikle katılımcıların demografik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmış ve nihayetinde ölçeğin geçerliliğini ve güvenilirliğini belirlemek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Araştırma verilerinin analizi ve elde edilen bulgular, aşağıya çıkarılmıştır.

3.2.1. Demografik Özelliklere Göre Analiz Sonuçları

Araştırma kapsamında banka dışı faizsiz finansman sistemini tercih eden ve anket dolduran katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular, aşağıdaki Tablo 1’ de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet Durumları

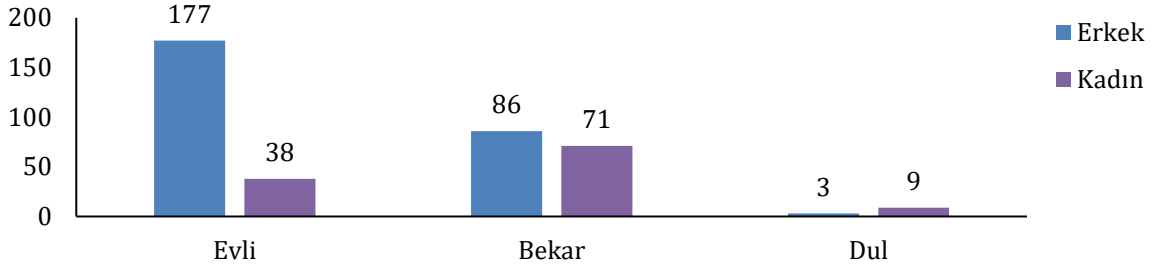
Cinsiyet	Frekans	Yüzde %	Birikimli Yüzde %
Erkek	266	69,3	69,3
Kadın	118	30,7	100
Toplam	384	100	

TRB1 bölgesinde araştırma kapsamına girenlerin içinde erkek olanların oranı % 69,3 (266 kişi), kadın olanların oranı ise % 30,7 (118 kişi)’dir. Bu durum araştırmanın yapıldığı TRB1 bölgesinde banka dışı faizsiz finansman sisteminden çoğunlukla erkeklerin yararlandığını göstermektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Medeni Durumları

Medeni Durum	Frekans	Yüzde %	Birikimli Yüzde %
Evli	215	56,0	56,0
Bekâr	157	40,9	96,9
Dul	12	3,1	100,0
Toplam	384	100,0	

Katılımcıların % 56’sının (215) evli, % 40,9’unun (157) bekâr olduğu görülmektedir. % 3,1’i (12 kişi) ise boşanma veya eş vefatı nedeniyle dul kalan kişilerden oluşmaktadır.

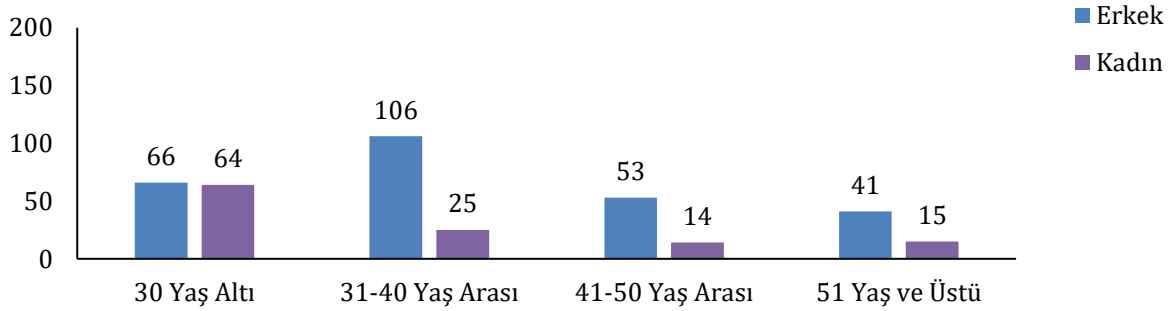
Şekil 1: Cinsiyete Göre Medeni Durum

Erkeklerin 177'si evli ve 86'sı bekâr, kadınların 38'i evli ve 71'i bekâr oldukları görülmektedir. Dul olanların ise 3'ü erkek, 9'u kadındır.

Tablo 3: Katılımcıların Yaş Durumları

Yaş Durumları	Frekans	Yüzde %	Birikimli Yüzde %
30 ve altı	130	33,9	33,9
31-40 yaş aralığı	131	34,1	68,0
41-50 yaş aralığı	67	17,4	85,4
51 ve üstü	56	14,6	100,0
Toplam	384	100,0	

Katılımcıların en fazla % 33,9 (130) ile 30 yaş altı ve % 34,1 (131) ile 31-40 yaş grubunda oldukları görülmektedir. 51 yaşın üstündeki katılımcılar ise % 14,60 (56) ile en az katılımcı yaş grubunu oluşturmaktadır.

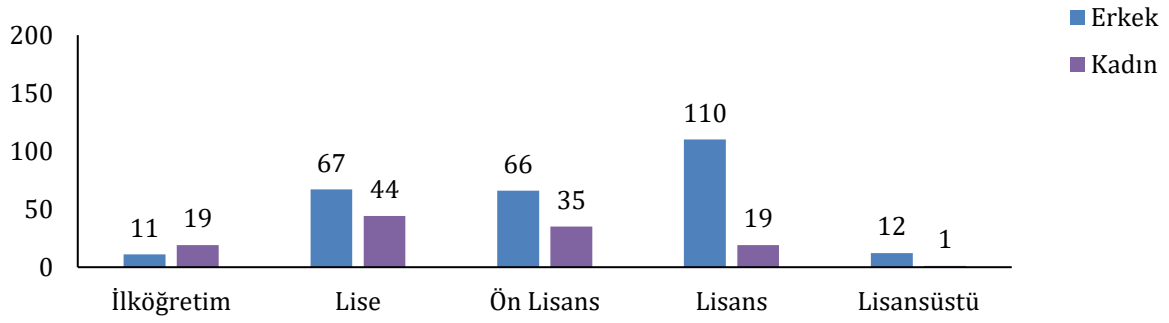
Şekil 2: Cinsiyete Göre Yaş Durum

TRB1 Bölgesinde anket uygulanan katılımcıların cinsiyetlerine göre yaş durumları incelendiğinde, 30 yaşının altında olan erkeklerin (66) ve kadınların (64) hemen hemen aynı sayıda oldukları görülmektedir. 31-40 yaş grubunda olan erkeklerin sayısının 106 ve kadınların sayısının 25, 41-50 yaş grubunda olan erkeklerin sayısının 53 ve kadınların sayısının 14, 51 ve üstündeki yaş grubunda olan erkeklerin sayısının 41 ve kadınların sayısının 15 olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Eğitim Durumları

Eğitim Durumları	Frekans	Yüzde %	Birikimli Yüzde %
İlköğretim	30	7,8	7,8
Lise	111	28,9	36,7
Ön Lisans	101	26,3	63,0
Lisans	129	33,6	96,6
Lisansüstü	13	3,4	100,0
Toplam	384	100,0	

Katılımcıların % 26,30'u (101) ön lisans mezunu, % 33,60'ı (129) lisans mezunu ve % 3,4'ü (13) lisansüstü mezunu olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların % 36,70'i (141) ilköğretim ve lise mezunu oldukları görülmektedir.

Şekil 3: Cinsiyete Göre Eğitim Durum

İlköğretim ve lise mezunu olanların 78'i erkek ve 63'ü kadındır. Ön lisans mezunu erkeklerin sayısı 66, lisans mezunu erkeklerin sayısı 110 ve lisansüstü mezunu erkeklerin sayısı ise 12'dir. Kadınların 35'i ön lisans, 19'u lisans ve 1'i lisansüstü mezunudur.

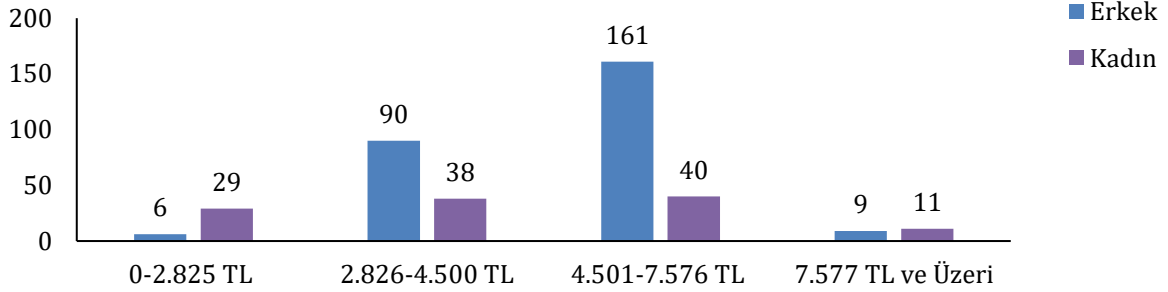
Tablo 5: Katılımcıların Gelir Durumları

Gelir Durumu	Frekans	Yüzde %	Birikimli Yüzde %
0-2.825 TL arası gelire sahip	35	9,1	9,1
2.826-4.500 TL arası gelire sahip	128	33,3	42,4
4.501-7.576 TL arası gelire sahip	201	52,3	94,8
7.577 TL ve üzeri gelire sahip	20	5,2	100,0
Toplam	384	100,0	

Çalışmada uygulanan anket 2021 döneminde yapıldığı için anket ile ilgili veriler 2021 dönemini kapsamaktadır. Bu bağlamda katılımcıların demografik özellikleri de 2021 yılını yansıtmaktadır.

Gelir durumuna ilişkin veriler 2021 yılının ilk 6 aylık dönemindeki asgari ücrete, ortalama memur maaşına ve yoksulluk sınırına göre katılımcıların gelir durumları, 0-2.825 TL, 2.826-4.500 TL, 4.501-7.576 TL, 7.577 TL ve üstü şeklinde gruplara ayrılmıştır.

Katılımcıların % 33,3'ü 2.826-4.500 TL arası ve % 52,3'ü 4.501-7.576 TL arası gelir grubunda yer almaktadırlar. Gelir durumları memur maaşı ve yoksulluk sınırı içinde yer alan katılımcıların (329 katılımcı) birikimli yüzdeleri, % 85,7'dir. Asgari ücret ve altındaki gelir grubunda yer alan katılımcıların oranı ise % 9,1'dir.

Şekil 4: Cinsiyete Göre Gelir Durumu

Erkeklerin 6'sı asgari ücret ve altında, 90'nı 2.826-4.500 TL arasında, 161'i 4.501-7.576 TL arasında ve 9'u 7.577 TL ve üzerinde gelire sahiptir. Kadınların 29'u asgari ücret ve altında, 38'i 2.826-4.500 TL arasında, 40'ı 4.501-7.576 TL arasında ve 11'i 7.577 TL ve üzerinde gelire sahiptir.

3.2.2. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Açıklayıcı Faktör Analizi, birbiri ile ilişkili çok sayıda değişkeni bir araya getirerek, az sayıda kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler) keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir analiz tekniğidir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010, s. 178). Aynı zamanda sosyal bilimlerde ölçümün kalitesini ve geçerliliğini ortaya koymak için en önemli analizlerdendir (Yaşlıoğlu, 2017, s. 75). Faktör analizinin yapılabilmesi için örneklem sayısı yeterli olmalıdır. Aynı zamanda veriler de uygun olmalıdır.

6361 sayılı yasada yapılan değişiklik ile taksitlerin geç ödenmesinden dolayı Tasarruf Finansman Şirketlerinin gecikme bedeli alamayacağı hüküm altına alınmıştır. Bu nedenle anket ölçeğinde yer alan ve taksitlerin geç ödenmesini içeren 1 yargı anket ölçeğinden çıkarılmıştır. Anket ölçeğinde yer alan 33 yargının 32'si faktör analizine tabi tutulmuştur. Temel bileşenlere ayırma ve verimax yönteminin kullanıldığı faktör analizi ile ölçeğin geçerliliği ve yargıların faktör yapısı belirlenmeye çalışılmıştır.

Örneklemden elde edilen veriler, normal dağılım göstermelidir. Yapılan normallik testinde (Shapiro-Wilk) $p > 0,05$ ve istatistik değeri 0,993 çıkmıştır. Bu değerlere göre örneklemden elde edilen veriler, normal dağılım göstermiştir.

Örneklemden elde edilen verilerin yeterliliği sağlayıp sağlamadığını belirlemek için KMO testi yapılmış ve 0,878 test değeri bulunmuştur. Kullanılan ölçeğin geçerli ve verilerin uygun olup olmadığını belirlemek için Bartlett küresellik testi yapılmış, test değerinin ($p < 0,01$) olduğu görülmüştür.

Banka dışı faizsiz finansman sistemi tercihine etki eden faktörlerin tespiti için uygulanan anketin içsel tutarlılığına ilişkin güvenilirliği (Cronbach Alpha) hesaplandıktan sonra faktör

analizine geçilmelidir. İçsel tutarlılığına ilişkin güvenilirlik (Cronbach Alpha) değeri, “anketin toplam güvenilirliğini gösterir ve genel kabul bu değer 0.7 ve büyük olmasıdır” (Kılıç, 2016, s. 85). Yapılan hesaplamada Cronbach Alpha değeri, 0,893 olarak bulunmuştur. Bu değer, uygulanan ve 32 yargıdan oluşan anketin güvenilir olduğunu göstermiştir.

Yapılan faktör analizinden elde edilen sonuçlara göre; toplam varyansın % 78,26’sını açıklayan anlamlı 6 faktör elde edilmiştir. Faktördeki maddelerin öz değeri 1’den büyük ve yükleri 0,50’nin üstünde olduğu görülmüştür. Faktörlerin çarpıklık değeri 0,123 ve basıklık değeri 0,248 olarak hesaplanmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri kabul edilebilir değerler içinde yer almaktadır.

Tablo 6: Faktör Ölçeğine İlişkin Soruların İstatiksel Sonuçları

FAKTÖRLER	Faktör Yükleri	Öz Değer	Varyans %	Alfa Katsayısı
Faktör 1: Sosyal Etki		8,877	27,741	0,948
7) Tasarruf finansman şirketlerinin toplum içindeki imajı bu şirketleri tercih etmemi etkiler.	0,664			
8) Diğer faizli finansman sistemlerinin tercih edilmesi çevremde hoş karşılanmaz.	0,922			
9) Tasarruf finansman şirketlerinde çalışan personelin samimi ve yardımsever tutumları tercihim etkiler.	0,927			
10) Tasarruf finansman sistemine katılanların sistemle ilgili düşünceleri tercihim etkiler.	0,956			
13) Tasarruf finansman şirketlerinin yaptığı reklamlar tercihim etkiler.	0,958			
16) Yaşadığım çevrenin kültürü, tasarruf finansman sistemini tercih etmemi etkiler.	0,904			
21) Tasarruf finansman sistemi ile ilgili yapılan kanuni düzenleme, tasarruf finansman şirketlerini tercih etmemi	0,686			
Faktör 2: Tutum		6,822	21,320	0,968
17) Tasarruf finansman şirketlerince sunulan hizmetlerden yeteri kadar haberdarım.	0,928			
18) Tasarruf finansman sistemi oldukça basit ve kolay anlaşılır bir sistemdir.	0,774			
31) Tasarruf finansman sisteminin şeffaf bir finansman sistemi olduğuna inanıyorum.	0,934			
32) Tasarruf Finansman sistemi, İslami katılım bankalarının sistemlerinden farklıdır.	0,905			
33) Tasarruf finansman şirketlerinin arasında pek farkı yoktur. Çalışma prensipleri aynıdır.	0,930			
Faktör 3: Dini Hassasiyet		3,857	12,054	0,916
1) Tasarruf finansman sistemi, dini tercihlerime uygun bir finansal sistemdir.	0,802			
2) Yaptığım diğer bütün finansal işlemlerin faizsiz olmasına dikkat ederim.	0,638			
11) Tasarruf finansman sistemini tercih nedenim, faizsiz bir finansman sistemi olmasıdır	0,931			
12) Tasarruf finansman şirketleri faaliyetlerinde İslami emirlere ve yasaklara göre hareket ederler.	0,688			
14) Çevremdeki insanlar, tasarruf finansman sistemi aracılığıyla kullandıkları finansmanın daha bereketli olduğunu	0,892			
15) Tasarruf finansman şirketleri, yaptıkları finansal faaliyetlerin dine uygun olduğunu gösteren icazet belgesi almaları tercihim olumlu yönde etkiler.	0,896			

Faktör 4: Güvenirlik		2,865	8,953	0,915
23) Tasarruf finansman şirketlerinin yaptığı işlemleri sorgulama ihtiyacı hissetmem.	0,948			
24) Tasarruf finansman şirketleri ev, araba, işyeri teslimatlarını zamanında yapmaktadırlar.	0,861			
25) Alınan ev, araba gibi varlıkların borç ödeninceye kadar teminat altına alınması için üzerine ipotek tesis edilmesi	0,919			
27) Tasarruf finansman sisteminin maliyetleri, faizli finansman sistemlerine göre daha yüksek olsa da tasarruf finansman sistemini tercih ederim.	0,717			
28) Tasarruf finansman sisteminde verilen hizmetler karşılığında alınan organizasyon ücreti makul düzeydedir.	0,879			
Faktör 5: Memnuniyet		1,614	5,044	0,945
4) Tasarruf finansman sistemini rahatlıkla çevremdeki insanlara önerebilirim.	0,828			
5) Tasarruf finansman sistemini kullanmaktan hiç pişmanlık duymadım, iyi ki bu sisteme kaydoldum.	0,806			
19) Tasarruf finansman sistemindeki finansman işlemleri çok kısa sürede sonuçlandırılır.	0,759			
20) Tasarruf finansman şirketlerinin hizmet kalitesinden oldukça memnunum.	0,736			
22) Tasarruf finansman sistemi, yardımlaşmaya dayalı ve güvenilir bir finansman sistemidir.	0,750			
Faktör 6: Maliyet		1,010	3,157	0,808
3) Tasarruf finansman sistemindeki ödeme koşullarının cazip olması tercihimizi etkiler.	0,741			
6) Tasarruf finansman sisteminde sadece konut, taşıt ve işyeri için finansman sağlanması yeterli değildir. Diğer ihtiyaçlar	0,518			
26) Tasarruf finansman sistemi, faizli finansman sistemlerine göre daha düşük maliyetlidir.	0,778			
30) Tasarruf finansman sistemi, diğer finansman sistemlere göre daha uygun taksit ve daha esnek ödeme koşullarına	0,726			
Açıklanan Toplam Varyans			78,268	

Elde edilen faktörler ve bunların içerdiği alt değişkenler incelendiğinde, katılımcıların banka dışı faizsiz finansman sistemi tercih ederken 6 faktörün etkisinde kaldıkları görülmektedir. Bu faktörler; “Sosyal Etki”, “Tutum”, “Dini Hassasiyet”, “Güvenirlik”, “Memnuniyet” ve “Maliyet” şeklinde sıralanmaktadır.

3.2.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Çalışmanın bu kısmında, Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) içinde yer alan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Veriler, SPSS Amos 24 programı ile analiz edilmiştir.

YEM, kuramsal dayanağı ve geçerliliği olan bir modelin yapılan bir araştırmada elde edilen veriler ile uyumluluğunun tespiti için başvurulan bir analiz yöntemidir. YEM analizinde, yapılan araştırma ile toplanan veriler kullanılarak kuramsal dayanağı olan model doğrulanmaya çalışılmaktadır. Yapılan analiz sonucunda uyum göstergeleri (uyum iyiliği indeksi, uyum ölçeği indeksi) kabul edilebilir düzeyde ise modelin doğrulandığına, uyum göstergeleri kabul edilebilir düzeyde değil ise modelin geçersiz olduğuna karar verilmektedir.

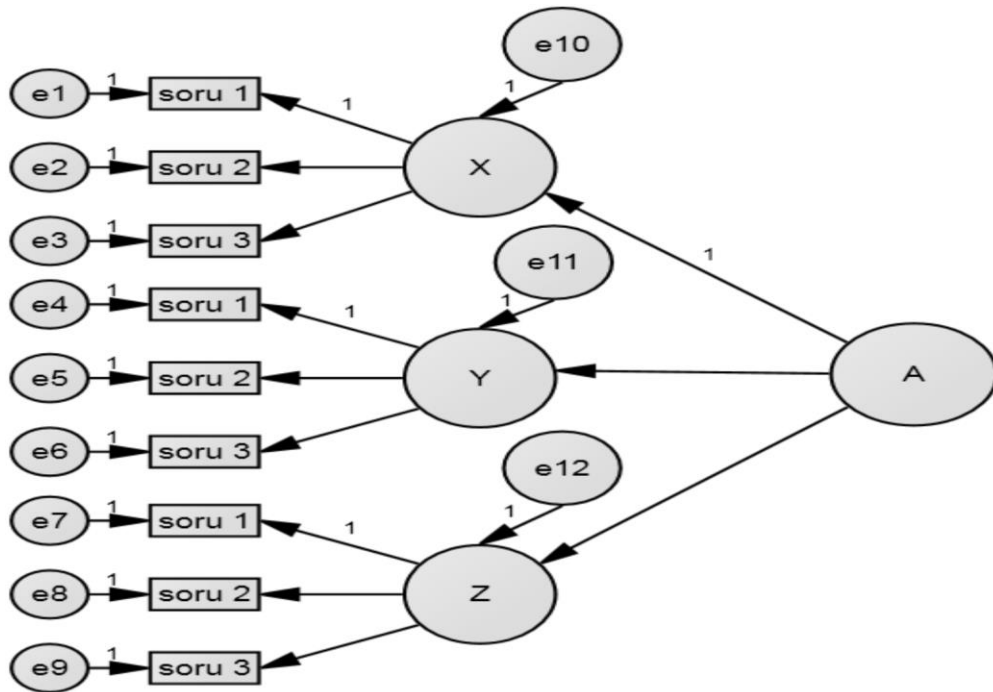
Doğrulayıcı Faktör Analizi, YEM içinde yer alan bir analiz yöntemidir. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ile belirlenmiş olan bir modelin test edilmesi için kullanılmaktadır. Ölçek geliştirme ve uyarılma sürecinde Doğrulayıcı Faktör Analizi kullanılmaktadır. Geliştirilen modelin

doğrulanıp doğrulanmadığı, Doğrulayıcı Faktör Analizi ile belirlenmektedir. Ölçek uyarlama çalışmalarında kullanılan DFA, önceden yapı geçerliliği sınanmış olan bir ölçeğin bu yapısını uyarlanmak istenilen dil ve kültürde de koruyup korumadığını test etmenin en iyi yoludur (Terzi, 2019, s. 184).

Doğrulayıcı Faktör Analizinin uygulama aşamaları; modelin tanımlanması ve çizimi, analiz çıktılarının içinden gerekli olanlarının belirlenmesi, modelin test edilmesi, sonuçların yorumlanması, düzeltmenin yapılması (varsa), modelin tekrar test edilerek sonucun yorumlanması, analiz sonuçlarının raporlanarak test sürecinin tamamlanması şeklindedir (Gürbüz, 2019, s. 42).

Doğrulayıcı Faktör Analizi, tek faktörlü DFA, birinci düzey çok faktörlü DFA ve ikinci düzey çok faktörlü DFA olmak üzere üç modele ayrılır (Civelek, 2017, s. 34). Tek faktörlü DFA modeli, bir örtülü değişkene bağlı birçok açık değişkenin olduğu modeldir. Birden fazla örtülü değişkenin olduğu model birinci düzey çok faktörlü DFA modeli olarak ifade edilmektedir. İkinci düzey çok faktörlü DFA modeli ise birden fazla örtülü değişkenin tek bir örtülü değişkene bağlandığı modeldir.

Yaptığımız çalışmada “Sosyal Etki”, “Tutum”, “Dini Hassasiyet” gibi birden fazla örtülü (gizli) değişken, “Tercih Nedeni (Niyet)” gibi tek bir örtülü (gizli) değişkene bağlanmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi modelleri içinde çalışmamıza uygun modelin ikinci düzey çok faktörlü DFA modeli olduğu görülmektedir. Model, aşağıdaki Şekil 5’de gösterilmiştir.

Şekil 5: İkinci Düzey Çok Faktörlü DFA Modeli

Kaynak: (Wang ve Wang, 2012, s. 79).

Şekilde yer alan ikinci düzey çok faktörlü DFA modelinde, sorular (soru 1, soru 2 gibi) açık değişkenleri, X, Y, Z ve A örtülü değişkenleri, e ise modifikasyonu ifade etmektedir. Modelde, X, Y ve Z örtülü değişkenlerinin A gibi tek bir örtülü değişkene bağlandığı görülmektedir.

Literatürde uyum iyiliği indeksi, uyum ölçeği indeksi gibi isimlerle de ifade edilen uyum göstergeleri (Terzi, 2019, s. 211), Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Uyum Göstergeleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2 / sd	$0 \leq \chi^2 / sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2 / sd \leq 3$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$
P değeri (RMSEA<0,05)	$0.10 \leq p \leq 1$	$0.05 \leq p \leq 0.10$
CFI	$0.97 \leq CFI \leq 1.00$	$0.95 \leq CFI \leq 0.97$
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$
AIC	Karşılaştırılan model için AIC’ten daha küçük	
CAIC	Karşılaştırılan model için CAIC’ten daha küçük	

χ^2 / sd (CMIN) değeri, oluşturulan model ile toplanan verilerin uyumunu test etmektedir. Ki-kare (χ^2) değerinin modelin serbestlik derecesine bölünmesiyle elde edilmektedir.

RMSEA, modelinin örneklem kovaryansı ile uyumluluk derecesini test etmekte ve yaklaşık ortalamaların karekökü anlamına gelmektedir.

GFI, örneklem büyüklüğünden bağımsız model uyumunu ve modelin örneklemdaki kovaryans matrisini ne oranda ölçtüğünü göstermektedir.

AGFI, uyum iyiliği indeksindeki yüksek örnek hacmin eksikliği gidermektedir.

CFI, değişkenler arasındaki ilişkiyi yok sayarak modelleri kıyaslamaktadır.

AIC, mukayese edilen modeller arasında uyum bakımından daha basit modelin hangisi olduğunu test etmektedir (Gürbüz, 2019, s. 34).

CAIC, AIC’in aksine örneklem büyüklüğünü hesaplamaya dâhil ettiği için düzeltilmiş AIC olarak ifade edilmektedir.

Daha iyi uyum göstergelerin elde edilmesi için kullanılan SPSS Amos 24 programı, bazı düzeltmeler önerebilir. Modifikasyon olarak isimlendirilen bu düzeltme işlemlerinde herhangi bir sınırlama yoktur. Ancak yapılacak modifikasyonun mantıklı olması gerekmektedir.

Varyans-kovaryans matrisinin çok değişkenli normalliği ise çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleriyle belirlenir. Çalışmada basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değeri, 1,166 ile -0,838 arasında hesaplanmıştır. Çarpıklık ve basıklık kritik değerleri, +/-3 aralığında ise değişkenlerin normal dağılıma sahip olduğu ifade edilebilir (Gürbüz, 2019, s. 30).

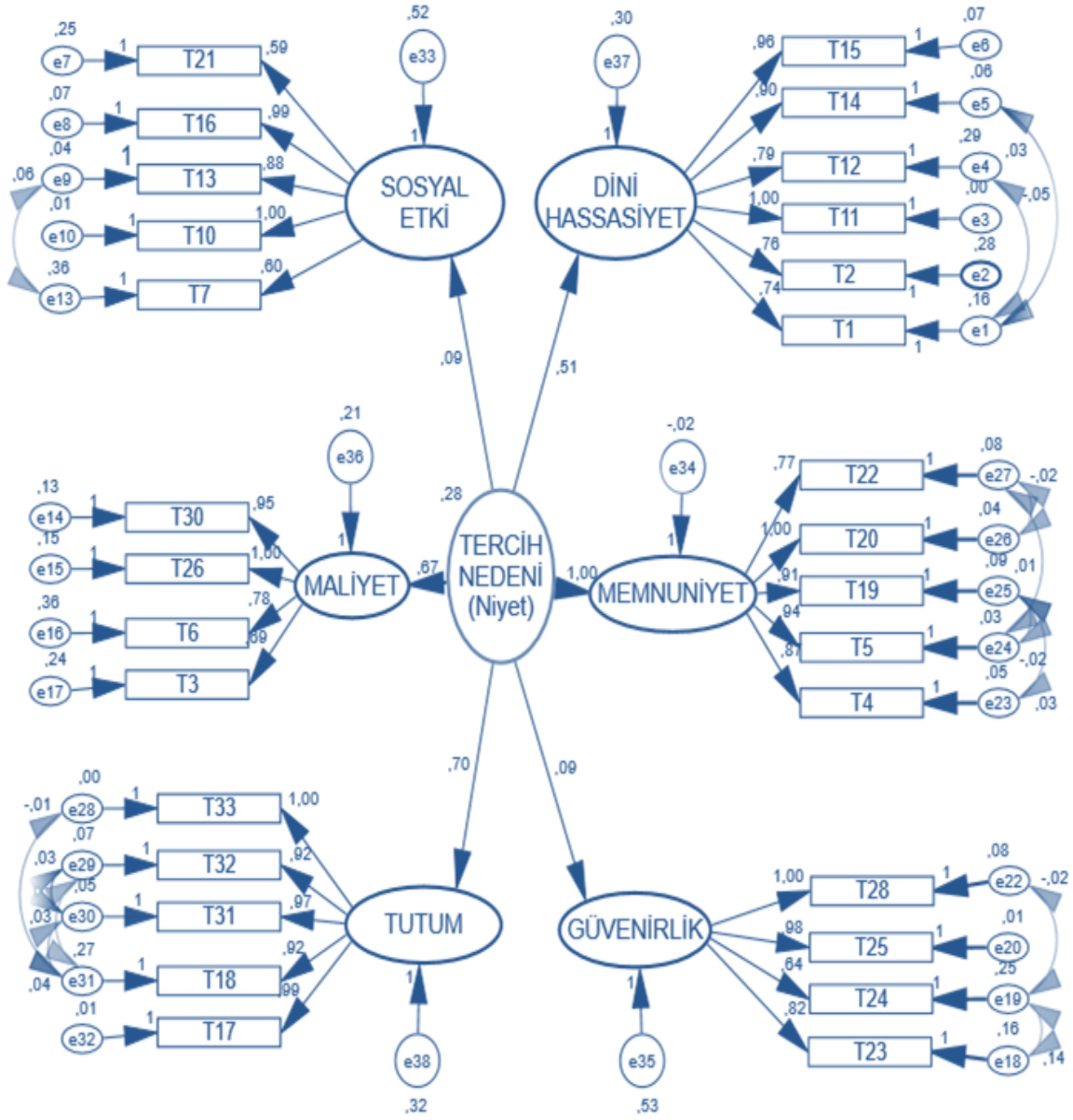
3.2.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizinde, elde edilen ilk verilere bakılarak örtülü değişkenleri açıklama oranı 0,50'nin altında olan soru ifadeleri (açık değişkenler) analizden çıkarılmıştır. Bu bağlamda, bağlı oldukları "Sosyal Etki" örtülü değişkenini açıklama oranları 0,50'nin altında olan 8'inci (T8) ve 9'uncu (T9) soru ifadeleri ile bağlı olduğu "Güvenirlilik" örtülü değişkenini açıklama oranı 0,50'nin altında olan 27'inci (T27) soru ifadeleri analizden çıkarılmıştır. Neticede anket formunda yer alan 32 soru ifadesinden (açık değişkenlerden) 3 soru ifadesi sonraki analize dâhil edilmemiş, 29 soru ifadesi DFA analizinde kullanılmıştır. DFA analizi dışında tutulan yargılar, Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: DFA Analizi Dışında Tutulan Yargılar

Soru No	Yargılar
8	Diğer faizli finansman sistemlerinin tercih edilmesi çevremde hoş karşılanmaz.
9	Tasarruf finansman şirketlerinde çalışan personelin samimi ve yardımsever tutumları tercihimizi etkiler.
27	Tasarruf finansman sisteminin maliyetleri, faizli finansman sistemlerine göre daha yüksek olsa da tasarruf finansman sistemini tercih ederim.

Banka dışı faizsiz finansman sistemlerinden tasarruf finansman sistemini tercih eden katılımcıların tercih nedenini açıklayan 6 örtülü değişken ve bağlı 29 alt değişken ile DFA analizi yapılmış ve sonuçlar, Şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6: İkinci Düzey Altı Faktörlü Modele İlişkin DFA Sonuçları

Şekilde; Dini Hassasiyet, Tutum, Maliyet ve Memnuniyet örtülü değişkenlerinin tercih nedenini açıklama oranlarının 0,50'nin üzerinde olduğu göstermektedir. Sosyal Etki ve Güvenirlik örtülü değişkenlerinin ise tercih nedenini açıklama oranlarının 0,50'nin altında ve çok düşük olduğu görülmektedir.

Analiz sonuçlarının sayısal ifadeleri, Tablo 9'de gösterilmiştir.

Tablo 9: Değişkenlere İlişkin Faktör Yüğü Sonuçları

Açık Değişken		Örtülü Değişken	Faktör Yüğü
Sosyal Etki	<---	Tercih Nedeni	,086
Memnuniyet	<---	Tercih Nedeni	1,000
Güvenirlik	<---	Tercih Nedeni	,092
Maliyet	<---	Tercih Nedeni	,674
Dini Hassasiyet	<---	Tercih Nedeni	,512

Tutum	<---	Tercih Nedeni	,705
T1	<---	Dini Hassasiyet	,742
T2	<---	Dini Hassasiyet	,763
T11	<---	Dini Hassasiyet	1,000
T12	<---	Dini Hassasiyet	,795
T14	<---	Dini Hassasiyet	,897
T15	<---	Dini Hassasiyet	,958
T21	<---	Sosyal Etki	,586
T16	<---	Sosyal Etki	,988
T13	<---	Sosyal Etki	,885
T10	<---	Sosyal Etki	1,000
T7	<---	Sosyal Etki	,596
T30	<---	Maliyet	,948
T26	<---	Maliyet	1,000
T6	<---	Maliyet	,783
T3	<---	Maliyet	,694
T24	<---	Güvenirlilik	,641
T25	<---	Güvenirlilik	,981
T28	<---	Güvenirlilik	1,000
T4	<---	Memnuniyet	,868
T5	<---	Memnuniyet	,936
T19	<---	Memnuniyet	,914
T20	<---	Memnuniyet	1,000
T22	<---	Memnuniyet	,773
T33	<---	Tutum	1,000
T32	<---	Tutum	,919
T31	<---	Tutum	,966
T18	<---	Tutum	,916
T17	<---	Tutum	,987
T23	<---	Güvenirlilik	,818

İstatistiksel olarak 0,5'in üzerindeki faktör yüklerinin 100'ün üzerindeki tüm örneklerde anlamlı sonuçlar verebileceğini söylemek mümkündür (Altunışık ve Coşkun, 2010, s. 281). Tablo incelendiğinde ana ölçeği oluşturan 29 sorunun (açık değişken) tamamının örtülü değişkenleri açıklama oranının 0,50'nin üstünde olduğu görülmektedir. Ancak, bağlı olduğu "Tercih Nedeni" örtülü değişkenini açıklama oranı 0,50'nin altında olan "Sosyal Etki" ve "Güvenirlilik" örtülü değişkenlerinin anlamlı sonuç vermediği görülmektedir.

Örtülü değişkenlerin hata varyansları (örtülü değişkenlerin açıklanmayan kısmı); e1, e2, e3 gibi ifadeler ile gösterilmiştir. Soruların hata varyansları, 0,50'nin altında ve düşük düzeydedir. Örtülü değişkenlerden "sosyal etki" ve "güvenirlilik" örtülü değişkenlerine bağlı hata varyanslarının (e33=0,52 ve e35=0,53) 0,50'nin biraz üstünde olduğu görülmektedir. Diğer örtülü değişkenlerin hata varyansları ise 0,50'nin altında ve düşük düzeydedir.

Analizde, hata varyansları arasında modifikasyon yapılmıştır. Yapılan modifikasyon ile uyum göstergeleri, kabul edilebilir değerlere ulaşmıştır. DFA ile test edilen modelin doğrulanması, uyum göstergeleri ile belirlenmektedir. Modelin doğrulanması için yapılan analizden elde edilen uyum göstergelerinin, Tablo 7'de gösterilen eşik değerler aralığında yer alması gerekmektedir.

DFA analizi uyum göstergeleri aşağıdaki Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Analizden Elde Edilen Uyum Göstergeleri

Uyum Göstergeleri	İkinci Düzey DFA Çıktısı
x^2 / sd	1,728
RMSEA	0,044
P değeri (RMSEA<0,05)	0,001
CFI	0,979
GFI	0,901
AGFI	0,879
AIC	Karşılaştırılan model için AIC'ten daha küçük
CAIC	Karşılaştırılan model için CAIC'ten daha küçük

Analizden elde edilen CMIN (X^2 / sd), CFI, RMSEA ve diğer uyum göstergeleri, eşik değerler içinde yer almaktadır. Bu verilere göre araştırma modelinin doğrulandığı ve geçerli olduğu kabul edilebilmektedir. Banka dışı faizsiz finansman sistemi tercihinde Sosyal Etki, Tutum, Dini Hassasiyet, Güvenirlik, Memnuniyet ve Maliyet faktörlerinin etkili olup olmadığı regresyon sonuçları ile anlaşılabilir.

Değişkenlere ilişkin Regresyon sonuçları, aşağıdaki tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Değişkenlere İlişkin Regresyon Sonuçları

Örtülü Değişkenler	Katsayı	Olasılık (P değeri)
Sosyal Etki	0,086	0,211
Tutum	0,705	0,000
Dini Hassasiyet	0,512	0,000
Güvenirlik	0,092	0,190
Memnuniyet	1,000	0,000
Maliyet	0,674	0,000

Elde edilen Regresyon olasılık sonuçları, % 1 önem seviyesinde banka dışı faizsiz finansman sistemi tercihi üzerinde örtülü değişkenlerin tamamının pozitif yönde etkilerinin olduğu göstermiştir. İstatistiksel olarak banka dışı faizsiz finansman sisteminin tercih edilmesinde Sosyal Etki, Tutum, Dini Hassasiyet, Güvenirlik, Memnuniyet ve Maliyet Faktörlerinin etkisinin olduğu belirlenmiştir. Tutum, Dini Hassasiyet, Memnuniyet ve Maliyet değişkenlerin faktör yükleri, % 50'nin üzerinde bir oran ile anlamlı bir açıklayıcılığa sahiptir. Ancak Sosyal Etki ve Güvenirlik faktör yükleri, % 50'nin altında olduğu için anlamlı bir açıklayıcılığa sahip değildir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Müslüman ülkelerde hızlı bir şekilde büyüyen ve gelişen banka dışı faizsiz finansman sistemi, özellikle konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi varlıkların temininde çok fazla tercih edilmektedir. Yapılan birçok bilimsel araştırma, banka dışı faizsiz finansman sisteminin diğer geleneksel finansman sistemlerine göre finansal krizlerden daha az etkilendiğini göstermektedir. Sadece dini hassasiyeti olan ve faizden kaçınmak isteyen bireylerin değil aynı zamanda maliyete duyarlı ve güvenilir finansal sistem arayışında olan bireylerin de tercih ettiği bir finansal sistem haline gelmiştir. Bu ve benzeri nedenlerle banka dışı faizsiz finansman sistemi alanında her geçen gün tüketicilerin beklentilerine, değer yargılarına ve inançlarına uygun yeni finansal araçlar ve yöntemler ortaya çıkarılmakta ve tüketicilerin beğenisine sunulmaktadır. Sunulan bu araç ve

yöntemlerden biri de konut, taşıt ve çatılı işyeri temini için faizsiz finansman sağlayan tasarruf finansman sistemi olarak kabul edilmektedir.

Son yıllarda ülkemizde İslami finans sektöründe büyük gelişmeler yaşanmaktadır. Özellikle devletin katılım bankaları kurması, banka dışı faaliyette bulunan faizsiz finans kuruluşlarının yasal statüye kavuşturulması İslami finans sektörü açısından son derece önemlidir. İslami finans sektörünün gelişmesinde konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi ekosistemde faizsiz finansman sağlayan katılım bankalarının katkısı olduğu gibi tasarruf karşılığı faizsiz finansman sağlayan banka dışı özel finansman kuruluşlarının da katkısı oldukça büyüktür. Ancak ülkemizdeki finans piyasası göz önüne alındığında konut, taşıt ve çatılı işyeri temini için banka dışı faizsiz finansman sağlayan sistemler, özel finans kuruluşlarınca başarılı bir şekilde uygulansa da henüz istenilen seviyede değildir. Yine de banka dışı faizsiz finansman sistemlerinin hem faizsiz finansman imkânı sunması hem de maliyet avantajı sağlaması, faiz hassasiyeti olan insanlar ile birlikte maliyete duyarlı insanlar tarafından da tercih edilmesini sağlamakta, finans sektöründeki payını gün geçtikçe artırmaktadır.

Araştırmada, kapalı uçlu soruların yer aldığı 5'li Likert tipindeki anket formu kullanılmıştır. Analizlerde kullanılan veriler, TRB1 Bölgesinde yer alan Tasarruf Finansman Şirketlerinin şubelerinde yüz yüze uygulanan anketlerden elde edilmiştir. Örneklem seçiminde banka dışı faizsiz finansman sistemi ile konut, taşıt ve çatılı işyeri finansman temini için Tasarruf Finansman Şirketlerine başvuran katılımcılar tercih edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik sorular ile birlikte konut, taşıt ve çatılı işyeri temininde faizsiz finansman tercih nedenlerinin belirlenmesi için de 33 soru sorulmuştur. SPSS 23 ve SPSS Amos programları kullanılarak anketten elde edilen veriler, analiz edilmiştir. Analiz yapılırken araştırmanın bütünlüğünü korumak için sıralamaya önem verilmiştir. Önce örneklem bilgilerinin sayısal gösterimle özetlenmesi için katılımcıların demografik özelliklerine göre analiz yapılmıştır. Daha sonra ölçeğin normallik, geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar, Açıklayıcı Faktör Analizinin yapılabileceğini göstermiştir. Verimax ve temel bileşenlere ayırma yönteminin kullanıldığı Açıklayıcı Faktör Analizinde 6 faktör elde edilmiştir. Nihayetinde geliştirilen modelin doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek için Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmış ve uyum göstergeleri elde edilmiştir. Elde edilen uyum göstergelerinin "Kabul Edilebilir Uyum Göstergeleri" eşik değerler aralığında yer aldıkları görülmüştür. Dolayısıyla istatistiksel olarak banka dışı faizsiz finansman sistemi tercihinde Tutum, Dini Hassasiyet, Memnuniyet ve Maliyet faktörlerinin belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak yapılan analizlerden elde edilen değerler, 29 madde ve 6 faktörden oluşan "Banka Dışı Faizsiz Finansman Sistemi Tercih Ölçeği", geçerli ve güvenilir kabul edilmiştir.

Bu çalışmada uygulanan anket ve yapılan analizler sadece TRB1 bölgesinde faizsiz finansman sistemini kullanarak konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi varlıkların temini için finansman kullanan katılımcılar üzerinde yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar, araştırmanın yapıldığı bölgede faaliyette bulunan Tasarruf Finansman Şirketlerinin aktif katılımcıları ile sınırlıdır. Güvenirliğini ve geçerliliğini gösterebilmek için ülkemizin diğer bölgelerinde de aynı ölçeğin denenmesi gerektiği düşünülmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

In our country, as in many Muslim countries, Islamic finance presents itself as a rapidly growing and developing financial system. As a result of growth and development, new financial instruments and methods that suit consumers' expectations, values and beliefs are being created and offered to consumers every day. Financial instruments and methods that are developed in line with consumers' expectations, value judgments and beliefs and are also in line with Islamic finance principles are taking their place in the sector as a new type of financial service. The financing that consumers will choose is shaped by various factors such as their expectations, value judgments and beliefs. Religion, which is one of the factors affecting consumers' preferences, may be more dominant than other factors affecting consumers' preferences. Because religion is significantly effective in shaping consumers' attitudes and behaviors (Akçi, 2020, p. 3).

In this context, the prohibition of interest in Islam affects the financing preferences of consumers with religious sensitivity due to their beliefs. As it is known, Islamic economy prohibits interest by revealing its economic and social harms, and at this point it differs from the current economic system, whose main component is interest (Çoban, 2022, p. 232). The fact that the traditional systems used in financing assets such as housing, vehicles and roofed workplaces in our country are interest-based has pushed individuals with religious sensitivities to seek interest-free financing systems. As a result of these searches, non-bank interest-free financing systems have been developed that do not include interest and whose main purpose is not interest-based and profit-oriented. One of these systems is the savings financing system. This system was developed in the 1980s under the name "Cooperative System" and was implemented under different names for many years. This system, named "Savings Financing System" in Law No. 6361, which was amended in 2021, has a structure specific to our country and is operated by "Savings Financing Companies". Savings Financing Companies, which operate the savings financing system in return for an organization fee and are subject to BRSA supervision, provide interest-free financing to their participants for the purchase of housing, vehicles and roofed workplaces.

In the first stage of scale development, a survey was conducted in the provinces of Malatya, Elazığ, Bingöl and Tunceli, which are located in the TRB1 Malatya subregion of the TRB Statistics Regional Units Classification. The survey was conducted on participants who used interest-free financing to purchase assets such as housing, vehicles and roofed workplaces by using the savings financing system, one of the non-bank interest-free financing systems. The sample of the study consists of 384 of the 19,207 participants who actively use the savings financing system for housing, vehicles and roofed workplaces in these provinces.

In the study, data was obtained using quantitative research methods. A preference determination scale consisting of 33 judgments was used to obtain the data. No data could be obtained from Tunceli province, which is located in the TRB1 Region but does not have any Savings Finance Companies within its borders. The KMO test was performed to determine whether the data obtained from the sample provided sufficiency and the KMO test was calculated as 0.878. In the analysis, the reliability (Cronbach Alpha) coefficient of the scale was found to be 0.893. After these values were obtained, Exploratory Factor Analysis was performed. A six-factor scale was obtained from Exploratory Factor Analysis. In the Confirmatory Factor Analysis, the

RMSEA value of the scale was found to be 0.044, the GFI value was 0.901, the CFI value was 0.979 and the AGFI value was 0.879. These obtained values showed that the developed Non-Bank Interest-Free Financing System Preference Scale was valid and reliable. As a result, the values obtained from the analyzes and the "Non-Bank Interest-Free Financing System Preference Scale", consisting of 29 items and 6 factors, were accepted as valid and reliable.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Komisyonu'ndan (BAP-İİBF.2021.001) destek almıştır. / The authors have received financial support from Bingöl University Scientific Research Commission (BAP-İİBF.2021.001) research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 2021 yılı 14874 sayılı karar ile etik izin alınmıştır. / Ethical permission was obtained for this study from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Bingöl University with the decision no. 14874 dated 2021

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

- Akçi, Y. (2020), *İslami Pazarlama*, Y. Akçi, K. Kılınc, A. Yıldız (Ed.), Değişen Pazarlama Anlayışı: Yeni Pazarlama Yaklaşımları II içinde (1-23). 1. Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Altunışık, R. ve Coşkun, R. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. 6. Baskı, İstanbul: Sakarya Yayıncılık.
- Amin, H. (2019). The Islamic Theory of Consumer Behaviour for İjarah Home Financing, *Journal of Asia Business Studies*, 13(4), 672-693.
- Civelek, M. E. (2018). *Yapısal Eşitlik Modellemesi Metodolojisi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Çekin, Ö. (2018). Tasarrufa Dayalı Finansman Sistemi ve İslami Finans İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çoban, U. (2022). Katılım Bankacılığında Ortaklık (Müşâra) Modellerinin Uygulanabilirliğine Dair KOBİ Algısı: TRB1 Bölgesinde Bir Araştırma, *Journal of Islamic Research*, 33(1), 231-249.
- Çokluk, O., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Günel, Y. ve Bircan, H. (2022a). Bireylerin Konut Finansman Tercihlerini Belirlemeye Yönelik Ölçek Geliştirilmesi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 709 – 725.
- Günel, Y. ve Bircan, H. (2022b). Mevduat Bankası, Katılım Bankası ve Elbirliği Sistemi Müşterilerinin Konut Finansman Tercihlerinin İncelenmesi: TR 72 Bölgesi Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1515–1534.
- Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe- Yöntem – Analiz*. 4.baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Karadağ, A.A. ve Gültekin, Y.S. (2019). Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Konut Seçimi Ölçeğinin Geliştirilmesi, *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 15(2), 78-95.
- Karatani, K. (2017). Dünya Tarihinin Yapısı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaya, F. ve Ergüvan, M. (2015). A Study on Factors Affecting Customers' Preferences of Cooperation System in Housing Finance, *International Research Journal of Applied Finance*, 6(9), 598-615.
- Keleş, Ş. (2021). Konut Tercihi Üzerine Konut Mekânının Etkisi: Bir Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması, *Journal of Awareness*, 6 (1) , 21-28.
- Kılınç, K. (2022). Savings Based Interest-Free Financing System Through A Marketing Perspective, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(41), 464-486.
- Kiliç, S. (2016). Cronbach's Alpha Reliability Coefficient. *Journal of Mood Disorders (JMOOD)*, 6(1), 47-48. doi:10.5455/jmood.20160307122823.
- Öztürk, M. (2016). Konut Markalaşmasında Tüketici Merkezli Marka Konumlandırma Tipolojisi için Bir Ölçek Geliştirme (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Tekerek, S. (2013). Konut Finansmanında Banka Kredilerine Alternatif Modellerden Elbirliği Sistemi Üzerinde Bir Çalışma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Terzi, Y. (2019). *Anket, Güvenilirlik – Geçerlilik Analizi*. https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/1030_32625_1500.pdf. (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2022).
- Ülev, S. ve Çalışkan, M.B. (2022). *Banka Dışı İslami Finansal Kuruluşlar*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Wang, J. ve Wang, X. (2012). *Structural Equation Modeling Applications Using Mplus*. İngiltere: John Wiley & Sons.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (Özel Sayı. 2017), 74-85.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

INDSERV ÖLÇEĞİNİN İMALAT SEKTÖRÜ ÜZERİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ VE ÖLÇEĞE KATILIM DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR SAHA ARAŞTIRMASI: ELAZIĞ İLİ ÖRNEĞİ¹

Melike HALİFEOĞLU

Dr. Öğr. Görevlisi,
Fırat Üniversitesi,
Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü,
mhalifeoglu@firat.edu.tr
 0000-0001-8454-0490

Mevlüt TÜRK

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi,
İşletme Bölümü (Emekli),
mevlut.turk@inonu.edu.tr
 0000-0003-1316-5800

Atıf / Citation: Halifeoğlu, M., & Türk, M. (2023). INDSERV ölçeğinin Türkiye'deki imalat sektöründe uygulanabilirliğine ve ölçeğe katılım düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir saha araştırması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(2), 178-204.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1367524>

Öz

İşletmeler arasındaki rekabetin artmasıyla birlikte sunulan hizmetin kalitesi önemli bir hale gelmiş ve hizmet kalitesi birçok araştırmaya konu olmuştur. Hizmet kalitesini kavramsal olarak inceleyen çalışmalar hizmette kaliteyi ölçmeye yönelik çalışmalarla devam etmiştir. Bu sebeple satıcıların hizmet kalitesini ölçen çeşitli ölçüm araçları geliştirilmiştir. Birer endüstriyel alıcı olan imalatçı işletmeler de üretim sürecinde birçok tedarikçiyle çalışmakta ve tedarikçilerinden farklı hizmetler almaktadır. İmalatçı işletmelerin aldıkları hizmeti kaliteli olarak değerlendirmeleri ise iş ilişkisinin devamlılığını sağlamak ve alternatif tedarikçi arayışına girme eğilimini azaltmaktadır. Bu çalışmanın amacı da INDSERV hizmet kalitesi ölçeğinin Türkiye'deki imalat sektöründe uygulanabilirliğini test etmek ve çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin ölçek ifadelerine katılım düzeylerini belirlemektir. Bu amaçla çalışmanın ana kümesini oluşturan Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı 289 imalatçı işletme üzerinde bir saha çalışması yapılmıştır. Çalışmada nicel araştırma desenlerinden tarama araştırma ve veri toplama yöntemlerinden anket kullanılmıştır. Ana küleden 251 anket formu toplanmış, yapılan kontroller sonrasında 246 anket

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Mevlüt TÜRK danışmanlığında Melike HALİFEOĞLU tarafından hazırlanan "Endüstriyel Pazarlarda Üretici Firmaların Aldıkları Hizmete Yönelik Kalite Algısı ve Hizmet Kalitesinin Güven ve Memnuniyet Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

formu veri analizlerinde kullanılmıştır. Veri analizlerinde Açıklayıcı Faktör Analizi, Doğrulayıcı Faktör Analizi, Madde Analizi, Güvenilirlik Analizi ve Normallik Analizi yapılmıştır. Ölçekteki ifadelere katılım düzeylerini ve imalatçı işletmelerin özelliklerini belirlemek için Frekans Tablosu ve Betimleyici İstatistikten faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda INDSERV hizmet kalitesi ölçeğinin Türkiye'deki imalat sektöründe uygulanabilir bir ölçek olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra imalatçı işletmelerin ölçek ifadelerine katılım düzeyleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel pazarlama, Hizmet kalitesi, INDSERV

A FIELD STUDY ON THE APPLICABILITY OF THE INDSERV SCALE ON THE MANUFACTURING SECTOR AND DETERMINING THE LEVEL OF PARTICIPATION IN THE SCALE: ELAZIG PROVINCE EXAMPLE

Abstract

With the increase in competition among businesses, the quality of the service provided has become important and service quality has been the subject of many studies. Studies examining service quality conceptually have continued with studies aimed at measuring quality in service. For this reason, various measurement tools have been developed to measure the service quality of sellers. Manufacturing enterprises, which are industrial buyers, work with many suppliers in the production process and receive different services from their suppliers. The fact that manufacturing enterprises evaluate the service they receive as high quality ensures the continuity of the business relationship and reduces the tendency to search for alternative suppliers. The purpose of this study is to test the applicability of the INDSERV service quality scale in the manufacturing sector in Turkey and to determine the level of participation of the manufacturing enterprises participating in the study to the scale statements. For this purpose, a field study was conducted on 289 manufacturing enterprises registered to Elâzığ Chamber of Commerce and Industry, which constitute the main mass of the study. Survey research from quantitative research designs and questionnaire from data collection methods were used in the study. 251 questionnaire forms were collected from the main mass and 246 questionnaire forms were used in the data analysis after the controls. Exploratory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis, Item Analysis, Reliability Analysis and Normality Analysis were performed in data analysis. Frequency Tables and Descriptive Statistics were used to determine the level of participation in the statements in the scale and the characteristics of the manufacturing enterprises. As a result of the study, it was determined that the INDSERV service quality scale is an applicable scale in the manufacturing sector in Turkey. In addition, the level of participation of manufacturing enterprises to the scale statements was determined.

Keywords: Industrial marketing, Service quality, INDSERV

GİRİŞ

Örgütsel pazar, “tüketiciler dışında kalan ve kendi kişisel gereksinimlerinin dışında kalan diğer gereksinimlerini karşılamak amacıyla ürün talep edenlerin oluşturduğu pazar” şeklinde tanımlanmıştır (Balta, 2006, s. 4). Endüstriyel pazar ise örgütsel pazarın önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Balta, 2006, s. 5) ve endüstriyel pazarlamada işletmeler arasındaki pazarlama faaliyetleri gerçekleştirilmektedir (Arslan, 2014, s. 7, Tavmergen, 2002, s. 37).

Pazarlama faaliyetlerinin işletmeler arasında gerçekleşmesi endüstriyel pazarı tüketim ürünleri pazarından farklılaştıran önemli bir takım özelliklerin varlığını da beraberinde getirmektedir. Örneğin, endüstriyel pazar tüketim ürünleri pazarının aksine alıcı ve satıcı sayısının daha az olduğu bir pazar yapısına sahiptir (Tek, 1999, s. 230). Bununla birlikte endüstriyel pazarda satın almalar çok daha yüksek miktarlarda gerçekleşmektedir (Arslan, 2014, s. 19). Bir diğer örnek olarak endüstriyel pazarda satın alma sürecine birçok kişi dâhil olmakta ve

satın alma çabaları nihai tüketicilerin satın alma çabalarına göre bir uzmanlaşma gerektirmektedir (Balta, 2006, s. 32). Endüstriyel pazarın bu özelliklerine dayanarak endüstriyel pazardaki alıcılar da birer endüstriyel alıcı ya da endüstriyel tüketici olarak varlık göstermektedir. Sonuç olarak endüstriyel alıcılar, nihai tüketicilerin dışındaki bütün tüketicileri içeren daha kapsamlı bir alıcı kitlesi olarak tanımlanmaktadır (Mucuk, 2014, s. 87). Öte taraftan tüketim ürünleri pazarına kıyasla endüstriyel pazar, iş birliklerinin daha uzun vadeli ve yürütülen süreçlerin daha karmaşık bir yapıda olduğu, taraflar arasındaki bağımlılığın ise daha baskın olduğu bir pazardır (Leonidou vd., 2006, s. 146). Bu sebeple endüstriyel alıcılar için iş ortaklarının doğru seçilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca ticari kazanç sağlama amacı, işletmelerin rakipleriyle sürekli bir rekabet içinde olmalarına yol açmaktadır. Bu sebeple endüstriyel alıcıların satın alma kararlarını rasyonel gerekçelere dayanarak vermeleri gerekmektedir. Bu bağlamda endüstriyel alıcılar nihai tüketicilerin aksine satın alma kararlarında hedonik ya da etnosantrik eğilimlere bağlı olmadan ya da psikolojik faktörlerden etkilenmeden hareket etmektedir.

Satın alma kararlarını rasyonel şekilde gerçekleştiren endüstriyel alıcılar kamu kurumları, imalatçı işletmeler, toptancılar, perakendeciler, bayiler olarak kendi içinde farklılaşmaktadır. Ancak imalatçı işletmeler diğer endüstriyel alıcılardan farklı olarak tedarik zincirinin sürekliliğinde önemli bir rol taşımaktadır. Çünkü imalatçı işletmeler kamu kurumlarına, toptancılara, perakendecilere ve bayilere mal ya da hizmet üretmektedir. Bu sebeple imalatçı işletmelerin üretim yapabilmeleri ve üretimde sürdürülebilirliği sağlayabilmeleri için tedarikçilerinden hammadde, yarı mamul, mamul ya da hizmet satın almaları gerekmektedir. Dolayısıyla imalatçı işletmeler bir taraftan müşterilerinin tedarikçisi konumundayken diğer taraftan kendi tedarikçilerinin müşterisi konumundadırlar.

Etkili bir biçimde yürütülen müşteri ilişkileri yönetimi ise iş ilişkisinin devam etmesini sağlamakta ve işletmelere sürdürülebilir bir rekabet avantajı sunmaktadır. Taraflar arasında tesis edilen güçlü iş ilişkilerinin rakipler tarafından kolaylıkla oluşturulamayan soyut bir unsur olması işletmelere bu avantajı sağlamaktadır (Wong vd., 2007, s. 582). Ayrıca iş ilişkisinin karşılıklı olarak önemli görülmesi, alternatif iş ortağı arayışına girmeyi zorlaştırmakta, tedarikçi değiştirmek ve yeni iş ortaklarıyla ilişkileri geliştirmek bir takım maliyetleri beraberinde getirmektedir (Zineldin & Jonsson, 2000, s. 252). İmalatçı işletmelerin tedarikçilerinden mal ya da hizmet satın alması da alıcı-satıcı ilişkilerinde imalatçı-tedarikçi ilişkisini sağlamaktadır. Öyle ki satın alma, üretim ve satış sürecinde kârlılığın sağlanması ve rekabet avantajının oluşturulması imalatçı işletmelerin tedarikçileriyle kuracakları sağlıklı bir iş ilişkisini zaruri kılmakta, imalatçı işletmelerin satın alma kararları bu iş ilişkinin niteliğinden etkilenmektedir.

Sağlıklı bir iş ilişkisinin kurulmasında birçok faktör etkili olduğu gibi kalite de bu faktörlerden birisini oluşturmaktadır. Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü'ne göre kalite "*bir ürünün bilinen en iyi özellikleri bünyesinde taşıması durumu*" olarak tanımlanmıştır (www.sozluk.gov.tr). Kalitenin, pazar payının artırılması ve yatırımlara katkı sunması yönünde ya da üretim maliyetlerinin azaltılması ve verimliliğin yükseltilmesi yönünde faydalar sağladığına ilişkin değerlendirmeler yapılmış, bir tüketici eğilimi olarak kalitenin daha fazla talep edilen bir unsur olduğu ifade edilmiştir (Parasuraman vd., 1985, s. 41). Dolayısıyla kalite tüketici eksenli bir değerlendirme olarak kendini göstermektedir. Bu sebeple kalite kavramı devamında algılanan

kalite kavramını getirmektedir. Algılanan kalite ise bir ürünün genel anlamda mükemmelliği ya da üstünlüğüne ilişkin tüketicideki yargıyı ifade etmektedir (Zeithaml, 1988, s. 3). Ancak bu yargı ürünlere ilişkin olduğu gibi hizmetlere ilişkin olarak da gerçekleşmektedir. Bu sebeple hizmet kalitesi kavramının da literatürde yer bulduğu görülmektedir.

Literatürde hizmet kalitesi, organizasyonların sunduğu hizmetlerin verimliliğine yönelik tüketicideki genel intiba olarak tanımlanmış (Park vd., 2004, s. 435) ve alıcının hizmete yönelik beklentisiyle fiili olarak aldığı hizmete yönelik algısı arasındaki fark olarak ifade edilmiştir (Wang vd., 2004, s. 327). Bununla birlikte müşteriler aldıkları hizmetin kalitesini, hizmetin aldıkları her etkileşimde test etmektedir (Kotler & Keller, 2008, s. 359). Çünkü hizmetlerin soyutluluk, ayrılamazlık (üretim ve tüketimin aynı anda gerçekleşmesi), heterojenlik (hizmeti sunana göre kalitenin değişken olması) ve stoklanamama olmak üzere dört temel özelliği bulunmaktadır (Armstrong & Kotler, 2020, s. 245). Hizmetin sahip olduğu bu özellikler hizmet kalitesinin ölçülmesini zorlaştırmış ve bu sebeple hizmet kalitesine ilişkin araştırmalar artış göstermiş (Saat, 1999, s. 107) ve hizmet kalitesinin ölçülmesine ilişkin birçok ölçüm aracı geliştirilmiştir. Bu ölçüm araçlarından birisi de endüstriyel pazarlarda hizmet kalitesini ölçmeyi amaçlayan ve Gounaris (2005) tarafından geliştirilen INDSERV ölçeği olmuştur.

Bu çalışmada, INDSERV hizmet kalitesi ölçeğinin Türkiye'deki imalat sektöründe uygulanabilir bir ölçüm aracı olup olmadığını belirlemek ve çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin ölçek ifadelerine katılım düzeylerini tespit etmek amaçlanmıştır. Türkiye'deki imalatçı işletmeler üzerinde INDSERV ölçeğini kullanan ve ölçek ifadelerine katılım düzeylerini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışmanın teorik çıkarım yönüyle literatüre katkı sağlayacağı ve yapılacak benzer çalışmalar için bir kaynak oluşturacağı düşünülmektedir. Öte taraftan çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin ölçek özelinde hangi kalite unsurlarına katılım gösterdiği belirlenecektir. Böylece imalatçı işletmelerin hizmet kalitesi açısından tedarikçilerini hangi yönleriyle zayıf ve güçlü olarak değerlendirdiği ortaya konarak tedarikçi işletmelere bir takım önerilerde bulunulacaktır. Dolayısıyla çalışmanın pratik çıkarım yönüyle de tedarikçi işletmelere faydalı olacağı düşünülmektedir.

Zaman ve maliyet kısıtları sebebiyle çalışmanın Elazığ ilindeki imalatçı işletmelere uygulanmasına karar verilmiştir. Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası'nın (ETSO) Ağustos 2021'de yayınladığı "*Kapasite Raporu Alan İmalatçılar Listesi*" çalışmanın ana küntlesini oluşturmuştur. Listede 289 imalatçı işletme bulunmaktadır. Listedeki işletmelere ulaşılabilmesi sebebiyle tam sayıma gidilmiştir. Araştırma deseni olarak nicel araştırma desenlerinden tarama araştırma (survey) kullanılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak anket seçilmiştir. Anket uygulamasına 251 imalatçı işletme katılım göstermiştir. Verilerin toplanmasında anket formu kullanılmış ve imalatçı işletmelerin üst düzey yöneticilerinden yüz yüze olarak toplanmıştır. Verilerin toplanmasının ardından anket formlarının kontrolleri yapılmıştır. Veri analizlerinde, analizlere uygun olduğu belirlenen 246 anket formu kullanılmıştır. Veri analiz yöntemlerinden geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Geçerlilik için önce dil geçerliliği ve kapsam geçerliliği yapılmıştır. Ardından yapı geçerliliği test edilmiştir. Yapı geçerliğinde ise önce Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Madde Analizi yapılmış, ardından Çok Faktörlü Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmış ve Bileşik Güvenilirlik için CR

değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca yakınsak geçerlilik için CR değerlerine ek olarak AVE değerleri hesaplanmıştır. İmalatçı işletmelerin sektör bazındaki dağılımlarını ve katılımcıların işletmedeki pozisyonlarını belirlemek için Betimleyici İstatistikten faydalanılmıştır. Ölçek ifadelerine katılım düzeylerini belirlemek üzere Frekans Tablosu kullanılmıştır.

1.Literatür

Ghobadian vd. (1994, s. 44), yeni müşteri edinmenin daha maliyetli olduğuna ve negatif hizmet deneyimlerinin pozitif olanlara kıyasla daha fazla kişi tarafından duyulduğuna ilişkin araştırmalara dikkat çekmiştir. Yazarlara göre, müşterilerin olumlu ifadeleri yeni müşteri kazanımında etkili bir araç olabileceği gibi olumsuz müşteri tavsiyeleri müşteri kazanımına yönelik işletme faaliyetlerini ters yönde etkileyebilir. Bu noktada ise rekabetin doğası gereği ve rakiplere kıyasla geliştirilmiş hizmete yapılan vurgu, müşteriye elde tutma zorunluluğu, kusurlu hizmetin olumsuz müşteri tavsiyeleri ve müşteri kaybı üzerindeki etkisi sebebiyle işletmeler için müşteri hizmetlerinin geliştirilmesi önemlidir (Smith & Lewis, 1989, s. 19). Çünkü müşteriler aldıkları hizmetin kalitesini her hizmet karşılaşmasında değerlendirdiği için örneğin personelin sergileyeceği ilgisiz tutumlar müşterilerin işletmeyle tekrar iş yapma düşüncesini zayıflatacaktır (Kotler & Keller, 2008, s. 359). Bunun yanı sıra müşteriler sadece ürünle ilgili gereksinimlerin karşılanmasını beklememektedir, aynı zamanda ürünle ilgili hizmet kalitesinin de gereksinimlerini karşılamasını beklemektedir (Vlckova & Podskubkova, 2018, s. 362). Dolayısıyla işletmelerden beklentileri olan müşterilerin beklentilerine karşılık bulmaması memnuniyetsizlik getirmekte ve müşteri memnuniyetinin üst noktalara taşınması ancak müşteri beklentilerine tutarlı olarak karşılık veren optimum seviyede performans gösterilmesiyle mümkün olmaktadır (Augustyn & Ho, 1998, s. 72). Öte taraftan ağızdan ağıza iletişim, müşteri deneyimleri, müşteri beklentilerine yön veren dışsal etkileşimler ve kişiye özgü gereksinimler ise müşteri beklentilerinin oluşmasında rol oynayan unsurlar olmaktadır (Augustyn & Ho, 1998, s. 72). Bu değerlendirmeler kapsamında hizmet kalitesi, işletme maliyetleri; müşteriye elde tutma; olumlu müşteri tavsiyeleri; memnuniyet ve kârlılıkla ilişkisi dolayısıyla araştırmalara konu olmuş; kurumsal pazarlamanın ve finansal performansın tetikleyici bir gücü olarak görülmüştür (Buttle, 1996, s. 8). Bununla birlikte hizmet kalitesi, alıcı-satıcı ilişkisinin güçlenmesine olanak sunması yönüyle kârlılıkta artış ve sürdürülebilirlik gibi işletmelerde değere dönüşmüş müşteri-işletme ilişkisinden müşterilerin de bir değer sağladığını göstermektedir (Ojo, 2010, s. 88). Sonuç itibarıyla hizmet kalitesi özellikle endüstriyel alıcıların kendi müşterilerine taşıdıkları hizmeti de etkilemesi sebebiyle endüstriyel pazarlar için kritik bir önem taşımaktadır (Gounaris, 2005, s. 422).

Aksaraylı & Saygın (2011, s. 23) hizmet rekabetindeki başarıda hizmet kalitesini artırmanın önemine ve sunulan hizmet kalitesi ile beklenen hizmet kalitesinin ölçülmesinin gerekliliğine işaret etmiştir. Çünkü işletmeler tarafından hizmete büyük bir önem verilmekte ve bu önem gittikçe artmaktadır (Vlckova & Podskubkova, 2018, s. 362). Bu sebeple hizmet kalitesi ölçümünü geliştirmeye yönelik çalışmalar süreç içerisinde ağırlık kazanmıştır (Ladhari, 2008, s. 65). Bu bağlamda birçok hizmet kalitesi modeli ve ölçüm aracı geliştirilmiştir.

Hizmet kalitesiyle ilgili yapılan ilk çalışmalara bakıldığında Grönroos (1984), hizmetin kalitesini *teknik kalite*, *fonksiyonel kalite* ve *kurumsal imaj* olarak 3 boyut altında toplamıştır.

Sonrasında Parasuraman vd. (1988), hizmet kalitesini *somut varlıklar, güvenilirlik, heveslilik, güvence, empati* olmak üzere 5 boyut altında ele alarak SERVQUAL ölçeğini geliştirmişlerdir. SERVQUAL'da hizmet kalitesi, hizmet performansına ilişkin beklentiyle fiili olarak alınan hizmetin performansına ilişkin algının bir fonksiyonu olarak kabul edilmiştir. Ancak bu çalışmanın ardından SERVQUAL'ın hizmet kalitesini ölçmede yetersiz olduğu gerekçesiyle Cronin & Taylor (1992, s. 55) tarafından SEVRPERF ölçeği geliştirilmiştir. SEVRPERF'e göre hizmet kalitesi, yalnızca alınan hizmetin performansına ilişkin algının bir fonksiyonu olarak kabul edilmiştir. Hizmet kalitesinin ölçülmesiyle ilgili bir başka çalışma ise Dabholkar vd. (1996) tarafından yapılmış ve yazarlar perakende işletmelerde hizmet kalitesini ölçen *RSQS* ölçeğini geliştirmişlerdir. *RSQS*'de hizmet kalitesi, *fiziksel yönler; güvenilirlik; kişisel etkileşim; problem çözme; politika* olmak üzere 5'i ana ve 6'sı alt boyut (*dış görünüm, kolaylık, sözler, işi doğru yapma, güven vericilik ve nezaket/yardımseverlik*) olarak hiyerarşik bir yapıda tasarlanmıştır. Bu noktada hizmet kalitesini hiyerarşik bir yapıyla değerlendiren bir diğer çalışma Brady & Cronin (2001) tarafından yapılmıştır. Yazarlar hizmet kalitesini *etkileşim kalitesi, fiziki çevre kalitesi ve çıktı kalitesi* olmak üzere 3 ana boyut ve 9 alt boyut (*tutum, davranış, uzmanlık, çevre koşulları, dizayn, sosyal faktörler, bekleme süresi, somut unsurlar, değer*) altında değerlendirmiştir.

Hizmet kalitesini endüstriyel pazarlara özgü olarak ele alan ilk çalışma ise Gounaris (2005) tarafından yapılmıştır. Çalışmada *INDSERV* ölçeğiyle endüstriyel pazarlardaki müşterilerin hizmet kalite algısı incelenmiş ve hizmet kalitesi dört boyut altında ölçülmüştür. Bu boyutlardan *Potansiyel Kalite*, iş ilişkisi öncesinde hizmeti sunacak işletmenin bu yetkinliği olup olmadığının müşteriler tarafından araştırıldığı hizmet özelliklerini içeren boyuttur. Bir diğer boyut olarak *Sert Süreç Kalitesi*, hizmetin sunulması aşamasında hizmete ilişkin ne yapıldığına dair özelliklerin değerlendirildiği boyuttur. *Yumuşak Süreç Kalitesi* boyutu ise hizmetin sunulması aşamasında hizmetin nasıl sunulduğuyula ve birebir müşteriyle iletişim halindeki personelin müşteri personeliyle kurduğu etkileşimin değerlendirildiği özellikleri içeren boyuttur. Son olarak *Çıktı Kalitesi* boyutu, hizmetin sunulmasından sonraki aşamada sunulan hizmetin teknik yönden sonuçlarının yanında hizmetin müşteride bıraktığı etkiye ilişkin özelliklerin de değerlendirdiği boyuttur (Gounaris, 2005, ss. 434-435). Pepur vd. (2013, s. 99), endüstriyel pazarlardaki hizmetlerin doğası gereği, hizmet sonuçlarının tüketim ürünleri pazarındaki tüketimlere kıyasla daha karmaşık bir yapıda olduğuna işaret etmiş ve bu sebeple Gounaris (2005) tarafından yürütülen çalışmanın daha yüksek bir modelleme içerdiğini belirtmiştir.

Literatür incelendiğinde *INSERV* ölçeğiyle ilgili yapılan çalışmaların (Yurt, 2007; Lee, 2010; Jing vd., 2010; Subianto & Hamsal, 2013; Quebra vd., 2013; Boomgaarden, 2015; Galahitiyawe & Musa, 2015; Vize vd., 2017; Roy vd., 2019, Venkateswaran, 2022; Rodrigues vd., 2023; Gomes vd., 2023) fazla olmadığı görülmüştür. Yapılan bu çalışmalara bakıldığında Yurt (2007), hizmet tedarik zinciri yönelimiyle hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi *INDSERV* üzerinden turizm sektöründeki otellere uygulayarak incelemiştir. Lee (2010), müşteri işletme-tedarikçi işletme çalışanları arasındaki çalışan akışının hizmet kalitesi üzerindeki etkisini *INDSERV* yoluyla incelemiştir. Jing vd. (2010), lojistik hizmeti veren işletmelerin hizmet kalitesini inceledikleri çalışmalarında lojistik hizmet kalitesi için *SERVQUAL* ve *INDSERV*'den faydalanmıştır. Çalışmanın uygulaması lojistik hizmeti alan işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Subianto ve Hamsal (2013), kimyasal madde üretimi-dağıtım ve ticareti yapan bir markanın müşterileri üzerinde

yaptıkları çalışmada INDSERV ölçeği boyutları arasındaki boşlukları ve performans analizini incelemiştir. Quebra vd. (2013), reklam ve promosyon hizmeti veren işletmelerin hizmet kalitesini INDSERV aracılığıyla inceledikleri çalışmanın uygulamasını bu hizmetli alan farklı sektörlerdeki (petro kimya, hücresel ağ sağlayıcılığı, motor-alkollü içecek-gıda-sağlık ürünleri üreticiliği, fast-food, bankacılık) işletmeler üzerinde gerçekleştirmiştir. Boomgaarden (2015), lojistik sektöründe gerçekleştirdiği nitel çalışmada lojistik hizmet kalitesini incelemek için SERVQUAL ve INDSERV'den faydalanmıştır. Yazar çalışmanın uygulamasını nakliye firmalarındaki 8 yönetici üzerinde gerçekleştirmiştir. Galahitiyawe & Musa (2015), otel yöneticilerine uyguladıkları çalışmada otellere tedarik sağlayan işletmelerin hizmet kalitesi INDSERV üzerinden ölçmüştür. Vize vd. (2017), ilişki kalitesinin INDSERV ile sadakat arasındaki aracılık yönünü ele aldıkları çalışmalarını perakende işletmelere uygulamıştır. Web sitesi geliştirme ve yönetme hizmeti veren web hizmet sağlayıcısı tedarikçiler, hizmet kalitesi yönüyle çalışmaya konu olmuştur. Roy vd. (2019), farklı sektörlerdeki (üretim, bankacılık ve finans, inşaat ve emlak, sağlık ve yardımcı hizmetler, konaklama, IT, tekstil) işletmelerin mali danışmanlık hizmeti aldıkları tedarikçilerine ilişkin hizmetin kalitesini INDSERV yoluyla incelemiştir. Venkateswaran (2022) yönetim danışmanlığı hizmeti alan işletmeler üzerinde yaptığı çalışmada INDSERV ölçeğine dayalı bir yönetim danışmanlığı hizmet kalitesi modeli oluşturmuştur. Rodrigues vd. (2023), danışmanlık hizmeti alan işletmeler üzerinde yaptığı çalışmada hizmet kalitesinin memnuniyete etkisini INDSERV'i kullanarak incelemiştir. Gomes vd. (2023), gıda işleme sektöründeki bir işletmenin müşterileri üzerinde yaptığı çalışmada INDSERV hizmet kalitesini incelemiştir.

Yukarıda belirtilen değerlendirmeler ve yapılan çalışmalar ışığında bu araştırma, “*INDSERV ölçeği Türkiye’deki imalat sektöründe uygulanabilir bir ölçek midir?*” sorusuna yanıt aramaktadır. Araştırma sorusuna bağlı olarak kurulan araştırma hipotezi ise aşağıda belirtildiği gibidir.

“H1: INDSERV ölçeği Türkiye’deki imalat sektöründe uygulanabilir bir ölçektir.”

2. Metodoloji

2.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada iki amaç gözetilmiştir. İlk olarak, endüstriyel pazarlarda hizmet kalitesini ölçen INDSERV ölçeğinin Türkiye’deki imalat sektöründe uygulanabilirliğini tespit etmek amaçlanmıştır. İkincil olarak INDSERV ölçeğinden hareketle, çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin tedarikçilerinden aldıkları hizmetin kalitesine ilişkin katılım düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma deseni olarak nicel araştırma yöntemlerinden tarama araştırma (survey) kullanılmıştır. Tarama araştırma, kişilerin belirli bir konuya ilişkin görüş, beklenti, inanç, tutum ya da davranış gibi niteliklerin belirlenmesinde kullanılan araştırmaları ifade etmektedir (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 105).

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın ana kütlesi ETSO’nun Ağustos 2021’de yayınladığı ‘*Kapasite Raporu Alan İmalatçılar Listesi*’ndeki 289 imalatçı işletmedir (www.elazigtso.org.tr). Dolayısıyla araştırmanın kapsamını Elazığ ilindeki imalatçı işletmeler oluşturmuştur. Anket uygulaması için İnönü

Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'ndan 26/05/2022 tarihli ve 2022/11-14 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Ana kütlenin Elazığ ilinde bulunması ve ana kütleye ulaşılabilirlik sebebiyle tam sayıma gidilmiştir. Araştırmaya katılımın yüksek oranda sağlanması için anket uygulaması yüz yüze olarak gerçekleştirilmiştir. Anket uygulaması, tedarikçileri tanımaları ve tedarikçilerle birebir iletişim halinde olmaları sebebiyle imalatçı işletmelerdeki üst düzey yöneticilere yapılmıştır. Anket formundaki ifadelerin çalışmanın amacına uygun bir ölçüme sahip olup olmadığını görmek amacıyla önce 50 imalatçı işletme üzerinde pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda anket formundaki ifadelerin anlaşılır ve araştırma amacına uygun olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple pilot uygulamadaki anket formları ana uygulamaya dâhil edilmiştir. Çalışmaya toplamda 251 imalatçı işletme katılım göstermiştir. Geri kalan 38 imalatçı işletme ise iş yoğunluğu ya da anket çalışmalarına sıcak bakılmaması gerekçeleriyle anket uygulamasına katılmamıştır. Sonuç olarak saha çalışmasına %87 ile yüksek oranda bir katılım sağlanmıştır. Toplanan 251 anket formundan 5 tanesi hatalı ya da eksik doldurulması sebebiyle araştırma kapsamından çıkarılmıştır. Böylece veri analizlerinde 246 anket formu kullanılmıştır. Zaman ve maliyet kaynaklı olarak çalışma sadece Elazığ'daki imalatçı işletmelere yapılmıştır. Bu durum ise çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

2.3.Çalışmada Kullanılan Ölçek

Çalışmada Gounaris (2005) tarafından endüstriyel pazarlar için geliştirilen INDSERV ölçeği esas alınmıştır. Ölçek sahibinden elektronik posta yoluyla izin alınmıştır. İlgili ölçek Potansiyel Kalite, Zor (Sert) Süreç Kalitesi, Yumuşak Süreç Kalitesi ve Çıktı Kalitesi olmak üzere 4 boyuttan oluşmaktadır. Potansiyel Kalite boyutunda 6, Zor (Sert) Süreç Kalitesi boyutunda 5, Yumuşak Süreç Kalitesi boyutunda 6 ve Çıktı Kalitesi boyutunda 5 adet olmak üzere ölçekte toplam 22 ifade bulunmaktadır. Bu çalışmada ayrıca INDSERV ölçeğinden yararlanan Lee (2010) ve Subianto & Hamsal (2013) çalışmalarından da faydalanılmıştır.

2.4.Veri Toplama Yöntemi ve Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında ise anket formu kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde imalatçı işletmelerin faaliyet gösterdiği sektörü ve katılımcıların işletmedeki pozisyonlarını tespit etmeye yönelik iki soru bulunmaktadır. Birinci bölümdeki sektörlerin belirlenmesinde imalatçı işletmelere proje danışmanlığı yapan bir uzmanın görüşleri alınmıştır. İkinci bölümde, oniki pazarlama uzmanı ile bir işletme sahibinden alınan görüşler doğrultusunda belirlenen ve imalatçı işletmelerin hizmet kalitesine yönelik katılım düzeylerini tespit etmeye yönelik onsekiz ifade bulunmaktadır.

Ölçek ifadelerinin hazırlanması belirli aşamalar halinde gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada ifadelerin Türkçe versiyonunu oluşturmak üzere çeviri-ters çeviri yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem için İngiliz Dili ve Edebiyatı alanında uzman iki akademisyenden yardım alınmıştır. İfadeler önce Türkçeye ardından orijinal diline çevrilmiştir. Daha sonra her ifade için yapılan çeviriler karşılaştırılarak iki dilde de ifadelerin orijinal dildeki anlamı karşılayıp karşılamadığı kontrol edilmiştir. Yapılan kontroller sonucunda oluşturulan ifadelerin Türkçeye adaptasyonu tamamlanmıştır. İkinci aşamada ifadelerin Türkçe dilbilgisine uygunluğunu kontrol etmek üzere

Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman üç akademisyenin görüşleri alınmıştır. Alınan görüşler neticesinde ifadelerde gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Böylece ölçeğin dil geçerliliği sağlanmıştır. Üçüncü aşamada ise ölçek ifadelerinin kapsam olarak araştırma kitlesine uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla pazarlama alanında uzman on iki akademisyenin ve bir işletme sahibinin görüşlerine başvurulmuştur. Alınan görüşlerden yola çıkarak araştırma kitlesine uygun olmayan ifadeler ölçek kapsamından çıkarılarak ifadelere son şekli verilmiştir. Böylece ölçeğin kapsam geçerliliği de sağlanmıştır. Bu aşamalar sonucunda 4 boyutlu ve toplam 18 ifadenin yer aldığı INDSERV ölçeği oluşturulmuştur. Bu ifadelerden 5'er tanesi *Potansiyel Kalite* ve *Zor Süreç Kalitesi* boyutlarında, 4'er tanesi *Yumuşak Süreç Kalitesi* ve *Çıktı Kalitesi* boyutlarında yer almıştır. Ölçek ifadelerinin yanıtlanmasında ise beşli likert tipi ölçek kullanılmıştır. Belirlenen ölçek ifadeleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan INDSERV Ölçeği

Boyut	Madde No	İfadeler
Potansiyel Kalite	HK1	Tedarikçim, firmamıza sunduğu hizmette gerekli ve yeterli personele sahiptir.
	HK2	Tedarikçim, firmamızın ihtiyaçlarını karşılayacak tesise ve donanıma sahiptir.
	HK3	Tedarikçimden fiyat bilgisi almak kolaydır.
	HK4	Tedarikçimden ürün (hammadde, ara mal, malzeme vb.) bilgisi almak kolaydır.
	HK5	Tedarikçimin sattığı ürün (hammadde, ara mal, malzeme vb.) kalitelidir.
Zor Süreç Kalitesi	HK6	Tedarikçim, siparişlerimizi zamanında teslim eder.
	HK7	Tedarikçim, siparişlerimizi eksiksiz teslim eder.
	HK8	Tedarikçim, yaptığımız mali anlaşmalara ve belirlediğimiz bütçelere uygun hareket eder.
	HK9	Tedarikçim, firmamızın özel isteklerini (ürün değişimi-iadesi, teslimat zamanı, iskonto, bilgi paylaşımı vb.) yerine getirir.
	HK10	Tedarikçim, ihtiyaçlarımızın ve işimizin gerektirdiği detaylara dikkat eder.
Yumuşak Süreç Kalitesi	HK11	Tedarikçim, firmamızın sorunlarını ve şikâyetlerini dinler, dikkate alır.
	HK12	Tedarikçim, ürün (hammadde, ara mal, malzeme vb.) ve hizmetleriyle ilgili sunduğumuz önerilerimize ve fikirlerimize açıktır.
	HK13	Tedarikçimin personeli firmamıza karşı gereken ilgiyi gösterir.
	HK14	Tedarikçimin personeli, saygılı ve ölçülü davranır.
Çıktı Kalitesi	HK15	Tedarikçimin, işimize kayda değer (önemli, olumlu) etkisi vardır.

HK16	Tedarikçimin, firmamızın satışlarına ve imajına olumlu katkısı vardır.
HK17	Tedarikçim, firmamızın hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur.
HK18	Tedarikçim, firmamızın üretim ve hizmet stratejisine uygun teklifler sunar.

2.5.Çalışmada Kullanılan İstatistikî Yöntemler

Çalışmada geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ancak geçerlilikte istatistikî analizlere geçmeden önce ilk olarak ölçeğe ilişkin dil geçerliliği çalışması yapılmış, ardından ölçeğin kapsam geçerliliği sağlayıp sağlamadığına bakılmıştır. Sonrasında ölçeğin yapı geçerliliği analizlerine geçilmiştir. Yapı geçerliliğinde sırasıyla Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA), Madde Analizi ve Birincil Düzey Çok Faktörlü Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Dil geçerliliği, kapsam geçerliliği ve yapı geçerliliği analizleri sonrasında güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizinde ölçeğin bütünü ve her boyut için Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Bileşik Güvenilirliğe bakılarak her boyuta ilişkin CR değerleri hesaplanmıştır. Ölçeğin yakınsak geçerliliği sağlayıp sağlamadığını belirlemek için CR değerlerinin yanında AVE değerleri boyutlar itibarıyla hesaplanmıştır. Toplanan verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için Normallik Analizi yapılmıştır. Çalışmadaki imalatçı işletmelerin sektörlere göre ve katılımcıların işletmedeki pozisyonlarına göre dağılımlarını belirlemek için Betimleyici İstatistik kullanılmıştır. Son olarak ölçek ifadelerine katılım düzeylerinin belirlenmesi için Frekans Tablosu kullanılmıştır. Verilerin istatistikî analizlerinde SPSS 25 ve AMOS 21 programları kullanılmıştır.

3.BULGULAR

3.1.Geçerlilik ve Güvenilirlik

Geçerlilik, ölçüm aracının araştırmaya konu kitlede ölçülmesi beklenen nitelikleri ne düzeyde doğru ölçtüğünü göstermektedir (Büyüköztürk, 2014, s. 179). Çalışmada geçerlilik kapsam geçerliliği ve yapı geçerliliği olarak iki şekilde test edilmiştir.

Kapsam geçerliliği, ölçüm aracında yer alan ifadelerin, ölçülmesi beklenen niteliği ölçme noktasında nitelik ve nicelik bakımından yeterliliğini ifade etmekte olup bu noktada uzman görüşlerinden yararlanılmaktadır (Büyüköztürk, 2014, ss.179-180). Bu çalışmada da ölçek ifadelerinin kapsam geçerliliği taşıyıp taşımadığını görmek üzere pazarlama alanında uzmanın on iki akademisyen ile bir işletme sahibinin görüşleri alınmıştır. Geri bildirimler neticesinde kapsam olarak araştırma kitlesine uygun olmadığı belirtilen ifadeler yer verilmemiştir. Böylece düzenlenen ölçek ifadelerinin araştırmanın amacına uygun olduğu anlaşılmış ve ölçeğin kapsam geçerliliğini sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapı geçerliliğini test etmek amacıyla sırasıyla AFA, Madde Analizi ve Birincil Düzey Çok Faktörlü DFA yapılmıştır. AFA'da Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Barlett Küresellik testi uygulanmıştır. KMO testinde alınan değerin 0,60'ın üzerinde olması örneklemin faktör analiz için

yeterli sayıya sahip olduğunu ve Barlett Küresellik testinin anlamlılığı ($p<0,05$) ölçeğe faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 319). Ayrıca bir yapıyı ölçmekte olan ifadelerin ölçekte bulunabilmesi için alınacak faktör yükü değerlerinin 0,45 olması iyi olarak değerlendirilmektedir (Can, 2017, s. 317). INDSERV ölçeğinin KMO değeri 0,848 çıkmış ve Barlett Küresellik testi anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sonuçlar ölçeğin faktör analizi için yeterli örneklem hacmine sahip olduğunu ve ölçeğe faktör analizi yapılabileceğini göstermiştir. AFA sonucunda ölçek 4 boyutlu çıkmıştır. Boyutların isimlendirilmesinde Gounaris (2005) çalışması dikkate alınmıştır. Ancak boyutların sıralaması ve boyutlarda toplanan ifadelerin bazıları Gounaris (2005) çalışmasından farklılık göstermiştir. Bu farklılığın araştırma kitlesinin farklı kültüre sahip olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira algılanan hizmet kalitesiyle ilgili yürütülen çalışmalarda algıya ilişkin farklılıkların, çalışmanın yapıldığı kültürel yapıya göre değişiklik gösterebileceği ifade edilmiştir (Kettinger vd. 1995, s. 569; Donthu & Yoo, 1998, s. 178; Gounaris, 2005, s. 413; Galahitiyawe & Musa, 2015, s. 129; Venkateswaran, 2022, s. 213). Ölçeğin toplam açıklanma oranına geldiğinde ise bu oran %61,22 bulunmuştur. Her boyut açıklanma oranlarına göre sırasıyla “Çıktı Kalitesi”, “Potansiyel Kalite”, “Zor Süreç Kalitesi” ve “Yumuşak Süreç Kalitesi” şeklinde isimlendirilmiştir. Boyutların açıklanma oranları sırasıyla “Çıktı Kalitesi” boyutunda %17,26; “Potansiyel Kalite” boyutunda %16,87; “Zor Süreç Kalitesi” boyutunda %14,81 ve “Yumuşak Süreç Kalitesi” boyutunda %12,26’dır. Ölçekte en fazla açıklanma oranına sahip boyut “Çıktı Kalitesi” ve en az açıklanma oranına sahip boyut “Yumuşak Süreç Kalitesi” boyutu olmuştur. $X^2=1787,208$ ve serbestlik derecesi değeri $df=136$ olarak gerçekleşmiştir. Boyutlara ilişkin öz değerler ise “Çıktı Kalitesi” için 6,101; “Potansiyel Kalite” için 1,783; “Zor Süreç Kalitesi” için 1,356 ve “Yumuşak Süreç Kalitesi” için 1,168’dir. Boyutlarda toplanan ifadelerin faktör yükleri 0,45’in üzerinde değerler almıştır. Ancak HK1 kodlu “Tedarikçim, firmamıza sunduğu hizmette gerekli ve yeterli personele sahiptir.” ifadesi binişiklik sebebiyle ölçekten çıkartılmıştır. AFA’ya göre INDSERV ölçeği 4 boyutlu ve 17 ifadeden oluşan bir ölçek olarak gerçekleşmiştir. INDSERV ölçeğinin AFA’ya göre yapı geçerliliğini sağladığı anlaşılmıştır. Ölçeğe ilişkin AFA sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir

Tablo 2: AFA Sonuçları

Boyutlar	Madde No	Faktör Yükleri	Öz Değer	Açıklanan Varyans %
Çıktı Kalitesi	HK16	0,859	6,101	17,260
	HK17	0,838		
	HK15	0,764		
	HK18	0,699		
Potansiyel Kalite	HK6	0,670	1,783	16,873
	HK5	0,667		
	HK7	0,663		
	HK4	0,646		
	HK8	0,594		
	HK3	0,539		
Zor Süreç Kalitesi	HK11	0,759	1,356	14,819
	HK9	0,680		
	HK12	0,644		

	HK10	0,631		
Yumuşak Süreç Kalitesi	HK14	0,835		
	HK13	0,753	1,168	12,268
	HK2	0,479		
	KMO=,848	Barlett Testi= ,000	X ² =1787,208	df=136
		Toplam Açıklanan Varyans %=61,220		

Ölçek ifadelerinin ayırt ediciliğe sahip olup olmadığını test etmek üzere Madde Analizi yapılmıştır. İfadelere ilişkin toplam madde korelasyonlarına bakılmıştır. Ölçek ifadelerinin en düşük ve en yüksek puan aldığı % 27'lik alt ve üst grupların karşılaştırmaları Bağımsız Örneklem t testiyle belirlenmiştir. Toplam madde korelasyonlarının 0,30'dan büyük değerler alması ifadelerin katılımcıları iyi derecede ayırt ettiğini göstermektedir (Büyüköztürk, 2014, s.183). Analize göre toplam madde korelasyonları 0,397 ile 0,755 arasında değerler almıştır. % 27'lik alt ve üst grupların t değerleri ise -12,654 ile -6,831 arasında gerçekleşmiştir. % 27'lik alt ve üst gruplar arasındaki farklılıklar ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (p<0,05). Madde Analizine göre INDSERV ölçeği ifadelerinin ayırt ediciliğe sahip olduğu görülmüştür. Ölçeğe ilişkin Madde Analizi sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Madde Analizi Sonuçları

Boyut	Madde No	Madde Toplam Korelasyonu	Grup	Ortalama	t değeri	p değeri	
Çıktı Kalitesi	HK16	,755	Üst % 27	3,08	-11,730	,000*	
			Alt % 27	4,73			
	HK17	,752	Üst % 27	3,00	-12,252		
			Alt % 27	4,64			
	HK15	,674	Üst % 27	3,41	-10,963		
			Alt % 27	4,79			
	HK18	,616	Üst % 27	2,89	-10,558		
			Alt % 27	4,53			
	Potansiyel Kalite	HK6	,502	Üst % 27	3,41		-9,524
				Alt % 27	4,70		
HK5		,586	Üst % 27	3,73	-10,567		
			Alt % 27	4,86			
HK7		,461	Üst % 27	3,73	-6,993		
			Alt % 27	4,67			
HK4		,519	Üst % 27	3,59	-8,957		
			Alt % 27	4,74			

Zor Süreç Kalitesi	HK8	,537	Üst % 27	3,14	-8,060
			Alt % 27	4,53	
	HK3	,439	Üst % 27	3,38	-8,831
			Alt % 27	4,74	
	HK11	,746	Üst % 27	3,16	-10,946
			Alt % 27	4,70	
	HK9	,468	Üst % 27	3,22	-7,715
			Alt % 27	4,50	
	HK12	,617	Üst % 27	3,29	-9,064
			Alt % 27	4,55	
HK10	,653	Üst % 27	3,13	-12,654	
		Alt % 27	4,70		
Yumuşak Süreç Kalitesi	HK14	,621	Üst % 27	4,00	-6,831
			Alt % 27	4,82	
	HK13	,602	Üst % 27	3,67	-8,968
			Alt % 27	4,82	
	HK2	,397	Üst % 27	3,70	-7,548
			Alt % 27	4,74	

*p<0,05

DFA'da, faktör yapısı daha önceden belirlenmiş bir modelin toplanan veri seti tarafından doğrulanıp doğrulanmadığını test edilmektedir (Gürbüz, 2021, s. 55). Bu sebeple AFA ve Madde Analizi sonrasında ölçeğe DFA yapılmıştır. DFA'da ölçek ifadelerinin aldığı faktör yükü değerlerinin 0,50'den yüksek çıkması istenmektedir (Gürbüz, 2021, s.66) ve ifadeler arasındaki ilişkinin anlamlı olması ($p<0,05$) gerekmektedir (Karagöz, 2017, s.497). AFA'ya göre ölçeğin çok boyutlu çıkması sebebiyle Birincil Düzey Çok Faktörlü DFA yapılmıştır. Boyutlar itibariyle ifadeler arasındaki ilişki anlamlı çıkmıştır ($p<0,05$). İfadelerin faktör yükleri ise 0,5'in üzerinde değerler almıştır. Boyutlar altındaki ifadelerin faktör yükleri Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: INDSERV Ölçeği DFA Faktör Yükleri

Boyutlar	İfade No	Faktör Yükleri
Çıktı Kalitesi	HK16	,778
	HK17	,764
	HK18	,790
	HK15	,857
Potansiyel Kalite	HK6	,857
	HK5	,796

	HK7	,597
	HK4	,622
	HK8	,734
	HK3	,549
Zor Süreç Kalitesi	HK11	,808
	HK9	,822
	HK12	,861
	HK10	,916
Yumuşak Süreç Kalitesi	HK14	,858
	HK13	,835
	HK2	,668

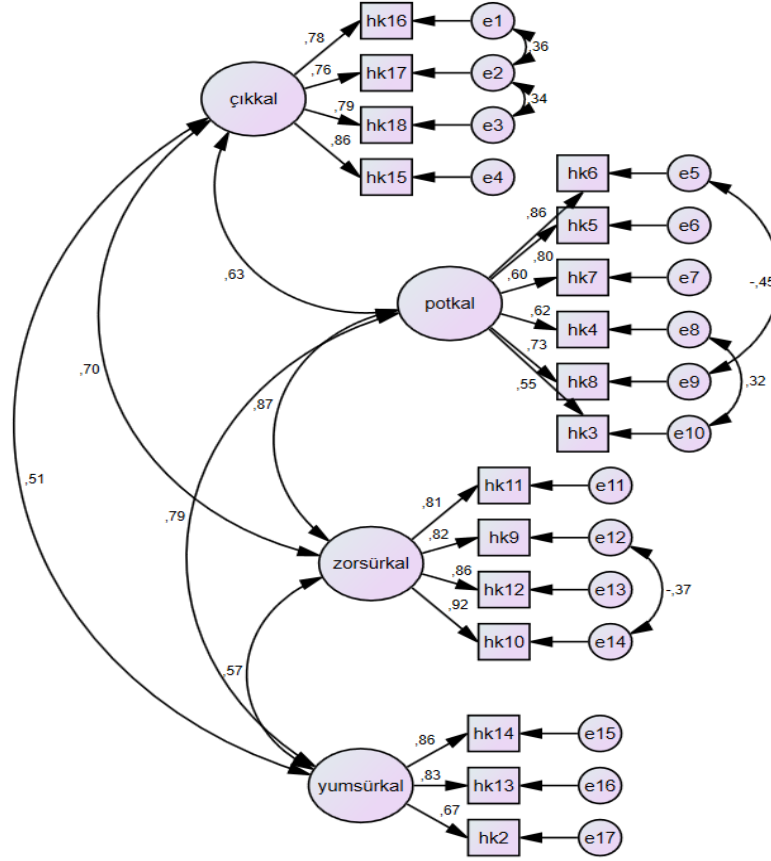
Yapısal Eşitlik Modellemesinde bir ölçeğin toplanan veriler tarafından desteklenip desteklenmediği, analiz sonucunda bulunan uyum iyiliği indeks değerlerine göre anlaşılmaktadır (Gürbüz, 2021, s.37). Bu çalışmada yaygın olarak kullanılan CMIN/df; Goodness of Fit Index (GFI); Adjustment Goodness of Fit Index (AGFI); Comparative Fit Index (CFI); Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA); Normed Fit Index (NFI) ve Tucker-Lewis Index (TLI) uyum iyiliği indekslerine bakılmıştır. Çalışmada kullanılan uyum iyiliği indekslerine ilişkin eşik değerler Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Uyum İyiliği İndeksleri ve Eşik Değerleri

Uyum İyiliği İndeksleri	İyi Uyum Değeri	Kabul Edilebilir Uyum Değeri
CMIN/df (x^2/df)	$0 \leq x^2/df \leq 3$	$3 \leq x^2/df \leq 5$
GFI	≥ 0.90	≥ 0.80
AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.80 \leq AGFI \leq 0.95$
CFI	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$	$0.80 \leq CFI \leq 0.90$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$
NFI	≥ 0.95	≥ 0.80
TLI	≥ 0.95	≥ 0.80

Kaynak: Simon vd. (2010); Dehon, Weems vd. (2005); Shevlin vd. (2000)

Uyum iyiliği indeks değerlerinin incelenmesi sonucunda uyum iyiliği değerlerine modifikasyon uygulanmıştır. “Çıktı Kalitesi” boyutu için e1-e2 ve e2-e3 hata terimleri arasında; “Potansiyel Kalite” boyutu için e5-e9 ve e8-e10 hata terimleri arasında; “Zor Süreç Kalitesi” boyutu için e12-e14 hata terimleri arasında kovaryanslar oluşturulmuştur. Oluşturulan kovaryanslar sonrasında analiz tekrar edilmiştir. Modele uygulanan modifikasyonlar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: INDSERV Ölçeği Birincil Düzey Çok Faktörlü DFA Modeli

Tekrar edilen analiz sonrasında bulunan uyum iyiliği değerleri sırasıyla CMIN/df=2,090; GFI=0,903; AGFI=0,863; CFI=0,896; RMSEA=0,067; NFI=0,821 ve TLI=0,868 olarak bulunmuştur. Böylece ölçeğe ilişkin uyum iyiliği indeks değerlerinin arzu edilen eşik değerler içinde yer aldığı görülmüştür. Sonuç itibariyle INDSERV ölçeğinin Birincil Düzey Çok Faktörlü DFA'ya göre yapı geçerliliğini sağladığı anlaşılmıştır. Bulunan uyum iyiliği indeks değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: INDSERV Ölçeği Uyum İyiliği İndeks Değerleri

Uyum İyiliği İndeksleri	İyi Uyum Değeri	Kabul Edilebilir Uyum Değeri	Bulunan Değer	Sonuç
CMIN/df	$0 \leq x^2/df \leq 3$	$3 \leq x^2/df \leq 5$	2,090	iyi uyum
GFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,80$	0,903	iyi uyum
AGFI	$0,95 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,80 \leq AGFI \leq 0,95$	0,863	kabul edilebilir uyum
CFI	$0,90 \leq CFI \leq 1,00$	$0,80 \leq CFI \leq 0,90$	0,896	kabul edilebilir uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,067	kabul edilebilir uyum

NFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,80$	0,821	kabul edilebilir uyum
TLI	$\geq 0,95$	$\geq 0,80$	0,868	kabul edilebilir uyum

Yapı geçerliliği sonrasında ölçeğin bütün olarak ve boyutlar itibariyle güvenilirliği analiz edilerek iç tutarlığı ölçülmüştür. Bu noktada güvenilirlik, bir ölçeğin ölçmek istediği unsuru tutarlı bir şekilde ölçme derecesi olarak ifade edilmektedir (Karagöz, 2017, s. 444). Güvenilirliğin ölçülmesinde ise Cronbach's Alpha ($C\alpha$) güvenilirlik katsayısı kullanılmıştır. Bu katsayı, bir ölçekteki ifadelerin türdeş bir yapıyı açıklamada bütünlük taşıyıp taşımadığını göstermektedir (Özdamar, 2015, s. 574). $C\alpha$ 'nın $0,60 \leq \alpha < 0,80$ arasında değer alması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu ve $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında değer alması ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2017, s. 445). Güvenilirlik Analizi sonucunda INDSERV ölçeğinin genel güvenilirliği 0,885 bulunmuştur. Boyutların güvenilirliği ise "Çıktı Kalitesi" için 0,854; "Potansiyel Kalite" için 0,760; "Zor Süreç Kalitesi" için 0,803 ve "Yumuşak Süreç Kalitesi" için 0,712 olarak çıkmıştır. Güvenilirlik Analizi sonuçlarına göre INDSERV ölçeğinin bütünü itibariyle yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu anlaşılmıştır. Boyutlar itibariyle ise "Çıktı Kalitesi" ve "Zor Süreç Kalitesi" boyutlarının yüksek derecede olduğu güvenilir olduğu, "Potansiyel Kalite" ve "Yumuşak Süreç Kalitesi" boyutlarının oldukça güvenilir olduğu anlaşılmıştır. Sonuç itibariyle ölçeğin bütünüyle ve boyutlar itibariyle güvenilir olduğu ve iç tutarlılığı sağladığı görülmüştür. Güvenilirlik analizinde $C\alpha$ katsayısı dışında ayrıca Bileşik Güvenirlik [Composite Reliability (CR)] değerleri her boyut için hesaplanmıştır. Bileşik güvenirlikte $CR > 0.7$ olması önerilmektedir (Berthon vd., 2005, s. 164). Boyutlara ilişkin hesaplanan CR değerleri 0.7'den büyük olarak bulunmuştur. Bu sebeple ölçeğin bileşik güvenilirliği sağladığı anlaşılmıştır. Ayrıca yakınsak geçerliğe bakılmıştır. Yakınsak geçerlilik için CR değerlerine ek olarak Çıkarılan Ortalama Varyans [Average Variance Extracted (AVE)] değerleri her boyut için hesaplanmıştır. Yakınsak geçerlilikte $AVE > 0.5$, $CR > 0.7$ ve $CR > AVE$ olmalıdır (Temel, 2022, s. 18). Yapılan hesaplamalar sonucunda sadece "Potansiyel Kalite" boyutunda AVE değeri 0.49 ile sınır değerinin hemen altında çıkmıştır. Ancak AVE daha katı bir ölçüt olarak değerlendirilmekte ve diğer güvenilirlik ölçütleri yeterli olduğunda $AVE < 0.5$ kabul edilir görülmektedir (Fornell, 1981, s. 46; Berthon vd., 2005, s. 164). Bulunan sonuçlara göre INDSERV ölçeğinin yakınsak geçerliliği sağladığı, bileşik güvenilirliğe sahip olduğu ve sonuç itibariyle güvenilir bir ölçek olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ilişkin AVE, CR ve $C\alpha$ değerleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Yakınsak Geçerlilik ve Güvenilirlik Sonuçları

Boyutlar	AVE	CR	$C\alpha$
----------	-----	----	-----------

Çıktı Kalitesi	0,63	0,875	0,854	
Potansiyel Kalite	0,49	0,849	0,760	
Zor Süreç Kalitesi	0,72	0,914	0,803	0,885
Yumuşak Süreç Kalitesi	0,62	0,832	0,712	

Not: $(AVE=(\sum_i^n \lambda^2)/n)$, $CR=(\sum_i^n \lambda^2)/[(\sum_i^n \lambda^2) + \sum_i^n \delta]$ AVE ve CR değerlerinin hesaplanmasında kullanılan formüllerdir.

Geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonucunda elde edilen bulgular, INDSERV ölçeğinin Türkiye'deki imalat sektöründe uygulanabilir bir ölçek olduğunu göstermiştir. Bu sebeple H1 hipotezi kabul edilmiştir.

3.2. Normallik Analizi

Toplanan verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığına ilişkin olarak Normallik Analizi yapılmış ve literatürde yaygın olarak kullanılan Shao yöntemi esas alınmıştır. Analiz sonucunda ölçeğin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu değerlerin ± 2 aralığında olması normal dağılım için kabul edilir olarak değerlendirilmektedir (George & Mallery, 2010). Normallik analizine göre INDSERV ölçeğinin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin bütünüyle ve boyutlar itibariyle basıklık ve çarpıklık değerleri Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Normallik Analizi Sonuçları

	Çarpıklık		Basıklık	
	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata
INDSERV	-0,525		0,475	
Çıktı Kalitesi	-0,632		0,078	
Potansiyel Kalite	-0,529	0,155	0,052	0,309
Zor Süreç Kalitesi	-0,638		0,682	
Yumuşak Süreç Kalitesi	-1,053		1,916	

3.3. Verilerin Dağılımı

Çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin sektörlere göre dağılımları ve katılımcıların işletmedeki pozisyonları sayı (n) ve yüzde (%) olarak Tablo 9'da gösterilmiştir. Çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin sektörlere göre dağılımlarına bakıldığında en fazla üretim yapılan sektör %30,9 ile eşit yüzdelere sahip inşaat ve gıda sektörü olmuştur. Bunun karşın çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin %8,5'i mobilya ve ağaç ürünleri sektöründe, %6,1'i kauçuk ve plastik sektöründe, %4,1'i tekstil ürünleri sektöründe faaliyet göstermektedir. %19,5'lik oran ise bu sektörlerin dışında kalan diğer sektörlerdeki imalatçı işletmelere aittir. İşletmedeki pozisyonlara göre dağılımlara bakıldığında ise katılımcıların %40,7'si en yüksek oranla işletme sahiplerinden oluşmaktadır. Bu oranı sırasıyla %22,4 ile finans müdürleri, %20,7 ile şirket müdürleri, %10,6 ile

satın alma müdürleri izlemektedir. En düşük oranın ise %5,7 ile üretim müdürlerine ait olduğu görülmektedir.

Tablo 9: İmalatçı İşletmelerin Özellikleri

Değişken	Gruplar	Sayı (n)	Yüzde (%)
Faaliyet Gösterilen Sektör	İnşaat	76	30,9
	Gıda	76	30,9
	Mobilya ve Ağaç Ürünleri	21	8,5
	Kauçuk ve Plastik	15	6,1
	Tekstil Ürünleri	10	4,1
	Diğer	48	19,5
	Toplam	246	100
Katılımcıların Pozisyonu	Şirket Müdürü	51	20,7
	Üretim Müdürü	14	5,7
	Satın Alma Müdürü	26	10,6
	İşletme Sahibi	100	40,7
	Finans Müdürü	55	22,4
	Toplam	246	100

Çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin INDSERV ölçeğine katılım düzeylerine gelindiğinde ise, katılım düzeyleriyle ilgili ortalama puan (\bar{X}), yüzde (%) ve standart sapma (SS) değerleri boyutlar itibariyle Tablo 10'da gösterilmiştir. Tablo 10'a göre "Çıktı Kalitesi" boyutunda en yüksek katılım 4,044 ortalama puanıyla HK15 kodlu "*Tedarikçimin, işimize kayda değer (önemli, olumlu) etkisi vardır.*" ifadesidir. Buna karşın HK18 kodlu "*Tedarikçim, firmamızın üretim ve hizmet stratejisine uygun teklifler sunar.*" ifadesi 3,658 ortalama puanıyla en düşük katılıma sahip ifadedir. Ayrıca bu ifade ölçeğin bütünü itibariyle katılım düzeyinin en düşük olduğu ortalama puana da sahiptir. "Potansiyel Kalite" boyutunda en yüksek katılım 4,272 ortalama puanıyla HK5 kodlu "*Tedarikçimin sattığı ürün (hammadde, ara mal, malzeme vb.) kalitelidir.*" ifadesidir. Öte taraftan HK8 kodlu "*Tedarikçim, yaptığımız mali anlaşmalara ve belirlediğimiz bütçelere uygun hareket eder.*" ifadesi 3,922 ortalama puanıyla en düşük katılıma sahip ifadedir. "Zor Süreç Kalitesi" boyutunda ise en yüksek katılım 4,008 ortalama puanıyla HK10 kodlu "*Tedarikçim, ihtiyaçlarımızın ve işimizin gerektirdiği detaylara dikkat eder.*" ifadesidir. Ancak HK9 kodlu "*Tedarikçim, firmamızın özel isteklerini (ürün değişimi-iadesi, teslimat zamanı, iskonto, bilgi paylaşımı vb.) yerine getirir.*" ifadesi 3,926 ortalama puanıyla en düşük katılıma sahip ifadedir. Son olarak "Yumuşak Süreç" Kalitesi" boyutunda en yüksek katılım 4,443 ortalama puanıyla HK14 kodlu "*Tedarikçimin personeli, saygılı ve ölçülü davranır.*" ifadesidir. Ayrıca bu ifade ölçeğin bütünü itibariyle katılım düzeyinin en yüksek olduğu ortalama puana da sahiptir. Buna karşın HK2 kodlu "*Tedarikçim, firmamızın ihtiyaçlarını karşılayacak tesise ve donanımına sahiptir*" ifadesi 4,227 ortalama puanıyla en düşük katılıma sahip ifadedir.

Tablo 10: İmalatçı İşletmelerin INDSERV Ölçeği İfadelerine Katılım Düzeyleri

Boyutlar	İfade No	İfadeler	1.Kesinlikle Katılmıyorum	2.Katılmıyorum	3.Kararsızım	4.Katılıyorum	5.Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
								\bar{X}	SS
Çıktı Kalitesi	HK16	Tedarikçimin, firmamızın satışlarına ve imajına olumlu katkısı vardır.	2,8	9,8	15,4	39,4	32,5	3,890	1,0576
	HK17	Tedarikçim, firmamızın hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur.	2,0	10,6	18,3	41,5	27,6	3,821	1,0184
	HK15	Tedarikçimin, işimize kayda değer (önemli, olumlu) etkisi vardır.	1,2	6,9	11,0	48,0	32,9	4,044	0,9091
	HK18	Tedarikçim, firmamızın üretim ve hizmet stratejisine uygun teklifler sunar.	4,1	12,2	22,0	37,4	24,4	3,658	1,0979
Potansiyel Kalite	HK6	Tedarikçim, siparişlerimizi zamanında teslim eder.	2,0	5,7	15,0	44,7	32,5	4,000	0,9432
	HK5	Tedarikçimin sattığı ürün (hammadde, ara mal, malzeme vb.) kalitelidir.	0,4	2,4	10,2	43,5	43,5	4,272	0,7739
	HK7	Tedarikçim, siparişlerimizi eksiksiz teslim eder.	0,8	3,7	9,3	48,8	37,4	4,182	0,8100
	HK4	Tedarikçimden ürün (hammadde, ara mal, malzeme vb.) bilgisi almak kolaydır.	1,2	4,5	13,4	45,5	35,4	4,093	0,8779
	HK8	Tedarikçim, yaptığımız mali anlaşmalara ve belirlediğimiz bütçelere uygun hareket eder.	5,3	4,9	13,0	45,9	30,9	3,922	1,0527
Zor Süreç Kalitesi	HK3	Tedarikçimden fiyat bilgisi almak kolaydır.	2,4	6,5	12,6	36,2	42,3	4,093	1,0118
	HK11	Tedarikçim, firmamızın sorunlarını ve şikâyetlerini dinler, dikkate alır.	1,2	8,5	12,6	46,7	30,9	3,975	0,9429
	HK9	Tedarikçim, firmamızın özel isteklerini (ürün değişimi-iadesi, teslimat zamanı, iskonto, bilgi paylaşımı vb.) yerine getirir.	3,3	4,9	14,2	51,2	26,4	3,926	0,9447
	H12	Tedarikçim, ürün (hammadde, ara mal, malzeme vb.) ve hizmetleriyle ilgili sunduğumuz önerilerimize ve fikirlerimize açıktır.	1,2	5,7	17,1	49,2	26,8	3,947	0,8813
Yumuşak Süre Kalitesi	HK10	Tedarikçim, ihtiyaçlarımızın ve işimizin gerektirdiği detaylara dikkat eder.	0,8	5,3	15,9	48,4	29,7	4,008	0,8618
	HK14	Tedarikçimin personeli, saygılı ve ölçülü davranır.	1,2	0,8	3,7	41,1	53,3	4,443	0,7191
	HK13	Tedarikçimin personeli firmamıza karşı gereken ilgiyi gösterir.	0,8	3,7	6,9	42,3	46,3	4,296	0,8165
	HK2	Tedarikçim, firmamızın ihtiyaçlarını karşılayacak tesise ve donanımına sahiptir.	1,6	3,3	8,1	44,7	42,3	4,227	0,8553

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Endüstriyel pazarlarda alıcı ve satıcı işletmelerin başarısı, iş ilişkisinin sağlıklı olmasını gerekli kılmaktadır. Sağlıklı bir iş ilişkisi ise iş ortaklıklarının uzun vadeye yayılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir iş ortaklıkları, belirsizliğin hâkim olduğu kriz dönemlerinde işletmelerin risk algısını azaltmaktadır. Bunun yanı sıra sürdürülebilir iş ortaklıkları, ticari işlemlerin devamlığını sağlayarak kârlıkta artış ve pazar rekabetinde avantaj kazandırmaktadır. Öte taraftan alıcı işletmeler fiyat, kalite, teslimat, uyum, işbirliği, iletişim, fırsatçı davranış eğilimlerinin gösterilmemesi gibi faktörleri dikkate alarak satıcılarıyla ilişkilerini devam ettirme ya da sonlandırma kararı almaktadırlar. Bu noktada hizmet kalitesi önemli bir

değerlendirme olmuştur. Özellikle artan rekabetle birlikte ürün ve hizmetler iç içe geçmeye başlamıştır. Bu sebeple hizmet kalitesi soyut mallara ilişkin bir kavram olmanın ötesinde hem somut hem soyut malları değerlendirilmesinde bütüncül olarak ele alınan bir unsur haline gelmiştir.

Bu bakış açısından hareketle endüstriyel pazarda alıcı-satıcı ilişkisinin hizmet kalitesi bağlamında incelenmesine karar verilmiştir. Çalışma kapsamında imalatçı işletmeler alıcı işletme olarak ve tedarikçiler satıcı işletme olarak ele alınmıştır. Çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, INDSERV ölçeğinin Türkiye’deki imalat sektöründe hizmet kalitesini ölçme noktasında uygulanabilir bir ölçüm aracı olup olmadığını belirlemektir. İkincisi, çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin tedarikçilerinden aldıkları hizmetin kalitesine ilişkin INDSERV ölçeğindeki ifadelere katılım düzeylerinin tespit etmektir. Çalışmada nicel araştırma desenlerinden tarama araştırma (survey), veri toplama yöntemlerinden anket ve veri toplama araçlarından anket formu kullanılmıştır. ETSO’nun Ağustos 2021’de yayınladığı “*Kapasite Raporu Alan İmalatçılar Listesi*” çalışmanın ana küntlesini ve araştırmanın kapsamını oluşturmuştur. Listede yer alan 289 imalatçı işletmeye ulaşılabilmesi sebebiyle tam sayıma gidilmiştir. Anket uygulaması imalatçı işletmelerdeki üst düzey yöneticilere yüzyüze uygulanmıştır. Anket uygulamasına 251 imalatçı işletme katılım göstermiştir. Veri analizleri için uygun olduğu tespit edilen 246 anket formu veri analizlerinde kullanılmıştır.

Çalışmada INDSERV ölçeğini geliştiren Gounaris (2005) çalışmasından ve buna ek olarak ilgili yazarın çalışmasını kendi araştırmalarında kullanan Lee (2010) ve Subianto & Hamsal (2013) çalışmalarından faydalanılmıştır. Ölçeğin adapte edilmesi sürecinde önce dil geçerliliği çalışması yapılmıştır. Ardından uzman görüşlerine başvurularak kapsam geçerliliği çalışması yürütülmüştür. Uzman görüşlerine dayanarak araştırma kitlesine uygun olan ifadeler belirlenerek ölçeğin adapte edilme süreci tamamlanmıştır. Elde edilen INDSERV ölçeği 4 boyuttan ve 18 ifadeden oluşmuştur. Verilerin analizinde SPSS 25 ve AMOS 21 programlarından yararlanılmıştır. INDSERV ölçeğinin Türkiye’deki imalat sektöründe uygulanabilir bir ölçüm aracı olup olmadığını belirlemek için geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Geçerlilik analizinde sırasıyla AFA, Madde Analizi ve Birincil Düzey Çok Faktörlü DFA uygulanmıştır. AFA’da ölçeğin KMO değeri eşik değer 0,60’un üzerinde 0,848 olarak çıkmış ve Barlett Küresellik testi anlamlı ($p < 0,05$) bulunmuştur. Ölçeğin toplam açıklanma oranı % 61,22 olmuştur. 18 ifadeden HK1 kodlu ifade binişiklik sebebiyle ölçekten çıkartılmıştır. Diğer 17 ifade 4 boyut altında toplanmıştır. İfadelere ilişkin faktör yükleri 0,45 eşik değerinin üzerinde çıkmıştır. Boyutların sahip olduğu ifade sayıları sırasıyla “Çıktı Kalitesi” için 4, “Potansiyel Kalite” için 6, “Zor Süreç Kalitesi” için 4 ve “Yumuşak Süreç Kalitesi” için 3 olmuştur. AFA sonucunda INDSERV ölçeği 17 ifadeden oluşan 4 boyutlu bir ölçek olarak gerçekleşmiştir. INDSERV ölçeğinin boyut sayısı Yurt, 2007; Lee, 2010; Subianto & Hamsal, 2013; Vize vd., 2017; Roy vd., 2019 ve Rodrigues vd., 2023 çalışmalarıyla aynı çıkarken ifade sayısı itibariyle farklı çıkmıştır. Buna karşın ölçek, hem boyut sayısı hem ifade sayısı itibariyle Galahitiyawe & Musa (2015) çalışmasından farklı sayıda çıkmıştır.

Ölçek ifadelerinin ayırt ediciliğini test etmek üzere yapılan Madde Analizine göre, ifadelerin toplam madde korelasyonlarının eşik değer 0,30’dan büyük değerler aldığı görülmüş ve % 27’lik

alt-üst gruplar arasındaki farklılıklar anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Madde Analizi sonucunda ölçek ifadelerinin ayırt edicilik özelliği taşıdığı belirlenmiştir. Sonrasında Birincil Düzey Çok Faktörlü DFA yapılmıştır. DFA’da boyutlar itibarıyla ifadeler arasındaki ilişki anlamlı bulunmuş ($p<0,05$) ve ifadelerin faktör yükleri eşik değer 0,50’nin üzerinde gerçekleşmiştir. Buna ek olarak uyum iyiliği indekslerinin istenen eşik değer aralıklarında değerlere sahip olduğu görülmüştür.

Ölçeğin güvenilirliğini test etmek üzere Güvenilirlik Analizi yapılmıştır. Ayrıca Bileşik Güvenirliğe ve Yakınsak Geçerliğe bakılmıştır. α değeri ölçeğin bütününde 0,885 çıkmıştır. Boyutların α değerleri sırasıyla “Çıktı Kalitesi” için 0,854; “Potansiyel Kalite” için 0,760; “Zor Süreç Kalitesi” için 0,803 ve “Yumuşak Süreç Kalitesi” için 0,712 olarak bulunmuştur. Ölçek bütünü itibarıyla yüksek derecede güvenilir bulunmuştur. Boyutlar itibarıyla ise “Çıktı Kalitesi” ve “Zor Süreç Kalitesi” yüksek derecede güvenilir, “Potansiyel Kalite” ve “Yumuşak Süreç Kalitesi” oldukça güvenilir bulunmuştur. Bileşik Güvenirlikte CR değerleri sırasıyla “Çıktı Kalitesi” için 0,875; “Potansiyel Kalite” için 0,849; “Zor Süreç Kalitesi” için 0,914 ve “Yumuşak Süreç Kalitesi” için 0,832 bulunmuştur. Boyutların CR değerlerinin eşik değer 0,7 den fazla olduğu belirlenmiştir. Yakınsak geçerlilik için her boyutun ayrıca AVE değerleri hesaplanmıştır. AVE değerleri sırasıyla “Çıktı Kalitesi” için 0,63; “Potansiyel Kalite” için 0,49; “Zor Süreç Kalitesi” için 0,72 ve “Yumuşak Süreç Kalitesi” için 0,62 çıkmıştır. Yakınsak geçerlilikte “Potansiyel Kalite” haricinde diğer boyutlarda $AVE>0.5$ çıkmıştır. Bu noktada “Potansiyel Kalite” boyutunda AVE değeri eşik değer 0,5’in hemen altında 0.49 değerini almıştır. Ancak diğer güvenilirlik ölçütleri sağlandığında $AVE<0.5$ kabul edilir olarak görülmektedir (Fornell, 1981, s. 46; Berthon vd., 2005, s. 164). Güvenirliğe ilişkin yapılan analizler sonucunda INDSERV ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğu, Bileşik Güvenirliğe sahip olduğu ve Yakınsak geçerliliği sağladığı belirlenmiştir. Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine dayanarak INDSERV ölçeğinin yapı geçerliliğini taşıdığı ve güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma bu yönüyle Gounaris, 2005; Yurt, 2007; Lee 2010; Roy vd., 2019; Rodrigues vd., 2023 çalışmalarıyla benzerlik göstermiştir. Elde edilen bulgular INDSERV ölçeğinin Türkiye’deki imalat sektöründe uygulanabilir bir ölçek olduğunu göstermiştir. Böylece çalışmanın birinci amacına ulaşılmıştır.

Literatürde INDSERV hizmet kalitesiyle ilgili yapılan çalışmalarda (Yurt, 2007; Lee, 2010; Jing vd., 2010; Subianto & Hamsal, 2013; Quebra vd., 2013; Boomgaarden, 2015; Galahitiyawe & Musa, 2015; Vize vd., 2017; Roy vd., 2019, Venkateswaran, 2022; Rodrigues vd., 2023; Gomes vd., 2023) uygulamanın nakliye, bankacılık, finans, gıda, inşaat, konaklama, iletişim, sağlık ve perakende sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yoğunlaştığı ancak imalatçı işletmeler üzerinde daha az uygulama yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın ise uygulaması imalatçı işletmeler gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra INDSERV ölçeğini Türkiye’deki imalat işletmeler üzerinde uygulayan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu yönüyle de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca INDSERV ölçeği ifadelerine katılım düzeylerini belirlemeye yönelik yapılmış bir çalışmaya rastlanmamış olması da bu çalışmanın literatüre sağlayacağı diğer katkı olarak değerlendirilmektedir.

Endüstriyel pazarlarda müşterileriyle uzun vadeli iş ilişkileri kuran tedarikçilerin alternatif tedarikçilere göre rekabet avantajı elde edeceği söylenebilir. Hizmetin müşteri işletmelerde

kaliteli olarak değerlendirilmesinin ise bu noktada önemli olduğu düşünülebilir. Çünkü hizmetin kaliteli olarak değerlendirilmesi müşteri işletmelerde tekrarlı satın alma davranışının sergilenmesine yol açabilir. Bu sebeple çalışmaya katılan imalatçı işletmelerin her boyut için en az katılım gösterdikleri ölçek ifadelerinden yola çıkarak tedarikçilere önerilerde bulunulacaktır. Bu önerilerin müşteri işletmelerle iş ilişkilerinin devamlılığında tedarikçi işletmelere fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ölçek ifadelerine katılım düzeylerine ilişkin elde edilen sonuçların pratikte tedarikçi işletmelere bir kaynak olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda çıktı kalitesinin artırılması için tedarikçi işletmelere, üretici işletmelerin üretim ve hizmet stratejilerine uygun teklifler (fiyat, iskonto, satış sonrası destek, teslimat miktarı, teslimat zamanı, ürün ve hizmet standardizasyonu) sunmaları önerilmektedir. Müşteriyi gözeten teklifler sunmanın, müşteri işletmede önemsendiği yönünde bir intiba yaratacağı söylenebilir. Potansiyel kalitenin artırılmasında ise tedarikçi işletmelere, üretici işletme ile kararlaştırdıkları finansal anlaşmalarda ve bütçelerde değişiklik yapmamaya dikkat etmeleri önerilmektedir. Alınan mali kararlarda sonraki süreçte yapılan değişikliklerin müşteri işletmede memnuniyetsizliğe yol açacağı ve tedarikçiye güveni azaltacağı ifade edilebilir. Zor süreç kalitesinin artırılması noktasında tedarikçi işletmelere üretici işletmelerin spesifik isteklerine ılımlı yaklaşımları önerilmektedir. Piyasa şartlarında yaşanan gelişmeler üretici işletmelerin teslimat zamanlarını öne ya da ileri tarihlere almasını gerektirebilmektedir. Bunun yanı sıra yaşanan ekonomik gelişmeler ya da yüklü miktarda yapılacak alımlarda üretici işletmeler iskonto oranının artırılması yönünde bir beklentiye girebilmektedir. Ayrıca artan rekabet sebebiyle üretici işletmeler sipariş verdikleri ürün ya da hizmetin spesifikasyonunda değişikliğe gitmek zorunda kalabilmektedir. Bu hususlarda müşteri işletme taleplerine ılımlı yaklaşılmasının iş ilişkisinde devamlılık sağlayacağı söylenebilir. Son olarak yumuşak süreç kalitesinin artırılması için tedarikçi işletmelerin fiziksel, teknik ve teknolojik açılarından yeterliliklerini yükseltmeleri önerilmektedir. Endüstriyel pazarda artan rekabet tedarikçilerin kendilerini güncellemelerini gerektirmektedir. Bu sebeple tedarikçi işletmelerin, üretici işletmelerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek alt yapıya, teknik donanıma ve teknolojik kapasiteye sahip olmalarının müşteriyi elde tutma ve yeni müşteri kazanma açısından avantaj sağlayacağı söylenebilir. Sonuç itibarıyla bu önerilerin sahada uygulanabilir olduğu ve pratikte tedarikçi işletmelere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Zaman ve maliyet unsurları dolayısıyla Türkiye'deki bütün imalatçı işletmelere ulaşılması mümkün olmamıştır. Bu sebeple çalışma Elazığ'daki imalatçı işletmelere uygulanmıştır. Çalışmanın Elazığ'daki imalatçı işletmelerle sınırlı olması araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Elazığ'daki imalatçı işletmelerden hareketle Türkiye'deki bütün imalatçı işletmelere yönelik çıkarımlarda bulunmak mümkün değildir. Dolayısıyla INDSEV ölçeğinin Türkiye'deki imalat sektöründe uygulanabilir bir ölçek olup olmadığına ve ölçek ifadelerine katılım düzeylerinin belirlenmesine yönelik daha fazla çalışma yapılması gerektiği düşünülmektedir. Bu sebeple araştırmacılara Türkiye'nin farklı illerindeki imalatçı işletmeler üzerinde, organize sanayi bölgelerinde ya da Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (TRB) özelinde benzer çalışmalar yapmaları önerilmektedir. Böylece INDSEV ölçeğinin Türkiye'deki imalat sektöründe uygulanabilir bir ölçek olup olmadığına ve ölçek ifadelerine katılım düzeylerinin nasıl gerçekleştiğine ilişkin daha fazla bulgu elde etmek ve bu bulgulardan yola çıkarak daha kapsamlı çıkarımlar yapmak mümkün olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of this study is to test the applicability of the INDSERV service quality scale in the manufacturing sector in Turkey and to determine the level of participation of the manufacturing enterprises participating in the study to the scale statements. For this purpose, a field study was conducted on 289 manufacturing enterprises registered to Elâzığ Chamber of Commerce and Industry.

Survey research from quantitative research designs and questionnaire from data collection methods were used in the study. 251 questionnaire forms were collected from the main mass and 246 questionnaire forms were used in the data analysis after the controls. Exploratory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis, Item Analysis, Reliability Analysis and Normality Analysis were performed in data analysis. Frequency Tables and Descriptive Statistics were used to determine the level of participation in the statements in the scale and the characteristics of the manufacturing enterprises.

As a result of the study, it was determined that the INDSERV service quality scale is an applicable scale in the manufacturing sector in Turkey. In addition, the level of participation of manufacturing enterprises to the scale statements was determined.

The success of buyers and sellers in industrial markets requires a healthy business relationship. A healthy business relationship, on the other hand, enables business partnerships to spread over the long term. In this context, sustainable business partnerships reduce the risk perception of businesses in times of crisis when uncertainty prevails. In addition, sustainable business partnerships ensure the continuity of commercial transactions, leading to an increase in profitability and an advantage in market competition. On the other hand, buyer businesses decide to continue or terminate their relations with their sellers by taking into account factors such as price, quality, delivery, compliance, cooperation, communication, and the absence of opportunistic behavior tendencies. At this point, service quality has become an important evaluation criterion. Especially with increasing competition, products and services have become intertwined. For this reason, service quality has become a holistic element in the evaluation of both tangible and intangible goods beyond being a concept related to intangible goods. From this point of view, it was decided to examine the buyer-seller relationship in the industrial market in the context of service quality. Within the scope of the study, manufacturing enterprises are considered as buyer enterprises and suppliers are considered as seller enterprises. In the study, Gounaris (2005), who developed the INDSERV scale, was utilized, as well as Lee (2010) and Subianto & Hamsal (2013), who used the study of the relevant author in their own studies. In the process of adapting the scale, language validity study was conducted first. Then, content validity study was carried out by consulting expert opinions. Based on the expert opinions, the adaptation process of the scale was completed by determining the statements appropriate for the research population. Based on the validity and reliability analyses, it was concluded that the INDSERV scale has construct validity and is a reliable scale. In this respect, the study is similar to Gounaris, 2005; Yurt, 2007; Lee 2010; Roy et al., 2019; Rodrigues et al., 2023. The findings show that the INDSERV scale is an applicable scale in the manufacturing sector in Turkey. In addition, suggestions were made to the suppliers based on the scale statements that the manufacturing enterprises

participating in the study showed the least participation for each dimension. In this context, in order to increase output quality, it is recommended that supplier enterprises offer offers (price, discount, after-sales support, delivery quantity, delivery time, product and service standardization) that are in line with the production and service strategies of producer enterprises. It can be said that offering offers that take care of the customer will create an impression that the customer is cared about in the business. In order to increase potential quality, supplier enterprises are advised to be careful not to make changes in the financial agreements and budgets agreed with the producer enterprise. It can be stated that changes made in the financial decisions taken in the following process will cause dissatisfaction in the customer business and reduce trust in the supplier. In order to increase the quality of the hard process, supplier enterprises are advised to approach the specific requests of producer enterprises moderately. Developments in market conditions may require producer enterprises to move delivery times forward or later. In addition, producer enterprises may expect an increase in the discount rate in the event of economic developments or purchases to be made in large quantities. In addition, due to increasing competition, manufacturers may have to change the specifications of the product or service they order. It can be said that a moderate approach to customer demands in these matters will ensure continuity in the business relationship. Finally, in order to increase the quality of the soft process, it is recommended that supplier companies should increase their physical, technical and technological competencies. Increasing competition in the industrial market requires suppliers to update themselves. For this reason, it can be said that the fact that supplier enterprises have the infrastructure, technical equipment and technological capacity to meet the needs of producer enterprises will provide advantages in terms of customer retention and gaining new customers. As a result, it is thought that these suggestions are applicable in the field and will benefit supplier businesses in practice. Due to time and cost factors, it was not possible to reach all manufacturing enterprises in Turkey. For this reason, the study was applied to manufacturing enterprises in Elazığ. The fact that the study is limited to manufacturing enterprises in Elazığ constitutes the limitation of the research. It is not possible to make inferences for all manufacturing enterprises in Turkey based on the manufacturing enterprises operating in Elazığ. Therefore, it is thought that more studies should be conducted to determine whether the INDSERV scale is an applicable scale in the manufacturing sector in Turkey and to determine the level of participation in the scale statements. For this reason, it is suggested that researchers should conduct similar studies on manufacturing enterprises in different provinces of Turkey, organized industrial zones or the Classification of Statistical Regional Units (TRB) in Turkey. Thus, it will be possible to obtain more findings on whether the INDSERV scale is an applicable scale in the manufacturing sector in Turkey and how the level of participation in the scale statements is realized and to make more comprehensive inferences based on these findings.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 2022 yılı 11 sayılı 14 nolu karar ile etik izin alınmıştır. / Ethical permission was obtained for this study from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of İnönü University with the decision no. 11/14 dated 2022

Yazar Katkı Oranı/ Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

- Aksaraylı, M., & Saygın, Ö. (2011). Algılanan hizmet kalitesi ve lojistik regresyon analizi ile hizmet tercihine etkisinin belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 21-37.
- Armstrong, G., & Kotler, P. (2020). *Marketing: an introduction*. (Fourteen Edition/Global Edition), Pearson Education.
- Arslan, F.M. (2014). *Endüstriyel pazarlama rekabetsel yaklaşım*. (2.Baskı), Beta Yayınları.
- Augustyn, M., & Ho., S.K. (1998). Service quality and tourism. *Journal of Travel Research*, 37(1), 71-75.
- Balta, N.F. (2006). *Endüstriyel pazarlama örgütsel pazarlamanın tüketim ürünleri pazarlamasında farklı yönleri*. (1.Baskı), Nobel Yayın.
- Berthon, P., Ewing, M., & Hah, L.L. (2005). Captivating company: dimensions of attractiveness in employer branding. *International Journal of Advertising*, 24(2), 151-172.
- Boomgaarden, C. (2015). *Identifying critical service issues in the service encounter-a first step in the development of a conceptual model for the shipping industry*. Master Thesis, Lund University, Lund.
- Brady, M.K., & Cronin, J.J. (2001). Some new thoughts on conceptualizing perceived service quality: a hierarchical approach. *Journal of Marketing*, 65(3), 34-49.
- Buttle, F. (1996). Servqual: review, critique, research agenda. *European Journal of Marketing*, 30(1), 8-32.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (19.Baskı), Pegem Akademi.
- Can, A. (2017). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. (5.Baskı), Pegem Akademi.
- Cronin, J.J., & Taylor, S.A. (1992). Measuring service quality: a reexamination and extension. *Journal of Marketing*, 56(3), 55-68.
- Dabholkar, P.A., Thorpe, D.I., & Rentz, J.O. (1996). A measure of service quality for retail stores: scale development and validation. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 24(1), 3-16.
- Dehon, C., Weems, C.F., Stickle, T.R., Costa, N.M., & Berman, S.L. (2005). A cross-sectional evaluation of the factorial invariance of anxiety sensitivity in adolescents and young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 43(6), 799-810.
- Donthu, N., & Yoo, B. (1998). Cultural influences on service quality expectations. *Journal of Service Research*, 1(2), 178-186.
- Fornell, C., & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Galahitiyawe, N.W.K., & Musa, G. (2015). Validating INDSERV (industrial service quality) scale in business to business context: a study based on the Sri Lankan hotel sector. *NSBM Journal of Management*, 1(1), 119-132.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference*. 17.0 update (10th Edition), Pearson.
- Ghobadian, A., Speller, S., & Jones, M. (1994). Service quality concepts and models. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 11(9), 43-66.
- Gomes, S.C., & Da Silva, T.A. (2023). Quality of service perceived by customers in B2B environment: in the açai agroindustry segment. *International Journal of Scientific Management and Tourism Curitiba*, 9(2), 1028-1055.

- Gounaris, S. (2005). Measuring service quality in B2B services: an evaluation of the SERVQUAL scale vis-à-vis the INDSERV scale. *Journal of Services Marketing*, 19(6), 421-435.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*, (5.Baskı), Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. (2021). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi temel ilkeler ve uygulamalı analizler*, (2.Baskı), Seçkin Yayıncılık.
- <https://www.sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi:10.09.2021)
- Jing, Y., Jingzhi, D., Songdong, J., Jie, X., & Kai, H. (2010, 28-30 June). An empirical study of the relationship between logistics network level and logistics effect. 7th International Conference on Service Systems and Service Management (ICSSSM), Tokyo, Japan.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kettinger, W.J., Lee, C.C., & Lee, S. (1995). Global measures of information service quality: a cross-national study. *Decision Sciences*, 26(5), 569-588.
- Kotler, P. & Keller, K.L. (2008). *Marketing management*, (13th Edition), Prentice Hall.
- Ladhari, R. (2008). Alternative measures of service quality: a review. *Managing Service Quality*, Vol. 18(1), 65-86.
- Lee, G.J. (2010). Employee flow as an integrated and qualitative system: impact on business-to-business service quality. *Journal of Business-to-Business Marketing*, 17(1), 1-28.
- Leonidou, L.C., Palihawadana, D., & Theodosiou, M. (2006). An integrated model of the behavioural dimensions of industrial buyer-seller relationships. *European Journal of Marketing*, 40(1/2) 145-173.
- Mucuk, İ. (2014). *Pazarlama ilkeleri*, (20.Baskı), Türkmen Kitabevi.
- Ojo, O. (2010). The relationship between service quality and customer satisfaction in the telecommunication industry: evidence from Nigeria. *Brand. Broad Research In Accounting, Negotiation, and Distribution*, 1(1), 88-100.
- Özdamar, K. (2015). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*, (10.Baskı), Nisan Kitabevi.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., & Berry, L.L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., & Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: a multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Park, J.W., Robertson, R., & Wu, C.L. (2004). The effect of airline service quality on passengers' behavioural intentions: a Korean case study. *Journal of Air Transport Management*, 10(6), 435-439.
- Pepur, M., Mihanović, Z., & Pepur, S. (2013). Analysis of the effect of perceived service quality to the relationship quality on the business-to-business market. *Management*, 18(2), 97-109.
- Quebra, B., Bick, G., & Abratt, R. (2013). Service quality of advertising and promotions agencies in south Africa. *Journal of Promotion Management*, 19, 605-628.
- Rodrigues, M.A., Proença, J.F., & Pereira, A. (2023). The influence of service quality on the consulting relationship. *International Journal of Marketing, Communication and New Media, Special Issue on Services Marketing*, Special Issue on Services Marketing June, 95-124.
- Roy, S., Sreejesh, S., & Bhatia, S. (2019). Service quality versus service experience: an empirical examination of the consequential effects in B2B services. *Industrial Marketing Management*, 82, 52-69.
- Saat, M. (1999). Kavramsal hizmet modeli ve hizmet kalitesini ölçme aracı olarak servqual analizi. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(3), 107-118.
- Shevlin, M., Miles, J.N.V., & Lewis, C.A. (2000). Reassessing the fit of the confirmatory factor analysis of the multidimensional students life satisfaction scale: comments on 'confirmatory factor analysis of the multidimensional students' life satisfaction scale. *Personality and Individual Differences*, 28, 181-185.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., & Ha'rter, M. (2010). Confirmatory Factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy-preference-index (api), *Health Expectations*, 13(3), 234-243.
- Smith, A.M., & Lewis, B.R. (1989). Customer care in financial service organizations. *International Journal of Bank Marketing*, 7(5), 13-22.
- Subianto, E.I., & Hamsal, M. (2013). Service quality assessment in pt. indokemika jayatama using indserv scale and importance-performance analysis. *The Indonesian Journal of Business Administration*, 2(5), 543-553.

- Tavmergen, İ.P. (2002). *Doğrudan pazarlama yönetimi kavramlar ilkeler ve uygulama*, (1.Baskı), Seçkin Yayıncılık.
- Tek, Ö.B. (1999). *Pazarlama ilkeleri global yönetsel yaklaşım Türkiye uygulamaları*. (8.Baskı), Beta Yayınları.
- Temel, V. (2022). Sporda kendi kendine konuşma ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of International Anatolia Sport Science*, 7(1), 11-24.
- Venkateswaran, N., (2022). A process-based framework for b-to-b service quality: a practitioner note of management consulting service. *Journal of Business-To-Business Marketing*, 29(2), 211-219.
- Vize, R., Coughlan, J., Kennedy, A., & Ellis-Chadwick, F. (2017, 12-15 June). *Relationship quality: an online retail perspective*. QUIS 15, Porto, Portugal.
- Vlckova, V., & Podskubkova, L. (2018, 3-4 May). Customer service quality in b2b market from the buyer's perspective. 10th International Scientific Conference "Business and Management", Vilnius, Lithuania.
- Wang, Y., Lo, H.P., & Yang, Y. (2004). An integrated framework for service quality, customer value, satisfaction: evidence from China's telecommunication industry. *Information Systems Frontiers*, 6(4), 325-340.
- Wong, Y.H., Hung, H., & Chow, W. (2007). Mediating effects of relationship quality on customer relationships: an empirical study in Hong Kong. *Marketing Intelligence & Planning*, 25(6), 581-596.
- Yurt, Ö. (2007). *The Impact of Services Supply Chain Orientation on Perceived Industrial Service Quality: An Empirical Analysis*, Doktora tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir.
- Zeithaml, V.A., (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2-22.
- Zineldin, M., & Jonsson, P. (2000). An examination of the main factors affecting trust/commitment in supplier-dealer relationships: an empirical study of the Swedish wood industry", *The TQM Magazine*, 12(4), 245-265.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK MODERNLEŞMESİNE ELEŞTİREL
BİR YAKLAŞIM: ŞABAN TEOMAN DURALI ÖRNEĞİ

Veysel ERGÜÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF,

v.erguc@alparslan.edu.tr

0000-0003-3298-1803

Atıf / Citation: Ergüç, V. (2023). Erken cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesine eleştirel bir yaklaşım: Şaban Teoman Duralı örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(2), 205-221.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1250260>

Öz

Bu çalışmada, Şaban Teoman Duralı'nın Cumhuriyet Dönemi'ndeki Türk modernleşmesine getirmiş olduğu eleştirel bakış açısı irdelenecektir. 16. yüzyıldan itibaren modernleşmenin salt madde temelinde yürütüldüğünü belirten Duralı, ölçülebilir, diğer bir ifadeyle nicel kılınabilen bir bakış açısının gerçeklik olarak belirlediğinden söz eder. Bahsi edilen tercihin farklı medeniyetlerden müteşekkil olan Eskiçağ Ege medeniyetine zarar verdiğini ifade eden düşünür, metafiziksel olanın da yıkıma uğradığını dile getirir. Bu anlamda Duralı, sezgi merkezindeki metafiziğin yerine salt teknik merkezindeki fiziğin, mekanizmin ve pozitivistimin tercih edildiğini söyler. Sezgi merkezindeki metafizikten yoksun modernleşmenin Osmanlı İmparatorluğu'na da sirayet ettiğini belirten düşünür, İmparatorluk dâhilinde kültür ve düşünce hayatının felce uğradığını iddia eder. Bahse konu ettiği felcin Müslümanlıktan uzaklaşmaya işaret ettiğini belirten Duralı, bu tercihin Tanzimat Dönemi ile başladığını ifade eder. Düşünür, Müslümanlığa dayanan sezgi merkezindeki metafizikten yoksunluğun Cumhuriyet Dönemi'nde takip edilen politiklardan dolayı derinleştiğini dile getirir. Türk kimliğinin iki temel kaynağının Müslümanlık ve Türkçe olduğunu beyan eden Duralı, Cumhuriyet Dönemi'nde dil konusundaki siyasal tercihlerden dolayı nesiller arasındaki kültür akışının kesildiğini bildirir. Müslümanlığa ilişkin olan kültürün de bu durumdan münezzeh olmadığını ileri sürer. Bahis konusu durumun şahsiyet kaybını beraberinde getirdiğini deklare eden Duralı, metafiziğin, diğer bir deyişle yeni bir zamanı muhtevasında barındıran bir kimliğin inşa edilmesini savunur. Düşünürün söz ettiği yeni kimlik, hem Doğuyu hem de Batıyı aynı anda ihtiva eden bir Avrasya metafiziğine işaret eder. Söz konusu metafizik Avrupa yakasında Antik Yunan ve Avrupa'yı, Asya yakasında ise İslâm dinini kapsar. Duralı açısından metafizik, ruh ve bedeni aynı anda içeren kimliğe tekabül eder.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Türk modernleşmesi, Şaban Teoman Duralı, metafizik, kimlik.

A CRITICAL APPROACH TO TURKISH MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC ERA: THE CASE OF ŞABAN TEOMAN DURALI

Abstract

In this study, Şaban Teoman Durali's critical perspective on Turkish modernization during the Republic era will be examined. Stating that modernization has been carried out on the basis of pure substance since the 16th century, Durali mentions that a viewpoint that can be measured, in other words, quantified, appears as reality. Expressing that the aforementioned choice harmed the Ancient Age Aegean civilization, which was composed of different civilizations, the thinker expressed that the metaphysical one was also destroyed. In this sense, Durali says that instead of metaphysics in the center of intuition, only physics, mechanism and positivism in the technical center are preferred. Stating that modernization, devoid of intuition also spread to the Ottoman Empire, the thinker claims that the cultural and intellectual life in the Empire was paralyzed. Durali states that the paralysis he mentioned indicates a move away from Islam, and states that this preference started with the Tanzimat period. The thinker states that the lack of metaphysics in the center of intuition based on Islam deepened due to the policies followed in the Republican period. Declaring that the two main sources of Turkish identity are Islam and Turkish, Durali states that the cultural flow between generations was interrupted due to political preferences about language in the Republican period. He claims that the culture related to Islam is not exempt from this situation. Declaring that the situation in question brings with it the loss of personality, Durali advocates the construction of metaphysics, in other words, an identity that includes a new time. The new identity mentioned by the thinker points to a Eurasian metaphysics that includes both the East and the West at the same time. The metaphysics in question covers Ancient Greece and Europe on the European side, and Islam on the Asian side. According to Durali, metaphysics corresponds to the identity that includes the soul and the body at the same time.

Keywords: Modernization, Turkish modernization, Şaban Teoman Durali, metaphysics, identity.

GİRİŞ

Sosyal bilimler içerisindeki çalışma alanları içerisinde modern kavramının her daim önem arz eden bir yeri olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren modern olanın yaşam üzerindeki yoğun etki göstermesinin sözü edilen önemin sebebi olduğu söylenebilir. Kurucu bir norm olarak beliren modern kavramı, toplumsal, siyasal, iktisadî ve kültürel alanlarda görülebilmektedir.

Bir yandan şimdiye diğer yandan yeni olana işaret eden modern kavramı (Habermas, 2010, s. 30), Batı dışı toplumlarda modernleşme olarak tecessüm etmiş ve öyle bilinmiştir. Batı dışı coğrafyadaki toplumların deneyimledikleri modernleşme süreci, Osmanlı İmparatorluğu'na da sirayet etmiştir. İmparatorluk bünyesindeki modernleşme pratiğine ilk olarak ordu dâhil edilmiştir (Tekeli, 2007, s. 22). Askerî alandaki modernleşme pratiğinde yaşanan başarısızlık, modernleşmeyi icra eden karar alıcıları siyasal, toplumsal ve iktisadî düzeni dönüştürecek adımların atılması gerektiği fikrine sevk etmiştir. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde değişim ilk olarak iktisadî alana havale edilmiştir. Ekonomi alanındaki dönüşümden sonra bilgi, sanat ve ahlâk alanlarında da dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır (Tekeli, 2007, s. 22-23).

Modernleşme sürecinin deneyimlendiği Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla modernleşmenin dördüncü aşamasına tekabül eden ulus-devlet belirlemiştir. Söze konu edilen ulus-devlet, Aydınlanma düşüncesi vesayetinde seküler bir millî kimlik üzerine inşa edilmiştir (Somel, 1998, s. 46). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde seküler temeldeki millî kimlik inşa politikasına karşı düşünce geliştiren çok sayıda düşünür olmuştur. Bahsi edilen düşünürlerden birinin de Şaban Teoman Durali olduğu söylenebilir (Turhan, 2022, s.

14). 1947 yılında Zonguldak'da dünyaya gelen Duralı'nın ilerleyen dönemde İstanbul Üniversitesi'nde aldığı felsefe ve biyoloji eğitimi aracılığıyla modernleşme ve oradan neşet eden millî kimlik inşa sürecinde takip edilen metodolojiyi idrak ettiği ve o süreci analiz eden düşünce ürettiği ifade edilebilir. Duralı, yaşamı boyunca yayınladığı makaleler ve kitaplar aracılığıyla düşüncesini açığa çıkarmıştır. Şaban Teoman Duralı'nın düşüncesi üzerine tasarlanan bu çalışmada düşünürün Türkiye'deki modernleşme sürecine dönük bakışı irdelenecektir. Söz konusu inceleme, kimlik kavramı özelinde olacaktır.

Şaban Teoman Duralı'nın kimlik merkezindeki modernleşme sürecine bakış açısının konu edildiği bu çalışma üç soru üzerine oturmaktadır. İlk olarak, Duralı'nın Türkiye'deki sergilenen pratikleri nasıl değerlendirdiği sorusuna cevap aranacaktır. Modernleşme süreci üzerine eğilen düşünürün, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de Aydınlanma ideolojisini baskın bulduğu, bu açıdan pozitivizm, mekanizm ve maddeciliği belirleyici olarak gördüğü aktarılacaktır (Duralı, 2010, s. 14). Söz konusu durumun neticesi olarak Duralı'nın Türkiye'de karar alıcı aktörler tarafından sergilenen pratiklerde sezgi merkezli metafiziksel olandan, tarihsel olandan uzak kalındığı yönündeki iddiasına da yer verilecektir.

Türkiye'de yaşanan modernleşme sürecinde pozitivizmden bağımsız bir metafizikten uzak kalındığını ifade eden Şaban Teoman Duralı'nın, Cumhuriyet Dönemi'nde tahayyül edilen kimlik dairesine ilişkin olarak ne düşündüğü sorusu üzerine odaklanılacaktır. Cumhuriyet Dönemi'nde kimlik konusunda takip edilen politikalara karşı eleştirel bir bakış açısı geliştiren Duralı'nın hangi husus ya da hususları eleştiri konusu yaptığı sorusu, çalışma kapsamında üretilen ikinci soru olacaktır. Düşünürün kültür konusunda mezkûr dönemdeki siyaset takibine eleştiri getirdiği söylenecektir. Biraz daha açarak ifade etmek gerekirse Türk kimliğinin iki bileşeni olarak Müslümanlık ve Türk dilini tanımlayan Duralı'nın (2022a, s. 97), her iki konuda takip edilen siyasete yönelik eleştirileri aktarılacaktır.

Cumhuriyet Dönemi'ndeki politikalara yönelik olarak eleştirel bir bakış açısı geliştiren Duralı'nın ideal bir kimliğin inşa edilmesi için hangi metodu, hangi anlam dairesini önerdiği ve o daire içerisinde hangi bileşenlere yer verdiği sorusu çalışma dâhilinde ileri sürülen üçüncü soru olacaktır. Bahsi edilen soruya cevap olarak Duralı'nın metafizik merkezindeki kimlik için diyalektik yöntemi metodoloji olarak önerdiği ifade edilecektir. Metafiziğin Georg Wilhelm Friedrich Hegel tarafından formüle edilen diyalektik ile anlaşılacağı kanaatini taşıdığı dile getirilecektir. Düşünürün modernleşme sürecinde Hegel'den yola çıkarak diyalektik yöntemle yüklediği anlam yorumlanacaktır.

Çalışmanın üçüncü sorunsalı kapsamında yöntem bahsinden sonra ele alınacak olan anlam dairesi konusunda Duralı'nın Avrasya metafiziği olarak tanımlanabilecek bir kimliği önerdiğine değindikten sonra (2022b, s. 21), onu varlık, bilgi ve ahlâk bileşenleri üzerine oturttuğu belirtilecektir (2016a, s. 18). Sözü edilen bileşenleri Avrupa ve Asya'da yer alan önemli düşünürlerden yola çıkarak yorumlayan Duralı'nın varlığı Martin Heidegger'den yola çıkarak tanımladığı ifade edilecektir (2016b, s. 219-232). Varlığın üzerine bilgiyi koyan Duralı'nın Avrupa'nın bir parçası olarak tanımladığı Antik Yunan'dan Platon ve Aristoteles (2002, s. 8-10), diğer parçası olarak tanımladığı Avrupa'dan ise Henry Bergson'a (1990, s. 13) başvurduğu deklare edilecektir. Avrasya metafiziğinin Avrupa'dan sonraki Asya parçasında ise Duralı'nın İslâm

düşünce dünyasından Ebuhamit Gazali (2011, s. 17-40) ve Muhyiddin İbn-i Arabi'ye yer verdiği (2020b, s. 462) anons edilecektir. Varlığa ve bilgiye göre şekil alan ahlâk kısmında ise Duralı'nın Immanuel Kant'a başvurduğu söylenecektir. İsmi zikredilen düşünürlerin fikirleri özetlendikten sonra Duralı'nın o fikirleri nasıl yorumladığı aktarılacaktır. Bu noktada yorumcu bilgi kuramına başvurulacaktır. Duralı'yı ve metnini olabilecek en net şekilde anlamak için bu pratik sergilenecektir. Biraz daha açarak ifade etmek gerekirse ismi zikredilen düşünürlerin üretmiş oldukları kavramların Duralı üzerinde nasıl bir etki bıraktığının anlaşılması için yorumcu bilgi kuramına başvurulmasının uygun olacağı düşünülmüştür (Dilthey, 2012, s. 107).

Şaban Teoman Duralı'nın erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki modernleşme sürecine bakış açısının inceleneceği bu çalışmada kuramsal çerçevenin kurulması için öncelikle modernlik kavramına odaklanmak gerekmektedir. Bahsi edilen kavramların irdeleneceği başlık kapsamında modernliğin inşa sürecinde metafiziksel olanın durumu üzerine eğilmek icap etmektedir. Böyle bir kanaat taşınmasının nedeni, Duralı'nın düşüncesinde metafizik kavramının ana çatı olarak verilmiş olmasıdır. Modernleşme süreci üzerine düşünce refleksi geliştiren Şaban Teoman Duralı'nın metafiziksel olan ile modernliğin arasında gelişen ilişkiye göre o süreci yorumladığı dikkate alındığında çalışmanın birinci başlığı kapsamında modernlik kavramı ve o süreçte metafiziğin ahvali üzerine odaklanma ihtiyacı duyulduğunu belirtmek doğru olacaktır. Bu açıdan Aydınlanma merkezindeki modernliğin inşa sürecinde metafiziksel olanın yerinin sarsılmasına karşı geliştirilen düşünsel tepkiler bağlamında Duralı'nın düşüncesinin okunmasının planlandığını ifade etmek yerinde olacaktır.

1. MODERNLİĞİN İNŞA SÜRECİNDE METAFİZİKSEL OLANIN SERENCAMI

Modern kavramının yeni olan ulus-devlete işaret etmesi, modernliğin de o şekilde tebarüz etmesine vesile olur. Ulus-devletten sonra varılan ikinci durak ise millet kavramıdır. Bir topluluk biçiminde tezahür eden milletin üyelerinden beklenen şey, ulus-devletin değerlerini içselleştirmesi, kendisine sunulan ahlâk ile ahlâklanmasıdır. Bu anlamda aynı değerlere iman eden öznelere müteşekkil bir milletin var olduğu tahayyül edilir (Anderson, 2009, s. 20).

Ulus-devletin çekirdeğinde bulunan millete ve onun kimliğine Aydınlanma ve rasyonalite perspektifinden anlam yüklendiği görülmektedir. Sözü edilen iki durumdan dolayı geleneksel olana kuşku duyulduğu, onun geri plana itildiği ifade edilebilir (Küçükcalp, 2018, s. 102). Zygmunt Bauman tarafından modernliğin katı yüzü olarak nitelenen bu aşamada geçmişe dair olanın, bir diğer ifadeyle tarihsel olanın ötekileşmesi söz konusu olmaktadır (2017a, s. 14). Bu durumda tarihsel olanın geri çekilmesinin beklendiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Görünür olarak tanımlanabilecek olan insan düşüncesinin ardındaki değişmeyen kökün, ebed müddet özün metafiziğe tekabül ettiği dikkate alındığında (Garrett, 2017, s. 9; Küçükcalp, 2008, s. 33; Leibniz, 2021, s. 68; İyi, 1999, s. 40), modernliğin katı aşamasında tasavvur edilen ve çok zayıf görülen metafiziğin salt soyut akla ve ampirizme dayandırıldığı beyan edilebilir (Descartes, 2015, s. 50 ve 75). Bu açıdan öz dâhilinde köklü bir düşünme pratiği olan metafiziğin (İyi, 1999 s. 27), modernliğin katı halinde hedefe yerleştirildiğini ve ampirizm merkezinde düşünmeye mahkûm edildiği ileri sürülebilir (Schopenhauer, 2021, s. 56). Böyle bir durumda metafiziğin merkezinde yer verilen hakikatin David Hume aracılığıyla matematiğe kaydırıldığı görülür (Kovanlıkaya,

2012, s. 12). Bu açıdan metafiziğin duyulara işaret eden matematiğin bir kopyası durumuna düşürüldüğü belirtilebilir (Orman, 2012, s. 52).

Modernliğin katı boyutunun baskın olduğu zaman aralığında pozitivizm, mekanizm ve matematik daireleri temelinde tahayyül edilen hakikate göre üretilen metafiziğin vardırıldığı yer, bahsi edilen daireleri şiar edinen, ona göre düşünen ve hareket eden Kartezyen öznenin inşasıdır (Küçükcalp, 2008, s. 34-37). Bu bağlamda metafiziğin temel sorusunun “Biz Neyiz?” olduğunu belirten Brian Garrett’ten yola çıkıldığında zikredilen sorunun katı aşamadaki cevabının “rasyonel, pozitivist, mekanizme odaklı özneleriz” olduğunu belirtmek mümkündür (Garrett, 2017, s. 31). Buradan yola çıkarak öz olana işaret eden metafiziğin pozitivizme, mekanizme ve ampirizme saplandığını söylemekte bir beis yoktur (Hızır, 2021, s. 13).

Ampirizm, pozitivizm ve mekanizm merkezindeki metafiziği içselleştiren özne, kendisi tarafından inşa edilen alanlarda yaşamaya itilir. Bu durumda özne, zamandan ve mekândan uzak biçimde kurulmuş olur. Özne, ana özgü anlam çerçevelerinden uzak biçimde inşa edildiğinde geçmişin bilgisinden uzaklaşır. Bu durumda hakikatin bilgisini de kavramaktan vareste kalır (Heidegger, 1997, s. 21 ve 62). Bu anlamda gerek özne gerekse çekirdeğindeki metafiziksel olanın tarihsel olanın bilgisinden azade biçimde inşa edildiği yönünde bir kaniya varmak mümkün görünmektedir (Küçükcalp, 2008, s. 42 ve 56).

Metafiziksel olanın tarih dışına rabıtalı kılınmasına karşı eleştiri getiren düşünürlerden biri Immanuel Kant olmuştur. İnsan bilgisinin salt deneyimden ziyade zaman ve mekâna da bağlı olduğunu belirten Kant, gerek zamanın gerekse mekânın soyut olmadığından söz eder. Zaman ve mekânın insanın dışında olmadığından söz eden Kant’ın vardığı yer, hakikatin de insana göre inşa edilebileceğidir. Bu açıdan düşünür, soyut ve genel bir hakikatten ziyade farklı hakikatlerin olabileceğinden bahseder (Küçükcalp, 2008, s. 58-61). Kant’ın düşüncesi yorumlandığında düşünürün hakikate işaret eden metafiziğin de soyut olamayacağını savunduğu söylenebilir. Bu anlamda pozitivizmden uzak bir metafiziğin tasarlanması konusunda adım attığı ileri sürülebilir.

Modernliğin katı döneminde metafiziksel olanın pozitivizme sabitlemesine Kant’tan sonra tepki gösteren düşünür Georg Wilhelm Friedrich Hegel olmuştur (Küçükcalp, 2018, s. 132). Aydınlanma düşüncesindeki soyut bilmenin tarihsel olandan uzaklaşmayı beraberinde getirdiğini savunan Hegel açısından atılması gereken adım, olguların tarihsellik ile ilişkiye sokulmasıdır. Hegel’in düşüncesinde tarihsel olan ile ilişkilendirme “aufhebung” kavramına tekabül eder. Muhafaza etme ve daha üst düzeye kaldırma anlamlarını ihtiva eden söz konusu kavramdan yola çıkıldığında Hegel’in tarihsel olanı bu kavram ile eş tuttuğu söylenebilir (Küçükcalp, 2008, s. 78-79). Bu anlamda, Hegel’in geçmiş zamanı muhafaza ederek onu aşma ve daha yüksek bir seviyeye erişme durumunu tarihsel olan ile eş tuttuğu söylenebilir. Bu noktadan hareket edildiğinde evrensel, soyut bir hakikat merkezindeki metafizik yerine Hegel’in zamanı içeren somut hakikat ve metafizik tahayyül ettiğine şahit olunur.

Modernliğin katı aşaması kapsamında tasavvur edilen pozitivizm, mekanizm ve ampirizm merkezindeki metafiziği zamana ve mekâna göre tanımlayan Kant’tan ve onun geçmiş zamanın bilgisi merkezindeki tarihsel olan ile aşılmasını öneren Hegel’den yola çıkıldığında Türkiye’de o hat içerisinde düşünce geliştiren düşünürlerden birinin Şaban Teoman Duralı olduğunu belirtmek

mümkündür. Ancak pozitivism merkezindeki metafiziği aşmayı amaçlayan düşünürün fikirlerini incelemeden evvel, o türde bir metafiziğe dayanan modernliğin Türkiye’de modernleşme biçiminde tecessüm eden seyrinin irdelenmesi elzem görünmektedir.

2. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ’NDEKİ MODERNLEŞME SÜRECİNDE METAFİZİĞİN DURUMU

Batı coğrafyasında yaşanan modernliğin Türkiye gibi Batı dışı toplumlardaki yansıması olarak beliren modernleşme süreci, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti’nin erken döneminde beliren ulus-devleti de kapsar.

Cumhuriyetin erken dönemindeki modernleşme sürecinde Millî Mücadele zihniyetinin etkili olduğu söylenebilir. Bahsi edilen zihniyetin dini ve ulusal olmak üzere iki aşaması söz konusudur (Yıldız, 2004, s. 91-92). Bu noktadan yola çıkıldığında ilkin dinsel olanın bir nebze önde tutulduğu, ilerleyen aşamada ise ulusal olana dinsel olan karşısında öncelik verildiği söylenebilir (Cizre, 2005, s. 88).

Modernleşme sürecinde tercih edilen ulusallık, seküler olan merkezinde tasavvur edilmiştir. Söz konusu edilen sekülerliğin göstergelerinden birisi, İslâmî çerçeveden dünyayı okumanın yerine pozitivismin tercih edilmiş olmasıdır. Modernleşme sürecindeki kimliğin inşa sürecinde pozitivism ve laiklik yönünde bir tercih söz konusu olmuştur. Bu açıdan kimlik, pozitivism ile eşlenerek dini tek doğru kaynağı olarak görmemek şeklinde algılanmıştır (Ersanlı, 2011, s. 104-105). Türkiye Cumhuriyeti’ndeki aktörler pozitivismi kurucu bir kavram olarak algılamışlardır. Seküler kimlik, pozitivism aracılığıyla belirleyici bir hale getirilmiştir (Ersanlı, 2011, s. 192-194). Bu açıdan görünen olarak tecessüm eden kuralın, diğer bir deyişle kimliğin ardındaki değişmeyen kökün, özün, bir diğer ifadeyle metafiziğin Cumhuriyetin erken döneminde dinden ziyade pozitivism raptedildiği ifade edilebilir. Modernliğin katı hali olarak nitelenebilecek olan Erken Cumhuriyet Dönemi’nde, öz bağlamında köklü bir düşünme pratiğine denk düşen metafiziğin (İyi, 1999 s. 27), pozitivism mahkûm edildiği ileri sürülebilir. Böyle bir durumda metafiziğin merkezinde yer verilen hakikatin tarihsel olandan farklı bir yöne kaydırıldığı görülür.

Positivism vesayetinde modernleşmeye, daha açık olarak kimlik inşasına taraf olunan Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Osmanlı-İslâm kültürü geri plana itilmek istenmiştir (Sadoğlu, 2010, s. 200). Bu anlamda Erken Cumhuriyet Dönemi’nde tahayyül edilen millî kimliğin temelini İslâm dini yerine seküler bir ortak kültür ile inşası amaçlandığı söylenebilir. Modernliğin katı boyutuna denk düşen Cumhuriyetin takriben ilk 25 yılında pozitivism temelinde tahayyül edilen hakikate göre üretilen metafizik ile “Türkün istibdadına uygun bir Kartezyen öznesi” nin inşasının amaçlandığı ileri sürülebilir. Bu bağlamda, birinci başlıkta da değinilen metafiziğin temel sorusu olan “Biz Neyiz?” e karşılık Cumhuriyet eliti tarafından “Rasyonel, pozitivist, mekanizme odaklı metafizik merkezinde bir Türk millî kimliğine sahip özneyiz” biçiminde bir cevap verildiği beyan edilebilir. Buradan yola çıkarak öz olana işaret eden metafiziğin pozitivism saptandığını söylemekte bir sıkıntı bulunmasa gerektir.

1930’lu yıllarda İslâm ve Osmanlı boyutlarından uzak kılınmış bir millî kimliğin inşası, Türklerin Asya kökleri tahayyülü aracılığıyla güçlendirilmek istenmiştir. “Türk Tarih Tezi” olarak

ifade edilen bu politika ile amaçlanan en önemli şey, modern millî kimliğe İslâm dışından tarihi geçmiş icat etmektir (Aydın, 2000, s. 221-222). Bu amaç, 1930 yılında yayınlanan *Türk Tarihinin Ana Hatları ve Methal Kısmı* başlıklı esere yansıtılmıştır. Bu bağlamda eser kapsamında Osmanlı İmparatorluğu tarihine sadece 50 sayfada yer verilmiştir (Ersanlı, 2011, s. 121). Bu yönde bir tercihle Osmanlı ve İslâm geçmişinin geri plana itilmek istendiği söylenebilir. Bu açıdan millî kimliğin tarihsel bagajına, İslâm öncesi dönem tarihi içerisinden bir meşruiyet devşirmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda pozitivism merkezindeki metafiziği ihtiva eden kimliğin zamandan ve mekândan uzak biçimde kurulduğu belirtilebilir. Kimliğin tarihsel olana özgü anlam çerçevelerinden uzak biçimde inşa edildiğinde geçmişin bilgisinden uzaklaştığı ifade edilebilir. Bu durumda hakikatin bilgisinin tam olarak kavranamadığı söylenebilir. Bu anlamda gerek millî kimlik gerekse ardındaki metafiziksel olanın tarihsel olanın bilgisinden azade biçimde inşa edildiği yönünde bir kaniya varmak mümkün görünmektedir.

Osmanlı ve İslâm geçmişinden ari kılınmış bir millî kimlik tasarımı tarih yazımından sonra dile de sirayet etmiştir. Dilin, anlam dünyasının, bir diğer ifadeyle kültürün belirlenmesinde önemli bir rolü olduğu dikkate alındığında, karar alıcılar nezdinde amaçlanan şeyin seküler bir anlam dairesine dayanan dil ve kimlik inşası olduğu anlaşılır. Bu hedef doğrultusunda ilk olarak Arapça ve Farsça sözcüklerin dilden tasfiyesi icra edilmiştir. Söz konusu tasfiye ile Tanzimat Dönemi'nde yürürlüğe konan sadeleşme hareketi daha ileri bir noktaya vardırılmıştır (Aydın, 2000, s. 225). Osmanlılık ve İslâm dairesinden uzak kimliğin tesisinde atılan ikinci adım ise "Güneş Dil Teorisi" olmuştur. Güneş Dil Teorisi kapsamında savunulan argüman, Avrupa'dan Afrika'ya, hatta Amerika'ya kadar tüm dillerin Türkçeden üretildiği argümanı olmuştur (Sadoğlu, 2010, s. 249). İleri sürülen iddianın sebebinin, dildeki sadeleştirme politikalarına karşı belirmesi muhtemel muhalefete karşı ön alınmasına ilişkin olduğu söylenebilir. Bundan hariç olarak Güneş Dil Teorisi ile millî kimliğe Batı kültürü üzerinden zemin oluşturma yönünde bir amacın olduğu iddia edilebilir. Bu yönde bir tercihten dolayı Osmanlı ve İslâm kültürüne işaret ettiği düşünülen kelimeler tasfiye edilmiş, bu sözcüklerin yerine Türk dili içerisinden karşılık bulunmuştur (Sadoğlu, 2010, s. 251-252). Bu anlamda Osmanlı geçmişinin toplumsal, siyasal, kültürel yapısının aşılması hedeflenmiştir. Bahsi edilen amaç doğrultusunda Osmanlı geçmişine referans veren geleneğin kurumlardan ve toplumdan çıkarılıp yerine yeni olanın inşası arzu edilmiştir (Coşar, 1999, s. 73). Seküler bir kimliğin dil alanına yansıtılması yönünde atılan üçüncü adım ise 1 Kasım 1928 tarihinde yazı dilinde Latin alfabesine geçilmesi olmuştur. Tanzimat'tan beri tartışılan bu konu, Cumhuriyet Dönemi'nde uygulamaya geçirilmiştir (Aydın, 2000, s. 225).

Modernliğin katı yüzünün baskın olduğu aşamada tarihsel olanın bir diğer tabirle metafiziğin seküler olan, rasyonalizm ve pozitivism ile birlikte tahayyül edilmesi, Türkiye'deki modernleşme sürecinin de sözü edilen temelde yaşanması gerektiği yönünde elit grubunda bir zehap doğurmuştur (Kahraman ve Keyman, 1998, s. 85). Bu açıdan Türkiye sınırları içerisinde yaşayan öznenin o kimliği içselleştirmesi beklenmiştir. Bu bağlamda milletin ve üyesi olan öznenin aidiyet duyduğu bir dünya olarak tecessüm eden, bu anlamda görünür olan kimliğin, ardındaki değişmeyen öz olarak tasavvur edilen pozitivism merkezindeki metafiziğe kani olması beklenmektedir. Bu içerikte bir davete icabet etmeyen düşünürlerden biri olarak beliren Şaban Teoman Duralı'nın düşüncesinin bu noktada incelenmesi yerinde olacaktır.

3. MODERNLEŞMEYİ SEZGİ MERKEZLİ METAFİZİK İLE TAMAMLAMA GİRİŞİMİ: ŞABAN TEOMAN DURALI ÖRNEĞİ

Türkiye'deki düşünce hayatına katkıda bulunan düşünürler açısından modernleşmenin önem arz eden bir konu niteliğinde olduğu dikkate alındığında Şaban Teoman Duralı'nın da bu durumdan münezzeh olmadığı anlaşılır.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sindeki modernleşme sürecine ilişkin olarak düşünce geliştiren Duralı'nın bakış açısının anlaşılabilmesi için evvela modernliğe ilişkin olarak ürettiği düşüncenin aktarılması elzemdir. Bunun için de öncelikle düşünürün modernlik öncesindeki duruma ilişkin bakışının incelenmesi gerekmektedir. Böyle bir zorunluluğun duyulmasının nedeni, modern öncesi döneme atfettiği bilginin modern dönemde nasıl değiştiğinin daha iyi anlaşılma kaygısındanadır. Bu sayede düşünürün modern dönemdeki bilgi ve modernlik üzerine geliştirdiği bilginin anlaşılacağı düşünülmektedir.

Modern öncesi dönemdeki bilginin sezgi biçiminde sùdur ettiğini bildiren Şaban Teoman Duralı, hem akla hem de duyguya sezginin muhtevasında yer verildiğinden söz eder. Eskiçağ Ege dünyasında ve Tektarıncı Ortaçağ İslâm, Yahudi ve Hıristiyan dünyasında sezgiye yer verildiğini belirten Duralı, ismi geçen toplumlarda madde ile birlikte madde ötesinin de bilimsel olana dâhil edildiğini ifade eder (1990, s. 16-17).

Bütünlüklü, canlı ve ruhu olan bilgi türü olarak sezgiyi tanımlayan Duralı (1990, s. 23), Avrupa kıtasında başlayan modernliğin epistemolojisinde salt görülebilen, algılanabilen maddelere yer verildiğinden söz eder. Bu anlamda modern öncesi dönemde hem maddi olan hem manevi olanı içeren sezgi merkezli bir metafiziğin varlığından söz eden düşünür, modern dönemde sadece maddi olanın, bir diğer tabirle görünür olanın dikkate alındığını, bundan dolayı metafiziğin buraya kaydırıldığını söyler. Sezginin kaynaklarının din, felsefe-bilim ve sanat olduğunu söyleyen Duralı, modern dönemde sadece bilimin dikkate alındığından bahseder (1990, s. 28). *"Sezgiyi reddeden safsatacılar nesnel tutumla elde edilenin, bizi doğru bilgiye götüreceğini savunmuşlardır."* diyen Duralı (1990, s. 17), bu durumu şu şekilde dile getirir (1990, s. 15):

"Maddeyi esas alan Yeniçağ fiziği, varlık âlemini özden ikiye bölen Descartes'in kesiminde karar kılmış, buna karşılık Res Cogitans'ı saf dışı bırakmıştır. Fiziğin bu keskin tavrı, sonuçta, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupa'nın düşünce hayatını, giderek dünya görüşünü temelden belirleyip biçimleyecekti. Gâyebildirir, nitel Eskiçağ fiziğini de kapsayan ilmin yerine; nedensel, nicel, biçimsel Yeniçağ fiziğinin özelliklerine uygun tarzda kurulan bilim artık, ölçülüp biçilebilen, nicelleştirilip tekrarlanabilen görünürdeki varolanları kendisine konu kılabilirdi. Dolayısıyla alışılmış gözlem ile ölçüm araç ile gereçlerine vurulamayan maddeötesi, öyleki maddedışı cümle vakıalar, kuruntu, uydurmaca yahut dil canbazlıkları diye damgalanır oldular."

Çalışmanın birinci başlığı kapsamında da aktarıldığı gibi modernitenin katı aşamasında metafiziğin sadece görünür olana sabitlendiği düşüncesine Duralı'nın da katıldığı alıntılanan pasajdan anlaşılmaktadır. Bu açıdan katı dönemde özün salt görünür olan ile birlikte anılması durumunu Duralı'nın da tespit ettiği görülmektedir. Schopenhauer tarafından ifade edilen metafiziğin ampirizme daha geniş anlamda yorumlandığında görünür olana mahkûm edildiği argümanına (2021, s. 56) Duralı'dan alıntılanan cümlelerde de rastlanır. "Res Cogitans" olarak tanımladığı manevi olanın, bilincin, görünmeyen "Res Extansa" olarak tanımladığı maddi olana, cismani olana, görünür olana feda edildiğini beyan eden düşünür (Duralı, 1990, s. 23; 1991, s. 28),

bu andan itibaren mekanizmin yapısal bir gerçeklik olarak belirlediğini bildirir. Bu durumu “Çağdaş-İngiliz Yahudi Medeniyeti” nin galibiyeti olarak tanımlayan Duralı, bu ortamda insanın bilgi dâhilinde düşünme yeteneğinin yıkıma uğradığından söz eder (2022b, s. 23). Ancak Duralı’ya göre “*Nesnenin tasvirinden edinilecek bilgi, kalıcı olmaktan uzaktır.*” (1990, s. 17).

Metafiziksel olanın sezgiden uzak bir şekilde tasavvuru sonucunda insanın başka bir varlık seviyesine, başka bir metafiziğe, başka bir tabakaya indirildiğinden bahseden Şaban Teoman Duralı, onun ideolojilere mahkûm hale geldiğini söyler (1990, s. 16 ve 23). Duralı’ya göre ideoloji, felsefe bilimden edindiği hakikatleri kendisine araç kılar. Bu açıdan felsefe bilim de filo-sofiya bir diğer tabirle hikmet kökünden, sezgi merkezli metafizikten uzaklaşır (1992, s. 190; 2017, s. 15). Böyle bir anda pozitivizmin, mekanizmin ve ampirizmin hâkimiyetinin belirlediğinden söz eden düşünür, Türkiye’de gerçekleşen modernleşmenin de buradan okunabileceğini savunur.

Türkiye’deki modernleşme sürecinin kültür alanındaki etkileri üzerine eğilen Şaban Teoman Duralı, kimliğe odaklanır. Türk kimliğinin iki bileşeni olarak Türk dili ve Müslümanlığı tanımlayan Duralı, modernleşmenin iki alandaki yansımaları merceğe alır (2022a, s. 97).

Dil konusu üzerine düşünen Duralı, onu ortak duyuş ve düşünüşün açık bir ifadesi olarak tanımlar (2013, s. 24). Dili bir kültür taşıyıcısı olarak niteleyen Duralı, nesiller arasındaki kültür aktarımının sağlanmasında dile başvurulduğunu belirtir. Düşünür, dilin değişmesinin kültürün de değişmesine neden olacağından dem vurur. Duralı açısından kültürün değişmesinin beraberinde belirmesi muhtemel olan risk, nesiller arasındaki kültürel aktarımın kesintiye uğramasıdır. Böyle bir durumun iki aşama halinde gerçekleştiğinden bahseden düşünür, ilk aşamada yazı dilinin terkedilmesi, ikinci aşamada ise sözlü kültürün değiştiğinden söz eder. Nesiller arasında devam eden kültürden vazgeçildiği an, Duralı açısından bağımsızlığın kaybedildiği an olarak neşvünema bulur (1992, s. 218-219).

Dili aklın dışı vurumu olarak tanımlayan Duralı, Cumhuriyet’in kuruluş döneminde başvurulan pozitivist zihniyetin dile olumsuz yönde etkisi olduğundan söz eder (2020a, s. 86; 2022a, s. 44). Pozitivizm kapsamında geçmiş zamanın öteki olarak kodlandığı dikkate alındığında dil konusunda da geçmişin görmezden gelindiği yönünde argümanlar öne sürdüğü anlaşılan Şaban Teoman Duralı, 1928 yılında harf alanındaki inkılap ile birlikte hafızanın bir bölümünün yitirildiğini iddia eder (1992, s. 60). Duralı’ya göre bunamaya tekabül eden bu durumda geçmişe dair hatırlanan şeyler günden güne azalmaktadır (2020a, s. 86-87).

Türk dilinden hariç olarak Müslümanlığı Türk kimliğinin bileşeni olarak tanımlayan düşünür, modernleşme sürecinin din alanındaki yansımalarına da odaklanır. Dil konusunda takip edilen politikalardan dolayı dış etkilere maruz kalındığından şikâyet eden Duralı, bu durumdan kaynaklanan kültür yitiminin Müslümanlık alanında olduğunu belirtir. Dil konusundan doğan hafıza yitiminin etkisinin İslâm’da görüldüğünü ileri süren Duralı, harfteki değişiklikten kaynaklı olarak dinin unutulması gibi bir durumun belirlediğini bildirir (2013, s. 60).

1928 yılında yürürlüğe konan yazı değişiminin İslâm ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne tevarüs etmesi beklenen siyaset, hukuk, örf ve adet gibi alanlarda da olumsuz yönde etkisinden bahseden Duralı’nın zihninde İslâm dininin Osmanlı ile özdeşleştiği görülmektedir. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşanan modernleşme sürecinde Osmanlı-

İslâm kültürünün inkıtaa uğratıldığını söyleyen Duralı, sözü edilen kesintinin sonucunda Türkiye'nin bir çöle, kül edilmiş bir ormana dönüştüğünü belirtir (2017, s. 331-332).

Türk kimliğinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal ettiğini ve muhtevasında dil ve din gibi iki unsurun olduğundan bahseden Duralı, pozitivist akıldan dolayı devreden mirasın dikkate alınmamasının tarihsel olanın kaybına neden olduğunu ifade eder (2017, s. 335 ve 339). Tarihsel olanın metafizik olarak tecessüm ettiği göz önüne getirildiğinde Duralı'nın Cumhuriyet Dönemi'nin Türkiye'sinde tarihsel olarak nitelediği Osmanlı kültüründen uzak kalınmasını metafizik kaybı olarak nitelediği söylenebilir. Görünen olarak beliren Türk kimliğinin ardındaki değişmeyen özün bir diğer ifadeyle metafiziğin dil ve din olduğunu savunan Duralı'nın Cumhuriyet'in erken döneminde o metafiziğin hedef alındığı, geçmişten ziyade bugüne, pozitivismeye mahkûm kılındığı yönünde bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Metafiziğin tarihsel olandan soyutlanması sonucunda Türkiye'de yaşayan bir kimsenin Osmanlı'nın hem zamanından hem de mekânından uzak kaldığını beyan eden düşünürün o kimsenin hakikatten de mahrum kaldığına ilişkin bir fikir geliştirdiği belirtilebilir. Birinci başlık kapsamında da aktarıldığı üzere, Hegel'in modernliğin katı dönemine ilişkin geliştirmiş olduğu düşünceye benzer biçimde Duralı'nın Aydınlanma düşüncesinden kaynaklanan soyut bilmeyi aşmak istediği anlaşılmaktadır. Bu noktada Hegel düşüncesinde görülen olguların tarihsel olan ile ilişkiye sokulması fikrinin Duralı tarafından paylaşıldığı söylenebilir. Hegel'in düşüncesinde "aufhebung" kavramına tekabül eden bu durumun Duralı düşüncesinde geçmiş zamanı muhafaza ederek daha yüksek bir seviyeye erişme biçiminde vücut bulduğunu ileri sürmek mümkün görünmektedir.

Geçmiş zamanın, bir diğer ifadeyle tarihsel olanın ihtiva edildiği bir metafiziğin inşa edilmesi üzerine düşünen Şaban Teoman Duralı'nın Brian Garrett'in metafizik ile eş kıldığı "Biz Neyiz?" sorusunu sorarak işe başladığını belirtmekte bir beis yoktur (Garrett, 2017, s. 31). Bahsi edilen soruya göre bir metafizik inşası üzerine düşünen Duralı'nın Kant'ın hakikatin insana göre inşa edilebildiği düşüncesine benzer biçimde (Küçükalp, 2008, s. 58-61), Türkiye'ye göre bir hakikatin peşinde olduğu ileri sürülebilir.

Şaban Teoman Duralı, Erken Cumhuriyet Dönemi'ne atfettiği hafıza yoksunluğunu yeni bir metafizik ile aşmayı hedefler. Bu yolda atılması gereken en temel adımın "Biz Neyiz" sorusuna cevaben "Türkiye'nin hakikatine uygun bir metafiziği içselleştirmiş özneyiz" cümlesini sarf ettiği söylenebilir. Söz konusu niteliğe haiz kimliğin inşasının Duralı açısından arzu edilir olduğu belirtilebilir.

Türkiye'ye uygun bir metafiziğin tesisi için düşünmeye başlayan Duralı, gereken hakikatin Avrupa ve Asya'yı içeren bir hakikat dairesinde olduğunu iddia eder. Asya'yı Doğu Avrupa'yı ise Batı olarak tanımlayan düşünür, Doğu'yu ve Batı'yı aynı anda muhtevasında içeren bir diyalektiğin gereğinden söz eder (2002, s. 11 ve 25). Bu noktada Hegel'in diyalektiğinde görülen tez ve anti-tezin birliği fikrinden etkilenen Duralı, Asya'yı ve Avrupa'yı diğer bir ifadeyle Doğu'yu ve Batı'yı içeren bir bileşimin imkânını sorgular (2018, s. 17). Avrasya metafiziği olarak tanımlanabilecek bir anlam dairesi içerisinden Türkiye'nin kaderinin çizilmesi gerektiğini ifade eden düşünür, sözü edilen dairenin varlık, bilgi ve ahlâk bileşenlerinden müteşekkil olduğunu belirtir.

Avrasya metafizik dairesinin varlık bileşeni üzerine düşünen Duralı, Martin Hedegger'e başvurur. Heidegger'in Kartezyenizm'den türeyen epistemoloji temelli varlığı kendine döndürmek istemesinden (Manav, 2014, s. 13-14) etkilenen Duralı, varlığı özünden kopmuş, yabancılaşmış, kişiliğini kaybetmiş öznenin aşılması biçiminde yorumlar (2016b, s. 221). Duralı'nın varlık üzerine getirmiş olduğu tanımdan yola çıkarak, düşünürün Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sine atfettiği geçmişe, tarihsel olana yabancılaşmış öznellik hali ve kimliği yeni olana vardırma biçiminde varlığı tanımladığı söylenebilir.

Tarihsel olana yabancılaşmayı aşma eylemi olarak varlık kavramını tanımlayan Duralı açısından bunu mümkün kılan şey bilgi ve ahlâk olacaktır. Avrasya metafizik dairesinin varlıktan sonraki ikinci bileşeni olarak bilgiyi tanımlayan Duralı, bilginin Avrupa ayağında Antik Yunan ve Avrupa düşüncesine, Asya ayağında ise İslâm düşüncesine yer verir (2022b, s. 21-22).

Antik Yunan düşüncesi bağlamında Duralı'nın başvurduğu düşünürlerden ilki Platon'dur. Duralı'nın Platon'a başvurma nedeni, bilinç bir diğer tabirle idea kavramından dolaydır. Düşünüre göre bilinç kavramı, iç dünya ile dış dünyanın farklı bir ifadeyle fiziksel olan ile metafiziksel olanın birleşiminden müteşekkildir. Duralı'nın nezdinde böyle bir birleşim üzerine inşa edilen bilinç ile varılması gereken yer, kendini bilme eylemidir (2018, s. 14).

Kendini bilme eyleminin nasıl mümkün olacağı sorusuna Duralı, Aristoteles tarafından formüle edilen metafizik kavramı ile cevap verir. Metafiziği deney ötesine taşıyan ve görünür olanın ardındaki düşünce olarak tanımlayan Aristoteles'ten (Özcan, 2014, s. 173-174) etkilenen Duralı, onun metafiziğe tüm benliğiyle bağlandığını belirtir (1984, s. 310). Duralı'ya göre bunun nedeni, hakikate nüfuz etmenin bir diğer ifadeyle hakikati bilmenin metafizik ile mümkün olmasıdır (2005, s. 28).

Avrasya metafizik dairesinin bileşenlerinden birisi olan bilgi kapsamında Antik Yunan düşüncesi üzerine eğilen, Platon'a ve Aristoteles'e başvuran Duralı'nın fikrine odaklanıldığında düşünürün metafizik dâhilinde kendini bilme eyleminden söz ettiği ifade edilebilir. Bu hususta Duralı için önem arz eden şey, gerek metafiziğin gerekse kendini bilme eyleminin Türkiye şartlarına uygun olacak nitelikte yeniden üretilmesidir. Bu noktada beliren soru, Duralı'nın zihninde Türkiye'ye uygun metafiziğin ne anlama geldiği, nasıl bir şeye tekabül ettiği üzerinedir. Bu soruya verilecek cevap, Duralı'nın Türkiye'ye uygun metafiziği ilâhiyat olarak tanımladığıdır. Duralı'ya göre ilâhiyat kavramı, Tanrısallığı içeren hikmet ve Tanrıya yakın olma biçiminde tebarüz eder (2018, s. 16).

Platon'daki kendini bilme ve Aristoteles'teki hakikati bilme merkezindeki metafiziği, bilgiyi ilâhiyata vardırın Duralı'nın ona İslâm düşüncesi içerisinden verdiği anlamı irdelemeden önce Avrasya metafiziğinin Avrupa ayağında yer verdiği Henry Bergson'un üzerine eğilmek gerekmektedir. Bergson tarafından formüle edilen élan vital Türkçe karşılığıyla yaşam atılımı kavramındaki akış halinin (Çelik, 2021, s. 829) Duralı'yı cezbediği anlaşılmaktadır. Nitekim Duralı tarafından ifade edilen *"Canlı, varlık olarak, cansız maddeden apayrı olup onunla çatışan, onu aşan bir ilkeyle temellendirilmeğe çalışılmıştır. Bu ilke de atılım yahut akımdır. Bütün öteki vitalizmler ile animismlerin tersine Bergsonunkisi gâyeci değil."* (1990, s. 13) cümlesinin etkilenmeye delalet ettiği açıktır. Duralı'dan alıntılanan cümle yorumlandığında düşünürün Bergson'dan

pozitivizmden doğan amaç odaklılığa boyun eğmeme, ona karşı atılım gösterme konusunda etkilendiği görülmektedir. Bergson'un, atılımı sezgiye bağlaması (Altınörs, 2011, s. 21), Duralı'yı cezbeden başka bir yön olarak belirir. Duralı'nın, sezgiyi içten, safdil bir bilgi olarak tanımlaması ve salt mekanik bilginin karşısına çıkarması sözü edilen etkinin nişanesidir (1990, s. 17).

Duralı'nın zihninde sezgiye ilâhiyatın bilgisi olarak yer verildiğini belirtmek mümkün görünmektedir. Bu noktada düşünürün, İslâm düşünce dünyası içerisinde yer alan iki düşünür üzerinden ilâhiyata bir anlam yüklediği görülmektedir. Duralı'nın İslâm düşüncesi kapsamında başvurduğu ilk düşünür Ebuhamit Gazali'dir. Gazali'nin düşüncesinde hakikat kavramının merkeze alınması ve söz konusu kavramın fen bilimleri ile din bilimlerinin birlikteliği olarak tanımlanmasının (Evkuran, 2018, s. 444 ve 447) Duralı açısından önemli olduğu ifade edilebilir. Nitekim Duralı'nın Gazali'yi metafiziğe ilâhiyatı ekleyen düşünür olarak tanımlaması, Gazali'nin onun açısından önemli olduğuna işaret eder (2011, s. 29). Gazali tarafından amaçlanan dinsel olan merkezli bir ilâhiyat anlayışını metafizik ile birleştirme isteğinin Duralı düşüncesine yansıdığı görülür (2011, s. 19-20).

Duralı'nın zihninde dinsel olan ile fiziksel olanı metafizik çatısı altında bütünleme eylemine Gazali'den hariç olarak girişen düşünür Muhyiddin İbn-i Arabî'dir. Görünen ile görünen ardındaki özü bir diğer tabirle metafiziği aynı anda içeren vahdet-i vücud kavramının (İbn-i Arabî, 2018: 33) Duralı'nın ilgisini çektiğini belirtmek mümkündür. Muhyiddin İbn-i Arabî'nin öze işaret eden metafiziği mistik olandan kurtardığını ve görünen bir diğer deyişle akıl ile buluşturduğunu ifade eden Duralı'nın, düşünürden etkilendiği söylenebilir (2011, s. 20).

Yabancılaşmayı durdurma anlamına gelen varlığın bilgidен sonra ahlâk dairesi ile mümkün olacağını belirten Duralı, Immanuel Kant tarafından formüle edilen "ödev ahlâkı" kavramına başvurduğu görülmektedir. Ödev duygusunu ilke temelinde eylem olarak tanımlayan ve o ilkenin ödev iradesi olduğunu belirten Kant'tan (Cevizci, 1999, s. 654) etkilenen Şaban Teoman Duralı, ödev kavramını yasaya uygun davranma olarak tanımlar. Kant'ın pozitivizme engel olduğunu dile getiren Duralı, yasanın pozitivizm dışı bir şeye tekabül ettiğini belirtir (2004, s. 24).

Türkiye şartlarına uygun olacak bir metafiziğin inşası üzerine düşünce geliştiren Şaban Teoman Duralı'nın varlık, bilgi ve ahlâk bağlamında vardığı son durağın İslâm dinini içeren ilâhiyat ile bağlantılı bir metafizik olduğu ifade edilebilir. Cumhuriyet Dönemi'nde takip edilen politikalarından dolayı kendini bilme halinden yoksun kaldığını belirten düşünürün varlığın üstündeki örtüyü kaldırma, yabancılaşmayı durdurma ve bir yaşam atılımında bulunma gibi eylemler üzerine düşündüğü iddia edilebilir. Sözü edilen eylemler için çözüm olarak sezgi merkezinde bir metafiziği önerdiği belirtilebilir. Metafizik merkezinde hakikate vakıf olmayı sezgi ile bağdaştıran Duralı'nın ilâhiyata vardığı ifade edilebilir. Duralı, önerdiği ilâhiyatın ne mistik olanı, ne vitalizmi ne de mekanizmi içerdiğini ifade eder (1981, s. 171). Bu anlamda düşünür, Kant etkisiyle sözü edilen unsurlardan uzak bir yasaya dayanan bir ödev ahlâkının ilâhiyat biçiminde inşasını savunur (Duralı, 2011, s. 40). Bu açıdan düşünürün zihninde gerek ödev ahlâkına, gerek ilâhiyata işaret eden şeyin donuk, tüm zamanlar için sabit, değişmez, tarih dışı olmayan bir metafizik olduğunu belirtmek mümkündür. Bu açıdan Duralı'nın tarihsel olanı ihtiva eden bir metafiziğin imkânını pozitivizmden uzak ödev ahlâkı, geçmiş zaman ve şimdiki zaman, bir diğer ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'ne dayanan sezgi dâhilinde aradığı beyan

edilebilir. Duralı açısından bahsi edilen tarzda bir metafizik, Avrasya düşüncesi ile mümkündür. Daha açık bir cümle ile Antik Yunan ve Avrupa düşüncesinde öne çıkan ve ödev ahlâkına varan kendini hakikat bağlamında bilme ile mümkündür. Duralı'nın bu noktada varlık, bilgi ve ödev ahlâkından müteşekkil hakikati İslâm düşüncesinde Gazali ve İbn-i Arabî'de görülen mezcetme ile eş tuttuğu, hakikat dâhilinde kendini bilmeyi o düşünürlerin perspektifi ile yorumladığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Modernliğin katı aşamasında mekanizm, ampirizm ve pozitivistliğe sabitlenen bir metafizik ön plana çıkmıştır. Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Henry Bergson gibi düşün insanları pozitivistliğe sabitlenen katı aşamanın tarihsel olan ile tamamlanması gerektiğine ilişkin düşünce geliştirmişlerdir. Katı olana göre biçimlenen metafizik tarih dışı olan ile birlikte anılır hale gelmiştir.

Modernliğin Türkiye toplumundaki haline denk düşen Cumhuriyet Dönemi modernleşme sürecinde metafiziğin tarih dışına bağlanma yönünde bir iradenin sergilendiği söylenebilir. Bu anlamda geçmiş zamana ait bilginin bir kısmının geri plana itildiği, pozitivistlik kapsamında şimdiye öncelik verildiği ifade edilebilir.

Positivistlik temelinde bir metafiziğe göre inşa edilen kimliğe karşı refleks gösteren düşünürlerden biri Şaban Teoman Duralı olmuştur. Duralı'nın modernleşmeye bağlı Türkiye'deki kimlik inşa sürecinde Aydınlanma ideolojisini baskın bulduğu çalışmanın birinci sorunsalı kapsamında saptanmıştır. Bu açıdan Duralı'nın pozitivistlik, mekanizm ve maddeciliğe dayanan kimliğin Türkiye'ye dayatıldığına hükmettiği görülmüştür. Düşünüce göre, sezgi merkezli metafiziksel olandan uzaklaşma anlamına gelen bu durumda, görünen kimliğin arkasındaki metafizik, tarih dışına sabitlenmiştir. Bu açıdan düşünürün zihninde tarih dışının bizzat kendisinin Türkiye'nin değişmez gerçeği haline geldiğini ileri sürmek mümkün görünmektedir.

Türkiye'de yaşanan modernleşme sürecinde pozitivistlikten bağımsız bir metafiziğin yokluğundan söz eden Şaban Teoman Duralı'nın, Cumhuriyet Dönemi'nde tahayyül edilen kimlik dairesine bu yokluğun yansıtıldığına inandığı ikinci sorunsal çerçevesinde görülmektedir. Türk kimliğinin iki bileşeni olarak Müslümanlık ve Türk dilini tanımlayan Duralı'nın sezgi merkezli metafizik yokluğunun Türkiye'ye en kötü hediyesinin hafızasızlık olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır.

Kimliğin deyim yerindeyse bir yasa üzerine inşa edilmesi gereğinden söz eden Duralı'nın söz konusu yasayı metafizik dairesinden anlamlandırıldığı çalışmanın üçüncü sorunsalı kapsamında savunulmuştur. Avrasya metafiziği olarak tanımlanabilecek olan yasanın çekirdeğinde yer verdiği metafiziği varlık, bilgi ve ahlâk bileşenleri üzerine oturtan düşünürün varlığı Martin Heidegger'den yola çıkarak pozitivistliğe karşı duruş biçiminde tanımladığı görülmektedir. Varlığın ardından bilgi üzerine eğilen Duralı'nın Antik Yunan'dan Platon ve Aristoteles'i kendini hakikat dâhilinde bilme biçiminde yorumladığı saptanmıştır. Duralı'nın düşüncesi Türkiye düzlemi dikkate alınarak yorumlandığında düşünürün kendini pozitivistlikten uzak bir metafizik ile bilmeye taraf olduğu söylenebilir. Duralı'nın nezdinde böyle bir bilmek Henry Bergson ile

mümkündür. Bu bağlamda geçmiş zamanı ve şimdiki zamanı içeren bir sezgi ile Türkiye’de kendi hakikatini bilmek imkân dâhilinde olacaktır. Çalışmanın üçüncü sorunsalı çerçevesinde Duralı’nın düşüncesinde yer verdiği kendi hakikatini bilme durumunu İslâm düşüncesi ile eş tuttuğu iddia edilmiştir. Bu anlamda Ebuhamit Gazali ve Muhyiddin İbn-i Arabi’ye yer verdiği savunulmuştur. Kendi hakikatinin bilgisinin hem Batı’da hem Doğu’da olduğu yönünde bir kanı geliştirdiği görülmüştür. Bununla birlikte hakikati bilmenin şartı olarak tanımladığı metafiziği ilâhiyata bağlı kıldığı, bu açıdan kendi hakikatini bilmeyi ilâhiyatı bilmeye raptettiği ileri sürülmüştür. Ancak böyle olsa da düşünürün zihninde yer verdiği ilâhiyatın mistisizmden uzak olduğunu belirtmek gerekmektedir. İlâhiyatı hakikat ile eş kılan Duralı’nın buna uygun ahlâk için Immanuel Kant’a başvurduğu üçüncü sorunsal bağlamında söylenmiştir. Ahlâkın pozitivizmden ve sonuçtan münezzeh bir şey olduğunu ifade eden Duralı’nın ilâhiyatı ve metafiziği az evvel zikredilen unsurlara karşı ahlâkî kıldığı beyan edilmiştir. Bu anlamda Duralı’nın zihninde pozitivizme dair görüngülerin ahlâk dışına işaret ederken İslâm merkezli ilâhiyata ilişkin olanların ahlâkî bir yasaya referans verdiği savunulmuştur. Bu izlekten yola çıkıldığında Duralı’nın düşüncesinde millî kimliğin seküler bagaja göre tanımının ahlâkî olan ile eşlenmediğini ifade etmek mümkündür. Bu anlamda seküler kimliğe karşı Antik Yunan, Avrupa ve İslâm düşüncelerindeki bazı düşünürlerden alıntılanan kavramlar ile eşlenen metafiziğe göre eş kılınmış bir kimliğin Duralı düşüncesinde makbul olduğu anlaşılmaktadır. Arthur Schopenhauer’un *Metafizik İhtiyacı* isimli eserinden yola çıkarak ifade etmek gerekirse pozitivizme uyumlu olarak gördüğü seküler kimliğin karşısında bir metafizik ihtiyacı savunduğu görülmektedir. Bu noktada akla gelen soru bu nitelikte bir bakış açısı geliştiren Duralı’nın Türkiye’deki siyasal düşünce alanında bir gelenek oluşturup oluşturmadığıdır. Düşünce alanında Duralı tarafından ifade edilen metafiziği takip eden, onu yeniden okumalarla yeniden inşa eden bir düşünür topluluğunun olmadığı dikkate alındığında Duralı’nın geliştirmiş olduğu metafizik merkezli bakış açısının tam olarak kökleşmediğini belirtmek mümkündür.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, which is prepared on the thought of Şaban Teoman Duralı, the concept that is focused on is identity. Like many other thinkers who have contributed to Turkey’s political thought, it has been observed that Duralı also developed ideas on identity. It has been claimed that what makes Duralı unique is that he reads identity in connection with metaphysics. It is understood that Duralı, who interprets modernity in his thought system and the modernization experienced in Turkey from the framework of the relationship with metaphysics, also reads identity from the aforementioned framework. From this point of view, the theoretical basis of this study is built on the consequence of the relationship between metaphysics and identity within the frame of modernity. In order to understand the aforementioned relationship, first of all, the relationship between modernity and metaphysics was examined. Within the scope of the aforementioned title, the strict stage of modernity has been taken into account, starting from Zygmunt Bauman. It has been argued that in the solid stage metaphysics was fixed on positivism. Based on this, it has been said that metaphysics, which is placed behind the apparent identity, is also condemned to positivism. In this respect, it has been stated that the historical, which points to metaphysics in the imagination of identity, is not included in the equation. In response to this situation, a metaphysics according to time and space expressed by Immanuel Kant and

metaphysics including the historical one defended by Georg Wilhelm Friedrich Hegel were conveyed. In order to understand Durali's approach to metaphysics, the ideas of both Kant and Hegel were consulted. In this sense, Durali's view of metaphysics was read within the scope of Kant's metaphysics in time and space, and Hegel's metaphysics within the framework of historicity. The reflection of the developing relationship between modernity and metaphysics, which is given as the theoretical basis of the study, in Turkey is examined within the scope of the second title. It has been said that the relationship between identity and metaphysics is fixed on positivism in the modernization process in Turkey as in Europe. In this sense, it has been stated that metaphysics, which points to the historical, has been thrown into the background in the construction of identity. It has been claimed that positivism-centered identity is established away from time and space. It has been mentioned that both the national identity and the metaphysics behind it are constructed away from the knowledge of the historical. More clearly, it has been stated that the elite group that manages the modernization process is conceived of metaphysics in the context of rationalism, Enlightenment and positivism. It has been defended within the scope of the study that Durali, who developed ideas about identity construction in Turkey, opposes positivism-centered metaphysics. Before scrutinising Durali's point of view on the modernization process in Turkey, his thoughts on modernity were examined. It has been stated that the thinker equates modernity with only the material, in other words, with positivism. In this respect, it is stated that he sees metaphysics in the solid period of modernity as connected with positivism, empiricism and mechanism. Mentioning that the modernization in Turkey is also under the influence of positivism, Durali deals with the reflections in the field of language and religion. Stating that the historical is ignored in both areas, the thinker says that the deprivation of memory, in a broader sense, the deprivation of metaphysics arises. In order to overcome the aforementioned deficiency, it has been stated that Durali thinks about the possibility of a metaphysics suitable for Turkey. In this case, it is stated that the thinker thinks about the construction of an identity built on a metaphysics in the center of intuition. For this reason, it has been declared that Durali, who proposes the circle of truth that can be described as Eurasian metaphysics, imagines an identity that includes existence, knowledge and morality. It has been argued that Durali, who is stated to have applied to Martin Heidegger in the context of being, interpreted Heidegger's concept of being as overcoming alienation and constructing a new identity. Durali, who prefers Plato and Aristotle in the context of knowledge, interprets the thoughts of the two names as knowing himself with truth. It will be said that Durali, who applied to Henry Bergson in order to know himself with truth, first took the concept of intuition-centered knowledge, including the past tense, from Bergson. In addition to this, it will be stated that he took the concept of life leap, which is used to overcome positivism, from him. Along with Plato, Aristotle and Bergson, it is stated that Durali referred to Ebuhamit Gazali and Muhyiddin İbn-i Arabi in the context of unity of existence. It is stated that Durali, who thinks that the existence and knowledge he envisions will be completed with the morality of duty, applied to Kant. In this respect, it has been argued that the thinker envisions an identity that is far from positivism, includes the morality of duty, knows the truth consisting of duration, intuition and life leap, and seeks the equivalent of that truth in the body of unity.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

KAYNAKÇA

- Altınörs, A. (2011). Bergson ve Dil Anlayışı Üzerine. Henry Bergson-*Metafiziğe Giriş* (19-37 ss.). Paradigma Yayınları.
- Anderson, B. (2009). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). Metis Yayınları.
- Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Gündoğan Yayınları.
- Bauman, Z. (2017a). *Akışkan Modernite*. (S. O. Çavuş, Çev.). Can Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Cizre, Ü. (2005). *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslâmcılık*. (C. Ekiz, Çev.). İletişim Yayınları.
- Coşar, S. (1999). Türk Modernleşmesi: Aklileşme, Patoloji ve Tıkanma. *Doğu Batı Dergisi*, 2(8), 69-82.
- Çelik, T. (2021). Kraliçe Lear'ın Elan Vital'ine Katılmak: Sinemada Bergson'un Yaşam Atılımı ve Sanatsal Yaratım Düşüncesi. *Sinefilozofi* 6 (11), 826-844.
- Descartes, R. (2015). *Metafizik Üzerine Düşünceler (Meditasyonlar)*. (Ç. Dürüşken). Alfa Yayınları.
- Dilthey, W. (2012). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. (D. Özlem, Çev.). Notos Kitap.
- Duralı, Ş. T. (1981). Biyoloji Felsefesine Giriş Denemesi. *Felsefe Arkivi Dergisi*, 22-23, 161-184.
- Duralı, Ş. T. (1984). Metinler Işığında Aristoteles'in Canlıyla ve Canlının Evrimiyle İlgili Düşüncelerine Problematik Yaklaşım. *Felsefe Arkivi Dergisi*, 24, 257-343.
- Duralı, Ş. T. (1990). Rastlantı ile Zorunluluk Açısından Canlılar Bilimi. *Felsefe Arkivi Dergisi*, 27, 1-44.
- Duralı, Ş. T. (1991). Biyoloji Sorunu. *Felsefe Arkivi Dergisi*, 28, 27-70.
- Duralı, Ş. T. (1992). *Biyoloji Felsefesi*. Akçağ Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2002). Metafizik Sorunu. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 7-46.
- Duralı, Ş. T. (2004). Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir Binâlarından Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken II. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 6, 9-31.
- Duralı, Ş. T. (2005). Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir Binâlarından Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken III. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 8, 9-40.
- Duralı, Ş. T. (2010). Dârülfünûn Felsefe Bölümü Yüz On Yaşında. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 18, 11-32.
- Duralı, Ş. T. (2011). Felsefe-Bilim Geleneğimizin Nirengi Noktası EbûHâmit Gazâlî, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 20, 17-40.
- Duralı, Ş. T. (2013). *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*. Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2016a). Felsefe-Bilim. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 32, 15-29.
- Duralı, Ş. T. (2016b). Tarih Felsefesinin Işığında Martin Heidegger'in Rektörlük Nutku: Bu Millet Kendi Kaderini Tayin Etmektedir. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 30, 219-232.
- Duralı, Ş. T. (2017). *Sorun Nedir? Felsefe-Bilimin Düşünce Biçimi*. Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2018). *Felsefe-Bilimin Doğuşu: Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*. Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2020a). *Felsefe-Bilimin Odağında Metafizik* M. S. Genç (Ed.). Şule Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2020b). *Öyle Geçer ki Zaman: Teoman Duralı Kitabı* A. Değirmenci (Röp.). Turkuvaz Kitap.
- Duralı, Ş. T. (2022a). *Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar*. Gerçek Hayat Kültür Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2022b). *Çağdaş İngiliz-Yahudi Küresel Medeniyeti*. Dergâh Yayınları.
- Ersanlı, B. (2011). *İktidar ve Tarih: Türkiye 'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İletişim Yayınları.
- Evkuran, M. (2018). Gazali (1058-1111). A. Çaylak (Ed.). *İslâm Siyasi Düşünceler Tarihi* (437-459 ss.). Savaş Yayınevi.

- Garrett, B. (2022). *Metafizik Nedir?*. (B. M. Seferoğlu, Çev.). Küre Yayınları.
- Habermas, J. (2010). Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje. (G. Naliş, D. Sabuncuoğlu & D. Erksan, Çev.). *Dipnot Dergisi*, 1(1), 29-41.
- Heidegger, M. (1997). Sanatın Doğuşu ve Düşüncenin Yolu. (L. Baydar & H. Ü. Nalbantoğlu, Çev.). H. Ü. Nalbantoğlu (Ed). *Patikalar* (11-31 ss.). İmge Kitabevi.
- Hızır, N. (2021). Önsöz, G. W. V. Leibniz-*Metafizik Üzerine Konuşma* (13-31 ss.). Kırmızı Yayınları.
- İbn-i Arabi, M. (2018). *Özün Özü*. H. Osta (Haz.). Büyüyen Ay Yayınları.
- İyi, S. (1999). *Çağımızda Metafizik Sorunu*. Ayraç Yayınevi.
- Kahraman, H. B. & Keyman E. F. (1998). Kemalizm, Oryantalizm ve Modernleşme. *Doğu Batı Dergisi*, 1(2), 75-88.
- Kovanlıkaya, A. (2012). Kant'ın Metafizik Eleştirisi. E. Yılmaz (Ed.). *Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar* (11-45 ss.). Küre Yayınları.
- Küçükalp, D. (2018). *Siyaset Felsefesi*. Dora Yayınları
- Küçükalp, K. (2008). *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*. Sentez Yayınları.
- Leibniz, G. W. V. (2021). *Metafizik Üzerine Konuşma*. (N. Hızır, Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Manav, F. (2014). *Martin Heidegger ve Varoluşçu Hermeneutik*. Elis Yayınları.
- Orman, E. (2012). Alman İdealizmi ve Hegel. (Ed. E. Yılmaz). *Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar* (47-89 ss.). Küre Yayınları.
- Özcan, M. (2014). Aristoteles ve Metafizik. *Cogito*, 78, 165-206.
- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2021). *Metafizik İhtiyacı*. (A. Aydoğan, Çev.). Say Yayınları.
- Somel, S. A. (1998). Gericilik, İlericilik ve Aydınlar, *Doğu Batı Dergisi*, 1(3), 43-50.
- Tekeli, İ. (2007). Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. U. Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* Cilt: 3 (19-42 ss.). İletişim Yayınları.
- Turhan, R. (2022). *Tekinalp: Uyumun Havarisi*. Dergâh Yayınları.
- Yıldız, A. (2004). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İletişim Yayınları.

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA TÜRK DÜNYASI JEOPOLİTİĞİ

Osman AĞIR

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF,
osman.agir@inonu.edu.tr

0000-0002-1087-0478

Atıf / Citation: Ağır, O. (2023). Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Türk dünyası jeopolitiği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(2), 222-239.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1357866>

Öz

Soğuk Savaş sonrası SSCB egemenliğinde bulunan Türk Devletlerinin bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte Türk Dünyası jeopolitiği önem kazanmış ve uzun süren çabalar sonrasında Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte ise Türk Devletleri ortak bir platform oluşturabilmişlerdir. Uluslararası bölgesel bir örgüt kimliği kazanan Teşkilat küresel ve bölgesel sorunların çözümüne önemli katkılar sağlayacak potansiyeli barındırmaktadır. Teşkilatın çözüm üretmesi beklenen önemli siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar bulunmakla birlikte bu sorunlardan en güncel olanı zaman zaman dondurulmuş, zaman zaman ise sıcak çatışmaya dönüştürülmüş Dağlık Karabağ sorununun nihai bir barış antlaşmasıyla sonlandırılmasıdır. Tarihsel süreç içerisinde etnik yapısı değiştirilmeye çalışılmış olan Dağlık Karabağ bölgesi Nahçıvan üzerinden Türkiye ile Azerbaycan arasında, dolayısıyla Türk Dünyası arasında kurulabilecek ulaşım ve enerji nakil hatları açısından stratejik öneme sahiptir. Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan lehine çözüme kavuşması ise Türk Dünyası arasında kurulabilecek kara bağlantısı açısından son derece önemlidir. İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın topraklarını geri alması ve Türk Devletleri arasında doğrudan bir kara yolu bağlantısı kurulmasına olanak sağlaması nedeniyle Türk Dünyası açısından hem önemli bir jeopolitik kazanım hem de motivasyon kaynağı olmuştur. Ancak savaşı sonlandıran anlaşma ile Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleşmesi ve Rusya'nın sorunun çözümünde inisiyatif üstlenerek bölge ülkelerini kendisine bağımlı kılma çabaları Türk Dünyası jeopolitiği açısından şimdilik olumsuz bir statü oluşturmuştur. Temel amacı, Dağlık Karabağ sorununun Türk Dünyası jeopolitiği bağlamında tartışılması olan çalışmada, Dağlık Karabağ sorununun Türk Dünyası jeopolitiğine ne gibi etkilerinin bulunduğu sorusuna cevap aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Dağlık Karabağ, Türk Dünyası, Jeopolitik

TURKISH WORLD GEOPOLITICS WITHIN THE CONTEXT OF THE KARABAKH PROBLEM

Abstract

After the Cold War, with the independence of the Turkish states under the domination of the USSR, the geopolitics of the Turkish World gained importance and with the establishment of the Organization of Turkish States after long efforts, the Turkish States were able to create a common platform. The organization, which has gained the identity of an international regional organization, has the potential to make significant contributions to the solution of global and regional problems. Although there are important political, economic and social problems that the organization is expected to produce solutions, the most up-to-date problem is the Nagorno-Karabakh problem, which is frozen from time to time and turns into a hot conflict from time to time. The Nakhchivan region, whose ethnic structure has been tried to be changed in the historical process, has a strategic position in terms of transportation and energy transmission lines that can be established between Turkey and Azerbaijan, and therefore between the Turkish World. The solution of the Nagorno-Karabakh problem in favor of Azerbaijan is extremely important in terms of the land connection that can be established between the Turkish World. The fact that Azerbaijan took back a significant part of its lands after the Second Karabakh War has been both an important geopolitical gain and a source of motivation for the Turkish World, as it allows a direct road connection between the Turkish States. However, with the agreement that ended the war, the settlement of Russian soldiers in the region as peacekeepers and Russia's efforts to make the countries of the region dependent on itself by taking the initiative in solving the problem have created a negative status for the time being in terms of the geopolitics of the Turkic World. In this study, whose main purpose is to explain the historical process of the Nagorno-Karabakh problem and to discuss the geopolitics of the Turkic World in this context, an answer is sought to the question of what kind of effects the Nagorno-Karabakh problem has had on the geopolitics of the Turkic World.

Keywords: Türkiye, Russia, Nagorno-Karabakh, Turkish World Geopolitics

GİRİŞ

Adriyatik Denizi kıyılarından başlayıp Çin'in başkenti Pekin'in yakınında yer alan Çin Seddi'ne kadar uzanan coğrafyada kurulu yedi bağımsız Türk Devletini¹ ve farklı ülkelerin sınırları içerisinde yaşayan Türk kökenli toplulukları anlatmak için kullanılan "Türk Dünyası" kavramı, SSCB'nin dağılması sonrası yirminci yüzyıl boyunca sıkışmış olduğu Anadolu coğrafyası sınırlarından kurtulmuştur. Bölge, sahip olduğu doğal kaynakları ve beşeri sermayesi ile dünya jeopolitiğinde çok önemli bir konuma sahiptir.

Soğuk Savaş sonrası tarihsel kökenleri bulunan birçok dondurulmuş sorun görünür hale gelmiş ve diplomatik yoldan çözüm üretilmeyen bazıları ise sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Bu sorunlardan birisi de Dağlık Karabağ sorunudur. Azerbaycan'ın haklı taleplerinin karşılanmaması nedeniyle bölgenin iki büyük devleti olan Türkiye ve Rusya'nın sorunun çözümü konusunda uzlaşamamaları hem iki ülke ilişkilerini hem de bölge güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Soruna bölgenin büyük devletlerinin jeopolitik çıkarları gereği doğrudan müdahil olmaları ise Türk Dünyası'nı doğrudan etkilemektedir.

¹Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan.

Türkiye-Rusya ilişkileri tarih boyunca çatışma alanlarının fazlalığından dolayı rekabetçi bir zeminde gelişmiş, iş birliği yapılan dönemler ise oldukça sınırlı olmuştur. Çarlık Rusya'nın genişleme politikasının büyük bir bölümünün Türk topraklarının bulunduğu Orta Asya, Kafkasya ve Balkan bölgelerine doğru gerçekleşmesi Türk Dünyası jeopolitiğine onarılması asırlar alabilecek zarar vermiştir. Bu çalışmanın temel konusu olan Dağlık Karabağ sorunu ise tarihsel temelleri olan bir jeopolitik mesele olup iki ülke ilişkilerini ve Türk Dünyası jeopolitiğini yakından ilgilendirmektedir.

Kafkaslara Hristiyan nüfusu yerleştirerek Müslüman Türkiye ve İran'la arasında bir tampon bölge kurulması; Anadolu Türkleri ile Azerbaycan Türkleri ve Türk Dünyası arasında Hristiyan bir set oluşturma çabaları Çarlık Rusya'nın başlatmış olduğu bir politika olup bu politika bugün de Rusya Federasyonu tarafından devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Karabağ meselesi çok boyutlu olarak Türkiye, İran, Gürcistan ve Rusya'yı etkilemesinin yanı sıra enerji nakil hatları ve Türk Dünyası'nın kara bağlantısı nedeniyle bölge ülkelerini yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan-Ermenistan arasında bir çatışma alanı olmasının ötesinde Türkiye-Rusya ilişkileri ve Türk dünyası jeopolitiği açısından son derece önemli bir meseledir.

Temel amacı, Dağlık Karabağ sorununun tarihsel sürecinin açıklanarak Türk Dünyası jeopolitiğinin bu bağlamda tartışılması olan çalışmada, Dağlık Karabağ sorununun Türk Dünyası jeopolitiğine ne gibi etkilerinin bulunduğu sorusuna cevap aranacaktır. Türk Dünyası jeopolitiğinin bir yerden başlanarak incelenecek olması çalışmanın özgün değerini oluşturacaktır. Tarihsel ve betimsel araştırma yönteminin kullanılacağı çalışmada geniş bir literatür taraması yapılarak karşılaştırma, analiz ve senteze yer verilecektir.

1. KÜRESEL VE BÖLGESEL YÖNLERİYLE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Jeopolitik bakış açısıyla değerlendirildiğinde Güney Kafkasya, bölgenin eski imparatorlukları Türkiye, Rusya ve İran tarafından dönem dönem kontrol edilen ve jeostratejik rekabetin yaşanageldiği bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin demografik çeşitliliği, demografik iç içe geçmişlik, Nahçıvan gibi ekslav toprakların varlığı, etnik ve dini irredantizmin had safhada olması, Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan toprakları arasında taşeron duvar görevi görmesi gibi etkenler aslında jeopolitik siyasi ilişkiler düğümü oluşturmaktadır (Çamaş, 2020). Kafkasya'nın genelinde birçok sorun alanı bulunmakla birlikte bu sorunlardan en önemlileri, büyük devletlerin jeopolitik hedefleri doğrultusunda çizmiş oldukları sınırlar ve yapay demografik oluşumlar nedeniyle Güney Kafkasya'da bulunmaktadır. Bu yapay sınırlar nedeniyle bugün İran sınırları içerisinde bulunan Güney Azerbaycan bölgeyi derinden etkileyebilecek çatışma risklerini taşımaktadır. Karabağ sorunu ise yine jeopolitik hedefler doğrultusunda oluşturulmuş sınırlar ve yapay demografinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir sorun olup özellikle Rusya tarafından çözüme kavuşturulması istenmediği için bazen sıcak çatışmaya dönüştürülmüş, bazen ise dondurulmuştur.

Karabağ, Azerbaycan'da Kür ve Aras nehirleriyle Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe Gölü arasındaki dağlık bölge ile buraya bağlı ovalardan meydana gelen 18 bin kilometrekarelik bir bölgedir. Azerbaycan'ın eski yerleşim ve kültür merkezlerinden biri olan Dağlık Karabağ ise Karabağ'ın 4 bin 392 kilometrelik kısmını kapsamaktadır. Jeopolitik öneminden dolayı tarih

boyunca dünya medeniyetlerinin odak noktasında olmuştur (Cömert, 2020). Dağlık Karabağ sorunu oldukça uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Karabağ bölgesinin küçük bir bölümünü kapsayan Dağlık Karabağ üzerinde hak iddiasında bulunan Ermeniler, kendilerinin bu topraklarda hep var olduklarını, Azerbaycan Türklerinin ise sonradan bu bölgelere geldikleri iddiasındadırlar. Ancak “Kafkasya Arkeografi Kurulu Aktları” adlı toplu belgelerden, Rusya İmparatorluğu’nun Güney Kafkasya’yı istilasına kadar Azerbaycan hanlıklarında oturan Hristiyan Ermenilerin bu yerlerin nüfusunun çok az bir kısmını oluşturdukları anlaşılmaktadır. Örneğin, Karabağ Hanlığı’nda oturan 12 bin aileden 2.500’ü, Şamahı Hanlığı’nda oturan 24 bin aileden 1.500’ü, Şeki Hanlığı topraklarında oturan 15.000 aileden ise sadece üçte biri Ermenilerden oluşmaktaydı. Toplam nüfusu 51.000 aile olan üç bölgedeki Ermeni sayısı 9.000 civarındaydı. Ama bu sayı 1828’den sonra artmaya başlamıştır (Samedov, 2011).

Ermeniler, Hristiyan kimliklerini kullanarak 17. yüzyıldan itibaren “Büyük Ermenistan” hayallerini gerçekleştirmeye uğraşmışlardır. Ermenilerin bu idealleri Hristiyanlık misyonunu Doğu yönünde genişletmek isteyen Papa’nın ve Kafkasya’daki jeopolitik çıkarlarını güçlendirmeye çalışan Rusya’nın planları ile paralellik göstermiştir. 1. Petro ile başlayan Rusların Kafkasya politikası 19. yüzyılda daha geniş bir şekilde devam etmiştir (Paşa, 2021: 5). 18. yüzyıl sonlarında Çarlık Rusya’nın Kafkasya’da yayılcı politikalarını uygulamaya koyması ile birlikte ilk olarak Karabağ Hanlığı işgal edilmiş ve diğer hanlıklarda zaman içerisinde Çarlık Rusya’nın himayesine girmiştir (Naciyev, 2011: 2).

Sosyal, ekonomik ve askeri-politik her konuda Rusya’ya güvenen Ermeniler, sözde “Büyük Ermenistan” hayalinin gerçekleşmesi için Karabağ, Erivan, Nahçıvan ve diğer Azerbaycan topraklarındaki yerel Türk-Müslüman nüfusu yok etmek, topraklarını ele geçirmek maksadıyla ellerine geçen her fırsatı değerlendirmek istemişlerdir (Cömert, 2020).

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1804-1813 İran-Rus Savaşı sırasında bu bölgeye Anadolu’dan ve İran’dan Ermeni göçü yaşanmıştır. 1813 yılında İran ve Rusya arasında imzalanan Gülistan Antlaşması ile de Dağlık Karabağ Ruslara verilmiş, 1822 yılında Karabağ Hanlığı ortadan kaldırılmıştır. Rus-İran savaşı sonrasında 1828 yılında İran’la Rusya arasında imzalanmış Türkmençay Antlaşması’nda Ermenilerin Rus Çarlığı’na serbestçe göç edebileceğine yer verilmiş, bu yolla Ermenilerin İran’a coğrafi olarak en yakın olan Azerbaycan topraklarına göç etmeleri kolaylaştırılmıştır. 1828-1829 yıllarında yaşanmış Türk-Rus savaşı sonrasında ise Osmanlı’daki Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Rusya Ermeni göçünü Kafkasya’da ve özellikle Müslüman çoğunluğun yaşadığı Azerbaycan’da Hristiyan nüfusu artırarak, doğudan gelecek saldırıları engellemek amacıyla gerçekleştirmiştir. Yapay yollarla bir milyon civarında Ermeni’nin göç ettirilmesi, bölgede potansiyel etnik ve dini çatışmalara temel oluşturarak Rusya’nın bölgeyi denetiminde tutabilmesine olanak sağlamıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Sovyetler Birliği kurulduktan sonra ise Ermeni sorunu yeni bir boyut kazanmıştır (Kazımlı, 2022: 107).

Bolşevik Devrimiyle Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilen Sovyetler Birliği kuruluş amacına uygun olarak 1920 yılından itibaren Kafkasya’yı Bolşevikleştirmeye uğraşmıştır. 28 Nisan 1920 yılında Bakü’ye giren Kızıl Ordu, Karabağ ve Zengevur’dan Ermenilerin çekilmesini istemiş, 1 Aralık 1920’de, Rusya Komünist Partisi’nin Kafkasya sorumlusu başkanlığında Azerbaycan ve

Ermenistan temsilcileri bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda Azerbaycan Temsilcisi Neriman Nerimanov Ermeni Bolşeviklerini etkilemek amacıyla Zengevur, Nahçıvan ve Karabağ bölgelerini Ermenistan'a bırakarak etnik kavgalara artık son verdiğini duyurmuştur. Daha sonra 1921 Temmuz'unda Rusya Komünist Partisi başkanı Stalin, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerinin olduğu toplantıda bu kararı değiştirerek Karabağ'ı Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olarak tanımlamış ve Laçin'i de Azerbaycan'a bağlayarak Karabağ'la Ermenistan'ın ilişkisini tamamen kesmiştir (Mustafayev, 2013: 56). 24 Temmuz 1923'te de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin kuruluşu ilan edilmiştir (Kazımlı, 2022: 107). Özerk statü, Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın özerk ama hukuken ülkesinin bir parçası olduğu anlamını taşımıştır (Acer, 2020: 7).

Sovyetler Birliği'nin kuruluş döneminde ve sonraki dönemlerde izlediği politikalar sorunun sürekli tırmanmasına yol açmıştır. Dağlık Karabağ'ın özerk bir yapıya dönüştürülmesiyle gelecekte nüfusun etnik yapısının Ermeniler lehine dönüştürecek politikalar geliştirilmesine ve sorunun çözümsüz kalmasına zemin hazırlanmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Ermenistan bölgesindeki Azerbaycan Türklerinin büyük bir kısmı zor kullanılarak Azerbaycan'a göç ettirilmiştir (Aslanlı, 2015: 161-162).

Bölgenin özerk bir statüye kavuşturulması bölge üzerindeki Ermeni tezlerini ortadan kaldırmamış tersine Ermeniler durumu fırsata çevirmek amacıyla 1936 ve 1965 yıllarında büyük gösteriler düzenlemişlerdir (Arıbaş, 2007: 336). 1980'li yılların sonuna doğru, SSCB'nin dağılmaya başladığı süreç içerisinde, Karabağ'da yaşayan etnik Ermeniler ayrılıkçı bir hareket başlatmışlardır. 1991 yılında Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde ise bu ayrılıkçı hareket Ermenistan ve Rusya'dan destek görerek güç kazanmıştır (Acer, 2007: 7).

16 Haziran 1988 tarihinde Ermenistan parlamentosunda Karabağ bölgesinin Ermenistan'a katılması hususunda bir karar alınmış ve süreç içerisinde Ermenistan'da bulunan Azerbaycan Türkleri sınır dışı edilmeye başlanmıştır (Attar, 2005: 135). 1989'da Karabağ'da Azerbaycan Türklerine yönelik Ermeni saldırıları yoğunlaşarak zirveye ulaşmıştır. Bu saldırılar Karabağ bölgesinin dışına da taşmıştır. Bu süreçte Rusya meydana gelen olaylarda Ermenilerin yanında olduğunu gösterir politikalar izlemiş, bu durumu protesto eden Azerbaycan'a karşı, Moskova askerî birliklerini Bakü'ye sevk etmiştir. Bu olay Azerbaycan tarihine Kara Pazartesi (15 Ocak 1990) olarak geçmiştir (Aydın, 2013: 154). Rusya izleyen dönemde Karabağ meselesini politik çıkarları doğrultusunda kullanmaya devam etmiştir (Neef, 2004: 86).

SSCB'nin çöküşüyle birlikte Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünün Azerbaycan Parlamentosu tarafından kaldırılması Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerini engelleyememiş, Ermeniler bölgedeki işgal faaliyetlerini artırarak Azerbaycan'a karşı askeri saldırıya başlamışlardır. Ermenistan ordusu, Rusların da desteğiyle Azerbaycan topraklarını işgal etmeye ve sivillere zulüm uygulamaya başlamışlardır (Paşa, 2021: 194). Savaş esnasında Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının yüzde 20'si (Dağlık Karabağ bölgesi ve yedi reyon) Ermeni ordusu tarafından işgal edilmiştir. Bu bölgelerin nüfusu tamamen etnik temizliğe maruz kalmış, işgal edilen topraklardaki tüm yerleşim yerleri, tarihi eserler ve mezarlıklar tahrip edilmiştir (Cömert, 2020).

1991’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Dağlık Karabağ’ın özerklik statüsünü kaldırıp bu bölgeyi merkezi yönetime bağlamıştır. Çok kısa bir süre sonra Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler, 10 Aralık 1991’de bağımsızlık kararı almış, 1992 yılında Rusya Federasyonu birliklerinin Dağlık Karabağ’dan çekilmesi ile anlaşmazlık savaşa dönüşmüştür. Azerbaycan’da, Elçibey’in iktidara gelmesinin ardından Moskova tarafından desteklenen Ermeniler, 1993-1994 döneminde Dağlık Karabağ ve Dağlık Karabağ’ı Ermenistan’a bağlayan Azerbaycan topraklarını işgal etmişlerdir. Dağlık Karabağ’da beş (Hankenti, Şuşa, Ağdere, Hocalı, Hocavent) ve çevresindeki yedi bölge (Laçın, Kelbecer, Kubatlı, Cebrail, Zengilan, Fuzuli, Ağdam yerleşim bölgeleri) olmak üzere toplam on iki Azerbaycan bölgesi Ermenistan işgali altında kalmıştır (Sapmaz & Sarı, 2012: 4). Birinci Karabağ Savaşı olarak adlandırılan bu işgal sırasında Ermeniler bölgede insanlık dışı katliamlar gerçekleştirmiş, özellikle Hocalı katliamı Azerbaycan toplumunda ciddi travmalara neden olmuştur. Eraslan ve Özdemir (2021: 323), 25-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı kasabasında kadın çocuk ayırımı yapılmadan 600’ün üstünde Azerbaycan Türkünün vahşice katledilmesinin ancak soykırım kavramıyla ifade edilebileceğini vurgulamaktadırlar.

1993-1994 yıllarında Ermeniler bölge üzerindeki baskılarını artırmışlar ve Rus desteğini de arkalarına alarak Karabağ ve çevresindeki birçok noktayı ele geçirmiş ve bu dönemde oluşturdukları Laçın koridoruyla Ermenistan ile kara bağlantısını sağlamışlardır (Aydın, 2010: 401). Azerbaycan topraklarının haksız şekilde bir oldubitti ile işgaline yönelik BM başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar çeşitli inisiyatifler geliştirmişler ancak haksızlığı giderecek bir etki oluşturamamışlardır. Bu inisiyatiflerden en önemlisi BM Güvenlik Konseyi ve AGİT tarafından üstlenilmiştir.

1993 yılı içerisinde BM Güvenlik Konseyi almış olduğu dört ayrı kararla Ermenistan’a işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve Karabağ’daki Ermeni grupların BM kararlarına uymalarını sağlaması çağrısında bulunmuş ancak bu çağrı karşılık bulmamıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) içerisinde kurulan Minsk Grubu çerçevesinde uzun süre devam eden görüşmeler de sorunun çözümü noktasında sonuçsuz kalmış vatanlarından uzaklaştırılan yüzbinlerce insan yurtlarına dönememişlerdir (Acer, 2007: 7).

1994’te ateşkes ile başlayan ve AGİT Minsk Grubu’nun on yılı aşkın süren sorunun çözümü için yaptığı müzakereler neticesinde, 29 Kasım 2007’de her iki aktörün de başlangıçta kabul edilebilir şekilde yaklaştığı bir plan sunulmuştur. Madrid Prensipleri olarak bilinen bu plan doğrultusunda Karabağ etrafındaki bölgelerin Azerbaycan’a devredilmesi, Karabağ’a ara statü verilip kesin çözüm için harekete geçilmesi, Karabağ ile Ermenistan arasındaki koridorun açılması, zorunlu göçe maruz kalan kişilerin topraklarına dönmesi ve AGİT’in kontrolünde bölgeye barış gücünün konuşlandırılması öngörülmüştür. Yine 2010’dan itibaren yürütülmeye başlanan Minsk barış süreci de Rusya’nın kontrolünde yürütülmesi nedeniyle başarıya ulaşamamıştır (Görgülü, 2014: 3). Ayrıca Minsk Grubu eş başkanı statüsünde bulunan ülkelerin (ABD, Fransa ve Rusya) Karabağ sorununa kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yaklaşımları hem sorunu çözümsüz bırakmış hem de Minsk Grubu’nun pasifize olmasına yol açmıştır (Bilgin, 2020: 16).

Çözüm için oluşturulmuş olan mekanizmalardan sonuç alınmamasının birçok nedeni bulunmakla birlikte en önemlisi kuşkusuz Rusya’nın politik tavrı olmuştur. Rusya, sorunu

dondurarak hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı kontrolü altında tutmaya devam etmiş, Ermenistan'a olan desteği ise Azerbaycan ve Ermenistan arasında sık sık ufak çaplı çatışmaların yaşanmaya devam etmesine neden olmuştur. 2016 yılında yaşanan "Dört Gün Savaşı" ile Azerbaycan'ın stratejik önem taşıyan üç tepeyi Ermenistan'dan geri alması Azerbaycan'ı topraklarını geri alabileceği noktasında cesaretlendirmiştir.

Ermenistan işgal ettiği toprakları genişletmek amacıyla 27 Eylül 2020'de Karabağ'a yeni bir saldırı başlatmıştır. Ermenistan'ın başlattığı bu saldırıya Azerbaycan ordusu karşılık vermiş ve iki ülke arasında 44 gün sürecek "İkinci Karabağ Savaşı" yaşanmıştır. Bu savaşta, Azerbaycan ordusunun kahramanca savaşı, Türkiye'nin koşulsuz desteği ve Rusya'nın siyasi nedenlerle kısmen de olsa tarafsızlığını koruması neticesi Azerbaycan kuvvetleri mutlak başarı elde etmiş ve işgal altındaki topraklarının çoğunluğunu işgalden kurtarabilmiştir. 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihlerinde gerçekleşen 44 günlük Karabağ savaşı, küresel ve bölgesel güçlerin rekabeti nedeniyle uzun yıllardan beri diplomasi yolu ile çözülemeyen sorunu büyük oranda çözüme kavuşturmuştur. Ancak Rus barış gücünün bölgeye yerleşmesi ve ulaşım koridorlarının Rusya'nın kontrolüne bırakılması hem sorunun nihai çözüme kavuşturulmasını güçleştirmiş hem de Türk Dünyası açısından olumsuz sonuçları olabilecek bir statü oluşturmuştur.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası imzalanmış olan üçlü² mutabakat metninde belirtilen hususlara Ermenistan uymamış, Ermeni güçleri ve bölgedeki sözde Ermeni yönetimi tahrik edici tutumlarından vazgeçmemiş, Azerbaycan askerlerine ateş açmaya ve yeni mevziler oluşturmaya devam etmişlerdir. Süreç içerisinde Ermeniler tarafından bölgeye döşenmiş mayınlar sonucu Azerbaycan güvenlik kuvveti mensupları ve sivil vatandaşları şehit edilmiştir. Yaşananlar üzerine Azerbaycan ordusu bölgeye yönelik 19 Eylül 2023 tarihinde anti-terör operasyonu başlatmıştır.

Azerbaycan Savunma Bakanlığı yapmış olduğu açıklamada operasyonun amacını, "Ermeni Silahlı Kuvvetleri birliklerinin silahsızlandırılarak Azerbaycan topraklarından çıkarılması, askeri altyapıların etkisiz hale getirilmesi, işgalden kurtarılan topraklara dönen sivillerin ve bölgedeki imar çalışmalarında görev alan işçiler ile askeri personelin güvenliğinin sağlanması" olarak açıklamıştır (Nadirli, 2023). Yaklaşık 24 saat süren operasyon sonucu bölgedeki Ermeni güçler silah bırakmak zorunda kalmış, Azerbaycan 192 şehit vermiştir (Rehimov, 2023). Bu operasyon sonucu nihai bir antlaşma sağlanamamış olsa da Azerbaycan'ın Karabağ'daki toprakları üzerinde tam hâkimiyet kurmasını sağlamış, bölge silahlı Ermeni unsurlardan tamamen arındırılmış, bölgede yaşayan Ermeni nüfusun önemli bir bölümü (%80) Ermenistan'a göç etmiştir (Cafersoy, 2023).

2. TÜRK DÜNYASI

Kültürel ve etnik bir birlik olarak ifade edilebilecek Türk Dünyası kavramı; 11.2 milyon km²'yi aşan büyük bir coğrafi alanı adlandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu alan, Adriyatik Denizi kıyılarından başlayıp Çin'in başkenti Pekin'in yakınında yer alan Çin Seddine kadar uzanmaktadır. Bahse konu coğrafyada yedi bağımsız Türk Devleti bulunmaktadır. Ancak söz konusu devletler

² Azerbaycan, Ermenistan, Rusya.

Türk Dünyası olarak ifade edilen coğrafyanın sadece % 43.7'sini (4.9 milyon km²) oluşturmakta iken geri kalan 6.3 milyon km²'lik alan, yani bahse konu coğrafyanın %56.3'ü, bağımsızlığına sahip egemen devletler olmayıp ağırlıklı olarak Rusya, Çin ve Gürcistan'ın topraklarında yer almaktadır (Doğanay, 1995: 23).

Türk Dünyası dar anlamda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan devletlerini anlatmak için kullanılırken; geniş anlamda bu devletlere ek olarak Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Yakutistan, Hakas, Altay, Karaçay, Kabartay, Dağıstan Cumhuriyetleri³ ile Doğu Türkistan⁴, İran Türkleri⁵, Irak Türkmenleri, Balkan Türkleri⁶, Suriye Türkleri'nin yaşadığı coğrafyayı anlatmaktadır. Bu bağımsız devletler ve farklı coğrafyalarda yaşayan topluluklar, Türk dilinin farklı şive ve lehçelerini konuşmakta olup aynı milletin farklı boylarına mensup ortak bir tarihe ve kültüre sahip olan topluluklardır.

Akıncı (2021), Türk Dünyası kavramının esnek ve geniş olduğunu ve tarihin evresine göre değişim gösterdiğini, 16. yüzyılda kapsamı Hindistan'dan -önce Delhi Sultanlığı sonra Babürlüler- İran-Safeviler, Türkistan Hanlıkları, Osmanlı-Balkanlar, Doğu Akdeniz, Mısır, Mağrip ve Maşrik, Karadeniz, Anadolu ve Kafkasya'ya kadar uzanmakta olduğunu; 19. yüzyılda değişen dünya koşullarına ayak uyduramayan Türk Devletlerinin esaret/himaye altına girmekten kendilerini kurtaramadıklarını, Türklerin jeopolitik ağırlığının artık bizatihi kendi güçlerine göre değil buldukları mevki ile yeni güç merkezleri arasındaki ilişkilere göre ölçülmeye başlandığını, yüzyıllarca geniş arazi ve devletler silsilesi üzerindeki egemenliği temsil eden Türk kavramının içeriğinin 20. yüzyılda Anadolu'daki tek bağımsız Türk devetine kadar indirgenmiş olduğunu vurgulamaktadır. Bu tespitler doğru olup daha da vahim olanı ise özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Türklük bilincinin de çok dar bir alanda var olabilmesidir. Ancak 1991'de SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Türk Dünyası kavramı siyasi olarak sıkışmış olduğu Anadolu'dan çıkmış ve büyük bir coğrafyada yeniden hayat bulmuştur.

Bugün itibariyle yedi bağımsız Türk devleti⁷ ile tarihi Türk Kuşağı tekrar canlanmıştır. Bu kuşak sadece bulunduğu yer itibarı ile değil, sahip olduğu doğal kaynakları ve beşeri sermayesi ile de dünya jeopolitiğinde çok önemli bir konuma sahiptir. Son zamanlarda bu jeopolitiğin anlam kazanabilmesi için entegrasyona yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda 1992'de Ankara'da Türk Zirveleri başlatılmıştır. 2009 yılında Nahçıvan Antlaşması ile Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi) kurulmuştur. Peşinden Keneş'e önce Özbekistan üye, sonra da Macaristan gözlemci üye olmuştur. Son olarak 2021 yılında Covid-19'dan dolayı çevrimiçi yapılan toplantıya Türkmenistan gözlemci olarak katılmıştır. Kasım 2021 tarihinde yapılan 8. Zirve'de ise Türk Keneşi, "Türk

³ Rusya Federasyonu toprakları içerisinde yer almaktadırlar.

⁴ Çin topraklarında yer almaktadır.

⁵ 85,580,941 nüfusu (2021) olan İran'ın genetik olarak neredeyse yarısını Türk kökenliler oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Samed Moghanirahimi, "Tarihten Günümüze İran'daki Türkler ve Türk-İran İlişkileri", Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2021, Cilt: 5, Sayı:2, ss.213-220, s.214.

⁶ Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan, Kosova ve Sırbistan'da Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler bulunmaktadır.

⁷ Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan.

Devletleri Teşkilatı” olarak hem ismini değiştirmiş hem de daha çok iş birliği yapma yönünde adım atmıştır.

Büyükgüzel (2014: 38), Türk Dünyası'nın amacının “milli kimlik” temelinde ekonomik, siyasi, kültürel, sanatsal, sportif vb. alanlarda yapılacak iş birliği ve dayanışma olması gerektiğini, tek devlet ve tek bayrak gibi sadece söyleme dayalı olan romantik bir hayale kurban edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Türk dünyası aynı ortak kültürü paylaşan ülke ve toplulukların ortak çıkarlarını maksimuma taşıyabilecekleri manevi bir ideal olarak her geçen gün önemi daha da artan ve somutlaşan bir yapıya dönüşmektedir.

Ortak dil, tarih ve kültüre sahip olan Türk Dünyası ülkelerinin aynı zamanda ortak jeopolitik unsurları da bulunmaktadır. Sahip olunan enerji kaynakları ve transit konumu, tarımsal üretim potansiyeli, turizm potansiyeli, askeri alanda iş birliği olanakları gerçek anlamda müttefiki bulunmayan Türk Devletlerini iş birliğine zorlamaktadır. Uluslararası politikada yaşanan gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde özellikle Rusya'nın Kırım'ı işgali ve akabinde Ukrayna'ya yönelik başlatmış olduğu işgal girişimi sonrası Batılı ülkeler Rusya ve Çin'i her zamankinden daha fazla tehdit olarak görmeye başlamış ve bu ülkelerle bir mücadeleye girişmişlerdir. Böyle bir küresel ortamda Türk Dünyası ülkeleri arasında oluşturulacak iş birliklerinin, özellikle enerji alanında, enerjide Rusya'ya olan bağımlılıklarından kurtulmak isteyen Avrupa ülkeleri tarafından da destek görmesi beklenmelidir. Ayrıca Ukrayna'da istediği sonucu alamayan Rusya'nın da bulunduğu koşullar nedeniyle enerjisini Türk Dünyası arasındaki iş birliklerini akamete uğratmaya veremeyeceği bir süreç yaşıyor olması bir fırsat sunmaktadır. Küresel politikanın sunmuş olduğu bu fırsat Türk Dünyası ülkelerince iyi değerlendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki dış politikadaki önemli kazanımlar “fırsatçılık” ilkesinin iyi değerlendirilmesiyle sağlanabilmektedir.

3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU'NUN TÜRK DÜNYASI JEOPOLİTİĞİNE ETKİLERİ

Jeopolitik Kavramı, Yunanca toprak anlamına gelen ‘geo’ ile politika anlamındaki ‘politeia’ kelimelerinin birleşmesiyle oluşturulmuş, yerel ya da uluslararası seviyede politika ve coğrafya arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılmaktadır (Yılmaz, 2009: 61).

1924'te “Zeitschrift Für Geopolitik” dergisini çıkaran Haushofer; devletin konum alanını en önemli güç unsuru olarak nitelemiş, Haushofer'in çağdaşı Halford Mackinder (1861-1947) “Kara Hakimiyet Teorisi”ni ortaya atmıştır. Mackinder, “Doğu Avrupa ile Sibiryâ bölgesinin, dünyanın “Heartland'ı (Kalp Sahası)”nı oluşturduğunu, heartland'ın çevresindeki Balkanlardan Çin'e kadar uzanan sahanın ise “İç veya Kenar Hilâl” ya da “Rimland” kuşağı olduğunu, bunun dışında kalan Amerika-Afrika-Avustralya-Japonya hattının ise “Dış veya Kenar Hilâl” ya da “Dünya Adasının Peykleri” olarak kabul edildiğini vurgulamıştır. Mackinder'e göre Doğu Avrupa'ya hükmeden bir devletin Heartland'a hâkim olacağını, heartland'a hükmedenin ise öncelikle İç-Kenar Hilâl'e ya da Rimland'a hükmedeceğini vurgulamıştır. “Kara Hakimiyet Teorisi” olarak bilinen bu görüşte, Türk Dünyası'nın yeri “İç veya Kenar Hilâl” kuşağı içinde yer almaktadır. Mackinder'in bu görüşüne karşı görüşler geliştirilmiş ve bu konuda Amerika Birleşik Devletleri (ABD), özellikle; “Kenar Kuşak Teorisi”ni, “Deniz Hâkimiyet Teorisi”ni ve “Hava Hâkimiyet Teorisi”ni ortaya atmıştır. ABD'li Profesör Nicholas J. Spykman (1893-1943), Mackinder'in görüşlerine karşı bir başka görüş

geliştirmiş ve “Kenar Kuşak Teorisi”ni ileri sürmüştür. Bu teoriye göre hâkim güç Heartland değil, Dış-Kenar Hilâl üzerindeki ülkelerdir. Bunların başında ABD gelir. Ancak Heartland’a ulaşmak için, İç-Kenar Hilâl’in yani Müslüman Türk Dünyası’nın ele geçirilmesi şarttır. Şüphesiz, dünyaya hakim olmak için, önce Müslüman Türk Dünyası’nı (İç-Kenar Hilâl’i) işgal etmek gerekmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’ndan sonra Türk Dünyası’na olan saldırılar ve işgallerde bu görüşlerin etkisi büyük olmuştur (Özey, 2022). Her iki teoride de amaca ulaşmak için hakimiyet kurulması gereken yerlerin başında Türk Dünyası ülkelerinin yer alıyor olması bile tek başına Türk Dünyası ülkelerinin bulunduğu jeopolitik konumun öneminin anlaşılması bakımından son derece önemlidir.

Orta Asya, Kafkasya ve Anadolu coğrafyasından mütevellit Türk Dünyası tarih boyunca bölgesel ve küresel çıkarların jeopolitik bakış açısıyla çözümlenmesi gereken rekabet alanlarından biri olmuştur. Doğu ve batı arasında önemli bir kavşak olan ve Asya ile Avrupa’nın kesişim noktasında yer alan Anadolu, önemli enerji kaynaklarına sahip Kafkasya ve Rusya ile Çin arasında yer alan Orta Asya’nın bugün de jeopolitik açıdan önemi devam etmektedir. Bu önem küresel güçlerin bölgeye yönelik her dönem aktif politika yürütmelerine neden olmuştur. Bu küresel güçlerden en önemlisi kuşkusuz Rusya’dır.

18. yüzyıldan beri Rusların küresel bir güç olabilmek için belirlemiş oldukları en önemli politika sıcak denizlere inebilmektir. Bu hedef için kendilerine üç alternatif belirlemişlerdir. Birinci alternatif, İstanbul ve Çanakkale boğazlarından inerek Ege ve Akdeniz’e açılan kıyılara inmek; ikinci alternatif, güney tarafından yani Kafkaslardan inip Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz’e ulaşmak; üçüncüsü ise Kafkasya üzerinden Hint Okyanusu’na ulaşmak düşüncesidir. Rusların bu üç alternatifinin içerisinde de Türk Dünyası toprakları yer almış ve Rusların genişlemesi sürekli Türk topraklarına doğru olmuştur. Ruslar Kafkasya ve Orta Asya’yı hakimiyet altına almış, SSCB döneminde ise Türklerin yaşadığı bu bölgelerde asimilasyon politikaları uygulamışlardır. SSCB’nin dağılması ve beş bağımsız Türk devletinin kurulması sonrası da Rusların bölgeye yönelik ilgileri azalmamış, farklı yöntemler kullanarak bölgedeki hegemonyalarını devam ettirmeye çabalamışlardır. Yeni dönemde Rusya’nın yanında Çin, Fransa, İngiltere ve ABD’de Türk Dünyası’na yönelik proaktif politikalar yürütmeye başlamışlardır.

Türk Dünyası’nın Ruslar tarafından işgal edilmesi ve uzun süre baskı altında yaşamaya maruz bırakılmaları hem kendi içinde parçalanmasına hem de Türkiye ile olan ilişkilerinin kesilmesine neden olmuştur (Akıncı ve Jafarlı, 2020:521). Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Türkiye ve Türk Dünyası’nın diğer devletleri Avrasya jeopolitiğinin en önemli aktörleri haline gelmiş (Erol, 2018: 326), Rusya ve Türkiye bağımsızlığını kazanan Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri üzerinde jeopolitik olarak bir nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Yeni dönemin hemen başlangıcında ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorununda Türkiye Azerbaycan’ı desteklerken Rusya Ermenistan’a destek vermiş ve iki ülkenin Türk dünyasına yönelik politikalarının rekabet ekseninde şekilleneceği ortaya çıkmıştır. Rusya Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Devletleri ve topluluklarıyla yakın ilişki kurma çabalarını kuşkuyla karşılamış, bunu Pan-Türkizm siyaseti olarak değerlendirmiş ve Türkiye’yi bölgeye yönelik ABD politikalarının uygulayıcısı olmakla suçlamıştır. Türkiye ise Rusya’nın bölgede askeri üsler kurmasından ve bölgede etki kurma çabalarından rahatsızlık duymuştur.

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının faaliyete geçmesi Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiş, Türkiye ile Azerbaycan'ın TANAP doğalgaz boru hattını gündeme getirmelerinden de Rusya rahatsızlık duyduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Rusya'nın temel politikası, çoğunluğu Türk Devletleri'nin sınırları içerisinde bulunan Orta Asya, Hazar Havzası ve Kafkaslar enerji bölgelerindeki enerjinin kendi inisiyatifiyle pazara ulaştırmaktır. Türkiye ise bu bölgelerdeki enerjinin kendi toprakları üzerinden transitine özel önem vermekte ve çeşitli projelerle geleceğe yönelik planlamalar yapmaktadır.

Dağlık Karabağ sorununun tarihsel süreçte ortaya çıkmasının ve çözümsüz kalmasının temel sorumlusu kuşkusuz Rusya'dır. Sorunun çözümsüz kalması Rusya'ya hem Ermenistan'ı kontrolü altında tutma olanağı sağlamış, hem de sorunun dondurulmasını sağlayarak bölgeye müdahale edebilme fırsatı sunmuştur. Sorunlu bölge olarak addettikleri Kafkaslara yönelik Rus politikasının temelini sorunların çözümsüz bırakılması oluşturmaktadır.

Güney Kafkasya bölgesini yaşamsal etki alanı olarak gören Rusya, Orta Asya'da olduğu gibi burada da Türkiye'nin etkinliğini istememektedir. 2. Karabağ Savaşı sonrası anlaşmazlığı 5 yıllığına kendisine bağımlı hale getirebilmeyi başarmıştır (Yılmaz, 2009: 38). İkinci Karabağ Savaşı Türkiye'nin Güney Kafkasya'da belirleyici aktörlerden birisi olduğunu ortaya koymakla birlikte Rusya barış görüşmelerini koordine ederek ve bölgeye asker konuşlandırarak her iki ülkeyi de kontrolü altında tutmaya devam etmek istemiştir. Bu durum Türk-Rus ilişkilerinde Karabağ meselesinin en kırılgan alanlardan birisi olmasını sağlamıştır.

Karabağ meselesi soruna farklı bakış açılarına sahip olmaları nedeniyle Azerbaycan ve Ermenistan'ın dışında üç ana bölgesel gücü de (Rusya, Türkiye ve İran) karşı karşıya getirme potansiyeline sahiptir. Bu durum bölgede önemli endişelere neden olmaktadır. Özellikle çatışmaların yeniden başlama ihtimalinde Ermenistan'daki Rus askeri üslerinin varlığı ve Türkiye'nin Azerbaycan'a vereceği destek göz önüne alındığı takdirde, sorunun hızlı bir şekilde boyut değiştirilebileceği endişesi (German, 2012: 236) uzun süre varlığını korumuştur. Ayrıca İran'ın açıktan olmamakla birlikte Ermenistan'a yönelik gizli desteği de hem Azerbaycan-İran, hem de İran-Türkiye arasında gerilime neden olmaktadır. İran, Türk etnik kökene mensup vatandaşları nedeniyle Türk Dünyası'nın bütünleşmesine kuşkuyla yaklaşmakta ve bu yönde atılan adımlara kuşkuyla yaklaşmaktadır.

Kafkasya, tarih boyunca küresel sistemin büyük aktörleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Kafkasya bölgesinde hüküm süren büyük devletler Bizans İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu ve Ruslar olmuştur. 16. yüzyılda Astrahan Hanlığı'nı fethederek İran ve Osmanlı'ya komşu olan Rusya, sonrasında hızlı bir büyüme ivmesi yakalamıştır. Rusya, Kafkasya politikasına tarihsel süreç içerisinde hep önem vermiş ve bugün de bu politikasını devam ettirmektedir (Altınanıt, 2014: 56). Şimdilik yeni Kafkasya jeopolitiği Sovyet sınırlarının tarihi simetrisi baz alınarak dizayn edilmektedir diyebiliriz. Bu anlamda Rusya; Hazar-Karadeniz, Hazar-Anadolu arasında ve Kafkasya'da Kuzey-Güney yönlü gerek enerji gerek ulaşım gerekse siyasi ve askeri anlamda yeni avantajlar elde etmiştir. Kaldı ki Çin'den gelecek ya da gelmesi muhtemel ticaret yolu güzergâhına yakın bir alanda yerleşmiştir (Çamaş, 2020).

Türkler açısından da Kafkasya önemsenmiş ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme dönemlerinde güçsüz düşmesi nedeniyle Türkler uzun bir süreden beri Kafkas jeopolitiğinde etkinlik sağlayamamışlardır. Bugün için de Kafkaslar Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Dünyası açısından önemini korumaktadır. Türkiye açısından enerji kaynaklarına ulaşım ve Türk Devletleri ile kara ve demir yolları ile birlikte yakın ilişkilerin kurulması bugün için daha önemli hale gelmiştir. Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini ve yakınlığını çeşitli araçlar kurarak pekiştirememesi durumunda Rusya, ABD, Çin ve İran gibi güçlerin bölgede etkinlik kazanıp Türkiye karşıtı bir blok oluşturarak Türk Dünyası birliğini akamete uğratabileceklerdir. Türk Dünyası'nın siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğini artırması ise bölgeye refah getirecektir. Güçlü bir Türk Dünyası aslında uzun dönemde Rusya açısından da olumlu sonuçlar doğuracaktır. Türk Devletleri gibi Rusların da aslında kendilerinden başka dostu ve stratejik ortağı bulunmamaktadır. 2050 yılından sonra nüfusu 100 milyonun altına düşmesi beklenen ve ileri teknoloji üretemeyen Rusya'nın hem Batı ile rekabeti hem de Çin tehlikesi göz önüne alındığında bu coğrafyada varlığını sürdürebilmesi için Türk Dünyası ile iyi ilişkiler kurmasından başka şans bulunmamaktadır. Jeopolitik, Rusya'yı buna mecbur bırakacaktır.

Kafkaslarda Bolşevik idaresi tamamen kurulduktan sonra Karabağ, Nahçıvan ve Zengevur'un durumu Moskova tarafından belirlenmiştir. Dağlık Karabağ, özerk bölge ilan edilerek 1923 yılında Azerbaycan'a bağlanmış, Zengevur ise Ermenilere verilmiştir (Tunç, 2014: 73-74). Zengevur'un Ermenilere verilmesi ile Azerbaycan'ın Türkiye ile kara bağlantısı kesilmiştir (Aslanlı, 2015: 43). Bu durum sadece Azerbaycan'ın Nahçıvan ile kara bağlantısının kesilmesine neden olmamış, aynı zamanda Türkiye ile ilişkilerine de büyük darbe vurmuştur. Böylece Türk Dünyası ile Türkiye'nin kara bağlantısı da kesilmiştir. Kara bağlantısının kesilmiş olmasının ne derece olumsuz sonuçları olduğu, enerji kaynaklarının transferi noktasında yaşananlar göz önüne alındığında bugün daha net olarak anlaşılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile tarihi Türk Kuşağı yeniden canlanmıştır. Bu kuşak Mackinder'den Spykman'a önem atfedilen bir kuşaktır. Bu kuşak bulunduğu coğrafyanın yanında, sahip olduğu doğal kaynaklar ve nüfusu itibarı ile de dünya jeopolitik haritasında kendine yer bulmuştur. Bu yerin korunması ve ağırlığının artması ise ancak müşterek ve iş birliği halinde hareket etmeleri ile mümkün olabilecektir. Bunun için de aralarındaki fiziki (ulaştırma) bağların yanı sıra siyasi ve manevi bağları da kurmaları ve güçlendirmeleri gerekmektedir. Sahip oldukları geniş ve verimli doğal kaynaklardan rasyonel istifade edilebilmesi ancak iş birliği ile mümkün olabilecektir (Akıncı, 2021). Türk Dünyası arasında kurulmuş olan iş birliği projelerinin geliştirilmesi ve yeni iş birliği alanlarının kurulmasını tehdit edebilecek Soğuk Savaş döneminde dondurulmuş olan bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorun alanlarından birisi de kuşkusuz Dağlık Karabağ meselesidir.

Tarihsel süreç içerisinde Ermeni nüfusu yerleştirilerek etnik yapısı değiştirilmeye çalışılmış olan Dağlık Karabağ bölgesi Nahçıvan üzerinden Türkiye ile Azerbaycan arasında, dolayısıyla Türk Dünyası arasında kurulabilecek ulaşım ve enerji nakil hatları açısından stratejik bir konuma sahiptir.

Rusya, Dağlık Karabağ sorunu karşısında Ermenistan'a açık destek vermiştir. Ermenistan desteğini Türk Dünyası'nın entegrasyonuna vurulan bir darbe olarak gören Moskova,

Azerbaycan'ın istikrarsızlığı vesilesiyle Kafkasya ve Orta Asya'da nüfuzunu sürdürebilmekte ve Türkiye'nin bölgedeki etkisini sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla Rusya açısından Dağlık Karabağ meselesinin çözülemeyen bir sorun olarak varlığını sürdürmesi şarttır. Dahası Rusya, sorunun çözümsüzlüğü vesilesiyle bölgedeki aktörlerin kendisine bağımlı kalmasını da sağlayabilmiştir (Cömert, 2020). İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın zaferiyle neticelenmesi Türk dünyası açısından jeopolitik avantajlar sağlamanın yanı sıra moral açıdan da Türk Dünyası halklarına önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Ancak yapılan anlaşma ile Rusya'nın daha da güneye inerek Karabağ'a barış gücü sıfatıyla yerleşmesi Rusya'ya Kafkasya jeopolitiğinde yeni jeostratejik avantajlar sağlamıştır.

Türk Dünyası dediğimiz coğrafyanın büyük çoğunluğunu Rusya jeopolitik mahremi kabul etmektedir. Dağlık Karabağ sorununda kendisini tek yetkili görmesi, Kazakistan'daki iç karışıklıklara müdahil olması vb. gelişmeler şimdilik Rusya'nın yakın çevre olarak adlandırdığı ve jeopolitik açıdan önem atfettiği coğrafyanın büyük bölümünde etkinlik sağladığı görülmektedir. Ancak bu durum Rusya açısından da bölge devletleri açısından sürdürülebilir bir durum değildir.

10 Kasım'da Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında savaşı sona erdiren üçlü mutabakat metni imzalanmış ve çatışmalar durdurulmuştur. Metinde; Dağlık Karabağ'daki ateşkes hattı boyunca ve Laçın koridoru boyunca Rusya Federasyonu'nun Barış Gücü Birliği yerleştireceği ve bu birliğin kalma süresinin sürenin bitmesine 6 ay kala taraflardan birisinin itiraz etmemesi durumunda sonraki 5 yıllık dönem için otomatik uzatılacağı; Hankendi ve Ermenistan arasında ulaşımın temini için Laçın koridorunun ve Azerbaycan Nahçıvan arasında ulaşımın sağlanması için bir koridorun oluşturulacağı ve bu koridorların güvenliklerinin Rusya Federal Güvenlik Servisi tarafından sağlanacağı hükme bağlanmıştır.

Dağlık Karabağ çevresindeki yedi rayonun Azerbaycan'a bırakılması, Azerbaycan'ın stratejik açıdan önemli olan Suşa'da kalması, Dağlık Karabağ'ın yönetim biçimine müdahale edilmemesi Azerbaycan açısından oldukça önemli kazanımlardır. Nahçıvan ile Azerbaycan arasında kara bağlantısının bir koridorla sağlanacak olması ise Türk Dünyası açısından önemli bir kazanımdır. Ancak Rusya'nın Nahçıvan koridorunda ulaşımın kontrolünü ve güvenliğini sağlayacak olması koridorun tamamen Rus kontrolünde olacağını göstermektedir. Ayrıca Laçın koridorunun⁸ yeri belirlenmiş olmasına karşın, Nahçıvan koridorunun (Zengevur) yeri belirtilmemiştir. Ateşkes anlaşmasının sonucu olarak bölgeye Rus askerlerinin girmesini de bir sorun olarak değerlendirmek gerekmektedir. Rusya, savaşa dâhil olmadan kendi barış birliklerini bölgeye gönderme şansı bulmuş ve Ermenistan'ın kendisine olan bağımlılığını artırmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan ve dolayısıyla Türk Dünyası ile kara bağlantısı doğrudan bir kara yolu olmaması nedeniyle İran üzerinden sağlanmaktadır. Zengevur koridoru ile Türkiye'nin

⁸ 19 Eylül 2023 antiterör operasyonu ile Azerbaycan bölgeyi Ermeni silahlı gruplardan tamamen temizlemiş, bölgede yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğunun da Ermenistan'a göç etmesi nedeniyle bu koridor fiiliyatta ortadan kalkmıştır.

Azerbaycan ile doğrudan kara bağlantısının sağlanacak olması ve belki de bu hat üzerinden enerji nakil hatlarının kurulabilecek olması Türk Dünyası açısından stratejik öneme haizdir.

Zengevir Koridoru Türk dünyasının bütünleşmesinin yolunu açacak olmasının yanında “Bir Kuşak Bir Yol Projesi” bağlamında küresel ticaretin bu bölgeden gerçekleşebilmesine olanak sağlaması bakımından da son derece önemlidir (Akıncı ve Kaba, 2023, 103). 19 Eylül 2023 antiterör operasyonu ile Azerbaycan Dağlık Karabağ bölgesini Ermeni silahlı gruplardan tamamen temizlemiş, bölgede yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu ise Ermenistan’a göç etmişlerdir. Fiiliyatta çözüme kavuşmuş olan sorunun sonraki süreçte nihai bir uluslararası antlaşma ile hukuki zemininin sağlanması zorunludur. Bu antlaşmada Zengevir Koridoru ile ilgili hususlara açık ve net ifadelerle yer verilmesi Türk Dünyası Jeopolitiği açısından son derece önemlidir.

SONUÇ

Rusya’nın jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları için Hristiyan olan Ermenileri çeşitli bölgelerden getirerek Kafkaslara yerleştirmesi oldukça eskiye dayanmaktadır. Rusya, göçler yoluyla Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu Kafkasya bölgesinde Hristiyan bir tampon bölge oluşturarak Osmanlı’nın Kafkasya ve Türkistan ile olan kara bağlantısını kesmiştir. SSCB’nin dağılması sonrası ise Rusya, Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan’ı destekleyerek Türkiye ile Azerbaycan dolayısıyla da Türk dünyası arasındaki kara bağlantısı sağlanabilmesini engelleme çabasını sürdürmüştür.

Rusya’nın Dağlık Karabağ sorunu karşısında Ermenistan’a olan desteğinin en temel nedenlerinden birisi Türk Dünyası’nın entegrasyonundan duymuş olduğu rahatsızlıktır. Bölgede istikrarsızlığın devam etmesi sayesinde Kafkasya ve Orta Asya’da nüfuzunu sürdürebilmekte ve Türkiye’nin bölgedeki etkisini sınırlandırabilmektedir. Sorunun çözümsüzlüğü bölgedeki aktörlerin Rusya’ya bağımlı kalmasını da sağlamaktadır. Bu vesileyle Rusya Birinci Karabağ Savaşı’nda Ermenistan’ı desteklemiş, İkinci Karabağ Savaşı’nda ise siyasi nedenlerle zımnî de olsa tarafsız kalmıştır. İkinci Karabağ Savaşı’nın Azerbaycan’ın zaferiyle sonuçlanması ve Azerbaycan’ın topraklarını geri alması sonucu ise Rusya soruna müdahil olarak iki taraf arasında bir antlaşma sağlanmasına öncülük etmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası imzalanan antlaşma ile Rusya’nın bölgede asker konuşlandırması ve Nahçıvan Koridorunda güvenliği ve ulaşımın kontrolünü sağlayacak olması Rusya’ya stratejik açıdan diğer aktörlere karşı avantaj sağlarken Türk Dünyası jeopolitiği bakımından olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır.

Buna rağmen İkinci Karabağ Savaşı Türk Dünyası açısından hem jeopolitik bir kazanım hem de olumlu bir motivasyon kaynağı olmuştur. Her şeyden önce ABD ve Rusya’nın doğrudan desteği sağlanmaksızın Türk Devletlerinin desteğiyle kazanım sağlanabileceği fikrine duyulan inanç yaygınlık kazanmış, Türkiye ve Azerbaycan arasında var olan “iki devlet tek millet” söylemi somut bir anlam kazanmıştır. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye arasında doğrudan kara bağlantısının (Zengevir Koridoru) sağlanması durumunda Türk Devletlerinin enerji kaynaklarının boru hatları ile Türk Kuşağı üzerinden doğrudan Avrupa’ya transiti mümkün hale gelebilecektir.

Ermeni silahlı grupların İkinci Karabağ Savaşı sonrası imzalanan metne bağlı kalmayarak tahrik edici tutumlarını devam ettirmeleri sonucu 19 Eylül 2023 antiterör operasyonu ile Azerbaycan Dağlık Karabağ bölgesini Ermeni silahlı gruplardan tamamen temizlemiş, bölgede yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu Ermenistan'a göç etmişlerdir. Gelineen noktada fiili durumun zaman kaybetmeden uluslararası antlaşma ile hukuki zemininin sağlanmasına tüm Türk Devletleri öncelik vermelidirler. Bu antlaşmada Zengevur Koridoru ile ilgili hususlara açık ve net ifadelerle yer verilmesi ve koridorun inisiyatifinin Rusya'ya bırakılmaması son derece önemlidir.

EXTENDED ABSTRACT

The dissolution of the Soviet Union and the independence of the Turkic Republics have extended the concept of the Turkic world beyond the borders of the Republic of Turkey. Today, there are seven independent Turkic states, including Cyprus. Over the past 200 years, amidst changing global conditions, the historical Turkic Belt, stretching from the Mediterranean to the Pacific, has been revitalized in the heart of Eurasia, which has experienced foreign domination. This belt has secured its place on the world geopolitical map not only due to its geographical location but also because of its abundant natural resources and population.

In the Caucasus, one of the significant regions within the Turkic Belt, the Ottoman Empire could not exert influence during periods of stagnation and decline. Even today, in terms of the Republic of Turkey and the Turkic world, the Caucasus region retains its importance as geopolitical competition persists. The focal point of this competition is the Karabakh issue.

After the establishment of Bolshevik rule in the Caucasus, the status of Karabakh, Nakhchivan, and Zangezur was determined by Moscow. Karabakh was declared an autonomous region and was incorporated into Azerbaijan in 1923, while Zangezur was handed over to the Armenians.

The transfer of Zangezur to the Armenians resulted in the severance of Azerbaijan's land connection with Turkey. This not only disrupted Azerbaijan's land connection with Nakhchivan but also dealt a significant blow to its relations with Turkey. As a result, both the land connection between Turkey and the Turkic world and the implications of the severed land connection has become more evident today, particularly when considering the consequences in terms of energy resource transfers.

During the process of the Soviet Union's disintegration, ethnic Armenians living in Karabakh initiated a separatist movement. When Armenia and Azerbaijan declared their independence in 1991, this separatist movement gained strength with support from Armenia and Russia. In 1989, the Armenian attacks against Azerbaijani Turks intensified and reached their peak in Karabakh. These attacks also spread beyond the Karabakh region. Throughout this process, Russia sided with the Armenians in the unfolding events.

With the support of Russia, the Armenian army began to occupy Azerbaijani territory and subject civilians to persecution. During the war, %20 of the territory of the Republic of Azerbaijan (including the Nagorno-Karabakh region and seven districts) was occupied by the Armenian army. The population of these regions was subjected to ethnic cleansing, and all settlements, historical sites, and cemeteries in the occupied territories were destroyed.

By persisting in their provocative attitudes, the Armenians launched a new attack on Karabakh on September 27, 2020. In response to this attack initiated by Armenia, the Azerbaijani army retaliated, leading to the Second Nagorno-Karabakh War, which lasted 44 days between the two countries. During this war, the Azerbaijani army's courageous fight, unconditional support from Turkey, and Russia's partial but politically motivated neutrality resulted in absolute success for the Azerbaijani forces, enabling them to liberate most of their occupied territories.

Under the leadership of Russia, a ceasefire was declared, and a new process related to the issue began. The 44-day Karabakh war that took place from September 27 to November 10, 2020, largely resolved a longstanding issue that had been unresolved through diplomacy for many years due to the competition among global and regional powers. However, deploying Russian peacekeeping forces to the region and transferring transportation corridors (Lachin and Nakhchivan) under Russian control are considered adverse developments for the Turkic world as they enable Russia to maintain control over the region.

Russia openly supports Armenia in the Nagorno-Karabakh issue. Moscow views its support for Armenia as a blow to the integration of the Turkic world. Taking advantage of Azerbaijan's instability, Russia can maintain its influence in the Caucasus and Central Asia while limiting Turkey's influence in the region. Therefore, for Russia, it is essential that the Nagorno-Karabakh issue remains unresolved. Furthermore, Russia ensures the dependency of regional actors by exploiting the unresolved nature of the problem.

This study aims to explain the historical process of the Nagorno-Karabakh issue and discuss its implications for the geopolitics of the Turkic world. It seeks to answer the question of how the unresolved nature of the Nagorno-Karabakh issue affects the geopolitics of the Turkic world. The unique value of this study lies in the examination of the Turkic world's geopolitics from a specific starting point. This study will employ a historical and descriptive research method, conducting an extensive literature review and incorporating comparative analysis and synthesis. The history of the Nagorno-Karabakh problem with its global and regional aspects is given, the geopolitics of the Turkic World and the Turkic World are discussed, and the effects of the Nagorno-Karabakh problem on the geopolitics of the Turkic World are discussed.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

KAYNAKÇA

Acer, Y. (2020). Ermenistan'ın Karabağ işgali ve uluslararası hukuk. İ. Demir (Ed.), *Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İş birliği Modeline* (ss.7-9), ULİSA 12, Sayı: 8.

Akıncı, H. (2021). Türk Dünyasının jeopolitiği ve Türk dış politikasındaki yeri. *Kriter Dergisi*, 6(62).

- Akıncı, A. ve Kaba S. G. (2023), "Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi: Dağlık Karabağ ve Zengezur Koridoru örneği", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 9 (1), 88-106
- Akıncı, A. ve Jafarli, J. (2020) "Rusya kıskacındaki türk devletlerinin kimlik mücadelesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.25, S.4, 505-524
- Altınanıt, H. İ. (2014). *Özgürlüğün görkemli ülkesi Kafkasya* (1. baskı). Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Arıbaş, K. (2007). *Küresel çağda siyasi coğrafya*. Çizgi Kitabevi.
- Aslanlı, A. (2015). *Karabağ sorunu ve Türkiye Ermenistan ilişkileri*. Berkan Yayınevi.
- Attar, A. (2005). *Karabağ sorunu kapsamında Ermeniler ve Ermeni siyaseti*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Aydın, M. (2010). Kafkasya ve Orta Asya'yla ilişkiler, B. Oran (Ed.), içinde *Türk Dış Politikası* (ss. 366-439), Cilt II 1980-2001., İletişim Yayınları.
- Aydın, N. (2013). Türkiye'nin Dağlık Karabağ politikası. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 153-169.
- Bilgin, M. S. (2020). Karabağ zaferine giden süreç ve jeopolitik sonuçları. *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü*, (8).
- Büyükgüzel, H. (2014). Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri politikası. Kripto Yayınları.
- Cafersoy, N. (2023). Görüşme Notları. (04.11.2023).
- Cömert, İ. Y. (2020). Dağlık Karabağ Savaşında son durum: Gerçekler, Tehditler, Analizler. <https://www.globalsavunma.com.tr/daglik-karabag-savasinda-son-durum-gercekler-tehditler-analizler.html>
- Çamaş, T. (2020), Karabağ Savaşı ekseninde yeni Kafkasya jeopolitiği, <https://www.ankasam.org/karabag-savasi-ekseninde-yeni-kafkasya-jeopolitigi/>
- Doğanay, H. (1995). Türk Dünyası'nın siyasi sınırları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (3).
- Eraslan, F., & Özdemir, F.N. (2021). Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde önemli bir kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 129(255), 315-334.
- Erol, S. (2018). Avrasya'nın değişen jeopolitiğinde Türk Dünyası ve Türkiye: Nasıl bir gelecek?", TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi.
- German, T. (2012). The Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia: Security issues in the Caucasus". *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(2).
- Görgülü, A. (2014). Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Dağlık Karabağ sorunu. *Yeni Türkiye*, (60), 1-6.
- Kazımlı, E. (2022). Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve Karabağ sorunu. https://tasam.org/Files/Icerik/File/Pages_from_karadenizkafkaskong_pdf_9d8f1acf-2ae7-4c72-bea0-33b8b232aacc.pdf
- Keskin, A. (2021). Zengezur Koridoru ve Kafkasya'daki jeopolitik rekabetin dönüşümü. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/>
- Moghanirahimi, S. (2021). Tarihten günümüze İran'daki Türkler ve Türk-İran ilişkileri. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 213-220.
- Mustafayev, B. (2013). Sovyetler döneminde Rusya'nın Dağlık Karabağ politikası. *Karadeniz Araştırmaları*, (39), 53-68.
- Nadirli, K. (2023). Azerbaycan ordusu Karabağ'da terörle mücadele operasyonu başlattı, <https://www.iha.com.tr/haber-azerbaycan-ordusu-karabagda-terorle-mucadele-operasyonu-baslatti-1183810>
- Neciye, E. (2011). Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesi sürecinde Karabağ problemi. *Ermeni Araştırmaları*, (39), 163-186.
- Neef, C. (2004). *Kafkasya, Rusya'nın kanayan yarası*. (Ö. Göneralp, Çev.). Yeni Hayat Yayıncılık.
- Özey, R. (2022). Türk Dünyası'nın jeopolitik önemi ve başlıca problemleri. <http://www.habitat.org.tr/jeopolitik/394-turk-dunyasinin-jeopolitik-onemi.html>
- Paşa, E. (2021). Karabağ sorunu: Tarihi gerçekler, jeopolitik çıkarlar ve çözüm süreci. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 192-215.

- Rehimov, R. (2023). Azerbaycan ordusu Karabağ'daki antiterör operasyonunda 192 şehit verdi. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ordusu-karabagdaki-antiteror-operasyonunda-192-sehit-verdi/3001856>
- Samedov, N. (10 Ağustos 2011). Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye. TASAM, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/3663/daglik_karabag_sorunu_ve_turkiye
- Sapmaz, A., & Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan tarafından kuvvet kullanım olasılığının analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(15), 1-32.
- Yılmaz, S. (2009). Jeopolitik ve strateji. *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, 2009, 8(61), 60-74.
- Yılmaz, S. (2020). Ermenistan-Azerbaycan Barış anlaşmasının değerlendirilmesi", Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline, *ULİSA 12*, (8), 26-42.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

EFFECTS OF TECHNOLOGY IN COMBATING TERRORISM: AN
ASSESSMENT ON TÜRKİYE'S COMBATING AGAINST PKK

Ekrem Yaşar AKÇAY

Halil Emre DENİŞ

Selim KANAT

Murat MUTLU

Doç. Dr.,
Hakkari Üniversitesi,
ey_akcay@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi,
Hakkari Üniversitesi,
emredeniz@gmail.com

Doç. Dr., Süleyman
Demirel Üniversitesi,
selimkanat@sdu.edu.tr

Bilim Uzmanı, Hakkari
Üniversitesi,
201405002@hakkari.edu.tr

0000-0001-9157-6133

0000-0002-9830-5624

0000-0003-2663-3757

0000-0001-5789-4971

Atıf / Citation: Akçay, E. Y., Deniş, H. E., Kanat, S. & Mutlu, M. (2023). Effects of technology in combating terrorism: an assessment on Türkiye's combating against pkk. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 12(2), 240-256.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1142294>

Abstract

Terrorism, a concept as old as the history of humanity, surrounds the world in terms of the effect it has created, although it does not have a definition that everyone agrees on. However, all actors in the international system are trying to take some measures in order not to fall under the destructive effect of terrorism. For example, states in the international system are trying to implement many methods to combat terrorism. With the development of technology in recent years, counter-terrorism has gained an extra dimension, and some successes have been made. With the new devices and weapons that have emerged with the developments in technology, states have become able to fight terrorism with less loss of people and more easily. Thanks to this advantage gained by the states, terrorist organizations have faced significant losses. This study will also make an evaluation of these success examples. Recent developments in Unarmed Aerial Vehicles (UAV) and Anka Unmanned Aerial Vehicles (AUAVs) in Türkiye have caused Türkiye's counter-terrorism concept to change and gain an extra dimension. Parallel to the developments in technology, Türkiye achieved significant successes in counter-terrorism and brought end to PKK terrorist organization, while the PKK, on the contrary, suffered a serious loss of life and property. However, in the study, the importance of technology in counter-terrorism will be discussed through the example of Türkiye. The main question of the study is what kind of change has taken place in Turkish counter-terrorism policy and what success technological elements have brought about in the new approach to counter-terrorism. The study will be conducted through a descriptive method.

Keywords: Technology, Terrorism, Türkiye, PKK, Combating terrorism

TERÖRLE MÜCADELEDE TEKNOLOJİNİN ETKİLERİ: TÜRKİYE'NİN PKK İLE MÜCADELESİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Öz

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan terörizm, herkesin üzerinde uzlaştığı bir tanımı olmasa da yarattığı etki açısından dünyayı etkisi altına almaktadır. Bu nedenle uluslararası sistem üzerindeki tüm aktörler terörizmin yıkıcı etkisine girmemek için bir takım önlemler almaya çalışmaktadırlar. Örneğin uluslararası sistemde yer alan devletler terörle mücadele için birçok yöntemi uygulamaya çalışmaktadır. Son yıllarda teknolojinin gelişmesiyle terörle mücadele yeni bir boyut kazanmış ve bazı başarılar elde edilmiştir. Teknolojideki gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni cihazlar ve silahlarla devletler daha az insan kaybı ve daha kolay bir şekilde terörle mücadele edebilir hale gelmiştir. Devletlerin eline geçen bu avantaj sayesinde terör örgütleri ise önemli kayıplarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu çalışma bu başarı örneklerinin bir değerlendirmesini de yapacaktır. Türkiye’de son dönemde İHA ve SİHA’lardaki gelişmeler Türkiye’nin terörle mücadele konseptinin değişmesine ve yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Teknolojideki gelişmelere paralel olarak Türkiye, terörle mücadele konusunda önemli başarılar elde edip PKK terör örgütünü bitme noktasına getirirken, PKK da tam tersine ciddi anlamda can ve mal kaybı yaşamıştır. Bu nedenle Çalışmada terörle mücadelede teknolojinin önemi Türkiye örneği üzerinden ele alınacaktır. Çalışmanın temel sorusu Türkiye'nin terörle mücadele politikasında nasıl bir değişim olduğu, yeni terörle mücadele konseptinde teknolojik unsurların nasıl bir başarıya sebep olduğudur. Çalışma betimleyici bir yöntemle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Terörizm, Türkiye, PKK, Terörle mücadele

INTRODUCTION

There is no single definition of terror and terrorism, a concept as old as human history, on which everybody comes to an agreement (Taşdemir, 2020). Derived from the Latin word “terrere”, the concept of terrorism means fear and horror (UNODC, 2018). Terror is defined as an act of violence or threat of violence to create an atmosphere of fear against innocent people to achieve a political purpose (Tilly, 2005).

Terror is a symbolic act that uses violence or threatens to use violence. Acts of terror are strategic actions that frighten and horrify many people with the death of one person (Weimann, 2004). In this sense, terror is an act of violence by uncontrolled persons. It occurs spontaneously, unorganized and short-term (Council of Europe, 2002).

Terrorism, on the other hand, is derived from the Latin word “terror”, which is defined as fear and threat due to a known and unpredictable threat (Goodwin, 2006). Terrorism also conceptually does not have a definition that everyone agrees on. So much so that between 1936 and 1984, more than 100 terrorism-related definitions were made (Netanyahu, 1995). Nevertheless, it is possible to define terrorism as an unlawful, planned violence or threat of violence to achieve political goals. Since not every violent event is terrorism, the threat of violence or use of violence must be made for a political purpose (US Department of Homeland Security, 2019).

The increase in terrorist acts has made it necessary to fight terrorism, develop counter-terrorism methods and make them avant-garde. However, the increase in acts of terrorism due to globalization has made the fight against terrorism more difficult. Because acts of terrorism are supported at national borders as well as internationally. Since what states understand about terrorism differs, these states support terrorist organizations in their own national interest (The

White House, 2021). For example, the International Criminal Police Organization (INTERPOL) was established in 1923 to catch the perpetrators of terrorist acts, but INTERPOL's work is slowed by the fact that states differ in their views on which incident is legal and which is illegal (Interpol, 2013). For this reason, states are fighting terrorism by regulating their own domestic laws. So much so that states conduct trials on international terrorism in their own courts. For example, the United States began to use this method after the terrorist acts of September 11, 2001 (Borelli, 2015). Therefore, states should take joint measures against counter-terrorism (Golder and Williams, 2004). Moreover, there should be cooperation between states on issues such as personnel, materials and education. From this point of view, there should be global cooperation in the fight against terrorism. For this purpose, organizations such as the United Nations (UN), the European Union (EU), the North Atlantic Treaty Organization (NATO) make and implement a number of decisions.

With the recent developments in technology, an important step has been made in the fight against terrorism. States that use the possibilities of technology have started to fight and succeed more easily in the fight against terrorism than in the past. This study was written with the effort to elaborate this situation. This study will also make an evaluation of these success examples. The study will deal with the importance of technology in the fight against terrorism with the example of Türkiye. The key question of the study will be why Türkiye's long-standing struggle with PKK has been more successful in recent times. The study will comprise two parts. In the first part, the relationship between the fight against terrorism and technology will be discussed, and in the second part, the success of technology in Türkiye's fight against PKK will be explained. The study will be conducted with a descriptive method.

1. IMPACT OF TECHNOLOGY IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM

Terrorist incidents occurring in almost every period of history have become a global problem day by day. Technology has played a big part in the increase in terrorist incidents. With the development of technology, the ability of criminals to use technology has also improved. The implementation of end-to-end encryption methods, especially in some applications, prevents accessing the devices of these militants by the states. Criminals can even communicate without leaving their digital traces (Cronin, 2019).

In addition, terrorist organizations use images, audio and video files as propaganda tools. With the emergence and development of the Internet, these materials, which used to be distributed in print, are now quickly and easily available online on sharing sites and social media. Terrorists who need an audience for these files are taking advantage of technology and have recently spread their actions to a wide audience (Dülger, 2021). At the same time, terrorists use online tools to plan their attacks and monitor the news. For this purpose, they use various methods such as social media, classical media and search engines. In addition, terrorists often carry out their actions in groups, using technology to ensure communication between each other. Members of the organization tend to use encrypted and secure messaging using technological elements (Berman, 2019). For example, al-Qaeda members communicated by logging in via a common account instead of sending each other an email, saving the contents of the message they wanted to send as drafts and without sending any submissions (Fishman, 2019).

The development of technology is seen as an advantage for terrorists. Since the development of technology has become a significant advantage in counter-terrorism policies of the states, it also causes a disadvantage for terrorists. Especially with the recent development of information technology, developments in areas such as robotics and space technology have increased. This has also changed the nature of wars by taking part in the weapons, security and defense systems of countries' armies (United Nations Office on Drugs and Crime, 2012). In the new era, new types of war are fought by the use of smart weapons rather than the military structure based on manpower. Several systems and technological advances have been created such as Systems based Neuro Technology for Emerging Therapies (SUBNET) simulated training systems, which is developed to closely monitor the mental health of soldiers and learn their thoughts, computer-connected military weapons systems known as digital militarism, the development of human-machine mix structures such as unmanned aerial vehicles, the monitoring the actions of terrorists, the presence of remotely controlled unmanned aerial vehicles, the guidance of medium and long-range missiles by satellite signals, the development of special combat helmets (Gregory, 2011).

These technologies are used in the fight against terrorism, which threatens international security, regional security and state security. Governments have been trying to shed light on the future by doing studies on this issue for so long. For example, the Automated Serious Game Scenario Generator for Mixed Reality Training (AUGGMED) project has developed an online and multi-user training platform for counter-terrorism. On the platform where there is virtual reality, users can communicate with terrorists and civilians to be cool about real-life crimes and attacks. Since there are multiple users on the platform, people from different fields such as police, soldiers and medics can receive training at the same time. The people on the platform are from different areas, so they can work together in coordination. Moreover, virtual reality is used in many places from New Zealand to Singapore because it offers a cost-effective and fast education solution. This project has been implemented by police in the UK to respond to emergency calls and critical incidents (Adetunji, 2018).

Thanks to the Terrorism Reinsurance and Insurance Pool (TRIP), an application developed by the Netherlands, it is possible to track travel movements of terrorists. Although there are not many terrorist incidents in the Netherlands, the state is working hard to prevent terrorism. Britain's Home Office has developed a technology to detect videos spreading propaganda about terrorism in 2018. Accordingly, this system detects 94% of ISIS videos with 99.995% accuracy. In addition, when 1 million random videos are scanned, human control is needed for 50 of them, and other videos are stopped before they reach the Internet (HM Government, 2011). In addition, following the advances in technology and the effective use of technology by terrorist organizations, the UK has sought support from tech companies in the fight against terrorism. British Home Secretary Ambar Rudd indicated that, in order for intelligence agencies to access cryptographic messages on social media, cooperation was needed so that they could be more active in the fight against terrorism (Travis, 2017).

In China, new face recognition and walking analysis technologies are also trying to gather all kinds of information about citizens and analyze suspicious behavior (Chi, 2017). In Russia, Rosoboron export company has produced URAN-9 Robotank for use in operations to provide

firepower and reconnaissance in areas beyond the reach of soldiers. The URAN-9 is designed to provide remote reconnaissance and fire support to combined weapons to reconnaissance and counter-terrorism units. It consists of two reconnaissance and fire support robots, a tractor for their transport and a mobile checkpoint. The robots are equipped with a laser warning system and target detection, identification and tracking equipment. URAN-9 will be particularly useful during local military operations and counter-terrorism operations, including those in cities. Its use will significantly reduce staff losses (Rosoboron Export, 2015).

After the terrorist incidents in the United States on September 11, 2001, the United States intervened in Afghanistan and Iraq, and the American Full Spectrum Close in Layered Shield (FCLAS) Active Protection system was built when helicopters, tanks, and armored vehicles on the ground were attacked with RPG-7 antitank rockets used by terrorists. Thanks to the scanning devices, recently developed in the United States, it is possible to understandably illustrate people behind the walls, including whether they have a gun on them. Moreover, these devices can distinguish whether there are people behind the walls or an inanimate being (Crane, 2014). However, according to the report by the Counter-Terrorism Technological Support Office (CTTSO), U.S. embassy buildings overseas are threatened and under attack at any time, so they use wearable devices that do not make a sound, attract attention and inform security personnel (General, 1999). In addition, devices have been developed that allow the face of a target to be recognized even from a distance of 300 meters. Images taken thanks to these devices, which weigh 15 kilograms and fit in a backpack, are quickly compared to highway crossings, TV channels and other images on social media. Besides these, CTTSO works on making a night vision system that shows the colors exactly and can be mounted on helmets. The Office is trying to produce a hand detector that is under 1.5 kilograms, works without physical contact with the person with the aim of detecting objects hidden in the pocket, metallic or non-metallic ones. The United States has developed underwater drones to prevent mines and prevent a possible attack by enemy submarines (Smith and Damphousse, 2006). USA is currently trying to develop an underwater system compatible with drones that can be used at a depth of 30 meters. However, with GPS designed by the Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), it has become possible to design non-driver robot vehicles for the continuation of possible post-nuclear warfare communication. Designed in this context, military robot vehicles aim to eliminate the death of security forces fighting terrorism. In this context, the United States has produced unmanned military trucks and RIPSAM drone tanks (Rohrlich, 2019).

Türkiye, on the other hand, has developed a device similar to the American one that scans the back of the wall. The system, known as DAR Behind-the-Wall Radar and developed by Savunma Teknoloji Mühendislik AŞ (Defense Technology Engineering INC), aims to collect information about ultra-broadband radar signals and targets that do not have visual access. The system provides location information on the fixed or moving elements behind the wall or various obstacles (Sökmen, 2017). The remote-control system is used in hostage rescue, counter-terrorism and internal security operations, as well as in cases after various natural disasters such as fires. In addition, ASELSAN has developed an Active Protection System (AKKOR) for Altai Tank in Türkiye (Demir, Caymaz and Erenel, 2016). In addition, computer-based artificial intelligence and robotic technology have brought up the design of robot soldiers. Robots with superhuman

abilities will fight without fear, reducing combat casualties and overall damage (Defense Technology Engineering, 2021).

2. IMPACT OF TECHNOLOGY IN TÜRKİYE'S FIGHT AGAINST PKK

2.1. Technological Developments in the Fight against Terrorism in Türkiye

With the advances in technology, states in the international system have started to use a number of new methods in the fight against terrorism and achieve great success. Türkiye has also started to use new methods in the fight against terrorism. Türkiye, which has been fighting PKK for years, uses the latest technology as an important element in the fight against terrorism and has achieved significant success (Kantemir and Özkıl, 2016). For example, with advances in technology, more affordable and accessible drones are increasing in popularity today. Thanks to these developments, drones have become valuable tools to understand how to more effectively ensure the security of urban spaces by becoming a platform that allows security forces (police, army, etc.) to capture data with accuracy, precision and ease and can be used to intervene when the time is right (Aras, 2021).

Türkiye's interest in drones began in the 1980s. IHA-X1 Şahit, which was started and developed by Turkish Aerospace Industries Inc. (TUSAŞ) in 1990, became the first domestic unnamed aerial vehicle (UAV) prototype. However, despite the fact that test flights were made in 1992, mass production was not started. The first domestically produced unmanned aircraft to enter the Inventory of the Turkish Armed Forces (TAF) was the Turna Target Aircraft produced in 1995 (Akyurek, Yılmaz and Taşkıran, 2012).

In 1994, when the fight against terrorism was underway and domestic security operations were carried out, medium-altitude high-endurance type GNAT-750 UAVs consisting of 6 drones and 1 system were supplied from Atrial Septal Defect 7 (ASD-7) company. In 1998, 2 higher version I-GNATs and 1 more ground control station were supplied, and then removed from inventory after 2008. By 2004, the Presidency of Defense Industries (PDI) had signed an agreement with the main contractor Turkish Aerospace Industries (TAI) for the project, which will be called ANKA within the scope of the Turkish Unique Unmanned Aerial Vehicle Development Program to meet Turkish Armed Forces (TAF)'s UAV needs (Karaağaç, 2014).

As of 2006, various projects were started to be developed in Türkiye such as Bayraktar and Malazgirt aircraft with Kale-Bayraktar company, Efe and Arı aircraft with Vestel Defense company, Guventurk aircraft with METU, and Globiha mini-UAVs with Global Technical company (Özlü, 2022). Companies that made breakthroughs in the mini-UAV category continued the work of tactical UAV systems at the same time. Following Vestel products Efe and then Karayel, other Çaldıran Tactical UAVs, produced by Bayrak, made their first flights in 2009 and was called to the Tactical UAV tender opened in PDI in 2010 (Terkan, 2015).

The contribution of UAVs to intelligence, reconnaissance and surveillance activities and their effectiveness in the fight against terrorism led Türkiye towards production efforts both within TAI and domestic production in 2004. In 2005, 10 HERON drones were ordered through TUSAŞ. In 2007, the Heron UAV and 2 ground control stations were leased from the contractor and

purchased with 3 Aerostar Tactical UAV systems from Israel's Aeronautics Defense Systems due to the need. Heron supply took place in 2010 and was received. ANKA's tests also started in 2010 and test flights began (TUSAŞ, 2020).

The ANKA-S UAV, which made its first flight in 2016, was included in the TAF inventory in February 2018. Following the contract signed between PDI and Kale-Baykar for tactical UAV in 2011, Bayraktar TB made its first flight in 2014 and entered the inventory in the same year. Between 2015 and 2016, with the operations called Hendek operations, UAVs andUCAVs were used to fight PKK terrorist group in northern Syria and Iraq. In this process, the UAVs carried out artillery forward surveillance, advanced air controller and fire attack missions (Mevlütöğlü, 2020).

Aksungur, which was produced by TUSAŞ as a twin engine capable of carrying 1 ton of fuel on its wings with a length of 24 meters, made its first flight in March, 2019. Aksungur is planned to be used for reconnaissance, surveillance and offensive missions (TUSAS, 2022). Karayel-Su, which belongs to the defending developed by Vestel and developed on the tactical UAV Karayel aircraft, which has been flying in TAF for a long time, has been made capable of carrying a large amount of ammunition load (Şahin, 2019).

Soldiers from the lowest rank to the highest rank in the military field want to see drones as part of military action in all kinds of combat and conflict environments. UAVs have relieved soldiers by taking on many of the most difficult and exhausting tasks of previous years (Lee, 2012). Governments that are satisfied with the successful and conclusive missions of soldiers through UAVs show the same reputation for these vehicles that adapt to today's conflict conditions (Nolin, 2012).

However, UAVs, Drones and model aircraft of small diameters and sizes can be dangerous and loss-making for states in terms of carrying explosives or bombs on them (Erdoğan, 2021). The ability to use it by remote control or preprogramming technique, the ease of placing explosives on aircraft, can encourage terrorist organizations to commit acts of terrorism (Ak, 2017). Terrorist and criminal organizations choose these vehicles to attack hard-to-reach areas in terms of terrain, to increase the mortality rate in the casualties they can inflict, to hide thanks to the remote conduct of the attack, to reach a reasonably priced technology, and to fly low and get rid of the air defense systems of the countries (Kudelka, 2018).

In addition to mixing, blunting, technological developments as methods of protection against small-scale UAV, drone and model aircraft attacks, it is adopted to apply network capture and similar methods by evaluating that the technological developments may have energy weapons such as lasers or electromagnetic cannons against these vehicles or bombs with NBC-R warheads on them (Sütcüoğlu and Alay, 2019). The UAVs used in domestic security are closer to small-scale UAVs used in the civilian sector than military drone technology (Turkish Ministry of Interior General Directorate of Security, 2019).

In Türkiye, security forces have produced technological devices to prevent drone attacks from PKK terrorist group. Because PKK terrorist group has a drone program other than using drones (Ergül, 2014). On May 19, 2021, the attempted attack by drones on the 8th Main Jet Base

Command in Diyarbakır was eliminated by the security forces before it reached its goal, and when the drones were examined, multi-frequency brain cards were found that made it difficult to detect against anti-drone technology (Kasapoğlu and Ülgen, 2021). Accordingly, Türkiye has also started to take a number of measures against attacks by PKK. The first is the RF Jammer device. This device is based on the principle of disconnecting the signal between the drone and its user. This method is ineffective because there is no such communication in autonomous systems. The drone, which has been disconnected from its user, lands where it is or returns to the location where it is originally sent. Today, it is one of the most widely used method together with GPS jamming. With the developing technology, it can be said that drones will be used less in the future with the programmability and increased ability to perform autonomous missions (Sütçüoğlu and Alay, 2019). The second device is the GPS Jammer device. This device disables the drone by preventing it from receiving GPS signals from the satellite. The drone lands where it is, hangs in the air or returns to the location where it is sent. This method, which is widely used, is ineffective in the face of drones that do not have satellite connectivity and operate autonomously (Sütçüoğlu and Alay, 2019).

The third device is the Infrared/Thermal Camera. With this device, the transformation of information obtained from infrared energy emitted from objects and not perceived by the human eye is provided by thermal imaging technology. It is classified as a passive system. The fourth device is Laser. With this device, it is aimed to shoot down the drone by directing a laser beam. The laser blocks a drone's vision (camera) by transmitting intense light to its image chip. The effect of laser on a drone can be likened to a person who has been indoors for a long time suddenly seeing the outside very brightly because its eye cannot immediately get used to the light when it comes out. The biggest risk in this method is that helicopter or aircraft pilots can also be mistakenly targeted (Rozman, 2019).

The fifth device is Weapon. By firing normal or special ammunition with the weapon, the drone is damaged and neutralized. However, this method is generally considered more primitive but is widely used today. The riskiest aspect of the method of shooting down a drone by firing a gun, which is more precise than many systems, is that it is very dangerous. Bullets that bounce off a drone or miss a drone can damage the environment. The sixth device is the ASELSAN Anti-Drone System. This device is an anti-drone system developed by ASELSAN to neutralize mini and micro-UAV threats in urban and rural environments. The İhtar Anti-Drone System, which can undertake tasks such as protecting critical facilities, border security and ensuring the security of crowded areas, can be used in different configurations (fixed, portable, etc.). The seventh device is the METEKSAN Trap Drone Warfare System. Trap Drone Warfare System can perform drone detection and tracking tasks with a radar system and thermal/day cameras. At the same time, it can destroy drones with RF mixer and optional laser countermeasure system. The Trap Drone Warfare System, which can detect drones up to 2.5 km and destroy drones with a laser from a distance of 500 m, can also identify the target in low visibility conditions and at long distances where it is difficult to detect with the camera thanks to its radar system. This system, which can also be integrated with existing security systems, is unlikely to be detected. Retinar OPUS environmental surveillance system developed by METEKSAN operates as the basic sensor of the Trap Drone Warfare System with its optimized design. Trap Drone Warfare System can be used

in different configurations with different active and passive systems to obtain the most suitable solutions for the characteristics of a protected area. Finally, Türkiye has developed a robot sentry system to reduce the casualties caused by PKK terrorist groups attacking outposts. This system, called IMTAKS, has an effect that can be controlled remotely and can track the target, as well as the ability to fire when necessary (South, 2019).

In addition, Türkiye has developed different and new technological methods for underground tunnels and caves used by the terrorist organization. That is because the tunnels used by the terrorist organization are difficult to detect. In general, the most appropriate method for underground tunnel and cave threats is to destroy them or trap them instead. Thermobaric weapons are used to destroy these aerial environments (Haydock, 2016). Tunnel detection devices are widely used in the fields of archaeology, construction and mining. Sonars that can be used with penetrating radars can also be employed with such objectives (Solescu, 2020).

2.2. The Impact of Technological Developments in Türkiye on the Fight against Terrorism

Together with the technological weapons being built in Türkiye, significant achievements have been made in the fight against PKK terrorist organization. In the operations carried out, the ground and air elements of TAF were successfully planned, and successful operations were carried out. For example, the background to the success of the Spring Shield Operation carried out by TAF is the experience gained by the use of UAVs and UCAVs in the fight against terrorism in recent years, the weapons systems produced by the Turkish defense industry and the experience of the land and air forces acquired by TAF in the fight against terrorism for many years (Mevlütöğlü and Korkmaz, 2020). Considering Türkiye's influence on its combat capabilities, domestic production UAVs were successfully used in the Fırat Kalkanı (the Euphrates Shield), Zeytin Dalı (Olive Branch), Barış Pınarı (Peace Spring) and many other counter-terrorism operations against the terrorist group PKK in southeastern Türkiye and the North of Iraq between 2016 and 2019 (Düz, 2020).

However, UAV and UCAV systems are used in situations such as providing aerial support to the possible operations to be carried out after the discovery of quarters, caves and shelters, transit routes, collaborative meeting points, etc. of terrorists operating at home and abroad by UAVs together with reconnaissance and surveillance of these places; in cases of danger when special operations and commandos carry out reconnaissance activities in secret where the deployments in the countryside are likely to be deciphered and possible discoveries will be made; finally in case of providing aerial support to security units in residential area operations (TRT Haber, 2020).

Türkiye has been carrying out continuous reconnaissance activities in the north of Iraq with its UCAVs and its increasing technology. For this reason, PKK terrorist organization is trying to take measures against the increasing technology in Türkiye's defense industry. Due to the losses given, instructions are given to be careful of the members of the organization, especially against UAV technology. Thermal umbrellas and thermal suits are used against UAVs (Demir, and Yalçın, 2021).

PKK terrorist group is working to identify photo trap devices placed in the countryside by security forces. The group also tries to listen to the security forces' conversations in the operational situation with Yaesu hand-held radios. In particular, technical devices are placed in materials that terrorist organization wants from collaborators by the internal security units, and a detector has been sent to the terrorist organization for the purpose of detecting devices in such a situation. In addition, the organization can find out if there are cameras, audio recorders and phones in their environment by using analog and digital signal detection devices by scanning the frequency. PKK terrorist organization uses paramotors specifically at the border for the purpose of committing acts, transferring terrorist-materials and money (Hurriyet, 2008). Furthermore, the use of small-sized UAVs for attack purposes by terrorist organizations has increased due to the fact that they are low cost and easy to obtain. Frequency jammers in the hands of terrorist organizations can cause drones to become ineffective. Especially for Bayraktar TB2, which performs the flight mission through the role that is heavily involved in the fight against terrorism, anti-jammer system has been installed and measures have been taken against frequency jammers (Kurt and Üni, 2015).

Importance of UCAVs for the country's policies and military operations, their low loss of life rate and significant economic costs are among the positive elements in the fight against terrorism. It is clear that the use of UCAVs will be further encouraged in the coming years thanks to these opportunities provided to states. Despite this interest in vehicles, evaluations in a legal and ethical context are slower. The lack of this interest is due to the changing characteristics of conflicts internationally, the diversity of political and military use of UCAVs, especially counterterrorism options for states, and the rapid course of technology (Ak, 2019).

Armed Bayraktar TB2 and Anka UCAVs played a major role in neutralizing terrorist elements, especially in mountainous terrain, by detecting and tracking them. The separatist terrorist group's ability to maneuver and act on the ground has been significantly eliminated. In addition, logistical infrastructure, shelters and warehouses were detected and destroyed, and their presence within the border was largely prevented. UAVs also played a key role by taking active roles across borders during long air stays during point air attacks against PKK terrorist group's executive staff (Mevlütöğlü, 2022). Operations in Southeastern Anatolia and Northern Iraq, a mountainous and rugged region, have been low-resulted by field bombardment in the past, while today great successes are achieved with point target destruction. F16 fighter jets had been used effectively in the fight against terrorism until the time the UCAVs entered the inventory. These aircraft were designed for air superiority and then became multi-rolled, reaching the capacity to perform air-ground missions. However, although the success of the aircraft is high, this limited its effectiveness and increased the cost of use. With the increase in the use of counter-terrorism UAVs and UCAVs, both operational costs have decreased and Türkiye has achieved higher operational successes with point target destruction. However, unwarranted loss of life and property can be prevented in the region, and the personnel assigned for the operation can neutralize any risks without damage (Ak and Avaner, 2019).

When the UAVs were first used by Türkiye, it was reported that Bayraktar neutralized 6 PKK terrorists and that armed drones killed 72 PKK fighters in Hakkari region in a two-month period.

Over time, success in the fight against terrorism has continued to grow (Slijper, 2017). In 2021, UCAVs flew for 44,000 hours, and of the 159 terrorists neutralized in 2021, 32 were neutralized by UAVs, UCAVs and Manned Reconnaissance Aircraft (MRAs). As a result of the operations against PKK terrorist organization, there were left 162 terrorists at home and 2.685 abroad (TRT Haber, 2022).

In the North of Iraq, the logistical and operational mobility of the organization was restricted with the cooperation of TAF-Peshmerga, and the logistics lines between Haftanin, Metina, Gara, Kandil, Mahmur and Sincar regions, which are the recapitulation zones, were significantly cut. Moreover, in cooperation with TAF and MIT (National Intelligence Organization), mountainous areas and strategic hills parallel to the border were brought under control, while PKK was forced to retreat further south in the North of Iraq. TAF carries out conventional military operations; MIT contributed to this cooperation by liquidating the leaders of the organization with effective intelligence and UAV/UCAV operations (Düz, 2022).

In 2016, with the changing concept within the scope of fight against terrorism, together with the will of decision makers, the domestic production in the inventory of TAF, Gendarme and Police forces, together with the introduction of UCAVs and domestic production munitions, created a force multiplier that as much power as a battalion force could do. With the continuous operations carried out at home, the number of members of the organization decreased every year, critical points that were seen to have been liberated by the terrorist organization were cleared, and new military base zones were established to establish territorial dominance and the mobility of the terrorist organization was restricted. It is necessary to note that, in 2017, the biggest change in the fight against terrorism occurred within the framework of the effective use of air force elements such as Unmanned Aerial Vehicles (UAVs), Armed Combat Aerial Vehicles (UCAVs) and Manned Reconnaissance Aircraft (MRAs). The expansion of domestic production UCAVs and also ammunition has created an important force multiplier in the fight against terrorism, especially PKK, and has given great impetus to the fight. As a result of both the increase in the amounts of UAVs and MRAs and their effective use; it has been observed that members of PKK terrorist organization are neutralized across the border before they can enter our country, that the movements of PKK terrorists at home are restricted, that they start to act in small groups of 2-3 people, and that they avoid conflicts because they cannot form large groups (Bural, 2017).

Türkiye's surveillance, reconnaissance and armed aerial vehicles have had a major impact against PKK terrorist group in both Iraq and Türkiye. Between 2015 and 2021, the ratio of PKK casualties associated with conflicts to losses in Türkiye increased from 1.5 times to 6 times (International Crisis Group, 2022). Thanks to these technological developments, there has been a decrease in the number of terrorists. In 2016, the number of terrorists in Türkiye decreased from 2,800 in 2016 to 48 in 2022. At the same time, the number of PKK actions has decreased. In 2021, the number of actions of PKK terrorist group decreased from 2,495 in 2016 to 133 in 2021. In 2021, Türkiye carried out more than 110,000 operations at home and abroad and neutralized 73 militants including both low- and high-profile militants (Gökçe, 2022).

A study by the International Crisis Group uncovered a number of data on operations from 2016 to 2019. Accordingly, there was a rate of neutralizing 1.65 PKK militants per security guard

in 2016, compared to 2.22 in 2017, 3.22 in 2018 and 3.36 in 2019. However, in 2019, it was revealed that the Turkish army carried out 76 cross-border operations in and around Qandil, known as the headquarters of the organization, and by July 2019, 87 high-ranking PKK militants had been neutralized. It was also revealed that 361 PKK terrorists were killed in Türkiye and in the North of Iraq between July 2018 and July 2019 (Mandıracı, 2022).

Launched in the North of Iraq in 2019 and advancing with the ongoing Pençe operations, TAF is settling in a way that establishes territorial dominance at the critical points it has captured and is settling until it advances to the next critical point. The biggest factor is domestic UCAVs, Atak combat helicopters and domestic munitions as operations move forward with certain steps. Türkiye, which has significantly reduced its dependence on foreign affairs with domestic production, has become a self-sufficient power. The most important weapon that members of the terrorist organization can use abroad domestically is guided anti-tank missiles supplied by foreign countries to this terrorist organization (Yıldız, 2021).

It is not the first time that the terrorist group has lost its grip on the area, with two Gendarmerie base areas in Hakkari that opened to the Çukurca Kazan valley, which is vital for the terrorist organization, and equipped with technological surveillance, reconnaissance and defense weapons with domestic facilities. In 2021, Koç Hill, Mahya Hill and Bemiro base areas were established by the Gendarmerie for the terrorist organization operating in the Kato mountains and using this region as a distribution point, ending the organization's territorial dominance and bringing reinforcement activities from abroad to the point of completion (Harmancı, 2020).

The UAVS used by Türkiye started to carry out the screening of thousands of soldiers on the ground with much less cost and zero risk and more accurate results. The biggest problem in the fight against terrorism is finding a terrorist. Thus, the drone, which provides intelligence, reconnaissance and surveillance, allows it to capture the terrorists it locates with point operations and with several teams without the need for thousands of troops. UCAVs or Warplanes can destroy targets in caves or deep valleys with smart missiles against detected terrorist elements. While the cost of operations for Türkiye decreases after the use of UAVS and UCAVs, the terrorist organization, which has completely lost the initiative, has already only had to hide in deeper caves, losing its human resources (Ertürk, 2021). The monitoring, sighting and firing capacity of UAVS and UCAVs led to Türkiye's strategic supremacy in the fight against terrorism, and PKK took a defensive position. That is because PKK's range of action has narrowed, the safe zone for PKK has disappeared, and UAVs and UCAVs have damaged everywhere (Özcan, 2019).

CONCLUSION

Recent developments in technology have seriously affected the whole world and almost all workplaces. Technology has also had a significant impact in the fight against terror and terrorism. Terrorist organizations that have successfully used the latest technology have taken significant successes and steps in their fight against other actors in the international system. Members of the terrorist organization enable their fighters to communicate with the encryption methods they use without leaving a trace. At the same time, terrorist organizations that have begun to use files such as images and audio files as propaganda tools have found it easier, faster and cheaper to expand

their sphere of influence thanks to the development of technology. But terrorist organizations, which benefit greatly from the possibilities of technology, also plan and carry out their attacks with the help of technological elements. Actors who are aware of this situation and who are harmed by the actions of terrorist organizations have also started to use technology effectively in their fight against terrorism and have not even given terrorist organizations and militants the opportunity to escape with state-of-the-art devices. This situation has changed the nature of today's wars, making them asymmetrical and digital. The intelligent weapons developed in the new era have begun to replace humans. Many states, from the US to the UK, have begun to use and develop this new concept in the areas of defense and security. This has enabled states to intervene in asymmetric threats more easily and with less loss of life.

Türkiye has been one of the countries that has used technology effectively in the fight against terrorism recently. Türkiye has achieved significant success both at home and abroad by actively using the devices produced with the latest technology. With the systems and radars it has developed, Türkiye can easily recognize the elements behind various obstacles during operations and intervene depending on the situation. In this way, it increases its success and self-confidence in operations. However, today, combat and operation training has begun to be given through simulations. In this way, security forces were allowed to be more conscious and calm in the face of real-life attacks.

With UAVs and UCAVs Türkiye has produced, the country has started to act more actively in its fight against PKK, which it has had to fight against for many years. In addition, Türkiye has significantly reduced both the cost and loss of life in the fight against terrorism by using technological devices. In such an environment, there has been a decrease in the number of PKK actions against Türkiye as well as a significant increase in casualties. Therefore, recent research has seen a decrease in the rate of participation in this terrorist organization. For example, no one from Hakkari in Türkiye joined the terrorist organization in 2021. Moreover, the rate of militants fleeing from the terrorist group and surrendering to the State's security forces has started to increase. When this situation is considered from Turkey's perspective, Türkiye's job in the fight against terrorism has become easier. Thanks to Türkiye's weapons and AI tools, the domestic industry can develop without high costs. Moreover, Türkiye has started to gain an important economic and diplomatic advantage by exporting these devices to other actors. In fact, Türkiye has recently become one of the most important and powerful countries in military diplomacy. The advancements in technology and defense industry have allowed people to work in more productive areas. It has also increased the public's trust in the state in Türkiye. These advancements have boosted Türkiye's diplomatic effect, enabling it to pursue a more proactive and assertive foreign policy in the international system.

Almost all of those the terrorists surrendered reported that the organization had no room for maneuver due to the UAVs and UCAVs produced by Türkiye, and that they could not even meet their basic needs, and that they surrendered because they saw that the presence of UAVs and UCAVs was harming them. Türkiye's use of technology as a fundamental element in the fight against terrorism has dealt a significant blow to the organization's manpower.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

- Adetunji, J. (2018, May 11). *Counter-terrorism police are now training with virtual terrorists*. <https://theconversation.com/counter-terrorism-police-are-now-training-with-virtual-terrorists-95478>
- Ak, T. (2017). *Günümüzün değişen çatışma koşullarında insansız savaş araçları ve etik tartışmalar*. Sistem Ofset Yayıncılık.
- Ak, T., & Avaner, T. (2019). Silahlı insansız hava araçlarının uluslararası alanda ve iç güvenlikte sevk ve idaresine ilişkin hukuki saptamalar. *Savunma Bilimler Dergisi*, 18(36), 36-43.
- Akyürek, S., Yılmaz, M. A., & Taşkiran, M. (2012). *İnsansız hava araçları: Muharebe alanında ve terörle mücadelede devrimsel dönüşüm*. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Aras, B. B. (2021). Kentsel güvenlik sorununun çözümünde yeni bir yöntem: İnsansız hava aracı (İHA). *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1), 19-39.
- Berman, I. (2019, February 22). *Technology is making terrorists more effective—and harder to thwart*. <https://nationalinterest.org/feature/technology-making-terrorists-more-effective%E2%80%94and-harder-thwart-45452>
- Borelli, S. (2015). Casting light on the legal black hole: International law and detentions abroad in the war on terror. *International Review of Red Cross*, 87(857), 39-68.
- Bural, E. B. (2017, December 30). *Türkiye'nin 2017 yılında terörle mücadele stratejisi: Önleyici kolluk ve kesintisiz mücadele*. <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/turkiyenin-2017-yilinda-terorle-mucadele-stratejisi-onleyici-kolluk-ve-kesintisiz-mucadele>
- Chi, M. (2017, July 31). *China utilizes AI technology to prevent crime*. https://www.chinadaily.com.cn/china/2017-07/31/content_30303525.htm
- Council of Europe. (2002). *Guidelines on Human Rights and the Fight against Terrorism*. Council of Europe.
- Crane, D. (2014, December 14). *Full spectrum close-in layered shield (FCLAS) Anti-RPG/missile defense system*. <https://defensereview.com/full-spectrum-close-in-layered-shield-fclas-anti-rpgmissile-defense-system/>
- Cronin, M. (2019, May 31). *Proactive vs. reactive security: How technology can improve counter terrorism*. <https://www.defenceiq.com/defence-technology/articles/proactive-vs-reactive-security-how-can-we-best-mitigate-the-terrorist-threat>
- Demir, G., & Yalçın, H. B. (2021). Türkiye'nin önleyici müdahale stratejisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Working Paper Series*, 2(4), 1-7.
- Demir, K. A., Caymaz, E., & Erenel, F. (2016). Defense industry clusters in Turkey. *Journal of Defense Resources Management*, 7(1), 7-20.
- Dülger, M. V. (2021, March 26). *Teknolojideki ve kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerin uluslararası terörizme etkileri*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3790523
- Düz, S. (2020, October 15). *Analiz: Türkiye'nin gökyüzündeki yeni gücü İHA'lar*. <https://www.setav.org/analiz-turkiyenin-gokyuzundeki-yeni-gucu-ihalar/>
- Düz, S. (2022, March 1). *Türkiye'nin terörle mücadelesinde etki temelli operasyonel yaklaşım ve örgütsel etkileri*. <https://kriterdergi.com/dosya-savunma-ve-guvenlik/turkiyenin-terorle-mucadelesinde->

etki-temelli-operasyonel-yaklasim-ve-orgutsel-etkileri

- Erdoğan, R. E. (2021). Türkiye'nin askeri alanda devrim (rma) hipotezine katkısı: sürü siha taarruzları üzerine bir analiz. *Kaytek Dergisi*, 2(2), 47-56.
- Ergül, E. (2014). Özgürlük ve güvenlik dengesi bağlamında uluslararası terörle mücadele stratejileri. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(1-2), 63-98.
- Ertürk, Y. (2021, April 13). *Türk İHA ve SİHA'ları dünyada fark yarattı mı?*. <https://qha.com.tr/opinion/turk-ihave-sihalari-dunyada-fark-yaratti-mi/>
- Fishman, B. (2019). Crossroads: Counter-terrorism and the internet. *The Strategist*, 2(2), 82-100.
- General, A. (1999, July 23). *Five year interagency counterterrorism and technology crime plan*. <https://www.justice.gov/sites/default/files/oip/legacy/2014/07/23/crime-plan.pdf>
- Golder, B., & Williams, G. (2004). What is terrorism? Problems of legal definition. *UNSW Law Journal*, 27(2), 270-295.
- Goodwin, J. (2006). A Theory of categorical terrorism. *Social Forces*, 84(4), 2027-2046.
- Gökçe, G. (2022, January 1). *Türkiye'nin artan istihbarat kapasitesi ve terör örgütü PKK ile mücadele*. <https://kriterdergi.com/dosya-turkiyede-ve-dunyada-istihbarat/turkiyenin-artan-istihbarat-kapasitesi-ve-terror-orgutu-pkk-ile-mucadele>
- Gregory, D. (2011). From a view to a kill drones and late modern war. *Theory, Culture and Society*, 28(7-8), 188-215.
- Harmancı, S. (2020, June 24). *Mehmetçik, Hakkari dağlarında teröristlere geçit vermiyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/mehmetcik-hakkari-daglarinda-teroristlere-gecit-vermiyor>
- Haydock, W. (2016, May 20). *Levantine Labyrinth: preparing for Subteranean Warfare in Iraq and Syria*. <https://warontherocks.com/2016/05/levantine-labyrinth-preparing-for-subterranean-warfare-in-iraq>
- HM Government. (2011). *Prevent strategy*. Parliament by the Secretary of State for the Home Department.
- Hürriyet. (2008, April 17). *Terör ininde teknoloji harikası telsiz*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/teror-ininde-teknoloji-harikasi-telsiz-8723069>
- International Crisis Group. (2022, May 10). *Turkey's PKK conflict: A visual explainer*. <https://www.crisisgroup.org/content/turkeys-pkk-conflict-visual-explainer>
- Interpol. (2013). *Application of article 3 of INTERPOL's Constitution in the context of the processing of information via INTERPOL's channels*. Interpol.
- Kantemir, Ö., & Özkıl, A. (2016). Teröristle mücadelede kullanılan silah sistemlerinin etkinliklerine yönelik algıların belirlenmesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 4(2), 37-62.
- Karaağaç, C. (2014). Geleceğin hareket ortamında İHA sistemleri: Askeri uygulamalar/teknoloji gereksinimleri. *Üçüncü Havaacılıkta İleri Teknolojiler Konferansı*, Hava Harp Okulu.
- Kasapoğlu, C., & Ülgen, S. (2021). Silahların gölgesinde. *EDAM Dış Politika ve Güvenlik Raporu*, (7), 1-39.
- Kudelka, J. (2018). *Critical infrastructure protection against attacks using drones*. *Unpublished BA Thesis*, Czech Technical University.
- Kurt, Ş., & Üni, O. (2015). İnsansız hava araçları (İHA) üzerine hava hukuku açısından bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 195-213.
- Lee, J. P. (2012). Future unmanned system design for reliable military operations. *International Journal of Control and Automation*, 5(3), 173-186.
- Mandıracı, B. (2019, May 10). *Assessing the fatalities in Turkey's PKK conflict*. <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/assessing-fatalities-turkeys-pkk-conflict>
- Mevlütöğlü, A. (2020, March 31). *Bahar Kalkanı hareketine dair gözlemler 1: Türk tipi keşif- taarruz kompleksi mi?*. <https://www.siyahgribeyaz.com/2020/03/bahar-kalkan-harekatna-dair-gozlemler-1.html>
- Mevlütöğlü, A. (2022, March 4). *Türkiye'nin politikaları ve savunma sanayii: İHA ihracatı*. <https://www.perspektif.online/turkiyenin-politikalari-ve-savunma-sanayii-ihaihracati/>
- Mevlütöğlü, A. & Korkmaz, S. C. (2020). Türkiye'nin askeri dönüşümü: İdlib ve Libya örnekleri. *ORSAM Raporu*, (13), 1-42.
- Netanyahu, B. (1995). *Fighting terrorism*. Farrar, Strauss and Giroux.

- Nolin, P. C. (2012). Unmanned aerial vehicles: opportunities and challenges for the alliance. *NATO Parliamentary Assembly Special Report*, (12), 1-17.
- Özcan, N. A. (2019, March 30). *Terörizmle mücadelede SİHA/İHA kullanımı*. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/nihat-ali-ozcan/terorizmle-mucadelede-siha-iha-kullanimi-2849917>
- Özlu, H. (2022). The foundation and development of Turkey's defense industry in the context of national security strategy. *Perceptions*, 26(2), 216-240.
- Rohrlich, J. (2019, March 5). *Six futuristic concepts on the Pentagon's counterterrorism wish list. 6 things on the Pentagon's counterterrorism technology wishlist*. <https://qz.com/1565598/6-things-on-the-pentagons-counterterrorism-technology-wishlist/>
- Rosoboron Export. (2015, December 30). *Rosoboronexport to start promoting uran-9 combat robotic system*. <http://roe.ru/eng/press-service/press-releases/rosoboronexport-to-start-promoting-uran-9-combat-robotic-system/>
- Rozman, J. (2019, July 3). *The army is preparing to go underground*. https://www.realcleardefense.com/articles/2019/07/03/the_army_is_preparing_to_go_underground_114555.html#:~:text=As%20the%20Army%20prepares%20for,damp%20and%20tight%20spaces%20underground
- Savunma Teknoloji Mühendislik. (2021). *Radar ve elektronik harp*. STM.
- Slijper, F. (2017). *Power projection Turkey's military build-up: Arms transfers and an emerging military industry*. PAX.
- Smith, B. L., Damphousse, K. R., and Roberts, P. (2006). *Pre-Incident indicators of terrorist incidents: the identification of behavioral, geographic, and temporal patterns of preparatory conduct*. US Department of Justice.
- Solescu, D. (2020). Considerations concerning fighting actions in the subterranean environment. *International Conference Knowledge-Based Organization*, 26(1), 136-142.
- South, T. (2019, February 26). *The tech it takes to fight subterranean*. <https://www.militarytimes.com/news/your-army/2019/02/26/the-tech-it-takes-to-fight-subterranean/>
- Sökmen, A. İ. (2017). Terörizmle Mücadelede Yeni Teknolojilerin Kullanılması. in Tolga Sakman (Ed.), *Devlet Doğasının Değişimi: Güvenliğin Sınırları* (pp. 495-509). İstanbul: Tasam Yayınları.
- Sütçüoğlu, Ö. and Alay, M. (2019, May 3). *Anti-drone savunma sistemleri*. <https://thinktech.stm.com.tr/tr/anti-drone-savunma-sistemleri>
- Şahin, A. (2019, May 5). *Karayel-Su, Cirit ile artık daha güçlü*. <https://www.savunmasanayist.com/karayel-su-cirit-ile-artik-daha-guclu>
- Taşdemir, F. (2020). 21. yüzyılda eski ve yeni terörizm tartışmaları: Aktörler ve dinamikler. *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), 173-213.
- TC İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü. (2019, July 6). *Güvenlik göklerde emin ellerde*. <https://egm.gov.tr/guvenlik-goklerde-emin-ellerde>
- Terkan, A. (2015). Terörizmle mücadele kapsamında insansız hava araçlarının rolü: Federal yönetimli aşiret bölgesi örneği. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Kara Harp Okulu.
- The White House. (2021, September 9). *Remarks as prepared for delivery by assistant to the president for homeland security, dr. liz sherwood-randall on the future of the u.s. counterterrorism mission: aligning strategy, policy and resources*. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/09/09/remarks-by-assistant-to-the-president-for-homeland-security-dr-liz-sherwood-randall-on-the-future-of-the-u-s-counterterrorism-mission-aligning-strategy-policy-and-resources/>
- Tilly, C. (2005). Terror as strategy and relational process. *International Journal of Comparative Sociology*, 46(1-2), 11-32.
- Travis, A. (2017, October 2). *Amber Rudd: viewers of online terrorist material face 15 years in jail*. <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/oct/03/amber-rudd-viewers-of-online-terrorist-material-face-15-years-in-jail>. _
- TRT Haber. (2020, January 17). *Terörle mücadelenin çelik kanatları*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/terorle-mucadelenin-celik-kanatlari-645923.html>
- TRT Haber. (2022, January 1). *2021 yılının terörle mücadele bilançosu! İHA'lar 44 bin saat uçtu*.

<https://www.trhaber.com/savunma/2021-yilinin-terorle-mucadele-bilancosu-ihalar-44-bin-saat-h27154.html>

TUSAŞ. (2020, January 3). *ANKA Program tanımı*. www.tusas.com/urun/anka

TUSAŞ. (2022, May 1). *Yüksek faydalı yük kapasiteli İHA: AKSUNGUR*. <https://www.tusas.com/urunler/ihayuksek-faydali-yuk-kapasitesi/aksungur>

United Nations Office on Drugs and Crime. (2012). *The use of the Internet for terrorist purposes*. United Nations.

UNODC. (2018). *Introduction to international terrorism*. United Nations.

US Department of Homeland Security. (2019). *Department of homeland security strategic framework for countering terrorism and targeted violence*. U.S. Department of Homeland Security.

Weimann, G. (2004). Cyberterrorism how real is the threat?. *United States Institute of Peace Special Report*, (19), 1-12.

Yıldız, M. (2021). Kuzey Irak ve Türkiye. *İNSAMER Raporu*, (152), 1-25.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

POSTMODERN ELEMENTS IN TOM STOPPARD'S *THE REAL INSPECTOR HOUND* AND FERHAN ŞENSOY'S *FİŞNE PAHÇESU*:
A COMPARISON¹

Kenan KOÇAK

Assist. Prof. Dr., Erciyes University,
Department of English Language and Literature
kenankocak@erciyes.edu.tr
ID 0000-0002-6422-2329

Hanife Zeynep CİHAN DEMİR

PhD Candidate, Erciyes University,
Department of English Language and Literature
h.zeynepcihan@gmail.com
ID 0009-0004-8577-006X

Atıf / Citation: Koçak, K. & Cihan Demir, H. Z. (2023). Postmodern elements in Tom Stoppard's *The Real Inspector Hound* and Ferhan Şensoy's *Fişne Pahçesu*: A comparison. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* (İNİJOSS), 12(2), 257-274.

[doi https://doi.org/10.54282/inijoss.1358464](https://doi.org/10.54282/inijoss.1358464)

Abstract

Postmodernism is characterised by a rejection of scientific explanations' reliance on universal truth, reason, and objectivity, as exemplified by unifying frameworks and grand narratives. From its literary-critical roots in the 1950s to its current level of global conceptualization, postmodernism has meant different things to different people at different times. Therefore, rather than evaluating it using a single, precise description, it would be more appropriate to describe it from different perspectives. Postmodern play developed in tandem with postmodern thought in the latter half of the twentieth century. Despite incorporating postmodernist tenets, its foundation is firmly rooted in the modern theatre movements of the first half of the twentieth century, providing rich historical artistic content. This study analyses postmodern elements in British playwright Tom Stoppard's *The Real Inspector Hound* (1968) and Turkish dramatist Ferhan Şensoy's *Fişne Pahçesu* (1999). Despite their distinct cultural backgrounds and languages, Stoppard's and Şensoy's plays have similarities including metadrama, satire, cultural references, wordplay, and absurdity. While Stoppard and Şensoy have been extensively studied in Turkish academia, this study will be the first to compare their works. Both playwrights were born in the postmodern period, and their works reflect this new theatrical style, including political critique, social concerns, human rights violations, and injustice. Moreover, Stoppard and Şensoy were inspired by prominent playwrights like Brecht, Chekhov and Beckett. Şensoy, like Stoppard, expertly uses postmodern approaches and his plays include political criticism.

Keywords: Postmodern Drama, Tom Stoppard, Ferhan Şensoy, *The Real Inspector Hound*, *Fişne Pahçesu*.

¹ This article has been produced from Hanife Zeynep Cihan Demir's MA dissertation "Postmodern Elements in Tom Stoppard's *The Real Inspector Hound* and Ferhan Şensoy's *Fişne Pahçesu*" supervised by Assist. Prof. Dr. Kenan Koçak

TOM STOPPARD'IN *GERÇEK MÜFETTİŞ HOUND*'UNDA VE FERHAN ŞENSOY'UN *FİŞNE PAHÇESU*'NDE POSTMODERN ELEMENTLER: BİR MUKAYESE

Öz

Postmodernizm, birleştirici çerçeveler ve büyük anlatılarla örneklediği üzere, bilimsel açıklamaların evrensel hakikate, akla ve nesnellığe olan güveninin reddedilmesiyle karakterize edilir. 1950'lerdeki edebi-eleştirel köklerinden günümüzdeki küresel kavramsallaştırma düzeyine kadar postmodernizm farklı zamanlarda farklı insanlar için farklı şeyler ifade etmiştir. Bu nedenle, onu tek ve kesin bir tanımla değerlendirmek yerine, farklı perspektiflerden tanımlamak daha doğru olacaktır. Postmodern drama, 20. yüzyılın ikinci yarısında postmodern düşünceyle birlikte gelişmiştir. Postmodernist ilkeleri içermesine rağmen, temeli yirminci yüzyılın ilk yarısındaki modern tiyatro hareketlerine sağlam bir şekilde dayanır ve zengin bir tarihsel sanatsal içerik sağlar. Bu çalışma İngiliz oyun yazarı Tom Stoppard'ın *Gerçek Müfettiş Hound* (1968) ve Türk tiyatro yazarı Ferhan Şensoy'un *Fişne Pahçesu* (1999) oyunlarındaki postmodern unsurları incelemektedir. Farklı kültürel geçmişleri ve dillerine rağmen, Stoppard ve Şensoy'un oyunları metadrama, hiciv, kültürel göndermeler, kelime oyunları ve absürtlük gibi benzerliklere sahiptir. Stoppard ve Şensoy Türkiye'de akademik alanda yoğun olarak çalışılmış olsa da bu çalışma iki yazarın eserlerini karşılaştıran ilk çalışma olacaktır. Her iki oyun yazarı da postmodern dönemde doğmuştur ve eserleri politik eleştiri, sosyal kaygılar, insan hakları ihlalleri ve adaletsizliği içeren bu yeni teatral tarzı yansıtmaktadır. Bir başka benzerlik de Stoppard ve Şensoy'un Brecht, Çehov ve Beckett gibi önde gelen oyun yazarlarından esinlendikleri yönündedir. Şensoy da Stoppard gibi postmodern yaklaşımları ustalıkla kullanır ve oyunları politik eleştiri içerir.

Anahtar Kelimeler: Postmodern Drama, Tom Stoppard, Ferhan Şensoy, *Gerçek Müfettiş Hound*, *Fişne Pahçesu*

INTRODUCTION

This research aims to examine postmodern characteristics in the works of prominent playwrights British Tom Stoppard's *The Real Inspector Hound* (1968) and Turkish Ferhan Şensoy's *Fişne Pahçesu* (1999). The cultural contexts and languages of the works are completely different; nonetheless, they have much in common, and there are numerous parallels between Stoppard's and Şensoy's plays, such as metadrama, parody, cultural reference, wordplay, and absurdity. Despite the fact that several academic studies on Stoppard and Şensoy have received significant attention from Turkish academia, this research will be the first to compare these two writers.

One argument for comparing these two playwrights is that both were born in the postmodern period and their works embody this new attitude and style of the theatre, such as criticism of the political situation, social issues, human rights abuses, and injustice. Another reason is that Stoppard and Şensoy are influenced by many famous playwrights. Şensoy's professional trajectory reveals that he attended Ecole Supérieure Theatre in France, where he authored and staged his inaugural adaptation, "Godot Go Home" (1973), which he initially titled "Ce Fou Gogol" and which debuted in 1974. Afterwards, Şensoy made adaptations from authors such as Bertolt Brecht, Aristophanes, Anton Chekhov, Karl Valentin, Anca Visdei, Pierre Henri Cami, and Samuel Beckett. It would be fair to conclude that authors from many countries and civilizations had a significant influence on him. Likewise, Stoppard also adapted from prominent names like Shakespeare, Agatha Christie, Arthur Schnitzler, Johan Nestroy, and Chekhov. Şensoy, like Stoppard, skillfully employs postmodern tactics and his plays, like Stoppard's, are full of political commentary.

Postmodernism represents a break with the concepts of universal truth, reason, and objectivity, that is, the singular frameworks and grand narratives to which scientific explanations refer. As Hans Bertens (1994) states postmodernism has meant other things to different people at different times, rising from literary-critical origins in the 1950s to a level of global conceptualization today (p. 10). Therefore, it would be more suitable to describe it from different viewpoints than to evaluate it using a single, precise description. Parallel to the rise of postmodernism in the second part of the twentieth century, postmodern play also evolved. From the 1960s onward, theatrical conceptions changed radically again (Pavis, 1991, p. 55). Although it carries the new elements brought by postmodernism, it has a comprehensive framework that includes the artistic contents of the past, influenced by the modern theatre movements seen in the first half of the twentieth century.

Many methods and techniques are used in drama in connection with postmodern theories. One of them is *metadrama*, put forward by Lionel Abel in his book *Metatheatre: A New View of Dramatic Form* (1966). He calls the representatives of this genre as metaplay (pp. 78-79). Metadrama is an experience effect of performance work. Richard Hornby (1986) defines it as a drama about drama. He identifies elements of metadrama, including the *play within the play*, *role-playing within the role*, *literary reference*, and *self-reference* (p. 32). Another postmodern element used in drama is *parody* with a long history from ancient Greek to postmodernism, so it has a range of divergent meanings and a certain looseness. It has some different postmodern definitions, but the common one that an imitation of the style of a particular writer, artist, or genre with deliberate exaggeration for comic effect (Parody, 2022). As Margaret Rose (1993) states, “parody is the comic re-functioning of performed linguistic and artistic material” (p. 52). Therefore, the parody writer uses comedy as a tool to rewrite the target text. As Linda Hutcheon (1978) states in her work, “parody implies a distance between the backgrounded text being parodied and the new work, a distance usually signalled by irony. But the irony is more playful than ridiculing, more critical than destructive” (p. 202). *Cultural reference* is an essential part of postmodernism and postmodern drama. Theatre and culture are at the centre of the drama, and there is a complexity between them (Hornby, 1986, p. 17).

Words and phrases in postmodern literature have different meanings for different people based on their cultural and intellectual background, gender, race, nationality and age. In postmodern theatre, wordplay refers to the practice of making clever jokes about the significance of individual words. Postmodern theatre relies heavily on wordplays with many meanings. *Absurdity*, which means ridiculous or impossible, is another element of postmodern theatre. The plays of the absurd theatre, which appear absurd or meaningless at first glance, require a deeper awareness and should be evaluated by shattering conceptual boundaries, as they are based on deviation from conventional norms. Plays insist that the ultimate reality of one's mind is beyond the confines of the logical mind. The word metadrama is, therefore, appropriate for the plays because the basic idea of it is multiple layers of meaning (Keshavarz, 2012, pp. 137-144).

1. METADRAMA

Metadrama is closely tied to postmodernism and reflects contemporary fears. It attempts to persuade the observer that a single ultimate reality exists and can never occur. In other words, reality is neither fixed nor objective. Metaplays' key traits include a lack of concern for fact and self-awareness, indicating that theatre no longer deals with society's ethical or political norms. It identifies itself as rather than the essence of theatre. Previous laws and restrictions are rejected because they aim to reveal new ideas and attitudes towards life and inform the viewer of the changing world. Richard Hornby discusses varieties of metadramatic and puts forward some devices that break the illusion of the play. These can be listed as play within the play, roleplay within the role, literary reference and self-reference.

Play within the play is one of the techniques of metadrama. It is a genius device of postmodern theatre on which a play is created during the action of another play. While the audience watches the original play, they also see another play acted within the original play. Therefore, there are two plays: internal play and external play. The outer is generally considered the original play. The inner is the play that is performed in the outer one. In parallel with this, the device's existence is seen in *The Real Inspector Hound* and *Fişne Pağçesu*. Accordingly, Stoppard's play consists of two parts. The comments and speeches of two theatre critics, Moon and Birdboot, create the outer play. The inner play involves actions that take place in the Muldoon Manor. Both efforts continue in an order throughout the play, and there is a seamless transition between the two plays.

The characters in *The Real Inspector Hound* are aware of the existence of the internal play because they are theatre critics and their job is to watch the play and comment on it. The play starts with outer plays. The beginning is strange that a corpse is lying there, and Moon and Birdboot talk about the play and try to guess the murderer. Two critics surprisingly find themselves in the play they are watching. They switch from the role of the audience to that of the actors. While the critics predict what happens next, they start giving information about their lives. For example, Moon says he saw Birdboot, who is married, with another girl. Birdboot tries to defend himself, but he gets into a dilemma. He says, "to find myself the object of uninformed malice, the petty slanders of little men" (Stoppard, 1996, p. 17). Afterwards, upon a phone call, the play within the play begins. In the following part, because Birdboot picks up the phone in the play, he joins the play, instigating uncertainty.

*MOON: (from his seat): Birdboot! – (a tense whisper). Birdboot!
(BIRDBOOT looks around vaguely.) What the hell are you doing?*

BIRDBOOT: Nothing.

MOON: Stop making an ass of yourself. Come back. (Stoppard, 1996, p. 34)

The interpretations belong to the outer play, and the audience can easily recognize the distinction between the two plots and the use of the play within the play technique. From the scenes, it is understood that inner and outer plays in *The Real Inspector Hound* continue simultaneously. The fact that the interaction between the two plays never breaks makes it difficult for the audience to concentrate on the play and get caught up in the plot. Dual reality gets the audience alienated from the play.

Likewise, *Fişne Pahçesu* includes inner and outer plays. Cell phone conversations of characters create the outer experience. The inner involves actions in the other scenes in the Black Sea Region. Throughout the play, both efforts continue in an order, and there is a smooth transition between the inner and outer plays. The characters in *Fişne Pahçesu* are aware of the existence of the internal play because their job is to portray the characters in the inner play. There must be some integration of the inner play with the outer; that is, the outer play must in some way acknowledge the inner play's existence (Hornby, 1986, p. 34).

The play starts with the inner one. Dunyasa and Lopahin wait for Ranevskaya and her family from Miami. The other characters, Yepihodov, Lopahin, Varya, Gayef, and Pişçik, get involved in the play, respectively. After the family's arrival, the characters' dialogues and conversations continue in the mansion's garden where the cherry orchard is located. Suddenly, a cell phone rings on the stage. Players' mobile phones ring during the play. The players pick up the phone with their real identities. First, Lopahin's phone and then Fir's and Ranevskaya's phones ring respectively. The same situations are repeated. The audience suddenly finds the actor acting as Lopahin, who speaks on the phone. The play, which begins with the phone ringing, shows scenes from the characters' real lives. The audience questions which performance is real and what those phone calls are about, blurring the line between fact and fiction. Şensoy uses the lines below to create play within the play:

A cell phone rings. Players look at each other nervously. It is Lopahin's phone. Lopahin becomes agitated. He apologizes to the other players, steps aside and makes the phone call. He states that they are in a play; and explains that he plays the role of Lopahin. When the phone call is over, it is fulfilled. He apologizes to the audience and his friends, and the play restarts from the previous scene. (Şensoy, 1999, pp. 13-14)²

As of another metadramatic technique, roleplaying within the role can be detected in both plays. It is an excellent means for delineating the character, by showing not only who the character is, but what she or he wants to be (Hornby, 1986, p. 67). Role-playing suggests that actors are told to play specific roles that are decided by the playwright, who represents authority (Yedekçi, 2010, p. 27). Thus, individuals understand that they are given roles by an authority and try to play them throughout their lives. Characters in internal performance are seen concurrently as people in outward performance. With the strange intertwining of internal and external plays, the course of the play completely changes. The characters of the outer play become the characters of the inner play (Hornby, 1986, p. 67).

In *Real Inspector Hound*, Stoppard changes the roles and plays with the words. Characters find themselves in the inner play they are watching. When the phone rings on the stage and Moon responds, the internal play begins to mix with the external. Moon says that it is for you to Birdboot (Stoppard, 1996, p. 32). The caller is Myrtle, the woman he spoke with the night before. He asks her to hang up, explaining that he is at work and that they can talk later. Felicity enters

² "Bir cep telefonu çalar. Oyuncular tedirgin birbirlerine bakarlar. Lopahin'in telefonudur. Lopahin tedirgin açar. Diğer oyuncularından özür diler, bir kenara çekilerek telefon konuşmasını yapar. Oyunda olduklarını belirtir. Kendisinin Lopahin rolünde bulunduğunu anlatır. Telefon konuşması bitince yerine gelir. İzleyiciden özür diler. Oyuncu arkadaşlarından özür diler, oyun az yukardan almak biçimiyle devam eder." (Translations are ours unless otherwise stated.)

and begins speaking with Birdboot as soon as she hangs up the phone. They are acquainted. However, while Birdboot regards her as the Myrtle he spoke with on the phone, Felicity regards him as Simon Gascoyne. Felicity's actress is Myrtle, who spent the previous evening with Birdboot. However, her character in the play, Felicity, interacts with Birdboot. Birdboot is now in the play and is compelled to reprise his role as Simon Gascoyne (Stoppard, 1996, p. 33).

While Moon tells Birdboot to end this new role he has started playing, Birdboot realises that the body lying on the ground is Higgs. He does not hide his surprise and starts talking to Moon about the corpse. Birdboot thinks Moon killed Higgs, and Moon claims he did not kill him. Then a gunshot comes through, and Cynthia enters. Moon suddenly finds himself in the play. Simon is shot. He is now in the role of the real Inspector Hound and a madman. Moon, Felicity, Magnuss and Mrs. Drudge have made their entrance, so he turns to face their semi-circle (Stoppard, 1996, p. 41). Meanwhile, Simon and Hound occupy the critics' seats. The roles are changed. Now those two are sitting in Birdboot and Moon's seats (Stoppard, 1996, p. 40).

Magnus also has different parts in the play. First, Magnus reveals that he is the real Inspector Hound. Secondly, she is Cynthia's long-lost husband, Albert. However, at the same time, Puckeridge, the third series of theatre critics, plans to kill other critics to move on to the first series of critics. He brings justice to the fake Inspector Hound (played by Moon), who turns out insane (Stoppard, 1996, p. 44). However, Magnus is played by Puckeridge, who is in and out of the play. He plans to kill other critics to be in the first place. So, Magnus, on a natural level, turns out to be the killer. But his motive is incomprehensible enough since the characters in Muldoon Manor do not have access to reasons outside the fictional universe in which they live. The combination of fiction and truth makes the purpose of Magnus or Puckeridge incomprehensible. As a result, Puckeridge gets away with murder. At the end of the play, the roles are uncertain.

This confusion of roles is also seen in *Fişne Pahçesu*. The scenes where the players' phones ring provide the chance to watch the actors with different identities within the same play. When the internal play begins, the external play's characters become the inner play's characters. When the phone rings on stage, and the players respond, the inner play mixes with the outer play. Lopahin is the first to ring the phone. He begins to play another role when he picks up his phone. This role he plays is his role in everyday life outside the play. The audience has the chance to see the same person in two different positions (Şensoy, 1999, pp. 13-14). The first example is that Firs' phone receives a message. With the incoming message, he starts his role in daily life outside the play and apologises to the audience (Şensoy, 1999, p. 16). Ranevskaya can be given as another example. This character, who tries to speak partially in English and in Turkish, plays her role in real life when the phone rings, just like the other players whose phones ring (Şensoy, 1999, p. 29).

Moreover, Pişçik's phone is also seen ringing during the play. In the same way, all players check their mobile phones. Pişçik answers the phone and returns to his role in his daily life. He tries to hang up, but the caller wants to keep talking (Şensoy, 1999, p. 53). Thus, the character Lopahin is replaced by Ferhan Şensoy, Firs with Baykal Kent, Ranevskaya with Derya Baykal, and Pişçik with Rasim Öztekin, who are real actors with their real names. When a playwright

depicts a character who is himself playing a role, there is often the suggestion that, ironically, the role is closer to the character's true self than his everyday, real personality (Hornby, 1986, p. 67). In this case, the audience, who witnesses the sections from the real life of the characters, enters a contradiction about the identity of the character they see in both roles. Accordingly, they cannot focus on the play, and they feel alienation from the play in this confusion. In addition, every time the phone rings, other players take a break from their roles, returning to their real-life roles. The audience sees almost all the actors in two different characters.

Literary reference is the incorporation of an idea, a phrase, a chapter, a character, or any other element from another author's work into one's own. This reference is recognizably an influence, device, or respect. In each case, the degree of metadramatic estrangement generated is proportional to the degree to which the audience recognizes the literary allusion as such. When it is recognized, the result is like an inset type of play within the play in miniature; the imaginary world of the main play is disrupted by a reminder of its relation, as a literary construct, to another literary work or works (Hornby, 1986, p. 88).

In *The Real Inspector Hound*, the speech of the character Felicity refers to *The Hound of the Baskervilles*, the third of four crime novels featuring Sherlock Holmes published by Sir Arthur Conan Doyle in 1902. She states, "it sounded like a cry of a gigantic hound!" (Stoppard, 1996, p. 26). The legend of a terrible, demonic hound of supernatural origin inspires a murder in this novel. Since the inspector's name in this play is Hound, and the play draws a line directly from the book, the reader is asked to wonder if there is something sinister in Inspector Hound himself. Another literary reference is the corpse. At first, it is hard to understand Shakespeare's work. However, Stoppard explains that the corpse refers to King Dunken in *Macbeth*. Stoppard states, "there is something about the corpse in *The Real Inspector Hound*, the first-string critic. It may be thought that he is called Duncan. It paid off much later, referring to the dead king in *Macbeth*" (Gussow, 1996, p. 94).

In Stoppard's play, he makes references to very famous writers. He mentions these people in Moon's conversation with Birdboot. His use of the words *cogito, ergo sum* (in Latin), *Je pense, donc Je Suis* (in French), and *I think therefore I am* (in English) indicate a reference to René Descartes (Stoppard, 1996, p. 24). Another quotation is seen from Voltaire. To illustrate, Moon says, "I think we are entitled to ask – and here one is irresistibly reminded of Voltaire's cry, 'Voilà!'" Furthermore, Moon mentions other artists and writers such as Van Gogh, Kafka, Sartre, Shakespeare, St. Paul, Beckett, Pinero, Pirandello, Dante and Dorothy L. Sayers (Stoppard, 1996, p. 32)

In a similar manner, Şensoy refers to the playwright Anton Chekhov. Maşa indicates that Lopahin reminds her of the characters of Chekhov. Maşa says, "Mr. Lopahin, you remind me of the heroes of Chekhov!" (Şensoy, 1999, p. 48).³ Another example is the conversation between the helicopter pilot, Ranevs and Lopahin:

³ "Lopahin Bey, siz hatırlatıyor pende, Çehof'un kahramanlar!"

*Helicopter Pilot: Are you kidding me? We have come from one end of Turkey to the other... If we go a little further, we are in Russia. Cut these Chekhov cackles, give me my money, and I'll get the fuel right away and come back. (Şensoy, 1999, p. 7)*⁴

Şensoy refers to Dostoyevsky when Masha tells Lopahin the name of the book she reads. Maşa states, "Dostoevsky's autobiography hidden in his novels and Dostoevsky's philosophy of life" I love Dostoevsky and the things about him..." (Şensoy, 1999, p. 35).⁵ Another reference is made by explicitly quoting from Chekhov's play. At the end of the play, the helicopter pilot and Ranevs exchange words. The helicopter pilot is still demanding payment. Ranevs, who offers tsarist Russian rubles, informs him that the game is a Chekhov game and that she will not pay him in Turkish currency. As a result, the audience is informed directly that this is a Chekhov play (Şensoy, 1999, p. 57). Ranevskaya is also seen crying in another scene. Pişçik appears and grabs Lopahin's arm. They quote the following lines from Chekhov's original text in Russian (Şensoy, 1999, p. 46).

Self-reference is always strongly metadramatic compared to other devices. By self-reference, the play draws attention to itself as a direct play, a creative fiction. The dramatic illusion presents the audience with a united, coherent vision end (Hornby, 1986, p. 111). There are many self-reference examples in *The Real Inspector Hound* and *Fişne Pahçesu*. Stoppard's play *The Real Inspector Hound* refers to itself many times. It is indicated in the conversation between two drama critics, Moon and Birdboot. They refer to the play and often state that it is a play they watch. It is ensured that the audience examines the play as a play. Birdboot states, "it is at this point that the play for me comes alive. The groundwork has been well and truly laid, and the author has taken the trouble to learn from the masters of the genre..." (Stoppard, 1996, p. 31).

One of the remarkable examples of self-reference is the usage of the mirror on the stage. In this mirror, the audience sees their reflection, which allows them to fulfil their goals as an audience. In other words, the playwright signals the purpose of never letting the audience walk away from the story. Opening with a massive mirror as a backdrop theatricalises, as Nicole Boireau (1997) states that the deceptive metaphor of the theatre as a mirror allows the observer to observe both the tension and the critics, breaking the aesthetic distance and culminating in the appearance of disguised characters. The dense plot of the play justifies Stoppard's great artistry (p.144).

Comparably, Şensoy reminds the audience that they are watching a play. During the play, the players' cell phones frequently ring. After they pick up the phone, they apologize to each other and the audience. At the same time, they discard the Black Sea area dialect they adopted throughout the play and return to their standard Turkish accent. The audience, accustomed to hearing Turkish with a Laz accent, is alienated by the play's use of ordinary language. The fourth

⁴ "HEL. PİL.- Siz benimle dalga mı geçiyorsunuz be? Türkiye'nin bir ucundan öbür ucuna geldik... Biraz daha gitsek Rusya'dayız. Bırakın bu Chekhov ayaklarını da, paramı verin, hemen yakıt alıp geri dönücem."

⁵ "Dostoyevski'nin romanlarında gizli özyaşamı ve Dostoyevski'nin yaşam felsefesi seviyorum Dostoyevski'yi ve onunla ilgili şeyleri..."

wall established in the dramatic theatre between the actor-actor and the actor-audience is demolished. By speaking directly to the audience, the actors remind them that they are watching a play.

2. PARODY

Parody and postmodernism are inextricably linked. For this reason, parody has also gained a place in postmodern drama with its unique style. Postmodern parody is self-reflexive, intertextual, metadramatic, and historical (Hutcheon, 1989, p. 1). According to Hutcheon, parody may not be comic. However, considering the recent postmodern parodies, it is seen that the comic element is often used (Rose, 1993, p. 283). *The Real Inspector Hound* is a parody of Agatha Christie's famous book *Mousetrap* (1952). Antony Jenkins (2008) asserts "Stoppard loves using other writer's works for the plots of his parody plays. He makes the parody of Agatha Christie's play *The Mousetrap* in *The Real Inspector Hound*" (p. 50). In *Mousetrap*, during a snowstorm, a group of strangers is trapped in a boarding home, and one of them is a murderer. The newlyweds who operate the residence are among the suspects. The others' histories are intriguing. Among them is a police officer on skis. The lawyer is killed as soon as they arrive. The police analyze everyone present's background to figure out the logic of the killer's journey, and some secrets are revealed.

Stoppard does not use direct references to the original play but there are many references to it. At the beginning of the play, Moon and Birdboot are talking about the play as critics. Then, Birdboot says, "this play is a whodunit" (Stoppard, 1996, p. 7). People who know that it could realise the typical mysterious place is cut off from the world. Stoppard puts comic effects in a mystery play and parodies the whodunit genre by exaggeratedly exposing its cliches. Some expressions used in the play such as 'the weather is foggy', and 'the place is the mysterious and strangely inaccessible house', show that this play is a mysterious detective story (Stoppard, 1996, p. 11). Mrs Drudge says, "Should I close the windows, my lady? The fog is beginning to roll off the sea like a deadly /"(Stoppard, 1996, p. 19). With these explanations, the audience can be confident that the location is ideal for a mystery. On the other hand, radio announcements exaggerate and mock mysteries while informing listeners of the most recent murder news. For viewers, it is odd that whenever the characters turn on the radio, they hear a police announcement warning people against the killer. The police officer's description of the killer is so absurd that it could apply to anyone (Stoppard, 1996, p. 9).

Another incident in which Stoppard makes use of parody is the character Inspector Hound. Ironically, although he cannot solve anything, he gives the impression that he is doing an earnest job. Investigators reveal a common inability to bring order and understanding to situations through systematic inquiry (Koçak, 2019, p. 97). Even if he is an inspector, he wants to call the police (Stoppard, 1996, p. 30). Stoppard continues his mockery using a detective whose physical appearance does not fit the real one. Stoppard's detectives, physically, do not seem like real detectives. When they are seen for the first time, it is difficult to believe that they are real detectives. In *The Real Inspector Hound*, when Hound is seen for the first time, although he is not the real inspector, he wears inflatable – and inflated – pontoons with flat bottoms about two feet across swamp boots and carries a foghorn. (Koçak, 2019, p. 96). Parody occurs through irony.

Stoppard uses the title of the real inspector for Hound, while he is not. Hound turns into Magnus, Puckeridge, and Albert (Stoppard, 1996, p. 44).

Consequently, Stoppard makes a genre parody of Christie's *Mousetrap*. He uses unexpected answers like Hound's confession of real identities and mystery events; for instance, a corpse is put on the stage unnoticed by the other players. He also employs ironic events which creates humour. In addition to appealing to historical texts, he is a unique playwright who criticises events and individuals. To illustrate, theatre critics are criticized for making characters in the play and committing murder. In this sense, Stoppard's parody, as in Hutcheon's definition of postmodern parody, has not only been imitated but reinterpreted with a critical point of view. As in Rose's definition of a postmodern parody, Stoppard's play is a comic re-functioning of Christie's play.

On the other hand, Şensoy's *Fişne Pahçesu* is also a parody of Chekhov's *Cherry Orchard* (1904). The writer criticises plenty of essential issues such as the corruption of people and loss of values, class distinction, and social and economic conditions of the country in *Cherry Orchard*. Moreover, other issues are discussed, such as the ignorance of society, unawareness of natural beauties, being stuck in the past, not keeping up the date, alcohol addiction, wasting time with useless activities and nonsense talks. Characters in a severe manner create a critical tone, mainly through the university student Trofimov whom Chekhov also criticises because of his unemployment. A Russian aristocratic family returns from Paris to their hometown in the drama.(Chekhov, 2015, p. 41).

Şensoy states that *Cherry Orchard* is considered one of the essential works of world literature, and it is one of the greatest plays by Chekhov. The writer claims that the family narrated in the text is a criticism of the fall of Tsarist Russia. Şensoy says that Chekhov's sense of humour suits the Black Sea Region. Chekhov and Şensoy are people of the same region who live across the same sea. The play narrates a typical family who lives in the Black Sea Region. Şensoy's *Fişne Pahçesu*, having the same characters and the same plot as *Cherry Orchard*, can be identified as a parody. Şensoy also criticises such issues as getting into debt, not keeping up the date, alcohol addiction, and wasting time on useless activities. For example, the low level of education in the region, irresponsible parents and alcohol addiction are criticised in Ranevs and Gayef's speech (Şensoy, 1999, p. 28).

However, Şensoy reinterprets the characters, making changes and adding something new to his play. The essential element added to the play would be the use of Turkish spoken with a Black Sea Region accent. All characters, even Russian girls, use the accent. It makes the play more hilarious. The pilot who brings them to the family house garden by helicopter starts using the accent:

LOPAHİN: Dunyaşa, is the power still out?

DÜNYAŞA: *It has no future. There was a power outage last night and continued for eight hours. (Şensoy, 1999, p. 4)*⁶

Adapting *Cherry Orchard* to the contemporary Black Sea Region, Şensoy parodies Chekhov's characters, evaluating his characters with a playful attitude. He parodies the name of the play using *Fişne Pahçesu* and adapting the original text handling Türkiye's problems. As a result, Şensoy's play is a comic re-functioning of Chekhov's *Cherry Orchard*, like Stoppard's. As in the definition of postmodern parody, the parodied text is reinterpreted by adding a critical point of view.

3. CULTURAL REFERENCE

Culture and language are two inseparable elements. In both plays, cultural expressions are frequently used. In *The Real Inspector Hound*, Stoppard applies elements from British culture. For example, Stoppard uses a cultural place from England named Theatre Royal. Royally licensed by King George III, Theater Royal Newcastle opened in 1788 on Drury Lane of Mosley Street and soon established itself as one of the leading theatres in England (Our Story | Newcastle Theatre Royal, 2022). Moon states "I urge you to make haste to the Theatre Royal, for this is the stuff of life itself" (Stoppard, 1996, p. 11). Furthermore, Stoppard likens Muldoon Manor to Queen Anne House, one of the former queens of England (p. 13). Also, Stoppard chooses Essex as the setting. It is a county in the East of England and historically one of the kingdoms of Anglo-Saxon England (Essex, 2022). In the play, the radio announces, "here is another police message. Essex country police are still searching in vain for the madman who is at large in the deadly marshes of the coastal region" (Stoppard, 1996, p. 14).

Just as Stoppard includes elements of English culture in *The Real Inspector Hound*, Şensoy also employs elements of Turkish culture in *Fişne Pahçesu*. To begin with, the character names in *Cherry Orchard* are used without being changed in *Fişne Pahçesu*. However, Şensoy uses these names as they are precisely pronounced in Turkish. For example, words that should be written as Ranevsky, Lopakhin, Gayev, Trofimov, Pischik, Yasha, Dunyasha and Yepikhodov are written as Ranevskaya, Lopahin, Gayef, Trofimof, Pişçik, Yaşa and Dünyaşa. The Black Sea region accent used throughout the play foregrounds the play's local cultural emphasis in Turkish. At the same time, proverbs reflecting Turkish culture are also used in *Fişne Pahçesu*. Dünyaşa says, "even if you saddle up in gold, a donkey is still a donkey!" (Şensoy, 1999, p. 5).⁷

Besides, the symbolic decor used to alienate the audience from the play in the spectacular plays of the Turkish Theatre is seen here and in all of Şensoy's plays. At the play's beginning, the author shares with the reader that an unreal cherry tree is decorated with lamps on the stage. It is non-illusionistic and frequently used in Turkish drama. Another example is Lopahin's playing of the kemençe, a musical instrument of Turkish culture, on stage. (Şensoy, 1999, p. 46) Characters are rearranged by Şensoy. Their behaviour is also different from the characters in Chekhov's *Cherry Orchard*. This is merely a cultural Turkification of Chekhov's play by Şensoy.

⁶ LOPAHİN:-Tunyaşa, hala celmedi mu ha o ceryan?

DUNYAŞA.-Celeceği te yok. Tün cece pir çesuldu, seçiz saat celmedu

⁷ "altun semer fursan ta eşek yine eşektür ta!"

4. WORDPLAY

Language is an essential element of drama; thus, wordplay allows language to be expressed effectively and memorably. This medium can be obtained by changing the syllable into a similar or identical sound, or the entire word may be confused with another similar or identical sounding word. Sometimes it can change the word semantically. At the same time, playing with the words using proverbs, idioms, puns, rhymes, and foreign expressions is possible. Wordplay is one of the essential elements of humour, is often seen in *The Real Inspector Hound* and *Fişne Pahçesu*.

The names of Stoppard's characters are examples of his puns. Depending on the original text, he changes the events, and words, and adds something new. Moon and Birdboot are not in the text written by Agatha Christie. To illustrate, the character 'Birdboot' refers to Stoppard's early pseudonym 'Boot'. Stoppard's works include critical articles, and Stoppard wrote weekly columns using pseudonyms. The aliases that he chose for himself were interesting. One was Tomik Straüssler- his childhood nickname- and another was William Boot. Boot was a character in Evelyn Waugh's novel, *Scoop* (1938). In *Tom Stoppard in Conversations*, Stoppard explains his pseudonym's story as it follows: "I've always been attracted to the incompetence of William Boot...He was a journalist who brought a kind of innocent incompetence and contempt to what he was doing" (Hudson, Itzin, & Trussler 1994, p. 71). According to Hunter, Moon is wide-open to everything from the starving in Asia to the wiping-out of the white rhino. Stoppard says, "Moon is a person to whom things happen and I'm a Moon myself" (Hunter, 2000, p. 18). In other words, according to Stoppard, Moon is someone who does not devote himself to someone or anything. He cannot even side with the balance of morality because he does not know whether morality is an instinct or just an imposition.

Another wordplay is that Stoppard uses Mrs Drudge as a name. This woman is the maid of Muldoon Manor. Her function in the play is to connect the house and the police station. She turns on the radio announcements to connect the outside world and the home. Thus, Stoppard reverses the word 'nudge' into Drudge. In the play, Stoppard uses these words one after the other in the same scene. While Moon and Birdboot talk, Mrs Drudge enters the scene. Moon says, "What girl?" and Birdboot replies, "you won't know her, I'll give you a nudge" (Stoppard, 1996, p. 8).

The character's name, Felicity, which means happiness and bliss, is another wordplay used by Stoppard (Felicity, 2022). This character, deceived throughout the play, cannot find happiness and this creates irony, contrary to his name. The name of the character, Inspector Hound means being hunted. Unable to solve the events, Inspector Hound falls into the hunted situation within the play order. At the same time, this word means a dog used for hunting (Hound, 2022). Stoppard makes the irony of the inspector who cannot find the real culprit. Cynthia represents Artemis, the goddess of hunting, in ancient Greece (Cynthia, 2022). Simon is described as the target of Cynthia, who loses her husband in the play. Stoppard makes the most obvious pun with the title *The Real Inspector Hound*. It is unknown who the real Inspector Hound is since three different characters in the play claim to be Inspector Hound. Ultimately, Magnus's

declaration that he is the real inspector does not remove this chaos because Magnus is Puckeridge, Inspector Hound, and Albert.

Stoppard includes idioms and proverbs in his play. They can be seen in the conversation between Magnus and Simon. Magnus says “there’s an old Canadian proverb handed down from the Blackfoot Indians, which says: he who laughs last laughs longest.” (Stoppard, 1996, p. 21). The proverb ‘he who laughs last, laughs longest’ emphasises that the person who has control of a situation, in the end, is most successful, even if other people initially seem to have an advantage (he who laughs last, laughs longest, 2022). One of Stoppard’s idioms ‘a skeleton in the cupboard’ (Stoppard, 1996, p. 15) is coming home to roost, which means to have an embarrassing or unpleasant secret about something that happened in the past (have a skeleton in the cupboard, 2022). Stoppard’s wordplay can be seen in the character Magnus’s line, “well, I think I’ll go and oil my gun” (Stoppard, 1996, p. 22). The idiom is slang for using the bathroom, but it can have significance in a murder mystery. Another expression is Birdboot’s “get a grip on yourself, Moon”, which is mentioned in his conversation with Moon and means to make an effort to control your emotions and behave more calmly (get a grip on yourself, 2022)(Stoppard, 1996, p. 36). In the conversation between Moon and Birdboot, Birdboot tries to defend himself by claiming that he did not cheat on his wife, using the phrases ‘hole-in-corner’ and ‘water off a duck’s back’ (Stoppard, 1996, p. 9). The first one means ‘shady and secretive, typically hiding illicit activity—the other means criticisms of or warnings to a particular person that does not affect that person (like water off a duck’s back, 2022).

It is seen that Stoppard uses words of French origin frequently throughout the play. These words may both relate to something specific and result in a variety of different sound games. One of the examples of them is *coup d’etat*, which means the sudden, violent overthrow of an existing government by a small group. Moon says, “Sometimes I dream of revolution, a bloody *coup d’etat* by the second rank” (Stoppard, 1996, p. 7). It refers to the earliest modern coups in which Napoleon overthrew the Directory on November 9, 1799, and in which Louis Napoleon dissolved the assembly of France’s Second Republic in 1851 (coup d’etat, 2023). Stoppard also makes puns using similar words with similar meanings. The first is *eclat* meaning a solid and stylish effect (éclat, 2023) and *élan* (Stoppard, 1996, p. 40) meaning a combination of style and energetic confidence, especially in performances or manners (élan, 2023). Furthermore, Stoppard is very good at creating a kind of wordplay using assonance. The conversation between Birdboot and Moon can be given as an example. Moon’s statement that he saw Birdboot last night with the artist in the play and Birdboot’s defensive speech, we know this wordplay. Birdboot says, “Tittle-tattle. Tittle, my dear fellow, tattle” (Stoppard, 1996, p. 9). This informal phrase means to talk about other people’s lives that are usually unkind, disapproving, or untrue (Tittle-tattle, 2023).

Likewise, Şensoy expresses the best pun by rearranging the play’s title with Turkish spoken with a Black Sea Region accent. The original name, *Cherry Orchard*, has been changed. The expression *Fişne Pahçesu*, which is not used in Turkish general spelling, creates that comic effect in wordplay. He uses wordplay through the characters. The audience tries to understand the character’s speech, whose lines are changed from the beginning to the end of the play. In

addition, Şensoy uses assonances. One of them is ‘Semyon Kimyon’ whose name has a funny harmony. He is a drunk beggar and loses his way. The beggar reads a ludicrous poem to screw out of money (Şensoy, 1999, p. 32). Additionally, another example is ‘Fasili Fasülyevic’. He is an everyman who puts his nose into every business with nothing to do with themselves:

VARYA: [...] (showing Fasili) Who called this man? Who are you? FASİLİ: Fasili Fasülyevic! I have a shop in the bazaar, let me give you my card (gives the card). (Şensoy, 1999, p. 41)⁸

Şensoy, just like Stoppard, includes foreign-origin words in his play. One of the examples is using English-Origin like in Anya’s speech, “Mami luk, our hom!” (Şensoy, 1999, p. 6). Likewise, three characters, Olga, Irina and Maşa, who are not present in Chekhov’s Cherry Orchard, sing and dance in Köprübaşı Casino. They speak Russian. Şensoy writes their speeches as pronounced in Turkish, creating a comic effect.

OLGA.- Maşa, pajalusta pamagi nam! (Can you please get up and help us, Maşa?)

MAŞA.- Knigu çitayu. (I’m reading a book.) (Şensoy, 1999, p. 35)⁹

It is seen that Stoppard and Şensoy often utilise wordplay in their plays. The use of metaphors, proverbs, idioms, foreign-origin words, songs, poems, riddles, rhymes, rhythms, and assonance makes the plays more entertaining by offering the audience puzzles waiting to be solved.

5. ABSURDITY

An absurdity is a condition of being unreasonable, meaningless, unsound, or ridiculous. Absurd is an adjective used to describe an absurdity. It derives from the Latin absurdum meaning out of tune. Thus, absurdity is contrasted with being realistic or reasonable. The events that occur in the world where one feels like a stranger and has no hope in which humanity lives are defined as an absurdity. Thereby, some absurdities are seen in Stoppard’s *The Real Inspector Hound* and Şensoy’s *Fişne Pahçesu*.

In *The Real Inspector Hound*, the characters are puppets of the playwright. By changing roles, the characters have lots of attitudes. They can be a critic or a murderer in the same play. Thus, it is not sure whether nature is horrific or tragic. Stoppard creates characters with various attitudes and feelings. The critics add a well-constructed comedy with conflicting points of view, full of jokes and all manner of wordplay, mixing seriousness with nothingness. The play starts with two critics’ comments on the play. There is a disconnection during the conversation, which is a lack of communication. They do not understand and do not listen to each other. Hence, this situation is an example of absurdity (Stoppard, 1996, p. 6).

Philosophical and unanswered questions appear many times in the play. While it is not yet known who Higgs is and where he comes from, his presence indicates the absence of the Moon, and its absence indicates the existence of Moon. As a result, a paradox arises. Moon states, “my presence defines his absence, his absence confirms my presence, his presence precludes mine...”

⁸ VARYA.- (Fasili’yi gösterip) Pu tipi çim çağurdu? Çimsin sen?

FASİLİ.- Fasili Fasülyevic! Çarşı içinde tükanım far, gartumu fereyum. (kartını verir)

⁹ OLGA.- Maşa, pajalusta pamagi nam! (Lütfen kalkıp bize yardım eder misin Maşa?)

MAŞA.- Knigu çitayu. (Kitap okuyorum.)

(Stoppard, 1996, p. 6). Further, the lack of communication, breaks, and pauses can be seen. Conversations do not continue. This absurdity occurs in the talks between Birdboot and Moon.

BIRDBOOT: Oh, the world will laugh at me, I know. . . .

MOON: It is not that they are much in the way of shoes to step into. . . . (Stoppard, 1996, p. 22)

Even if additionally, absurd plays may have severe actions. In this play, one character kills another, and a corpse is lying on the floor. Repeated motifs are seen in the play, such as the phone ringing and the characters saying the same thing. Characters do not have any characteristic features or ideas. The play is majorly made up of clichés of detective stories, such as mystery scenes, detective clothes, and atmosphere. Additionally, Absurd Theatre can have lyrical and scenic settings, so 'playing golf' can be given as an example. Plenty of wordplays in the play are the parts of an absurd play. Moreover, the inspector calls the police officer. It is a situation created by Stoppard that does not correspond to reality. The roles of the characters are changed and, therefore the play within the play technique can be detected. These events reveal all the manners of absurdity.

Similar unclear sentences, open-ended queries, subtle hints, and pointless conversations may be found in *Fişne Pahçesu*. The drama is notable for its themes of uncertainty, character miscommunication, tragicomic life, and waiting for nothing. Each character does nothing but wait for someone or something. For instance, the pilot stays for the money, Varya stays to get married, and the entire family is aware of the significant debt and is patiently waiting for it to be paid. In the absurd theatre, "the audience is compared with the madness of the human condition, ensuring that they see their situation in all darkness and despair" (Esslin, 2001, p. 414). This change in absurd theatre understanding is only a result of the desire to present problems to the theatre and not to find a solution to them. It also indicates that art now aims to change the individual directly and teaches him to question the world and life. This definition matches Şensoy's play in presenting problems without finding solutions. On the other hand, the audience is confronted with characters whose motives and actions remain largely incomprehensible. Thus, it is almost impossible to identify with the characters. "The more mysterious their action and their nature, the less human the characters become, the more difficult it is to be carried away into seeing the world from their point of view" (Esslin, 1961, p. 300-301).

Absurd plays have mysteries, obscurities, and confusion. By extension, *Fişne Pahçesu's* origin is unknown, and nobody knows the end of the family's story. Life's sad and comic moments are reflected in Şensoy's plays. He presents the realities of human life by disturbing people while entertaining them occasionally. Moreover, irony leads to absurdity. Accordingly, the characters of *Fişne Pahçesu* behave ironically; for instance, Madam Ranevskaya is supposed to pay the family debts, but she keeps on spending money. Trofimov, who adopted being a student as an occupation, gives a memorable speech about the necessity and benefits of work. However, he has been unemployed for a long time and is now a full-time student who considers himself to be working. The play stops when Ranevskaya takes photos, and then it continues. All characters pose while she is taking photos. She always wants to take a shot despite the complicated and sorrowful situation. The spectator almost feels pity for the position, like the loss of the cherry orchard; suddenly, they smile and realise that this is a play. At the end of the play, the characters

forget Firs, who has served the family for years. No one remembers this faithful servant of the family.

CONCLUSION

Postmodernism is a literary movement and body of ideas that reflect the cultural, historical, and social logic and attitudes of the 1960s and 1970s. It represents a break with the universal concepts of truth, reason, and objectivity from singular frameworks and grand narratives. Postmodern theatre opposes traditional art and political opinion, rejecting traditional drama habits, characters, and content. Postmodern playwrights ask the audience to go beyond the play rather than solely criticizing it. Therefore, postmodern theatre emphasizes that its audience should watch the play's critical aspects. The postmodern play turns to the audience's comprehension stage with recurring intervals. Playwrights also state that performing art, which has the essential tendency among other genres, has valuable content such as making the audience rethink traditional boundaries such as performance and reality, art and life, and fact and fiction. Additionally, metadrama is a dramatic genre beyond drama which dissolves the boundaries between play and life as a self-sufficient work of art. It can be defined as a drama about the drama. The subject of a play is the drama itself. Address to the audience in introductions, epilogues, and inductions are the metadramatic elements as they refer to the play itself and acknowledge the dramatic situation. Metadrama provides the most direct way to illuminate the place of drama in the design of our lives.

This study shows that Tom Stoppard and Ferhan Şensoy, as the representatives of metadramatic theatre, adopt postmodern philosophy and techniques in *The Real Inspector Hound* and *Fişne Pahçesu*. When the two plays are compared, it is seen that both playwrights use metadramatic devices such as parody, cultural reference, wordplay, and absurdity. These postmodern elements expose art's fictional and illusionary nature and shatter the audience's belief and trust in art. Therefore, traditional art forms and techniques are challenged. The meta-narratives are thus deconstructed, and the idea of reflecting reality becomes unconvincing. By realising that it is possible to put forward plural meanings and different perspectives, viewers may have the opportunity to handle their life situations with the same questioning attitude. Stoppard's and Şensoy's plays allow the audience to internalise the postmodernist view of life which challenges grand narratives.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

BIBLIOGRAPHY

- Abel, L. (1966). *Metatheatre: A new view of dramatic form*. Hill and Wang.
- Bertens, H. (1994). *The idea of the postmodern: A history*. Routledge
- Boireau, N. (1997). Tom Stoppard's metadrama: The haunting repetition. In N. Boireau (Ed.), *Drama on drama: Dimensions of theatricality on the contemporary British stage* (pp. 136-151). Palgrave Macmillan.
- Britannica (n.d.) Coup d'etat. In *Britannica*. Retrieved August 8, 2023, from <https://www.britannica.com/topic/coup-detat>
- Britannica (n.d.) Essex. In *Britannica*. Retrieved August 8, 2023, from <https://www.britannica.com/place/Essex-Anglo-Saxon-kingdom-England>
- Cambridge Dictionary (n.d.). (Like) water off a duck's back. In *Cambridge Dictionary*. Retrieved March 16, 2023 from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/like-water-off-a-duck-s-back>
- Cambridge Dictionary (n.d.). Éclat. In *Cambridge Dictionary*. Retrieved August 8, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/eclat>
- Cambridge Dictionary (n.d.). Élan. In *Cambridge Dictionary*. Retrieved August 8, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/elan?q=%C3%A9lan>
- Cambridge Dictionary (n.d.). Felicity. In *Cambridge Dictionary*. Retrieved August 8, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/felicity>
- Cambridge Dictionary (n.d.). Get a grip (on yourself). In *Cambridge Dictionary*. Retrieved August 8, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/get-a-grip-on-yourself>
- Cambridge Dictionary (n.d.). Have a skeleton in the cupboard. In *Cambridge Dictionary*. Retrieved August 8, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/learner-english/have-a-skeleton-in-the-cupboard>
- Cambridge Dictionary (n.d.). He who laughs last laughs longest/best. In *Cambridge Dictionary*. Retrieved August 8, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/he-who-laughs-last-laughs-longest-best>
- Cambridge Dictionary (n.d.). Hound. (2022, March 7). In *Cambridge Dictionary*. Retrieved August 8, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/hound>
- Cambridge Dictionary (n.d.). Tittle-tattle. In *Cambridge Dictionary*. Retrieved August 8, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/tittle-tattle>
- Collins English Dictionary (n.d.). Cynthia. In *Collins English Dictionary*. Retrieved August 8, 2023, from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/cynthia>
- Chekhov, A. (2015). *The Cherry Orchard* (R. Nelson, R. Pevear, & L. Volokhonsky, Trans.). Theatre Communications Group.
- Christie, A. (1952). *The Mousetrap*. Samuel French Ltd.
- Hudson, R., Itzin, C., & Trussler, S. (1994). Ambushes for the audience: Towards a high comedy of ideas. In P. Delaney (Ed.), *Tom Stoppard in conversation* (pp. 51-72). University of Michigan Press.
- Esslin, M. (1961). *The theatre of the absurd*. Anchor Books.
- Gussow, M. (1996). *Conversations with Stoppard*. Grove Press.
- Hornby, R. (1986). *Drama, metadrama and perception*. Bucknell University Press.
- Hunter, J. (2000). *Tom Stoppard*. Faber & Faber.
- Hutcheon, L. (1978). Parody without ridicule: Observations on modern literary parody. *Canadian Review of Comparative Literature/ Revue Canadienne de Littérature Comparée*, 5 (2), 201-211.

- Hutcheon, L. (1989). Historiographic metafiction: Parody and intertextuality of history. In P. O'Donnell, & R. C. Davis (Eds.), *Intertextuality and contemporary American fiction* (pp. 3-32). John Hopkins University Press.
- Jenkins, A. (2008). *The theatre of Tom Stoppard*. Cambridge University Press.
- Keshavarz, M. (2012). Beckett's metatheatrical philosophy: A postmodern tendency regarding *Waiting for Godot* and *Endgame*. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 3, 137-144.
- Koçak, K. (2019). Parody and mystery in Tom Stoppard's *The Real Inspector Hound* and *Jumpers*. *KARE*, 6, 88-109.
- Lexico Dictionaries (n.d). Parody. In *Lexico Dictionaries*. Retrieved June 15, 2023, from <https://www.lexico.com/definition/Parody>
- Our story* (n.d). *Newcastle Theatre Royal*. Retrieved March 15, 2023, from <https://www.theatroyal.co.uk/about-us/our-story/>
- Pavis, P. (1991). *Theatre at the crossroads of culture* (L. Kruger, Trans.). Routledge.
- Rose, M. A. (1993). *Parody: Ancient, modern and post-modern*. Cambridge University Press.
- Şensoy, F. (1999). *Fişne Pahçesu*. Ortaoyuncular
- Stoppard, T. (1996). *The Real Inspector Hound*. In *Plays 1* (pp. x-x). Faber & Faber.
- Yedekçi, E. (2010). *Endless pursuit reality through metadramatic devices in Tom Stoppard's plays Rosencrantz and Guildenstern Are Dead, The Real Inspector Hound and Travesties* [Unpublished master's thesis]. Middle East Technical University.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

THE TRACES OF WOMB ENVY IN THE PATRIARCHAL PANTHEON IN
GREEK MYTHOLOGY¹

Banu Akçeşme

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,

banu_akcesme@hotmail.com

0000-0002-7102-5833

Atıf / Citation: Akçeşme, B. (2023). The traces of womb envy in the patriarchal pantheon in Greek mythology. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12 (2),275-290.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1359022>

Abstract

Myths provide insight both into the cultural aspects of human societies and the psychological motivations behind human actions, drives, urges, dreams and fantasies. Myths illustrate how the ancient people make sense of their existence, creation, the working of the Earth, natural events and catastrophes. They also provide symbolic representations and projections of desired attainments, relations, bodies and institutions in human culture. In this sense, wishfulfillment can be considered one of the fundamental functions of myths. Important psychoanalysts such as Sigmund Freud and Carl Jung also extensively make use of myths to shed light on various aspects of cultural practices, human psyche and behavior. This paper intends to explore the traces of womb envy in Greek mythology since it is one of the fundamental feelings and desires that can be observed in the male psyche. The child-bearing capacity of women, along with the pre-oedipal mother-child relation, has always created anxiety and fear in male deities, which in fact reflect the real life experience. Gods' desire to possess the ruling power can be seen as an attempt to overcome this fear and make up for their lack of reproductive capacity. This paper will examine the selected myths in a psychoanalytic framework with specific references to Melanie Klein's and Karen Horney's concepts of womb envy in the light of the following defense mechanisms: 1) compensation and sublimation, 2) over-idealization and valorization of manhood, 3) devaluation of the self, 4) devaluation of female body and capacity, 5) appropriation of reproduction and procreation.

Keywords: Psychoanalysis, Womb Envy, Greek Mythology, Defense Mechanisms, Sublimation and compensation

¹ An earlier version of this essay was orally delivered at the I. International Symposium on Mythology on 2-5 May 2019 at Adıyaman University in Adıyaman, Türkiye.

YUNAN MİTOLOJİSİNDE ATAERKİL PANTEON'DA RAHİM KISKANÇLIĞININ İZLERİ

Öz

Mitler, hem insan toplumlarının kültürel yönlerine hem de insan eylem, dürtü, rüya ve fantezilerinin ardındaki psikolojik motivasyonlara ilişkin içgörü sağlar. Mitler, eski insanların varlıklarını, yaratılışlarını, dünyanın işleyişini, doğal olayları ve felaketleri nasıl anlamlandırdıklarını gösterir. Ayrıca mitler insan kültüründe ulaşılması arzu edilen kazanım, ilişki, beden ve kurumların sembolik temsillerini ve projeksiyonlarını sağlarlar. Bu açıdan bakıldığında özellikle de bilinç dışı dilek ve arzuların gerçekleştirilmesi, mitlerin temel işlevlerinden biri olarak kabul edilebilir. Sigmund Freud ve Carl Jung gibi önemli psikanalistler de kültürel uygulamalarla beraber insan ruhunun ve davranışlarının çeşitli yönlerine ışık tutmak için yaygın olarak mitlerden yararlanırlar. Bu makale, erkeklerde gözlenebilen temel duygulardan biri olan rahim kıskançlığının Yunan mitolojisindeki izlerini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Ödipal öncesi anne-çocuk ilişkisi ile birlikte kadının çocuk doğurma kapasitesi, erkek tanrılarda her zaman kaygı ve korku yaratmıştır. Tanrıların yönetme ve kontrol etme gücüne sahip olma arzusu ve hırsı, bu korkularının üstesinden gelme ve üreme kapasitelerindeki bu eksikliği telafi etme girişimi olarak görülebilir. Bu makale, konu ile ilgili olarak seçilen mitlerin, Melanie Klein ve Karen Horney'in rahim kıskançlığı kavramları çerçevesinde psikanalitik analizinin: 1) telafi ve yüceltme, 2) erkekliğin aşırı idealleştirilmesi ve değer verilmesi 3) benliğin değersizleştirilmesi 4) kadın bedeninin ve kapasitesinin değersizleştirilmesi, 5) üreme işlevinin kendine mal edilmesi olmak üzere kullanılan savunma mekanizmaları ışığında yapılmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikanaliz, Rahim Kıskançlığı, Yunan Mitolojisi, Savunma Mekanizmaları, Yüceltme ve ödünleme

INTRODUCTION

Myths provide insight both into the cultural aspects of human societies and the psychological motivations behind human actions, drives, urges, dreams, and fantasies. Myths illustrate how the ancient people make sense of their existence, creation, the workings of the Earth, natural events, and catastrophes. Many archetypes that constitute the collective unconscious have been derived from myths. They also provide symbolic representations and projections of the desired attainments, relations, bodies, and institutions. In this sense, wishfulfillment can be considered one of the fundamental functions of myths. Important psychoanalysts such as Sigmund Freud and Carl Jung also extensively make use of myths to shed light on various aspects of cultural practices, the human psyche, and behavior. This paper intends to explore the traces of womb envy in Greek mythology since it is one of the fundamental desires that can be observed in the male psyche.

Womb envy is a term coined by Karen Horney in an attempt to challenge penis envy which Freud offered to provide justification for his claim that the little girl's psychic life is deeply influenced by the wish to possess a penis herself. Freud (1925) defines women as males who lack a penis and "refuse to accept the fact of being castrated" with the "hope of someday obtaining a penis in spite of everything" (p. 253). The girl's desire to have a baby, specifically a male baby, is indeed considered a substitute for the long-wished penis. According to Horney, the flight from womanhood is also motivated by penis envy.

However, Freud's theories concerning the psychosexual development of boys and girls have come under attack due to their sexist implications. Freud is alleged for being androcentric and thus valorizing the penis as the sign of power, prestige, and privileges. To Horney (1973),

Freud's insight into feminine psychology is incomplete and unsatisfactory (p.55). She maintains that "Psychoanalysis is the creation of a male genius, and almost all those who have developed his ideas have been men. It is only right and reasonable that they should evolve more easily a masculine psychology" (p.54). Horney (1973) does not see penis envy as a myth or an illusion nor does she deny this phenomenon as unnatural. On the contrary, she points out to the mutual envy and attraction the sexes feel for each other. She asserts that because of human nature, it is impossible to feel "appreciation without resentment toward capabilities that one does not possess" (pp.19-20). Similarly, Boehm (1930) states that "it excites our envy when others have something more than we have ourselves. We may say, further, that when they have something different, something which we can never have, we experience a sense of inferiority" (p. 457). From this perspective, womb envy is as natural as penis envy.

Although penis envy has gained a lot of support in male-dominated literary and psychoanalytic theories, womb envy has not yet received enough attention in psychoanalysis. Karen Horney (1973) introduced the concept of womb envy when she observed the frequency and intensity of male envy of "pregnancy, childbirth, and motherhood, as well as of breasts and of the act of suckling" (pp.60-61) in her clinical practices which led her to propose the following three considerations:

(i) In boys of the same age, we meet with parallel expressions in the form of wishes to possess breasts or to have a child. (ii) In neither sex have these manifestations any influence on the child's behavior as a whole. (iii) Another possible category suggests itself if we accept the assumption that there is in every human being a bisexual disposition. (p.20)

Although Freud suggests that the instinctual life of a girl is marked by her desire to have a penis, Horney (1973) maintains that boys of the same age are likewise motivated by the desire to have a breast or a child (p.151). Several psychoanalysts and critics such as Nelson (1967), Zilboorg (1944), and van Leeuwen (1966) maintain that the male envy of women is much older, and thus more primary and foundational than the female envy of men. Eschbach (2008) asserts that womb envy can be regarded "as the most primordial of all envies" (p.49). Faergeman (1955) states that it is an established fact that men envy women for their "breasts, vagina and womb" (p. 16). Male pregnancy fantasies can be accepted as the consequence of this envy since "At the most, it is only in the act of birth that she perhaps has potentialities of pleasure denied to the man" (Horney, 1973, p.59). Female biology is one thing that grants women a sense of superiority and prerogative. "From the biological point of view woman has in motherhood, or in the capacity for motherhood, a quite indisputable and by no means negligible physiological superiority. This is most clearly reflected in the unconscious of the male psyche in the boy's intense envy of motherhood" (Horney, 1973, p.60).

In Greek mythology, Gods' act of swallowing up their offspring can be construed as the gratification of the pregnancy fantasy and female reproductive potential. Mother goddesses are earth goddesses and they are fertile like nature. Although this elemental life-creating power of women fill men with awe and admiration, this is exactly where problems emerge (Horney, 1973, p.115). Cronus, the father of the Olympian Gods, has been subject to womb envy. His act of swallowing up his offspring as soon as they are born can be taken as a clear manifestation of his pregnancy fantasy. He throws up the children he keeps in his stomach upon drinking the portion

Zeus serves him to save his siblings. This act of vomiting the children uncannily contains the satisfaction obtained from the realization of the fantasy of childbearing. The pregnancy fantasy can also be observed in Zeus's act of swallowing up the pregnant Metis. The baby automatically becomes a part of his belly and continues to grow up inside his body. Athena's birth causes Zeus to suffer from unbearable pain which is very much like the pain of labour a pregnant woman goes through during the delivery of the baby. Similarly, Zeus' placing his son, Dionysus, in his own body is another example of womb envy and desire for pregnancy. Zeus saved the as-yet-unborn baby from the ashes when the six-month pregnant mum Semele has been burnt down by his lightning. The baby is taken away from Semele's womb and placed in Zeus' thigh where the baby has stayed for three more months, which, like Athena's birth, is the symbolic representation of the physical delivery of a baby by a man.

Because of culturally promoted patriarchal teachings and impositions, the acknowledgment of womb envy is out of the question for men since it brings shame, humiliation, and disgrace to their overvalued manhood. Hence, men make use of various defense mechanisms as coping strategies to protect their self-respect in the face of womb envy. Defense mechanisms are intentional mental maneuvers to decrease the negative impact of "internal" or "external sources of stress", and "unacceptable impulses" (Cramer, 2006, p.7) by "chang[ing] the way in which we perceive 'reality' and think about ourselves" (Cramer, 2006, p.4). Defense mechanisms serve two functions: "to protect the individual from experiencing excessive anxiety, and to protect the integration of the self" (Cramer, p.7). Klein (1957) described six defenses men employ to handle their feeling of envy which she had discovered through her clinical work: 1) idealisation, 2) devaluation of the object, 3) devaluation of the self, 4) appropriation, 5) stirring up envy in others, 6) stifling feelings of love and corresponding intensifying of hatred (pp. 62-67). Deriving from Klein's model and Freud's defense mechanisms, this paper examines basically five different responses and behavioral patterns the womb envy generates in men: 1) compensation and sublimation, 2) over-idealization and valorization of manhood 3) devaluation of the self 4) devaluation of female body and capacity, 5) appropriation of reproduction and procreation.

1. COMPENSATION AND SUBLIMATION

Horney puts forward that women's potential for generating, maintaining, and supporting life in the process of pregnancy and motherhood brings about fear and jealousy, which lead men to develop a neurotic need that can be observed in their obsessive search for success, achievement, and power. According to Freud (1925), neurosis develops as a result of anxiety and fear and can be caused by traumas and the return of the repressed. Horney defines neurosis as the "psychic disturbance brought by fears and defenses against these fears, and by attempts to find compromise solutions for conflicting tendencies" (Horney, 1999, p.28). Likewise, Horney (2013) suggests that neuroses emerge as a result of social and cultural factors as well as "disturbances in human relationships" (p.12) or when one pays too much attention to their weaknesses and worries and becomes obsessed by something (Kora, 1995, p.vii). Neurotic behaviours include reactions such as aggressiveness, negativity, cynicism, low self-value, megalomania or narcissism and urge men to find ways to handle their fear by turning their attention to and

investing their energy in activities and areas to assert their superiority through compensation and sublimation.

For Horney, the development of neuroticism and the emergence of cultural attitudes and expectations are intrinsically interrelated. Neurotic dispositions in men lead to not only the valorization of male achievement and masculinity but also the devaluation of femininity in a given culture. Uranus can be given as an example to illustrate such a neurotic personality. He is the first ruler of the universe, the first king of the Titans, and the first son and the husband of Gaia. Uranus pushed back and imprisoned all of his offspring (12 Titans) into the nurturing womb of Gaia immediately after they were born because of his unmanageable fear of losing his authority to his children. The female act of giving birth is profoundly threatening for the father/husband since he perceives the newly-born baby as a menacing rival who might challenge his power and uproot him from his status through his cooperation with the mother. This fear is not baseless indeed, and is eventually fulfilled when Cronus castrates his own father, which is organized and encouraged by Gaia who has been empowered by her womb and reproductive capacity. Zeus also suffers from the neurotic fear of the womb which can be observed in his act of swallowing Metis after Gaia's prophecy that the second child by Metis would be a son and would dispose of the father and rule the heaven. Metis, the embodiment of intelligence and wisdom and considered to be the wisest of all the deities, now becomes a part of Zeus' body, which makes Zeus the greatest and mightiest lord of the gods whose reign lasts forever.

Although Helene Deutsch claims that the masculinity complex in women is more fundamental and intense than the femininity complex in men, Horney states that Deutsch's assertion undermines the fact that masculine envy can lead to more successful sublimation than the penis envy in women (Horney, 1973, p.61). "In her capacity for motherhood she has such indubitable biological advantages that one could rather think of the reverse, an envy of motherhood in the boy's mind. I want to indicate briefly that such a phenomenon really exists and that from it a powerful stimulus arises that drives the male to his productivity in the cultural area" (Horney, 1973, p.77). Because of the small part men play in creating a new life, they are motivated by a strong desire to create something that really matters, which can satisfy their sense of pride: "State, religion, art, and science are essentially his creations, and our entire culture bears the masculine imprint" (Horney, 1973, p.115).

As a matter of fact, men overcompensate for the lack of a womb with sublimation. The Latin word *sublimis* means "lifted up, elevated, lofty, distinguished, the movement of going from lower to higher" (Colonge, 1871, p.944). The *Oxford English Dictionary* provides the definition of the verb *sublimate* as follows: "to raise to high place, dignity or honor"; "to act upon (a substance) so as to produce a refined product"; "elevation to a higher state or plane of existence; transmutation into something higher, purer, or more sublime" (1971, pp. 3122-3123). Men in patriarchal cultures feel a strong urge to pose as godly figures with the display of unquestionable superiority, absolute power, and unbending posture. That men constantly seek various forms of power and public display of authority to assert their manliness can be taken as an outcome of the act of sublimation, which is an attempt to make up for their lack of

reproductive capacity. “Their overwhelming inner compulsion to prove their manhood again and again to themselves and others” (Horney, 1973, p.145) results in narcissistic overcompensation. “In any case this is the reason why, in the most varying fields, inadequate achievements are contemptuously called ‘feminine,’ while distinguished achievements on the part of women are called ‘masculine’ as an expression of praise” (Horney, 1973, p. 56). In this sense, our civilization can be viewed as the attainment rendered possible thanks to male sublimation. Like Horney, Freud, in *Civilization and Its Discontents* (1930), sheds light on the masculine characteristic of our whole civilization and explains that humans sublimate their instincts toward the important purposes and tasks to improve culture and civilization: “Sublimation of instinct is an especially conspicuous feature of cultural development; it is what makes it possible for higher psychical activities, scientific, artistic or ideological, to play such an important part in civilized life” (p.97).

The reason why human civilization has become increasingly the achievement of men can be attributed to womb envy. Several psychoanalysts such as Van der Leeuw, Boehm, Lax, and Horney have drawn attention to the correlation between womb envy and male production and achievement in cultural, scientific, and socio-economic realms: “Is not the tremendous strength in men of the impulse to creative work in every field precisely due to their feeling of playing a relatively small part in the creation of living beings, which constantly impels them to an overcompensation in achievement?” (Horney, 1926, p.61). Men have always been willing to invest their energy and efforts into the projects of creation, which is motivated by their desire to compensate for their lack of reproductive capacity. Van der Leeuw (1958) states that “creative work normally serves as an outlet for the sublimation of male wishes for pregnancy and childbearing” (p.353). Boehm also (1930) explains that “Envy of the woman’s capacity to bear children is a considerable incentive to the capacity for production in men” (quoted in Warnes and Hill 1974, p. 26). Men, through their acts of creation and production, venture to deny their dependency on women for procreation. Rank (1941) argues that men’s ambition of self-crafting and gaining immortality stems from the need to repudiate the fact that they were born of woman: “Herein is to be found the dynamic drive for man’s religious, social and artistic creativity through which he not only proves his supernatural origin (religion) and capacity (art) but also tries to translate it into practical terms of social organization (state, government)” (p. 236). Male achievements in engineering, architecture, medicine and art, all of which require acts of planning, construction, creation, and shaping, function as substitutions for biological production. Lax (1997) puts forward that creative activities like “model building, art, etc.” as well as “the fulfillment of nurturing wishes by raising pets, gardening, and the like” provide gratification for the male wish of pregnancy, child-bearing and suckling (p.132). Men’s persistent claim and striving for the possession of language along with the importance they attach to intellectual and critical thinking is also a form of sublimation. As Fromm (1952) maintains, male production “with his mouth, his word, his thought” serves the purpose of covering up for the lack of a womb and reproductive capacity (p.199). Similarly, Horney suggests that “Language itself points to this origin of cultural productivity. In the historic times that are known to us, this productivity has undoubtedly been incomparably greater in men than in women” (Horney, 1973, p.61). Klein, on the other hand, draws attention to the parallelism between artistic creation and womb envy and argues that womb envy is experienced by “painters and writers, who feel they

give birth to their works like a woman in labor after long pregnancy” (1937/1953, p. 32). In this sense, Apollo and his son Orpheus with their exceptional talent for music, art, and poetry can be accepted as sublimating characters who divert and invest their energy into creative acts of art.

Mead (1949) highlights the tie between women’s biological reproductivity and men’s desire to attain something concrete since paternity is never as visible and definite as maternity:

The recurrent problem of civilization is to define the male role satisfactorily enough — whether it be to build gardens or raise cattle, kill game or kill enemies, build bridges or handle bank-shares — so that the male may in the course of his life reach a solid sense of irreversible achievement, of which his childhood knowledge of the satisfactions of childbearing have given him a glimpse.” (p.160)

Ortner (1974) maintains that men “lacking natural creative functions, must (or has the opportunity to) assert their creativity externally, “artificially,” through the medium of technology and symbols” (p.75). In this sense, the male attempt to create different forms of beings by making use of their technical skills in craftsmanship and plastic arts such as sculpture and metalworking can be seen as the sublimation for the lack of reproductive bodies. Daedalus and Hephaestus, a god of fire, sculpture, and metalworking and a chief artificer and a blacksmith to all the Olympian deities, are considered the greatest craftsmen and inventors in Greek Mythology. It is Hephaestus who created Pandora from the earth. He also generated robotics and automata for his workplace, which illustrates male aspiration for creative power. All the deities who generated a human being including Cronus and Zeus are male. Similarly, Pygmalion, the greatest sculptor in all of Greece, created statues of marble so skillfully that they seem real and alive. Galatea, the most beautiful statue of his has been brought to life upon his wish and sacrificial offering by Aphrodite who has been influenced by his attachment to the statue and its exceptional beauty and liveliness. Pygmalion’s artistic skill and creativity in generating flawless physical beauty also display the deep-seated envy for the reproductive capacity of women.

The cultural distinction between public and private realms and the distribution of labor between the male and female deities according to this spatial arrangement maybe also result from man’s desire to sublimate their failure to conceive and create human life through the public display of their accomplishments. The ideologically constructed image of an angel in the house can be clearly observed in Greek mythology. Gods, to single themselves out, have limited goddesses to domestic life so that they can spare and appropriate the public life for their own purposes. The function of goddesses, on the other hand, has been reduced to the management of marriage life, household duties, child-birth, and child-rearing activities in the private realm which are all invisible. Women’s existence, function, and production are underestimated and rendered insignificant through social, economic, and political invisibility, which makes man’s practices and production seem more important, functional, and meaningful in Greek myths.

2. IDEALIZATION OF THE SELF

In recent years, the idea that penis envy emerges as a consequence of man’s envy of the female has gained more support. Klein (1957) maintains that Freud’s concept of penis envy which suggests the superiority of man is an example of the defense mechanism of “*provoking (or stirring up) envy in others*” (p.65). Horney (1973) asserts that man’s dread and envy of the

woman leads men to become “genital-narcissistic” (159). Men who suffer from a distressing or anxiety-driven condition restore their masculine self-respect by reactively strengthening their phallic narcissism, which can be observed in Zeus whose excessive libido can be taken as the manifestation of the resentfulness for and renunciation of the womb envy through the overvaluation of penis. Zeus’s inexhaustible lust and excessive sexual energy function as compensation for the lack of reproductive ability. By possessing every woman he sexually desires, most of the time by deceit and force, Zeus imposes the superiority of his phallic power.

Horney (1973) is opposed to Freud’s idea that men develop a sense of hatred for women because of the absence of the penis in women; she, conversely, maintains that men are afraid of vagina and they hide their dread under the disguise of hatred for women: “What we actually see is dread of the vagina, thinly disguised under the abhorrence” (p.137). The female genitalia has been inferiorized and detested by men because of their fear of castration through the overestimation of masculinity. Castration anxiety is mostly “the ego’s response to the wish to be a woman” (Horney, 1973, p.144). In this sense, Athena and Artemis, whose experiences and expressions of womanhood have been masculinized, act as the cultural manifestation of the male’s urge to find the penis in women, which is, in fact, an attempt to deny not only their desire to be a woman but also the existence of the sinister female genitalia (Horney, 1973, p.138). The female genitalia no longer exists for him; the unexplored vagina is a denied vagina (p. 144). The fear for the female genitalia and the dread of the mother is more intense, more deep-seated, more repressed, or more covered-up than the menace of the castrating father (Horney, 1973, p.137). The image of a phallic woman therefore springs up as a result of men’s valorization of the penis which is necessary to hide both their fear and admiration for the vagina.

3. REACTION FORMATION AND NARCISSISTIC MORTIFICATION

When men are suddenly faced with the threat of self-annihilation and self-disintegration and recognize their own limitations and defects, the fear of falling short of ideals with accompanying humiliation comes up to the surface. Because of the fact that a woman can bear a child by performing “her part by merely being” in sexual intercourse, men develop a sense of admiration and resentment (Horney, 1973, p.145). Thus, by turning their fear of women into a feeling of admiration or hatred, men are involved in psychological processes to protect themselves “against anxiety and from the awareness of internal or external stressors” as indicated in the American Psychiatric Association (1994, p.751). Thus, men’s adoration or exaltation of women can be regarded as reaction formation and thus has nothing to do with respect, appreciation, romantic love, or any sentimental feeling but it is a strategy to conceal their dread: “There is no need for me to dread a being so wonderful, so beautiful, nay, so saintly” (Horney, 1973, p.136). This strategy also enables men to preserve their “masculine self-respect” (Horney, 1973, p.136).

Gods’ attempt to get rid of their offspring is a common pattern in Greek mythology, which results from their dread for their children. In this process, the male wish and desire to have a baby is transformed into the feeling of aversion and apprehension for their children who constantly remind them of the impossibility of the realization of their pregnancy fantasy. Uranus, for instance, locks up Cyclopes and the hundred-handed giants into Tartarus and

imprisons his other 12 children in the womb of Gaia. Cronus, on the other hand, evades his offspring by swallowing them up. Although this homicidal act is justified with the claim of inevitability and necessity in order to maintain social order, stability, and safety since the children are likely to uproot their fathers from the throne, it is possible to see different psychological motives behind this brutal action. With the birth of the baby, the father suffers from the return of the repressed, that is the desire to reproduce with the impossibility of giving birth. In order to cope with this challenge, fathers can apply to reaction formation as a self-defense mechanism. Defense mechanisms are not the cases of psychopathology but individual strategies of adaptation, or one's "formula of coming to grips with the challenges of living" (Uwe Hentschel etc., 2004, p.4). They can also be viewed as "forms of ego protection against dangerous impulses" (Madison, 1961, p.181) that relieve "the internal turbulence" and disturbances (A. Freud, 1946).

Reaction formation is one of the most commonly used defense mechanisms in which "the conscious feeling is the opposite of the id drive" (Kline, 2014, p.98). Feelings of inadequacy, impotency, incompetency, shame, and humiliation that can cause a negative self-image are sublimated, denied, or changed into its opposite through reaction formation to reduce the stress and anxiety it creates and to tolerate unbearable effects. The cases of reaction-formation observed in men show that womb envy can lead to narcissistic mortification (Lax, 1997, p. 131). Narcissistic mortification is "intense fear associated with narcissistic injury and humiliation [...] the shocking reaction when individuals face the discrepancy between an endorsed or ideal view of the self and a drastically contrasting realization" (Miller&Campbell, 2011, p. 45). Libbey (2018) mentions two strategies narcissists make use of for the restoration of the self. The "deflated" narcissist has a tendency either to devalue and degrade the self or "inflates or idealizes the object in order to reacquire it" (p. 136). Men's desire to achieve perfection, "invulnerability", "limitlessness" and "omnipotence" is an attempt to deal with the challenges of the loss of the ideals and overcome the feelings of inferiority, envy, worthlessness, self-contempt, shame, and humiliation that emerge because of the discrepancy between their real achievement and aspiration (Miller&Campbell, 2011, p. 47). This explains why the Greek gods including Zeus, Poseidon, and Hades suffer from narcissistic mortification and thus are so austere, forbidding and grim.

4. DEVALUTION AND DEPRECIATION THROUGH BACKGROUNDING

Men are torn apart and fluctuate between their desire and fear for women, which causes men to be driven by the tendency to "devalue pregnancy and childbirth and to overemphasize male genitality" (Horney, 1973). Men make use of various strategies to provide a legitimate basis to justify and rationalize their fear of women. Representing women through the images of monstrous and hideous beings, which is widespread in mainstream culture, serves this purpose. "She herself is malignant, capable of any crime, a beast of prey, a vampire, a witch, insatiable in her desires. She is the very personification of what is sinister" (Horney, 1973, p.133). In addition to the fear, men suffer from envy and their inability to become a mother brings about a sense of inferiority (Horney, 1973, p.62); in order to avoid the threat of wounded self-esteem, man withdraws his libido from the mother figure and diverts it to his self and genitalia (Horney,

1973, p.144). This overvaluation of the male self to reinforce his positive self-image necessitates and thus is accompanied by the devaluation and backgrounding of women. Men have an inclination to “debase the love object”. As Horney suggests, the so-called “inferiority of women” results from an “unconscious male tendency” to depreciate women (Horney, 1973, p.62): “We observe that men are evidently under a greater necessity to depreciate women than conversely” (Horney, 1973, p.146).

That men underestimate and inferiorize the womb and woman’s capacity to give birth points out the close connection between envy and devaluation: “Devaluation of an envied object is a typical defensive maneuver, for as long as an object is devalued it does not need to be envied” (Lerner, 1974, p.542). Boehm suggests that womb envy which is socially and culturally more offensive and unacceptable feeling can bring about a sense of inferiority (1930, p.457) which is, in turn, “replaced by femiphobia and/or misogyny or devaluation (more socially acceptable forms of emotion)” (Lerner 1974, p.542). Throughout history, man has seen a woman as a sinister and mysterious being, particularly dangerous, unpredictable and unmanageable. Monsterization, marginalization, and vilification of women, in this sense, can be viewed as a strategy used by men to hide their envy and justify and legitimate their dread, for which Medusa can be given as an example. Men consider giving birth as an empowering act, which leads men to fear of losing their power and authority to women. By creating the image of a monster, “a society makes apparent its anxieties and fears as well as its ideals and desires” (Langsdale & Coody, 2020, p.1). Myths, fairy tales, and folktales are full of female monsters, ugly and hideous witches, evil and sinister women. The existence of such images reveals the expression of men’s fear and anxiety. Medusa, once an extremely beautiful maiden, is turned into a gorgon by Athena on the ground that her temple was defiled when Medusa was raped by Poseidon. Thus, monstrosity is not her choice but forcefully inflicted on her, which makes her an abject. Through the images of monstrous women, the hideous and menacing side of women is naturalized and foregrounded (Wilson, 2020, p.7). The female monstrosity also reveals the dread for women who are overreachers and transgressors subverting the norms and rules of the patriarchal institutions as Foucault (2003) suggests, “[T]he monster is the limit . . . [it] combines the impossible and the forbidden” (p.56).

The representations of women as monsters are also partly related to maternity since maternal figures cross borders, destabilize cultural and gender normality, and problematize pure identity formation. Thus, the act of childbearing which functions as a source of abjection because of bodily fluids including blood and breast milk, is expressed through the images of monsters (Langsdale & Coody, 2020, p.6). “Females and femininity as not only as monstrous, but also as powerful, as able to kill the patriarchal beast. The purpose of such representations is ‘to instill dread and loathing for the female” (Wilson, 2020, p.2). This explains male control over female nature, female body, and reproductive capacity. Goddesses’ delivery of monstrous offspring is also the extension of the fear of the womb. Hera’s giving birth to the lame, sickly, and ugly Hephaestus when she attempts to procreate without a male partner constitutes a good example. This is the punishment given to her for undermining the male role in conceiving the baby. The birth of the minotaur is another case that can be examined in this context. Pasiphae, the wife of the King Minos of Crete, mates with the sacred bull and as a consequence, she gives

birth to a minotaur, which is a half-man, half-bull monster. The exclusion of men from the process of conceiving the baby results in a curse or retribution for the mother and the child.

The way Tartarus is depicted and represented also reveals man's fear of the invisible and mysterious power of women's bodies. Hesiod represents Tartarus with multiple purposes since it has many functions to fulfill (Johnson, 1999, p.27). Tartarus, the deepest and the darkest part of the underworld, has operated as a prison where the rebellious, the overreachers, and the abominable are kept to ensure safety and order in the socio-cultural domain. It is also the house of the ongoing cycles of day, night, sleep, and death (Johnson, 1999, p.27) and identified as the beginning of things, separations, and finality (Johnson, 1999, p.27). Hesiod also refers to "Black Tartarus within earth's spacious womb" in *Theogony* (line 119). Tartarus can hence be the metaphorical conceptualization of the womb and the female genital organ. The threat and horror associated with Tartarus are also closely related to the fact that it functions as a constant reminder of the castration which men will be exposed to unless they give up on their desire for and attachment to the mother's womb.

Pandora's box/pot has a lot in common with Tartarus in the sense that both contain the unwanted, the negative, and the evil. Both are dark, hidden, and covert without easy access. As accounted in Hesiod's *Works and Days* (2008), Pandora is created out of clay and water and then given a jar by the Olympian deities to be taken as a gift to Epimetheus. She is the first human woman created jointly by the Olympian gods and goddesses to implement Zeus' plan of taking revenge on men for accepting the stolen fire from Prometheus. Pandora means all-given and/or all-giving earth that maintains life and this definition supports the idea that Pandora's jar, like Tartarus, is the symbolic representation of a fearful, 'monstrous' womb. In *Theogony* and *Works and Days*, she is described as 'beautiful evil', 'dangerous trap', and 'great plague for the mortals'. Pandora, the mother of all wicked women, has been identified as the source of chaos, problems, and evil. Her ontological status as secondary reveals "the degree of negativity in the Greek version of woman's creation". Harold Blum (2018) also discusses Pandora and her jar as a symbol and metaphor in relation to psychoanalysis. It represents the "repressed unconscious", "the repressed, the return of the repressed, the curiosity and censorship" (p.18). The contents of Pandora's box are considered to "be perilous to the individual, the family, and/or society" and the box which involves "concealed and revealed secrets" as "a symbol of ambivalence" is regarded as the symbolic embodiment of the female genitalia and reproductive organs (Blum, 2018, p.19). This explains the horror attributed to Pandora's box.

The devaluation of nature and the natural capacity of women can also be observed in the dichotomy and hierarchy between nature which has been traditionally associated with women and culture which has been ideologically identified with men. In this binary opposition, culture has been assigned supremacy and significance while nature has been treated as inferior, dull, and unsophisticated. In many cultures, because of this dualistic thinking, nature has been feminized and women have been naturalized. In Greek mythology, nature is also gendered as *she* and represented as Mother Earth and patriarchy has been driven with the ambition to obtain mastery, domination, and control over Female Nature. Gaia and Demeter are the main goddesses related to nature. Gaia is the embodiment of the archetypal womb, through whom all else comes

into existence. The act of giving birth can be disempowering and put women at a disadvantage since women are imprisoned into motherhood and entrapped in domestic life, which leads to the loss of power and status. Gaia, after creating Uranus and Pontus without a male partner (parthenogenesis), has lost her power and authority to her son Uranus who becomes her husband and the ruler of the universe, and she has been automatically reduced to motherhood and wifery from the position of the primordial creative power.

After the reigns of Uranus and Cronus, the patriarchal order has been strengthened and founded on a much stronger basis by Zeus. Before Zeus, matriarchy was relatively functional and effective; goddesses were more influential and active in the socio-political and cultural realms. Gaia, for instance, designed a plan in which she cooperated with her son Cronus to castrate Uranus to uproot him from power. Similarly, Rhea, along with the help of Gaia, saved her youngest son Zeus who overcame the oppressive father Cronus. The reign of Zeus established a relatively more democratic and participatory system; the dominion of each God was seemingly determined through consensus and negotiations. However, the division of duties and responsibilities among the Olympian gods and goddesses reflects the ideological and systematic devaluation and backgrounding of women. The boundaries between public and private realms were clearly drawn and the goddesses were excluded from the rule of the public domain. While three Olympian gods Zeus, Poseidon, and Hades cast lots to determine who will rule the sky, sea, and the underworld, three sisters are held responsible for domestic duties. Hera is required to protect marriage and childbirth. Hestia is responsible for safety and well-being of home and family. Demeter provides fertility and abundant harvest. Such an arrangement of distribution of the dominions among the gods and goddesses falsely creates the impression that the female deities do not play a significant role both in the earthly life of human beings and in the realms of divinities. To Plumwood, 'backgrounding' is a way of denying the importance of women and nature and includes the "treatment as providing the background to a dominant, foreground sphere of recognized achievement"; that is, the male achievement (Plumwood, 1993, p.21).

It allows the oppressor the illusion of control, of power, and of being alive. As with women as a class, nature and animals have been kept in a state of inferiority and powerlessness in order to enable men as a class to believe and act upon their 'natural' superiority/dominance (Collard and Contrucci, 1988, p.1).

Nymphs and maenads, who are the representations of the spirits of nature and inhabit woods, mountains, trees etc. can be given as an example for backgrounding and depreciation of female deities. These minor deities are regarded as naïve, vulnerable, and weak creatures. They are reduced to physical beauty and treated as sexual objects. "Any spot that is refreshingly cool, green, and pleasing to the eye might be the abode of nymphs...Nymphs had a sensual, sexual aura" (Larson, 2001, p.10). They are worshipped in the garden, meadow, or in the plain which are closely associated with female genitals. "Gardens, meadows, and fields in Greek religious thought bore an archaic association with female sexuality or the maternal genitals. *The Greek word pedion*, for example (Homer's 'Elysian field' is an Elysion pedion), means both 'plain, field' and (sexually mature, i.e., maternal) female genitals" (Caldwell, 1993, p. 158). Men overcome their fear of female sexuality by creating such images of subordinate and submissive female characters whom they can easily manage and control.

5. APPROPRIATION

Appropriation is another strategy men make use of to redesign femininity in such a way that it will serve the purpose of patriarchy in order to exalt masculinity and manhood. Appropriation can be described as follows; “A dominant group steals or borrows icons, ideas, or other beliefs from a weaker group” which implies a “hierarchy and power dynamic”. In the *Cambridge Dictionary*, appropriation is defined as “the act of taking something such as an idea, custom, or style from a group or culture that you are not a member of and using it yourself” (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/appropriation>) and it has “the connotations of aggressive seizure and forced possessions” (Huang & Rivlin, 2014, p.2).

Male deities appropriate “both the physical and mental creative capacities of the female in the interests of the paternal” or more correctly “patriarchal power” (Zeitlin, 2002, p.61). Zeus’s act of swallowing up the pregnant Metis is an attempt to appropriate female wisdom and intelligence which is usurped to be rendered a quality that is exclusively possessed by men. Furthermore, Zeus embeds Metis’s pregnant body into his body, which makes him automatically a man biologically carrying a baby. Thus, the birth of Athena can be regarded as an endeavor to appropriate the female reproductive capacity to hinder the empowerment of women. Although Zeus carries Athena in his belly, she comes out of his head. This is a clear indication of the denial of the function of the womb for reproduction and establishing man’s mental capacity through which men can go beyond the limitations of the material body and make everything possible through mind and intelligence which they believe can enable them to become adequate, self-sufficient and almighty.

Athena, a goddess of war, wisdom, arts and crafts, is born as a warrior in full armor and with a shield. This extensively masculinized version of the goddess can be accepted as an example for the *flight from womanhood* to emerge as a *phallic woman*. Horney suggests that due to the “purely masculine character” of civilization, it is quite difficult for women to experience sublimation that would provide gratification. The assumption that women cannot successfully and efficiently perform male tasks reinforces women’s sense of inferiority. To Horney, the social subordination of women, when combined with a sense of inadequacy and low self-esteem, leads to the unconscious rationale for the flight from womanhood (Horney, 1973, p.70). “The entire complex of feelings and fantasies that have for their content the woman’s feeling of being discriminated against, her envy of the male, her wish to be a man and to discard the female role, we call the masculinity complex of woman” (Horney, 1973, p.74). Like in the case of Athena, it is possible to observe a masculinity complex in Artemis as well. Artemis, as the virgin goddess of hunting and childbirth, is defined outside and beyond the traditional gender roles and culturally determined division of labor. She is also spatially located in the wilderness outside the domesticated cultural setting. Artemis turns out to be a skillful archer who rules over mountains and wild animals. Women, because of the imposition of cultural teaching, view achievement merely as a male attribute by underestimating and undervaluing female potential and capacity (Horney, 1973, p.145). Thus, Athena and Artemis are assigned culturally-determined so-called masculine qualities in an attempt to craft the masculinized version of womanhood which is necessary for the attainment of approval, recognition, and acceptance in the male realm. Women’s unconscious envy can make women blind to their own virtues, as a result of which

they can perceive even motherhood as a burden since they measure their womanhood and femininity against masculine values (Horney, 1973, p.75). As a consequence, both Athena and Artemis take an oath for eternal virginity.

Virginity has been highly appreciated and respected in the patriarchal pantheon in Greek mythology. The cult of the Virgin can be seen as the projection of cultural appropriation of womanhood to overcome the male fear of female sexuality and genitalia. Horney suggests that the man's "dread of the woman (the mother) or of the female genital is more deep-seated" and is more strongly and intensely repressed than the dread of the man (father), and that the desire to discover the penis in women is an attempt to deny and overcome "the existence of the sinister female genital" (Horney, 1973, p.138). Since virgin women are asexual and strictly avoid sexual intercourse, they never use their reproductive potential, and thus they do not arouse feelings of distrust, suspicion, and fear in men. Thus, virginity, rather than as the symbol of purity and chastity, should be taken as the assurance of safety for men. In Greek mythology, the virgin goddesses are overestimated and overvalued. Zeus, for instance, rewards Hestia by honoring her with the first portion of every public sacrifice. Athena and Artemis have been granted phallic power that enables them to function effectively in the public realm.

These two goddesses are not entrapped in a domestic space with domestic duties. On the contrary, they are equipped with masculine qualities and granted access to the male realm. Athena, who is invincible on the battlefield and defeated Ares several times, automatically becomes a part of the symbolic order with her birth as an embodiment of not idealized womanhood but a masculinized femininity. Unlike the leading Olympian female divinities, she functions in the cultural life and makes great contributions to the progress of male-centered civilization thanks to her inventions of useful agricultural tools such as bridle, yoke, plow, rake, chariot, pottery, and musical instruments including the flute and the trumpet. She also designed the first ship and developed the science of mathematics. The privileged status the formidable Athena and Artemis occupy in the male-dominated culture is provided as the substitution for the penis since phallus is ideologically and culturally associated with power, authority, and prerogative. The visual and discursive representations of Athena and Artemis with phallic symbols reinforce this idea. Like Athena's shield and armour, Artemis becomes closely associated with phallic images including a bow, arrow, mountain, road, and harbor. In this sense, Athena and Artemis are appropriated and constructed as phallic women. Phallic woman, as a term, refers to a woman to whom the phallus is symbolically assigned or traditionally masculine characteristics are attributed. Athena and Artemis' wombs have been denied and physically replaced by fetishistic objects of desire which function as a substitute for the castrated penis. Fetishism results from male's fear of castration complex and a feeling of hatred and fear due to the absence of the penis in women and they seek a penis in the female body to avoid the confrontation with the possibility of castration. Thus, a fetish such as a sword, arrow, bow, and mountain is a substitute for the penis that men imagine women have lost.

To conclude, although womb envy has not been sufficiently examined and explored both in psychology and literature, it is a very commonly observed phenomenon and it can shed light on several aspects of men's behaviours, responses, and attitudes. Womb envy men suffer from is

one of the reasons why female identity, sexuality and genitalia are debased, degraded, and backgrounded. As a result of devaluation, the Mother Earth and her feminine consciousness that permeated every part of the cosmos was abandoned and the whole universe was masculinized. The lack of child-bearing potential has led men to the over-idealization and valorization of manhood. This can be accepted as a form of reaction formation which point out deep-seated envy mixed with fear and admiration for women and their reproductive capacity. Sublimation is another defense mechanism men make use of to compensate for their inability to give birth by investing their energy and skills in the advancement of culture and civilization with their artistic creativity, intellectual and cultural productions, and scientific and technological inventions. Patriarchy has been erected on stronger bases as a consequence of the sublimation of womb envy through cultural, economic, and political achievements. Myths provide enough examples and evidence for how male deities experience and deal with womb envy with the defense mechanisms they employ. In this sense, myths offer a fertile ground for the exploration of psychological motivations behind human actions, attitudes, and relations.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

REFERENCES

- Eschbach, C. L. (2008). Toward an understanding of womb envy: Developmental and clinical perspectives. In Léon Wurmser, Heidrun Jarass (Eds.), *Jealousy and envy: New views about two powerful feelings* (pp.49-75). Taylor & Francis.
- Faergeman, P. M. (1955). Fantasies of menstruation in men. *Psychoanalytic Quarterly*, 24(1), 1-19.
- Langsdale, S. & Coody, E. R. (Eds.). (2020). Introduction. *Monstrous women in comics*. University Press of Mississippi.
- Larson L. J. (2001). *Greek nymphs: Myth, cult, lore*. Oxford University Press.
- Lax, Ruth F. (1997). Boys' envy of mother and the consequences of this narcissistic mortification. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 52, 118-139.
- Lerner, H. (1974). Early origins of envy and devaluation of women: Implications for sex role stereotypes. *Bull. Menninger Clinic*, 38 (6), 538-553.
- Libbey, M. (2018). On shame in narcissistic states of consciousness: Clinical illustration. In Andrew B. Druck, Carolyn S. Ellman, Norbert Freedman (Eds.), *A new Freudian synthesis: Clinical process in the next* (pp.131-157). Taylor & Francis.
- Madison, P. (1961). *Freud's concept of repression, and defense: Its theoretical and observational language*. University of Minnesota Press.
- Mead, M. (1949). *Male and female — A study of the sexes in a changing world*. William Morrow.
- Miller, J. D. & Campbell, W. Keith. (2011). *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments*. John Wiley & Sons.

- Murray, J. A. H (Ed.). (1971). *The compact edition of the Oxford English Dictionary* (18th ed., vol. 2). Oxford University Press.
- Nelson, J. B. (1967). *Anlage of productiveness in boys: Womb envy*. *J am Acad. Child Psychiatry*, 6, 213-225.
- Plumwood, Val. (1993). *Feminism and the mastery of nature*. Taylor & Francis.
- Rank, O. (1941). *Beyond psychology*. Dover.
- Van der Leeuw (1958). The preoedipal phase of the male. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 13, 352-374.
- Van Leeuwen, K. (1966). Pregnancy envy in the male. *International Journal of Psychoanalysis*, 47, 319-324.
- Warnes, H. & Hill, G. (1974). Gender Identity and The Wish To Be A Woman. *Psychosomatics*, 15(1), 25-29.
- Wilson, N. (2020). *Willful monstrosity: Gender and race in 21st century horror*. McFarland.
- Zilboorg, G. (1944). Masculine and feminine. *Psychiatry*, 7, 257-296.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

İDEOLOJİ VE EDEBİYAT: NAKAE CHOMIN'IN “ÜÇ SARHOŞUN SİYASİ DİYALOGLARI (SANSUIJIN KEIRIN MONDO)” ADLI ESERİNDE HEGEMONİK İDEOLOJİ VE -İZM OLARAK İDEOLOJİ ÇÖZÜMLEMESİ

Yasemin YAZICI

Dr. Erciyes Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı, Japon Dili ve Edebiyatı Bölümü

dyasemin@erciyes.edu.tr

0000-0002-3110-8300

Atıf / Citation: Yazıcı, Y. (2023). İdeoloji ve edebiyat: Nakae Chomin'in “Üç Sarhoşun Siyasi Diyalogları (Sansuijin Keirin Mondo)” adlı eserinde hegemonik ideoloji ve -izm olarak ideoloji çözümlemesi. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 12(2), 291-306.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1368875>

Öz

Literatürde çok farklı tanımlarla karşımıza çıkan “ideoloji” kavramı, edebiyat da dahil olmak üzere toplumsal, kültürel birçok alanda insan davranışlarını “anlamamızı” sağlamaktadır. İdeolojinin edebiyata nasıl uygulanabileceği sorusundan yola çıktığımızda ise aslında edebi metni anlamak için yazarının deneyimleri, değerleri, ideolojisi gibi birçok faktörün göz ardı edilemeyeceği gerçeğiyle karşılaşmış bulunmaktayız. İdeoloji ve edebiyat üzerine eğildiğimizde de Karl Marx, George Lukacs ve Lucien Goldman gibi isimler karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Meiji Dönemi (1868-1912) Japonya'sının önemli fikir adamlarından Nakae Chōmin'in (1847-1901) “Üç Sarhoşun Siyasi Diyalogları (Sansuijin Keirin Mondō)” başlıklı eseri üzerinden, ideoloji çözümlemesi yapılmıştır. Sokratik diyalog yöntemi ile kaleme alınan bu eserde üç farklı karakter üzerinden hem Nakae Chōmin'in fikir dünyası hem de Meiji Dönemi ideolojilerinin analizi yapılmıştır. İçerik analizi yöntemiyle kişisel ve toplumsal belleğin çözümlendiği bu çalışmada metnin konusu, temel kavramlar, semboller, toplumsal stereotipler, ideolojik yaklaşımlar, yazarın dünya görüşü, tarihî arka plan araştırmanın çıkış noktaları olarak belirlenmiştir. Ayrıca ideolojinin bir söylem konusu olduğu görüşü esas alınarak kullanılan dilin yapısından ziyade kavramların kullanımına yoğunlaşmıştır. Temel sorunsalımız ise retorikler, kavramlar ve semboller aracılığı ile mevcut düzenin eleştirisi ve ideal toplum düzenine dair öneriler ortaya konan bu eserde yazarın düşüncelerinde “hegemonik ideoloji” mi yoksa “-izm olarak ideoloji” anlayışı mı ortaya koyduğunun anlaşılmasıdır. Analizlerimiz sonucunda ise eserde üç karakterin de farklı ideolojiler ortaya koymasına rağmen ortak paydada Milliyetçilik ekseninde buluştukları tespit edilmiştir. Temel sorunsalımıza cevap olarak ise Nakae Chōmin'in Asya halklarının Batı hegemonyasından kurtuluşuna çözüm üreten, özgürlükçü, ilerlemeci bir ideoloji yani “-izm olarak ideoloji” anlayışı ortaya koyduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İdeoloji, hegemonik ideoloji, -izm olarak ideoloji, edebiyat ve ideoloji, Nakae Chōmin

IDEOLOGY AND LITERATURE: ANALYSIS OF IDEOLOGY AS HEGEMONIC IDEOLOGY AND -ISM IN NAKAE CHOMIN'S WORK TITLED "POLITICAL DIALOGUE OF THREE DRUNKNS (SANSUIJIN KEIRIN MONDÖ)

Abstract

The concept of "ideology" enables us to "understand" human behaviour in many social and cultural fields, including literature. Based on the question of how ideology can be applied to literature, we encountered that many factors such as the author's experiences, values and ideology cannot be ignored to understand literary text. In the ideology-literature connection, names such as Karl Marx, George Lukacs and Lucien Goldman appear.

In this study, ideology was analyzed through the work titled "A Discourse by Three Drunkards on Government" by Nakae Chōmin. In this work, both Nakae Chōmin's world of thought and Meiji ideologies were analyzed through three different characters. In this study, employing the method of content analysis, the subject matter of the text has been determined as basic concepts, symbols, ideological approaches, the author's worldview etc. as the starting points for research. In addition, we have focused on the use of concepts rather than the structure of the used language. Our main research question is to understand whether the author puts forward his thoughts as a "hegemonic ideology" or "ideology as an -ism" in this work. As the result of our analysis, we have determined that although all characters in the work reveal different ideologies, they meet on the common ground of Nationalism. As an answer to our basic research question, we understood that Nakae Chōmin puts forward a libertarian, progressive ideology, in a word "ideology as an -ism" which produces a solution for the liberation of the Asian peoples from Western hegemony.

Keywords: Ideology, hegemonic ideology, ideology as an -ism, ideology and literature, Nakae Chōmin

Giriş

İnsan var oldukça, insan davranışlarını açıklayan "anımlar" mevcuttur. Fen bilimlerindeki dış gözlemlerle insanın düşüncelerini açıklamak pek mümkün değildir. Dolayısıyla burada Şerif Mardin'in "anlatım" ve "anlama" kavramları üzerine ortaya koyduğu fark dikkat çekmektedir. "Anlatım" olaylara dıştan bakarken, "anlama" insan davranışlarına yön veren değerleri, bireylerin olaylara hangi açılardan baktığı gibi olguları değerlendirmektir. (Mardin, 2007: 51-52) Dolayısıyla bu ayrım ideoloji çalışmalarına önemli katkı sağlamaktadır.

İdeoloji nedir sorusuna, çalışmalar üzerinde uzlaşılmış bir tanım bulunmasa da toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci, belirli bir sosyal grup veya sınıfa özgü fikirler bütünü, hakim siyasi gücü meşrulaştırıcı fikirler, sosyal çıkarlar tarafından motive edilmiş düşünceler, çarpıtma, yanılsama, söylem ve iktidar konjonktürü, eyleme yönelik inançlar vb. çeşitli tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır (Eagleton, 1991: 1). Çalışmamız kapsamında, edebiyat da dahil olmak üzere tüm kültürel unsurların ideolojik bir boyutu var mıdır? sorusundan yola çıktığımızda ideolojinin, sosyoloji ve diğer sosyal bilimlerin alanına girdiğini söyleyebiliriz. İdeoloji ve edebiyat analizi için ise Karl Marx, George Lukacs ve Lucien Goldman gibi isimler karşımıza çıkmaktadır (Huaco, 1973: 421). Moriarty de çalışmasında sorunsal olarak ideoloji kavramının edebiyata ne kadar uygulanabileceğine yoğunlaşmıştır (Moriarty, 2006).

Bu çalışmada Japon gazeteci, siyasetçi, düşünür ve edebiyatçı olarak kabul görmüş Meiji Dönemi (1868-1912) fikir adamı Nakae Chōmin 'in (1847-1901) "Üç Sarhoşun Siyasi Diyalogları (Sansuijin Keirin Mondō)" (Chōmin, 1987) başlıklı eseri üzerinden, ideoloji çözümlemesi yapılacaktır. Japon modernleşmesinin kökenleri Edo Dönemi'ndeki (1603-1868) fikrî temellere

dayanmaktadır ve Nakae Chōmin de Edo Dönemi düşünce yapısında yetişmiş bir entelektüeldir. Bilhassa Edo Dönemi düşünürleri arasında hakim olan ideolojiler, “Rangaku (Hollanda Tetkikleri), Yōgaku (Batı Bilimi), Mitogaku ve Kokugaku (Millî Bilim), Nanshin (Güneye İlerleme Siyaseti) ve Hokushin (Kuzeye İlerleme Siyaseti)” şeklinde sıralanabilir (Yazıcı, 2022: 4). Meiji Dönemi’ne (1868-1912) geldiğinde ise Batı’daki fikir ve gelişmelerin bilinci ile modernleşme programı ortaya koyan Japonya’da bu kez demokrasi, özgürlük, eşitlik, haklar, anayasal sistem gibi Liberal değerler ile birlikte Milliyetçilik akımı da ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla Nakae Chōmin’in aktif siyaset ve yazın hayatının sürdüğü Meiji Dönemi ideolojileri, makale ve eserlerinde yoğun olarak görülmektedir.

Mevcut düzenin eleştirisi ve ideal toplum önerisi ile çeşitli fikirler sunduğu “Üç Sarhoşun Siyasi Diyalogları (Sansuijin Keirin Mondō)” eserinde soyut fikir ve kuramların yanı sıra, retorikler, kavramlar ve simgelere de başvurmuştur. Dolayısıyla temel sorunsalımız, düşünürün yoğun olarak kullandığı kavramlar üzerinden ortaya koyduğu ideoloji “hegemonik ideoloji” veya “-izm olarak ideoloji” şeklinde çözümleyebilmektir. Ayrıca,

-Kavramların eserdeki şahısların belleğindeki yeri nedir?

-Hangi karakter üzerinden Nakae Chōmin kendi ideolojisini okuyucuya aktarmaya çalışmıştır?

gibi alt sorularımız mevcuttur.

İçerik Analizi yöntemini kullandığımız bu çalışmadaki başlıca amacımız, yazarın ortaya koyduğu şahsî ve toplumsal ideolojik belleğin çözümlenmesidir. Bu noktada, metnin konusu, temel kavramlar, simgeler, toplumsal stereotipler, ideolojik yaklaşımlar, yazarın dünya görüşü, tarihî arka plan, araştırmamızın çıkış noktalarıdır. Ayrıca ideoloji dilden ziyade söylem konusudur ve ideolojide kullanılan dilin yapısından ve özelliklerinden ziyade kavram ve sözcüklerin siyasal etkisi önemlidir (Eagleton, 2005: 28). Buradan hareketle çalışmamızda kavram çözümlenmesi önem arz etmektedir.

Yapılan literatür taramasında, Nakae Chōmin’in demokrasi, anayasalcılık, özgürlük ve insan hakları üzerine düşünceleri, ulusal egemenlik vurgusu (Tomeba, 1994-96), birey-devlet anlayışı (Matsumoto, 2001), dönemin önemli düşünürü Fukuzawa Yukichi ile karşılaştırmalar (Matsunaga, 2001), Chōmin’de vatanseverlik anlayışı (Masaaki, 2003) ve Pan-Asyacılık düşüncesindeki yeri (Yazıcı, 2022) gibi çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Makalemiz söz konusu çalışmalarda olduğu gibi fikir çözümlenmesi ortaya koysa da hegemonik ve -izm olarak ideoloji çözümlenmesi noktasında farklılık göstermektedir.

Bu doğrultuda makalemizin I. Bölümünde ideoloji kavramı ayrıntılı olarak ele alınmış, bilhassa edebiyatı ideoloji kavramıyla ilişkili olarak ele alan Marksist gelenek üzerinde durulmuştur. Temel sorunsalımız doğrultusunda da Nakae Chōmin’in ideolojide hangi noktada durduğunu çözümleyebilmek için, mevcut siyasî ideolojiyi meşrulaştırma çabasında olan “hegemonik ideoloji” ve ideal toplum düzeni sunan “-izm olarak ideoloji” kavramlarındaki ayırım ortaya konmuştur. II. Bölümde ise Japonya’da Edo ve Meiji Dönemi ideolojileri ele alınmış, Nakae

Chōmin'in fikir dünyası ve söz konusu eseri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın tartışma kısmında ise ideoloji çözümlenmeleri ile hegemonik ve -izm olarak ideoloji analizi yapılmıştır.

1. İDEOLOJİ NEDİR?

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü”¹ şeklinde tanımlanan ideolojinin, felsefi bir öğreti olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Topakkaya, 2007: 165). Şerif Mardin tarafından ise ideoloji “yeni toplum haritası türetme çabası”, aydınlar da fikirlerle çalışan birer “ideoloji üreticisi” şeklinde tanımlanmaktadır (Mardin, 2007: 20, 26). Eagleton ise ideolojiler için, insanların uğruna canlarını dahi verebilecekleri kadar önemli olduğunu vurgulamak amacıyla “insanların birbirlerini zaman zaman tanrı ya da böcek katına koymalarına neden olan şey” ifadesini kullanmıştır (Eagleton, 2005: 14). İlk olarak Antoine Destutt de Tracy tarafından kullanıldığı bilinen ideoloji kavramı, feodal toplumları yanlış inanç ve düşüncelerden, dogmalardan kurtarmak amacıyla, yeni bir toplum idealiyle ortaya çıkmıştır (Oskay, 2014: 296). İdeolojiler toplumun bütününe, ideal birleştirici bir düzen sunması nedeniyle “toplumsal çimento” olarak da adlandırılmaktadır (Heywood, 2015: 23). Türkiye’de ise ideoloji olumsuz bir manaya evrilmiş ve sıradışılığı, marjinalliği çağrıştırır duruma gelmiştir. Örneğin, faşizm ve komünizm ideolojik fikirler olarak nitelendirilirken, çalışmalarda bu olumsuz anlam Napeleon’a kadar götürülmektedir (Atılğan, 2014: 286). Sosyolojik bir kavram olarak ise ideoloji, Karl Marx’ın çalışmalarıyla gündeme gelmiştir.

İdeoloji çalışmalarını “özel bir siyasi düşünce tipini ele almak” şeklinde yorumlayan Heywood tarafından ideolojiye, sosyal bir topluluğun, sınıfın veya yönetici grubun fikirleri, dünya görüşleri, baskı altındaki toplulukların “yanlış bilinci”, siyasi yapıları meşrulaştırma aracı gibi anlamlar yüklenmiştir. Aynı zamanda ideolojiler, soyut fikir ve teorilere başvurusu nedeniyle siyaset felsefesi ile bağdaştırılırken; siyasi eylemler, propagandalar, söylemler ve sloganlara da başvurmaktadır. Dolayısıyla ideolojiler “fikir-yönelimli ve “eylem yönelimli” olarak da sınıflandırılmaktadır (Heywood, 2015: 25, 33). Ayrıca ideoloji tanımlarına baktığımızda aşağıdaki tabloda belirtildiği gibi nötr, olumlu ve olumsuz olmak üzere üç tanım karşımıza çıkmaktadır.

¹ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 05. 07. 2023).

Şekil 1: İdeoloji Tanımları

İdeoloji, günümüzde genellikle Frankfurt Okulu ve Althusser'e dayanan biçimde, "hegemonik", veya yeni bir toplum yapısı tasarlayan ve bu toplumun portresini çizen bir "-izm" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra, Lewis Feuerer gibi ideoloji kavramına antropolojik açıdan bakanlar "evrensel mitler dizgesi (sistemi)" şeklinde yaklaşırken; Daniell Bell gibi toplumbilim açısından yaklaşan bazı isimler de "siyasal -izm" ile eşdeğer görmektedir (Oskay, 2014: 292-293).

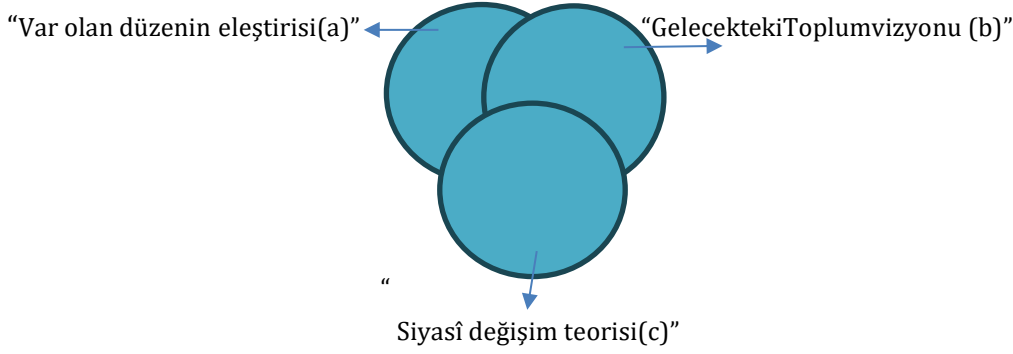
Korch'un ideolojileri farklı görüşlerde ele aldığı tanımlarını ise şu şekilde açıklayabiliriz:

II. Enternasyonal Görüş: İdeoloji, ekonomik düzeyin bir yan ürünüdür.

Hegerciler: İdeoloji ruhun bir görüntüsüdür.

İdealist Görüş: İdeoloji saf bilincin görüntüsüdür (Oskay, 2014: 315).

Yukarıdaki tabloya ek olarak Heywood tarafından oluşturulan ideoloji şeması, özellikle çalışmamızın odak ismi olan Nakae Chōmin'de ideoloji çözümlemesi yapabilmemiz açısından yol göstericidir:

Şekil 2: Heywood'un İdeoloji Şeması (Heywood, 2015: 32).

Çalışmamızda da özellikle “hegemonik ideoloji” ve “izm olarak ideoloji” kavramları üzerinde durulacaktır.

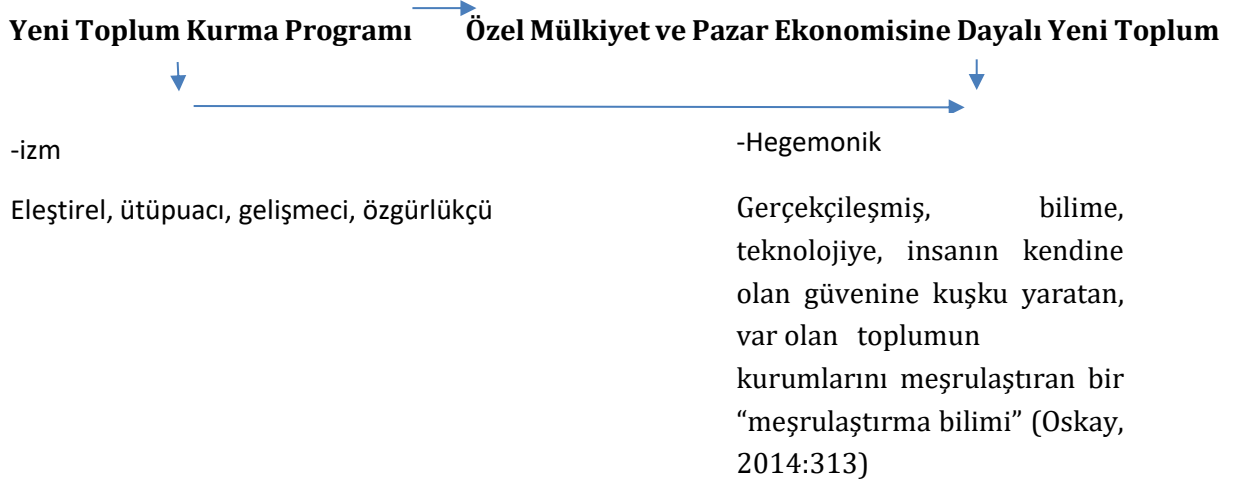
1.1. Hegemonik İdeoloji ve -İzm Olarak İdeoloji

Kullanımına göre ideoloji kavramının hem değişen ve ilerleyen bir toplum idealini, yeni bir toplum yaratmayı amaçlayan, hem de dar ve belirli bir düşünce yapısını meşrulaştırmaya çalışan iki bağlamıyla karşılaşmış bulunuyoruz. Buradan yola çıktığımızda öncelikle, yeni bir yapı ortaya koyma eğiliminde -izm olarak ideolojinin, belirli bir grubun, sınıf veya yönetimin düşüncelerini ve mevcut düzeni haklılaştırma çabasına girdiğinde ise hegemonik ideoloji olarak ele alındığını görmekteyiz. Alvin Gouldner'in ideoloji sorunu üzerine düşüncelerine bakıldığında, -izm olarak ideolojiyi Aydınlanma'ya dayanan, yeni bir formasyon oluşturma eğiliminde, yeni söylemler ortaya koyan kuram ve programlar bütünü olarak ele almıştır. Bahsedilen yeni söylem türü ise akla dayalı, eleştirel, basmakalıplara dayalı olmayan bir dildir. Dolayısıyla toplumların halihazırdaki yapısını, tarih içinde değişen noktaları ve gelişmek için yine değişmesi gereken hususları anlatırken mevcut “hegemonik ideoloji” nin de çözümlemesini sunmaktadır. Gouldner bunu “izm olarak ideolojinin rapor etme işlevi”, ideal yapıya ulaşmak için yapılması gerekenlerin sunulmasını ise “izm olarak ideolojinin komutlama işlevi” şeklinde adlandırmıştır (Oskay, 2014: 306, 307).

Hegemonik ideoloji ise, mevcut toplumsal yapı ve düşünceleri haklılaştırma çabası içinde, izm olarak ideolojinin tersi mahiyettedir. Burada Gramsci'nin hegemonya kavramı dikkat çekmektedir. Hegemonya terimi “toplumsal sınıflar ya da gruplar arasındaki, kendiliğinden rızaya dayalı ideolojik üstünlük, denetim ve yönlendirme ilişkileri” şeklinde tanımlanmaktadır (Çulhaoğlu, 2014: 87). Eagleton ise ideoloji ve hegemonya arasındaki farka dikkat çekerek, hegemonyanın ideolojiyi de kapsayacak genişlikte olduğunu altını çizmiştir (Eagleton, 2005: 164). Bu kavram ve tanıma dayalı olarak hegemonik ideoloji, egemen sınıfın bir anlamda güç ve denetim aracı olarak ele alınmaktadır. Ayrıca Gramsci'ye göre ideolojinin hegemonik bir yapıya dönüşmesinde, mevcut durum ve düşüncelerin toplum tarafından kabul edilmesini, bunların en güzel ve en olması gereken sayılmasını sağlamak ve dolayısıyla “dolaylı hükmetme aracı haline getirmek” önemlidir (Oskay, 2014: 316-317). Bu düşünce doğrultusunda egemen güç kendisi ile benzer düşüncelerin “tutunmasını sağlayarak”, “doğallaştırarak” ve “evrenselleştirerek” kendisine karşıt fikirleri “karalayarak”, ve “dışlayarak” hegemonik ideoloji anlayışı sergiler (Eagleton, 2005: 23). Gramsci'ye göre ideolojiler, edebiyat, sanat, eğitim, dil, kültür vb. birçok alana etki etmiş ve hegemonik ideolojiler, burjuva düşüncelerin baskın gelerek döneminin hakim

ve ortak fikirleri haline gelmiştir (Heywood, 2015: 27). Ancak öte yandan ideoloji kavramının tamamen olumsuz bir anlama indirgenmesine karşı çıkmakta ve toplumsal yapıda gerekli olanlar manasında “tarihsel olarak organik ideolojiler” ile bireylerin şahsî ideolojileri arasındaki farka dikkat çekmektedir. Aynı zamanda ideolojinin ekonomik bakış açısından ziyade bireylerin davranışlarına etki eden psikolojik boyutunu vurgulamaktadır (Eagleton, 2005: 169-170).

-İzm Olarak İdeoloji'den Hegemonik İdeolojiye Geçişi Şu Şekilde Şemalaştırabiliriz:

1. 2. Marksizm’de İdeoloji

İdeoloji kavramına modern anlamında önem kazandı geçmektedir. Ancak Marx diyalektik yöntemi sebebiyle net bir ideoloji tanımı yapmamıştır. Çünkü bu yöntem bir kavramın net bir tanımının yapılmasını kabul etmemektedir. Dolayısıyla Marx bir konuya farklı bakış açılarıyla bakar ve baktığı noktalar değiştikçe tanım da değişmektedir (Atılğan, 2014: 288). Ancak Marx’ın çeşitli ideoloji tanımları kısaca şöyle sıralanmaktadır:

- 1- Yanlış bilinç, “gelişmemiş üretim araçları”
- 2- Hakim grubun ideolojisi
- 3- İdeolojinin bir dünya görüşü kazandırdığı sürece pozitif olduğu düşüncesi
- 4- “Aracılık işlevi”. Yani ideolojinin bir tarihinin olmaması ancak tarih üretiminde yer alması düşüncesi (Topakkaya, 2007: 168).

Marx’a göre ideoloji insanı, insan yaşamını ve sosyal yapıyı konu edinir. Fakat ideolojinin anlaşılmasında toplumsal ve kültürel yapı önemli rol oynamaktadır. Topakkaya, Marx’ın ideoloji anlayışının “kamuoyu” nu da içerdiğini Marx’ın şu sözlerine dayanarak açıklamaktadır:

“XVIII. yüzyıldan beri gittikçe etkisini artıran soyut düşüncelerin etkisi altındayız. Bir öncekinin yerine geçen her yeni sosyal sınıf, kendi ilgi ve isteklerini sanki bütün toplumun ilgi ve istekleriymiş gibi sunmaktadır. Başka bir deyişle, kendi düşüncelerine genellik kazandırıp sanki tek akli ve genel geçer düşünceymiş gibi topluma kabul ettirmeye çalışmaktadır” (Topakkaya (aktaran), 2007: 169). Marxizmin ideolojiye yüklediği anlama baktığımızda, ideolojinin çıkış noktasında atfedilen felsefi

anlamından çıkararak ekonomi, siyaset vb. çeşitli alanlarla bir arada ele almış ve “uygulanabilirlik imkanı” sağlamıştır (Topakkaya, 2007: 177).

Marx’ın ideolojiyi hegemonik açıdan yorumlayışını Alman İdeolojisi eserindeki şu ifadelerinde görebilmekteyiz:

“Hakim sınıfın fikirleri her devirde hakim fikirler olmuştur, yani toplumun hakim maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda hakim entelektüel güçtür de. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının denetimine de sahip olur ve böylelikle, genel anlamda, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanlar ona tâbi konumda bulunurlar” (aktaran Heywood, 2015: 26).

Marx’ın ideolojiyi yorumlamasında etkili olan kavramlar şöyle sıralanabilir: “yanlış bilinçlilik”, “sınıfsal sistem”, “iktidar tezahürü” (Heywood, 2015: 26), “çarpıtma”, “rol”, ve “izomorfizm” (Huaco, 1973: 422). Burada ilk olarak ideolojiyi yanlış ve yanılsamalardan oluşan dünya görüşleri olarak yorumladığı için “yanlış bilinçlilik” olarak tanımlamıştır. Marx’a göre “ışık geçirmez (opaque)” yani insanların sorgulama yapamadıkları toplumlarda ideoloji yanlış bilinçler üretmeye başlar (Mardin, 2007: 40). Sınıfsal sistemlerle olan bağlantısını ise hem hakim sınıf ideolojisinin baskıcılığını örtmek noktasında kurmuştur. Yine hakim siyasi gücün ideolojisi üzerine kurulu bir yapıda sömürge altındakilerden bu sömürge gerçeğini saklama aracı olduğu için de “iktidar tezahürü” şeklinde adlanmıştır. Çarpıtma kavramını, Protestanlık ve diğer dinlerin yanlış olduğu örneklemeyle açıklarken, bu inançlar ve kültürel sembollerin ekonomik, sosyal vb. çeşitli rolleri olduğuna değinmiştir. Son olarak, ideolojinin sosyal örüntünün bir aynası olduğu düşüncesini izomorfizm kavramıyla ifade etmiştir.

Bilgi felsefesi açısından bakıldığında da Marx ve Mannheim’ın düşünce kıyaslaması karşımıza çıkmaktadır. Marx kişinin kendi çıkarları doğrultusunda düşüncelerine yön vermesi şeklinde “ilkel anlamda ideoloji” ortaya koyarak ideolojinin siyasal işlevine dikkat çekerken, Mannheim ideolojinin toplumu anlamaya yarayan boyutuna değinmiş, belirli bir grup ya da kültürün genel düşüncelerinden çıkamamak şeklinde bir “sistematik ideoloji” anlayışı ortaya koymuştur (Mardin, 2007: 71-72).

Marx ideoloji konusunda Hegelciler ile karşı karşıya geldiğinde Hegelciler insanın, karşısında korkuyla ezildiği fikirlerden kurtarılması, insanın özünü yansıtan düşünceler getirilmesi ve eleştirel olmayı öğretilmesi görüşündedir. Marx, hegelcileri “ideolog” olarak tanımlarken “her ideolojide insanlar ve onların ilişkileri bize, *camera obscura*’daymış (karanlık kutu) gibi baş aşağı görünür” demiştir. Atılğan, bu söylemden şu üç sonucu çıkarmaktadır:

1. İdeoloji olumsuzdur.
2. Sadece gerçeği çarpıtan düşünceler ideolojiktir.
3. İdeolojinin olumsuzluğu söylem, imge ve kavramdan kaynaklıdır (Atılğan, 2014: 290).

Marx’tan Lenin’e kadar ideoloji kavramı mevcut haliyle yorumlanmıştır. Fakat Lenin ideolojiye daha pozitif bir anlam yükleyerek “proleterya bilincinin “oluşmasında yetersiz gördüğü sosyalizmin yerine ideolojiye ihtiyaç olduğunu savunmuştur. Ardından G. Lukács ise “yanlış bilinç kavramına karşı çıkmıştır (Topakkaya, 2007: 170).

Tüm bunlardan yola çıkıldığında Marksist gelenekte ideolojinin, ekonomi üzerine konumlandırılan bir “üst yapı”; sınıf ve grupların dünya görüşleri; hegemonik anlamda insan yaşamına yön veren hakim fikirler şeklinde özetlenebilir.

2. Edo-Meiji Dönemi İdeolojileri ve Nakae Chōmin’in Fikir Dünyası

Gelişme ve modernleşme sürecinde olan ülkelerin düşünürleri Batı’nın fikir dünyasını yakından araştırmış, toplumsal sorunların temellerini incelemiştirlerdir. Kendi ülkelerindeki modernleşme programında da bu sorunları göz önünde bulundurarak, başta Milliyetçilik olmak üzere çeşitli ideolojiler ortaya koymuşlardır (Mardin, 2007: 136). Bu hususta Liberalizm, Milliyetçilik ve Liberal Milliyetçilik ekseninde fikir ve faaliyetlerini sürdüren Nakae Chōmin, Japonya’nın siyasi tarihine önemli bir noktadan bakmamızı sağlamaktadır.

Meiji Dönemi’nde hayata geçirilen siyasi, askerî, eğitim, toplumsal vb. birçok alanda hayata geçirilen modernleşme programının fikrî temelleri Edo Dönemi’nde atıldığı için çalışmamızda bu döneme de önemle değinmemiz gerekmektedir. Edo Dönemi’nin entelektüel kesimi Konfüçyüsçüler ve samurayların yanı sıra soylular (Kuge 公家), şehirli samuraylar (Gōshi 郷士), Budist ve Shintō rahipleri ile halk şeklinde sıralanabilir (Masaaki, 1958: 6). Ayrıca Konfüçyüs düşünceleri esas olmak üzere Edo Dönemi entelektüelleri üzerinde Çin düşünce sistemi etkili olmuştur. Bu dönem yaklaşık 250 yıl süre ile kapalı ülke durumunda olan Japonya’da Batı’daki bilim ve teknoloji üzerine gelişmelere, Hollandalılar tarafından sunulan raporlardan ve Flemenkçe’den tercüme edilen eserlerden ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu edinimler zamanla Shōgunluk yönetimine eleştirel bakış açısını da beraberinde getirmiş, süregelen dönemde “İmparatoru Sayma, barbarları Kovma Hareketi (Sonnō Jōi 尊王攘夷) baş göstermiştir. Bu söylem daha sonra modernleşmenin “Zengin ülke, güçlü ordu (Fukoku Kyōhei 富国強兵) anlayışına evrilmiştir. Dolayısıyla, Hobson’un Japonya’yı “erken gelişmeci” ülkeler arasında nitelendirmesinin nedeni, Japonya’daki modernleşme düşüncesinin Edo Dönemi’nden itibaren başladığı görüşüne dayanmaktadır (Hobson, 2015: 99-103).

Meiji Dönemi modernleşme programının dayandığı temellere baktığımızda öncelikle Shōgunluk yönetimi ve Batı’ya karşı ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri dikkat çekmektedir. Batı’nın her anlamda model alınması ve hatta Japon dilinin kullanımdan kaldırılması gibi düşünceler söz konusu olsa da Japonya’nın kendi öz kimliğini koruması yönünde karakteristik bir modernleşme anlayışı görülmektedir. Bu noktada Japon kimliğinin muhafazası manasında “wa (和), Batı’nın örnek alınması yönünde yō (洋) olmak üzere “Japon Ruhu Batı tekniği (wakonyōsai 和魂洋才)” ve ile “Uygarlık ve Aydınlanma (bunmei kaika 文明開化) terimleri modernleşmenin anahtar kavramları olarak karşımıza çıkmaktadır (Yazıcı, 2022: 2, 63).

Meiji Dönemi entelektüelleri Batı düşüncesi etkisiyle özellikle siyasi modernleşme programını anayasalcılık, demokrasi, siyasi partiler, merkezî hükümet sistemi, doğal haklar teorisi, özgürlük, eşitlik, ulus-devlet inşası vb. Liberal ve Milliyetçi düşünceler ekseninde tartışmışlardır. Bu fikirlerin temelleri de Edo Dönemi’nde ortaya çıkan Rangaku (Hollanda Tetkikleri), Yōgaku (Batı Bilimi), Mitogaku ve Kokugaku (Millî Bilim) ideolojileri üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca Takenouchi ve Iwakura heyetleri ile Batı’ya gönderilen isimler Batı’nın siyaset, ekonomi, hukuk, bilim vb. birçok alandaki ilerleyişini gözlemleyerek modernleşme programına

yön vermişlerdir. Bunun yanı sıra Itagaki Taisuke, Gotō Shōjirō gibi siyaset ve fikir adamlarının da yer aldığı Meirokusha topluluğu, Japonya'nın fikir dünyasına yön vermiştir. Özgürlük, eşitlik, insan hakları savunusu temelinde Özgürlük ve İnsan Hakları Hareketi (Jiyū Minken Undō 自由民権運動) ortaya çıkmış, Nakae Chōmin'in de aralarında bulunduğu birçok düşünür Rousseau, Kant, Mill gibi düşünürlerden etkilenecek Batılı Liberal değerlerin Japonya'daki savunuculuğunu yapmıştır. Bu doğrultuda Meiji Dönemi'ndeki ideolojik yapıya bakıldığında Özgürlük ve İnsan Hakları Hareketi ekseninde ortaya çıkan bir Liberal düşünce yapısı, ardından millî kimlik ve muhafazakârlık vurgusuyla yükselen Milliyetçi dönem ve devamında da insan hakları (minken) ve ulus hakları (kokken) anlayışının kesiştiği yeni bir Liberal Milliyetçi dönem şeklinde ayırabiliriz (Yazıcı, 2022: 93).

Japonya'daki Özgürlük ve İnsan Hakları Hareketi'nin fikir babası olarak anılan Nakae Chōmin, aktif siyasî yaşamı, eserleri ve gazete yazıları, tercüme eserleri ile Meiji Dönemi'nin önemli düşünürlerindedir. Bilhassa, Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" eserini "Minyaku Yakkai" başlığı ile Japoncaya tercüme etmiş ve bu eser Japonya'da "İnsan Hakları Hareketi'nin kutsal kitabı" olarak nitelendirilmiştir (Yanabu, 2004: 21). Konfüçyüs düşüncesine bağlılığı, materyalist dünya görüşü ve felsefe ile yoğurulmuş bir siyasi düşünce yapısı Chōmin'i dönemin siyasetçilerinden ayırmaktadır. Özgürlük, eşitlik, anayasalcılık, demokrasi, haklar savunusu yönündeki fikirleri zamanla ulus hakları, birey-devlet anlayışı, ulus-devlet düşüncesi, millî kimlik, ulusların özgürlüğü savunularıyla birlikte Milliyetçilik, Liberal Milliyetçilik ve Pan-Asyacılık ideolojisi ile kesişmiştir. Chōmin'in siyaset literatüründe özgürlük, öz yönetim, egemenlik, millet, ulus, yurttaş, vatan, birey, devlet, vatanseverlik, millî kimlik, Asya kimliği gibi temel kavramlar bulunmaktadır. Dolayısıyla, Liberalizm, Liberal Milliyetçilik, pasifizm, vatanseverlik, "biz" anlayışı gibi birbirine zıt ideolojiler Nakae Chōmin'in fikir dünyasında bir araya gelmiş ve Chōmin de Japon siyasetine bu perspektiften yön vermiştir. Çalışmamızın örneklemini teşkil eden "Üç Sarhoşun Siyasi Diyalogları (Sansuijin Keirin Mondō)" eseri, kavram ve ideoloji çözümlemesi açısından hem Meiji Dönemi'nin ideolojik yapısını hem de Nakae Chōmin'in fikir dünyasını anlamamız açısından önemlidir.

3. Tartışma ve Analizler: Üç Sarhoşun Siyasi Diyalogları (Sansuijin Keirin Mondō) Eserinde İdeoloji Çözümlemesi

Japon tarihinde modernleşme gibi önemli bir dönüm noktasına tekabül eden dönemde kaleme alınan bu eser, Japon siyasetine ek olarak uluslararası ilişkiler, birey ahlakı, toplumsal yapı gibi önemli noktalara değinmektedir. Nakae Chōmin'in dünyada en bilinen eseri olan "Üç Sarhoşun Siyasi Diyalogları"nın, eserdeki pasifist düşünceler sebebiyle II. Dünya Savaşı döneminde de ilgi gördüğü yönünde düşünceler mevcuttur (Yazıcı, 2022: 186).

Sokratik Diyalog Yöntemi ile kaleme alınan eser, okuyucuya üç farklı ideoloji sunmaktadır. Sokratik Diyalog Yöntemine göre, ilki tartışmaların ortaya konduğu "ironi aşaması", ikincisi de tümevarım yönteminin izlendiği "Doğurtma – ebelik aşaması" yer almaktadır (Ağaoğulları, 2016: 82).

Eserde karakterler üzerinden ideoloji çözümlemesi yapabilmemizi sağlayan ilk önemli nokta, yazarın karakterlere verdiği isimlerdir. Çünkü her üç karakterdeki isimlerin Japonca yazılışlarına

baktığımızda dönemin önemli üç farklı ideolojisini yansıttığını görmekteyiz: Yōgaku Shinshi (洋学紳士) – Beyefendi- Batılılaşma, Gōketsu-kun (豪傑君) – Kahraman – Milliyetçilik, Nankai Sensei (南海先生) – Nankai Hoca – Güney Denizlerine İlerleme. Nakae Chōmin’in de yazılarıyla desteklediği Özgürlük ve İnsan Hakları Hareketine mensup birçok ismin eserdeki bu üç tipolojinin düşüncelerine sahip olduğu sonucundan yola çıkarak, eserdeki karakterlerin Nakae Chōmin’in alt egosu olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda dönemin siyasi koşulları gereği Nakae Chōmin’in herhangi bir baskı ya da suçlamaya yer vermemek adına fikirlerini bu üç karakter üzerinden okuyucuya aktardığı görüşünderiz. Eserde yazarın kullanmış olduğu üst notlarda Nakae Chōmin yazar olarak doğrudan kendi fikir ve eleştirilerini ortaya koymuştur.

İlk olarak eserde Beyefendi (Yōgaku-shinshi) karakterini incelediğimizde tıpkı Nakae Chōmin’de olduğu gibi Rousseau ve Fransız aydınlanma düşüncesi etkisini belirgin biçimde görmekteyiz. Sıkı bir demokrasi, özgürlük, eşitlik ve insan hakları savunucusu olarak karşımıza çıkan beyefendi karakteri, bilhassa Rousseau ve Kant’ın isimlerini zikrederek, Saint Pierre’in Barış teorisine atıfta bulunarak dünya barışı savunusu ve mutlak pasifizm anlayışı ortaya koymaktadır. Ancak bu savunuları dönemin Özgürlük ve İnsan Hakları Hareketi savunucuları ve Nakae Chōmin’in liberal görüşleri ile kıyaslandığında oldukça radikal bir boyuttadır. Öte yandan özgürlük ilkesinin gerçekleşmesi için eşitlik ilkesini temel şart olarak ele alan ve genel iradeyi açıklayan görüşleri, Rousseau başta olmak üzere Aydınlanma Düşünürleri ile güçler ayrılığı ilkesinde ise Montesquieu ile aynı çizgidedir. Bunların yanı sıra ilerleme kanununda Goethe, Lamarck, Geoffroy, Diderot, Condorcet gibi isimleri, evrim teorisi konusunda Darwin’i zikrettiğini görmekteyiz. Ancak öte yandan kral ve tebaası arasındaki ideal ilişkiyi açıklarken ise Konfüçyüs değerlerine verdiği önem dikkat çekicidir (Yazıcı, 2022: 196). Beyefendi karakterinde dikkat çeken önemli hususlardan bir diğeri de Asya halklarının Batı hegemonyasından kurtulmak için yine Batı’dan öğrenilecek aydınlanma ilkelerine sığınmaları gerektiği söylemleridir. Eserde “Bu küçük Asya ülkesini demokrasi, eşitlik, ahlak ve bilim laboratuvarı yapmak istiyorum” (Chōmin, 1984: 213) sözleriyle ise Milliyetçilik ideolojisinin yansımalarını görmekteyiz. Bu noktada Nakae Chōmin’in düşünceleri ile aynı doğrultuda “üstün Asya ahlakı” vurgusuyla Asya halklarının özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleriyle Batı karşısında birlik olması vurgulanmıştır. Yazıcı tarafından “biz duygusuna dayalı Pan-Asyacılık” (Yazıcı, 2022, s. 228) şeklinde adlandırılan bu düşüncede Japonya’nın Asya liderliğini savunan Pan-Asyacılık düşüncesinden farklı olarak, “biz” söylemine dayalı bir Asyacılık ideolojisi karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada da eserde modernleşme ve Batılılaşma düşüncesine sahip bir karakter olan Beyefendi’nin esasında Milliyetçi düşüncenin de içinde yer aldığını görmekteyiz. Bu husus, dönemin Özgürlük ve İnsan Hakları Hareketi savunucularında söz konusu ideolojilerin bir arada var olduğu görüşümüz ile aynı doğrultudadır.

Beyefendi karakterinin pasifist ve demokrat görüşlerine karşılık Kahraman karakteri üzerinden militarist ve şovenist bir Milliyetçilik anlayışı aktarılmaktadır. Medeniyet seviyesinin savaşmak ve galip gelmek ile ölçülebileceği görüşündeki bu karakter, Çin’i işaret ederek istila söylemlerine başvurmuştur (Chōmin, 1984: 234). Aynı zamanda bu şekilde Çin’in fethedilmesi yönündeki düşünceleri Yayılımcı Milliyetçilik ideolojisi sunduğu için dönemin Özgürlük ve İnsan Hakları Hareketi savunucularının görüşleri ile taban tabana zıt düşmektedir. Beyefendi karakteri

ile ortak noktası Batı ile mücadelede yine Batı'dan öğrenilecek ilkelere dayanılması inancıdır ancak biri düşünce alanında diğeri ise silahlanma konusunda Batı'yı örnek almaktadır.

Ulusların askerî politikalarını değerlendiren Kahraman, özellikle Rusya'yı hem Avrupa hem de Doğu toplumları için tehlike olarak nitelendirmektedir. Nakae Chōmin'in ideolojisine bir bütün olarak baktığımızda da benzer biçimde Rusya tehlikesine dikkat çektiğini görmekteyiz. Ancak Nakae Chōmin'in yazılarında Rusya ile mücadelede hem öz savunmanın güçlendirilmesi hem de Çin-Japonya-Kore birliği sağlanması düşüncesi tespit edilmiştir. Buna karşılık eserdeki Kahraman karakterinin Rusya karşısında güçlü olabilmek için önerisi, kıtada Çin gibi büyük bir ülkenin fethedilmesidir. Bu noktada karakterdeki şovenist milliyetçi ideolojinin Nakae Chōmin'de yer almadığını görmekteyiz. Öte yandan karakterdeki "millî kimlik" kavramına yapılan vurgu Chōmin'in Liberal Milliyetçi düşünce dünyasında da yer almaktadır. Bir diğer önemli nokta ise, eserin sonunda Kahraman karakterinin Şangay'a gitmesidir. Chōmin'in yaşamını incelediğimizde de Şangay'daki Ajia Gakkan okulunun kuruluşunda bizzat yer aldığını görmekteyiz. Çalışmalarda bu okulun önemi, Asya uygarlığı amacıyla (Akiro, 1996, s. 92), Pan-Asyacılık ideolojisinin Asya kıtasında yayılması misyonuyla kurulması olarak geçmektedir (Fogel, 2009: 91-92).

Eserde karakterlerin "hocam" diye seslendiği ve en bilgin şahıs olarak betimlenen Nankai Sensei, her iki karakterin ideolojilerine de eleştirel yaklaşmış ve ılımlı bir siyasi görüş ortaya koymuştur. Nankai Sensei karakterinin dinleyici, eleştirel, deyim yerindeyse moderatör konumunda olması Aydınlanma düşünürlerinin yaklaşımına benzetilmektedir (Yazıcı, 2022: 192). Ayrıca çalışmalarda Nankai Sensei karakterinin Chōmin'in bizzat kendisi olduğu yorumları da vardır (Hiromichi, 1993). Eserde her iki karakterin ideolojilerini aşırı uç ve tehlikeli gören Nankai Sensei karakterinde, Nakae Chōmin'deki Liberal Milliyetçi ideolojinin daha net görüldüğü kanaatindeyiz. Beyefendi'nin demokrasi savunusuna karşı olarak Nankai Sensei'nin anayasalcılığı yücelten görüşleri dikkat çekicidir. Çünkü Asya ülkelerinin karakteristik yapısının doğrudan demokrasiye geçişe müsaade etmeyeceği ve kademeli ilerleme yöntemiyle halkta hem anayasal sistem hem de haklar kavramlarının yerleşmesinin öngörmektedir. Eserde vurgulanan nokta, halkların monark tarafından kendilerine "bahşedilen" hakları değil, halkın "kazandığı" hakları elde etmesidir. Bu noktada Chōmin'in yazılarında ortaya koyduğu anayasalcı düşünceleriyle paralel bir anlayış mevcuttur. Aynı zamanda eserdeki karakter üzerinden aktarılan her alandaki "kademeli" yöntem, Chōmin'deki pragmatik yaklaşımla bağdaştırılmaktadır (Yazıcı, 2022: 192).

Nankai Sensei'nin kahraman karakterinde mevcut olan aşırı milliyetçi ve saldırgan ideolojilere eleştirisi de nettir. Nakae Chōmin'in fikir dünyası ile paralel biçimde Nankai Sensei karakteri üzerinden de pasifist, öz savunmaya önem veren, yine "biz" duygusuna dayalı bir siyaset anlayışı yansıtılmıştır. Daha geniş anlamda, sadece siyasi arenada değil, kültürel, ekonomik vb. birçok anlamda Asya birliği ideali görülmektedir. Bu noktada daha önce zikrettiğimiz "biz duygusuna dayalı Pan-Asyacılık" ideolojisini yine görmekteyiz. Ayrıca diğer karakterlerde olduğu gibi Nankai Sensei'de de "millî kimlik", "millî onur" gibi kavramlara atfedilen önemin, Nakae Chōmin'deki Liberal Milliyetçi görüşün yansıması olduğunu düşünmekteyiz.

Çalışmamızın önemli sorularından biri de eserdeki karakterler aracılığıyla aktarılan ideolojilerde tespit edilen önemli kavramların neler olduğudur. Batılılaşma, modernleşme,

Milliyetçilik, Liberal Milliyetçilik, pasifizm gibi çeşitli ideolojilere ait kavramlar tespit etmiş bulunmaktayız. Bu kavramlar, yansıttıkları ideolojilerle birlikte aşağıdaki şemada açıklanmıştır

Şekil 3: İdeolojiler ve Kavramlar Şeması

Her üç karakterde yansıtılan ideolojinin hepsinin temelinde Milliyetçilik düşüncesinin yer aldığı kanaatindeyiz. Beyefendi ve Nankai Sensei karakterleri Batı ile mücadelede Asya birliği, Asya ahlakı, sömürge karşıtlığı gibi kavramlar temelinde "biz" anlayışına dayalı bir Milliyetçilik ideolojisini temsil ederken, Kahraman karakteri yine Batı ile mücadelede daha yayılcı ve şovenist bir Milliyetçilik yaklaşımı ortaya koymuştur. Ancak her üç karakterdeki temel meselenin Asya milletlerinin Batı hegemonyasından kurtulması olduğu açıktır.

SONUÇ

Liberal düşüncelerden beslenerek kendine has bir Milliyetçilik ideolojisi ortaya koyan Nakae Chōmin, incelemiş olduğumuz bu eserde üç karakter üzerinden hem Meiji Dönemi'nin ideolojilerini hem de kendi fikir dünyasında -birbiri ile çelişkili görünse de- sahip olduğu ideolojileri ortaya koymuştur. Dolayısıyla Nakae Chōmin'in, eserdeki üç karakterin ideolojilerini de kendi düşünce dünyasında barındırdığı görüşünderiz. Dönem itibarı ile Meiji Japonya'sında ideolojilerin çok keskin sınırlarla birbirinden ayrılmadığı, aksine bilhassa siyasî arenada çeşitli fikirlerin birbirini beslediği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, eserdeki karakterlerin de temelde birbirinden çok farklı düşüncelere sahip olmadığı kanaatindeyiz. Bunu destekleyen en önemli tespitimiz, karakterlerin Liberalizm, Milliyetçilik, pasifizm, idealizm, radikalizm gibi farklı açılardan fikirlerini ortaya koysalar da en temelde Milliyetçilik düşüncesinin yer aldığıdır. Meiji Dönemi entelektüel ve siyasi isimlerinin de asıl tartışma konusu olan Batı ile mücadele, Batı'nın

örnek alınması, öz kimliğin muhafazası gibi konular eserdeki karakterlerde de Milliyetçilik meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Nakae Chōmin'in "Özgür bir Asya birliği" idealini açıkça görmekteyiz.

Çalışmamızın esas sorunsalı olan Hegemonik ideoloji ve -izm olarak ideoloji incelemesi açısından ulaştığımız sonuç ise, Nakae Chōmin'in hegemonik ideoloji – yani dönemin siyasî manada egemen ideolojisini halkın belleğine nüfuz etme çabası- değil; ideal toplum düzeni, Japonya ve Asya için mevcut düzeni eleştiren, gelişmeci, ilerlemeci ve özgürlükçü bir ideoloji yani **-izm olarak ideoloji** ortaya koyduğu yönündedir.

EXTENDED ABSTRACT

As long as human being exists, there are meanings that explain human behaviour. Because we can comprehend human thoughts, values and perspectives that cannot be observed from outside, not through "expression" but through "understanding". Therefore, ideology analyzes are also a way to understand people.

The concept of ideology, we can give a general definition as 'a set of political, legal, scientific, philosophical, religious, moral, aesthetic thoughts that constitute a political or social doctrine, shaping the actions of a government, a party, or a group" can be found in many cultural elements including literature. When we examine the connection between ideology and literature, we encounter the names such as Karl Marx, George Lukacs and Lucien Goldman along with Marxism. Ideologies have been associated with political philosophy due to use of abstract ideas and theories and they have utilized political actions, propoganda, discourses and slogans. Therefore, it is classified as "idea-oriented" and "action-oriented". At the same time in the literature, there is a definition of "ideology as an -ism" based on Enlightenment thought, tends to create an ideal society, based on reason, critical and developmental. On the other hand, based on Gramsci's concept of hegemony, we encounter with the definition of "hegemonic ideology" that is a tool of power and control of the ruling class forthe purpose of legitimizing the existing social structure and ideas. Starting from this point, in this study "hegemonic ideology"and "ideology as an -ism" were analyzed in "Sansuijin Keirin Mondo (A Discourse by Three Drunkards on Government)" by Nakae Chōmin, an important thinker of Meiji Period. In line with the content analysis method, various parameters such as the subject of the text, basic concepts, symbols, ideological approachesand the worldview of the author were evaluated. Furthermore, based on the view that discourse is crucial in ideology, the focus has been placed on concepts. In the literature review, Nakae Chōmin's principles of freedom, equality, human rights etc, his views on national sovereignty and patriotism, his place in Pan-Asianism and comparative studies with Fukuzawa Yukichi draw attention. However, our study offers a difference in terms of ideology analysis.

In the first part of the study, the concept of ideology and the Marxist view dealing with the relationship between ideology and literature was emphasized. While the second part explain the ideologies of Edo and Meiji Period, in discussion part, ideology analysis was made as hegemonic ideology and as an -ism in the work. Since the intellectual foundations of the modernization program in Meiji Period were laid in the Edo Period, we specifically included this period in our study. As in Nakae Chōmin, the Chinese thought system, especially Confucian thought, was

influential in the intellectuals of the Edo Period. In addition, due to the “closed country policy (sakoku)” in this period, intellectuals reached Western ideologies through Dutch. Nationalist movements draw attention in the modernization program of the Meiji Period. At the same time, a characteristic understanding of modernization was put forward with the key concepts of “Japanese spirit, Western technique (wakonyōsai)” and “civilization and enlightenment (bunmei kaika)”. In addition to Nationalism, Liberalism was also influential in this period. Many thinkers, including Nakae Chōmin, advocated Western Liberal values in Japan.

Nakae Chōmin, known as the father of the Freedom and Human Rights Movement in Japan, was inspired by French thought especially Rousseau. He has been called as “Rousseau of the East” for his translation of Rousseau’s Social Contract into Japanese. He differs from the politicians of the period with his commitment to Confucian thought, materialistic worldview and philosophical understanding of politics. His ideas of freedom, equality, constitutionalism, democracy etc. intersected with Nationalism, Liberal Nationalism and Pan-Asianism in later years.

The work “A Discourse by Three Drunkards on Government (Sansuijin Keirin Mondō)”, constitutes the main sample of our study, was written with Socratic dialogue method. In the work, ideology and concept analysis was made through three characters reflecting the different ideologies of the period. There are studies suggesting that these three characters are Nakae Chōmin’s alter ego. Although, the characters put forward their ideologies from different perspective such as Liberalism, Nationalism, pacifism, idealism and radicalism, we have determined that the idea of Nationalism is at the core. Therefore, we consider that the characters do not fundamentally have different ideas from each other, on the contrary, they defend ideologies that interact with each other. Issues, such as the struggle with Western hegemony, preservation of self-identity, main discussions among the intellectuals and politicians of Meiji Period, also appear as an issue in the work. In this regard, we can clearly see Nakae Chōmin’s ideal of “free Asian union”. As a result of the main problematic of our study we consider that the ideology put forward by Nakae Chōmin is an “ideology as an -ism” in terms of being developmental, progressive, libertarian, critical and defending the ideal social order.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The author have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Kaynakça

Ağaoğulları, M. A. (2016). Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler. İletişim Yayınları.

Akiro, K. (1996). Nakae Chōmin ni okeru Taigai-ishiki no Tenkai. Osaka Shiritsu Daigaku Hōgakubu, 42 (4).

Atılğan, E. (2014). İdeoloji. Siyaset Bilimi Kavramları, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler. Atılğan G. AYTEKİN A. (ed.). Yordam Kitap.

- Chōmin, N. (1984). Sansuijin Keirin Mondō. Nakae Chōmin Zenshū 10 (Yayımlayan Midorikawa Tōru). Iwanami-shoten.
- Çulhaoğlu, M. (2014). Marksizm. Siyaset Bilimi Kavramları, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler. Atılğan G. Aytekin A. (ed.). Yordam Kitap.
- Eagleton, T. (2005). İdeoloji. Muttalip Özcan (Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Fogel, J. A. (2009). Articulating the Sinosphere: Sino-Japanese Relations in Space and Time. Harvard University Press.
- Heywood, A. (2015). Siyasi İdeolojiler. Levent Köker (Çev.). BB101 Yayınları.
- Hirōmichi, S. (1993). Nakae Chōmin to Sansuijin Keirin Mondō. Kenkyū Kiyō, Dai 48.
- Hobson, J. M. (2015). Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri. Esra Ermert (Çev.),
- Huaco, G. A. (1973). Ideology and Literature. New Literary History, Spring, Vol. 4. No. 3.
- Mardin, Ş. (2007). İdeoloji. İletişim Yayınları.
- Masaaki, K. (1958), Japanese Culture in the Meiji Era Vol IX Thought. David Abosch (Translate). Pan-Pasific Press.
- Masaaki, E. (2003). Nakae Chōmin ni okeru Toho Ninshiki. Kindai Bungaku Ronshū (29).
- Matsunaga, S. (2001). Fukuzawa Yukichi to Nakae Chōmin. Chūkō-shinsho.
- Matsumoto, S. (2001). Gendai ni ikiru Shisō Chōmin ni manabu Shisō Jissensei, Chōmin to Shusui Botsugo 100 nen to "Teikoku-shugi. Shoki Shakai-shugi Kenkyū 14, Kōryūsha.
- Moriarty, M. (2006). Ideology and Literature. Journal of Political Ideologies.
- Oskay, Ü. (2014). Tek Kişilik Haçlı Seferleri. İnkılap Yayınları.
- Tomeba, M. (1994). Nisshin Sensō-go no Nakae Chōmin. Shien 55-56, 1-2, 153-156.
- Topakkaya, A. (2007). İdeoloji Kavramının tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış. EÜHFD, C. XI, S. 1-2.
- Yanabu, A. (2004). Chōmin wa naze Minyaku Yakkai wo Kanbun de Yaku-shita ka. Kokubungaku Kaishaku to Kyōzai no Kenkyū 49/10.
- Yazıcı, Y. (2022). Nakae Chōmin'in Eserlerinde Asya Algısı ve Pan-Asyacılık. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 05. 07. 2023).

MEHMET AKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ DEĞERLERİ İÇEREN SÖZ VARLIĞININ EDİMBİLİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osman TÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı

osmanturkgau@gmail.com

0000-0002-9379-6225

Atıf / Citation: Türk, O. (2023). Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde millî değerleri içeren söz varlığının edimbilim açısından değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(2), 307-326.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1359260>

Öz

Mehmet Akif Ersoy, Türk edebiyatı tarihinin önemli şahsiyetlerinden biridir. Bir siyasetçi ve mütefekkir olan Mehmed Akif Ersoy'un düşüncelerinde ağırlıklı olarak ahlâka dayalı bir toplum tahayyülünün, çağdaşlaşma, millilik ve yenilikçi ruhunun izleri görülür. Yazarın ele aldığı çalışmalar, şahsiyeti ve sanatı arasında yakın bir bağ vardır. Yazara göre ele alınan eserlerin işlevi toplumun hassasiyetleri konusunda uyandırmak ve yönlendirmektir. Şairlerin ve yazarların eserlerinde kullandıkları dil, edebî dildir. Dolayısıyla kullanılan edebî dilin bilinçli ve yerinde kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda eser içerisindeki her sözcüğün farklı bir konumu vardır. Söz konusu sözcüklerin hem semantik hem de morfolojik açıdan ayrı bir değeri vardır. Bu değerlerin anlam bakımından analiz edilmesine ihtiyaç vardır. Eser içerisinde kullanılan herhangi bir sözcük birden fazla anlamı ifade edebilir. Sözcüğün sözlükteki anlamıyla şairin kendi zihin dünyasında oluşturduğu anlam arasında farklılık olabilir. Söz konusu farklılık ise söz ya da söz gruplarının metin içerisindeki bağlamını çözümlenmekle ortaya çıkarılabilir. Mehmet Akif Ersoy şiirlerinde vatan ve millet sevgisini derinden hissederek konu edinen şairlerdendir. Şairin gerek şiirlerinde gerekse nesirlerinde dili kullanma hususundaki yetkinliği dikkat çekicidir. Şair, eserlerinde sadece İstanbul Türkçesini değil aynı zamanda Rumeli ve Anadolu'da kullanılan Türkçeyi yansıtmıştır. Şair halkın kullandığı dile oldukça hâkim olmakla birlikte Türkçenin zenginliklerinden faydalanmıştır. Çalışmada Mehmet Akif Ersoy'un millî değerleri ihtiva eden şiirleri taranmıştır. Bu değerler tespit edilmiş ve edimbilim açısından değerlendirilmiştir. İncelenen sözcükler, şiirlerin başlığına göre gruplandırılmıştır ve kullanım sıklığı olarak sonuç bölümünde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edimbilim, Bağlam, Şiir, Milli Değerler, Mehmet Akif Ersoy.

AN EVALUATION OF THE WORD CONTAINING NATIONAL VALUES IN MEHMET AKIF ERSOY'S POEMS IN TERMS OF PRAGOLOGY

Abstract

Mehmet Akif Ersoy is one of the important figures in the history of Turkish literature. There is a close connection between the author's works, his personality and his art. The language that poets and writes use in their works is the literary language. Therefore considering that the literary language used is used

consciously and appropriately each word in the work has different position. The words in question have a distinct value both in terms of semantics and morphology. These values need to be analyzed in terms of meaning. Any word used in the work can express more than one meaning that the poet creates in his own mental world. The difference in question can be revealed by analyzing the context of words or groups of words in the text. Mehmet Akif Ersoy is one of the poets who deeply feel the love of homeland and nation in his poems. The poet's competence in using language both in his poems and in his prose is remarkable. The poet reflected not only İstanbul Turkish but also the Turkish used in Rumelia and Anatolia in his works. Although the poet has a good command of the language used by the people he has benefited from the richness of Turkish. In this study Mehmet Akif Ersoy's poems containing national values were scanned. These values were determined and evaluated in terms of pragmatics. The analyzed words are grouped according to the titles of the poems and the frequency of use is given in the conclusion section.

Keywords: Pragmatics, Context, Poetry, National Values, Mehmet Akif Ersoy.

GİRİŞ

Bir olay veyahut bir durum ancak ifade vasıtasıyla hayat bulur. Sözcüklerin kullanımı *ifade* olarak tanımlanabilir. Günlük hayatın akışı içerisinde bulunan sözcükler, plânsız bir şekilde kullanılabilir. Her varlığın, olayın ve zihin içerisinde oluşan en küçük bir sezginin bile dilde bir karşılığı vardır. Dolayısıyla bunları dış dünyaya aktarmak sözcüklerin kullanımıyla gerçekleşir. Sözcük adını verdiğimiz işaret, bir kavram, bir de ses yönü olan, her dilin kaynaşmış bir düşünce-ses bileşimidir; dildeki başka öğelerle ilişkili bir anlama ve anlatma birimidir (Aksan, 1971: 32). Günlük yaşamda kullanılan dil, ihtiyacı arz etmek işlevini görür. Buna karşın edebî dil ise daha çok estetik bir niteliği yansıtır. Edebî dil, bir milletin konuşma dili ve yazı dili teşekkül ettikten sonra kültür dili diyebileceğimiz bir söyleyiş zemininde daha fazla hissedilen, bir tarafı ile itibari ve uçucu, bir tarafı ile hayatın gerçek değerleriyle kaynaşan estetik ve orijinal bir ifade yoludur (Önal, 2008: 25). Edebî dil, içerisinde mecazlı söyleyiş bulunduran, teşbih, istiare vs. gibi sanatlarıyla yoğrulmuş bir dildir. Başta şiir olmak üzere diğer edebiyat eserlerinde edebî dil kullanılmaktadır.

Edimbilim, söylem ve bağlam ilişkisi açısından sözün oluşması, konuşucular, konuşmanın dinleyici üzerinde yaptığı etkiyi, dil ve kullanıcılarına göre açıklamaya çalışan bir dil bilim alanıdır (Balci, 2017: 557). Bu alana göre bir metin içerisinde yer alan sözcükler bağlama bağlı olarak değerlendirilir. Semantik, büyük ölçüde sözcüklerin hem değişik anlam özellikleri (yan anlam, mecaz anlam, terim anlam vs. gibi) hem de sözcüğün gerçek anlamlarını ön plana taşır. Edimbilimde ise anlam, bağlama bağımlıdır (Balci, 2017: 557).

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana anlam arayışına girmiştir. Çevresinde ve kendi iç dünyasında olup bitenleri bir şekilde anlamlandırmaya çalışmıştır. Anlamın vücut bulması ise dil ile mümkün hâle gelmiştir. Bütün insan bilimlerinin ortak yönü anlam araştırmaları oluşlarıdır (Bayrav, 1998: 120). Anlam dil ile birlikte bir şekle bürünür ve dış dünyaya bu şekliyle yansıtılır. Anlamı, dil içi bağıntıların yanı sıra bağlam ve durum belirler (Vardar, 2002: 18).

Metin içerisinde mevcut olan bir sözcük birden fazla anlama sahip olabilir. Tümceyi oluşturan sözcüklerin her biri belirli bir anlamı ifade etmek için vardır. Bağlam ve anlam bu ilişkiye dayanarak var olur. Her metnin veyahut tümcenin bir bakış açısı ve onu çevreleyen bir zihinsel zemini vardır. Metni çevreleyen bir ortam, bir kültürel yapı, yaşam vardır (Erkman-Akerson, 2005: 129). Bu birimler, dil vasıtasıyla kavramlaştırma aşamasına geçer.

“...her dil birliği, kavramları kendi algılaması ve anlatımıyla değişik yollardan, değişik kavramlarla ilişki kurarak oluşturur” (Aksan, 2006: 41).

Herhangi bir metnin içinde bulunan bir sözcüğün tek başına bir anlamı bulunmaz. Sözcük, diğer söz gruplarıyla bir araya gelerek anlamsal bir değere sahip olur. Her sözcük bağlamıyla sıkı sıkıya ilişkilidir ve anlamını ondan alır (Guiraud, 1999: 34). Bağlam, anlamın kaynağını oluşturan bir unsurdur. Vardar’a göre bağlamın tanımı şöyledir:

1. Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü. (İç bağlam, dil içi bağlam da denir.) 2. Duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, ekinel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü. (Dış bağlam, dil dışı bağlam da denir.) (Vardar, 2002: 30).

Bağlam, bir dilbiriminden önce ya da sonra gelen, başka bir ifadeyle bir dil birimini kuşatan ve birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü biçiminde tanımlanır (Aydın, 2007: 86).

Başta şiir olmak üzere edebî eserlerde bağlamın önemi göz ardı edilemez. Çünkü bu tür eserlerde bir sözcük, sözlük anlamının dışında başka anlamları çağrıştıracak biçimde daha sık kullanılır. Bu nedenle şiirlerde belirgin olan söz varlığı, açıklanmaya ve değerlendirilmeye ihtiyaç duyar. Şair ve yazarlar tarafından ele alınan temalar, bağlam ile birlikte hayat bulur. Bir metni çözmek; sözcüklerin ne demek istediklerini; yani taşıdıkları anlamları çözmekle; çevrilecek düşünce ve anlamın diğer dilde kazanacak olduğu anlamsal ve işlevsel eşdeğerde başka bir söylem meydana getirmekle mümkün olabilir (Dikici, 2007: 4).

1. Mehmet Akif Ersoy

Mehmet Akif Ersoy Türkçülük ve İslamcılık akımlarını sentezleyen bir bakış açısının temsilcisidir. İstiklal Marşının sözlerini yazan şair, 1873’te İstanbul’un Fatih ilçesinin Sarıgözel semtinde doğmuştur. Mehmet Âkif; Fatih Rüşdiyesi, Mekteb-i Mülkiye İdadisi ve Halkalı Ziraat ve Baytar (Veteriner) Mektebinde eğitim ve öğretimini tamamlar. “Çocukken başladığı hafızlık çalışmalarını, bir müddet ara verdikten sonra, yirmi yaşında iken kendi kendine tamamlar ve Kur’an-ı Kerim’i ezberler” (Düzdağ, 2006: 6). Hocası Muallim Naci’nin tesiriyle gazeller yazmaya başlamış ve Fransız dil bilgisiyile de Batı edebiyatını tanıyarak en ağır dillerden eserleri tercüme ederek edebi yönüne şekil vermiştir (Banarlı, 2004; Çelik, 1999). Bir süre Ziraat Nezareti, Umur-i Baytariye Müdür Yardımcılığı yapar. Görevi gereği, Rumeli, Arnavutluk, Anadolu, Arabistan’da (Necid) dolaşır. Bu süre içinde halkı ve köylüyü yakından tanıma imkânı bulur (Gülüser, 2010: 2). Mehmet Akif, mektebi bitirdikten sonra ilk iş hayatına Umur-i Baytariye ve Islahı Hayvanat Şubesi memurluğuna müfettiş olarak başlar. Bu iş hayatında bölgenin çeşitli yerlerinde bulaşıcı hastalıklar ile ilgili çalışmalar yapar. Mehmet Akif, 1894 yılında İsmet Hanım ile evlenir (Biçer, 2013; Bakiler, 2006).

Akif, hayatı boyunca insani değerlere önem vermiş ve ahlâkı toplumu ilerletmede bir araç olarak görmüştür. Akif’te sosyal hayatın olmazsa olmazı kabul edilen en temel mesele hak ve adalet ortamıdır (Türk, 2016: 446). Şair olmanın zorluklarını bilen, şiir yazıp yazmamak arasında kalan Akif, nesrinde rekâket (kekemelik, pelteklik) olduğunu belirterek şiir yazmaya ağırlık verir. Bunu bir tevazu olarak algılamak yanlış olmaz. Çünkü onun nesirleri de başarılıdır

(Karabulut, 2021: 27). Mehmet Akif, 1908 Meşrutiyetinden sonra çıkarmaya başladığı Sırat-ı Müstakim adlı dergide “Safahat” dizisinde sunduğu şiirlerle tanınmaya başlamıştır (Parlatır, 1986: 97).

1.1. Mehmet Akif Ersoy ve Dil

Şair gerek şiir gerekse nesir alanlarında olsun eserlerinde Türkçeyi oldukça etkili bir biçimde kullanmıştır. “Ne tasannu bilirim, çünkü ne san’atkârım” dizesiyle üslubunun sadeliğini ilan eden ve genel dil anlayışı itibarıyla dilde sadelik yanlısı olan Akif, her şiirinde biraz daha yalın bir söyleyişi benimseyerek bu düşüncelerini yalnız sözde bırakmamış; eserlerinde de geniş bir biçimde uygulayarak canlı Türkçenin en güzel örneklerini vermiştir (Küçük, 2014: 99).

Akif, Doğu ve Batı dillerini iyi derecede öğrenmeye çalışmış ve dili sade bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Böyle bir düzeye erişen Mehmet Akif, Türkçenin bütün imkânlarını kullanmış ve Türkçeye kendisinden de bir şeyler katmıştır (Zülfikar 1986/I: 76). Nihad Sami Banarlı, “Yirminci asırda şiirleri ve manzum hikâyeleriyle İslamî Türk milliyetçiliğini temsil eden” bir sanatkâr olarak adlandırdığı Mehmet Akif’i “XIX. Asır Türk Edebiyatının Müstakim Sanatkârları” başlığı altında tanıtır (Banarlı, 2004: 1151). Sadelik Akif’in hayatının tüm yönlerinde görülen en belirgin özelliğidir (Yetiş, 1992: 76-77). Akif, dilde sadelikten yana olmuş ve halkın dilini de eserlerinde yansıtmıştır. Yunus Emre Türkçeyi en sade şekliyle eserlerinde yansıtmıştır. O, halkın anlayabileceği sade ve içten bir dil kullanmıştır (Türk-Koç, 2021: 79). Nasıl ki Yunus Emre eserlerinde Türkçeyi en temiz hâliyle kullanmış ise Mehmet Akif de eserlerinde dili adeta işlemiştir. “Mehmet Âkif, Tanzimat’tan bu yana toplumdaki gelişmelerin benimsendiği, taraftar bulduğu, halka hitap etmenin ancak onun diline kulak vermekle mümkün olabileceğinin anlaşıldığı bir dönemde tanınan, bilinen saygı duyulan bir şairdir. O, bu durumun bilincinde olarak Türkçeyi yürekten benimsemiş, halk dilini sade ve süssüz bir biçimde, hüner göstermeden kullanma yolunu tutmuştur. Mehmet Âkif böyle bir düşünce içinde toplumda yerini alıp tanınırken bir yandan da Millî Edebiyat döneminin dil anlayışını dolaylı da olsa benimsemiştir” (Zülfikar 1986/I: 76).

2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada Mehmet Akif Ersoy’un millî değerleri yansıtan 18 adet şiiri incelenmiştir. Tespit edilen sözcükler vasıtasıyla Mehmet Akif Ersoy’un millî değerleri yansıtan söz varlığını kullanım biçimi onun bakış açısıyla birlikte verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın örneğini İstiklal Marşı, Cenk Marşı, Birlik, Ye’s, Ya Rab Bu Uğursuz Gecenin Yok mudur Sabahı, Ümidin Her Zaman Haib, Tükürün, Şehidler Abidesi İçin, Şark, Süleymaniye Kürsüsünden, Ressam Hakkı, Ordunun Duası, Olmaz Ya Tabii, Leyla, Kosova, Edirne, İsmi Olmayan Şiirler-3, İsmi Olmayan Şiirler-4, İsmi Olmayan Şiirler-5, İsmi Olmayan Şiirler-6 adlı şiirler oluşturmaktadır. Anlam çözümlemesi yapılırken incelenen sözcükler edimbilim bakımından değerlendirilmiştir. Buna bağlı olarak tespit edilen sözcükler, şiirdeki bağlamına göre ele alınacak ve sözcüklerin anlamı çözümlenecektir.

3. Bulgular

3.1. İstiklal Marşı

Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen **al sancak**,
Sönmeden **yurdumun** üstünde tüten en son ocak.
O benim **milletimin** yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim **milletimindir** ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı **hilal!**
Kahraman ırkıma bir gül; ne bu şiddet, bu celal?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal...
Hakkıdır, Hakk'a tapan **milletimin** istiklal.

...

...

Arkadaş! **Yurduma** alçakları uğratma sakın,
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana vadettiği günler Hakk'ın,
Kim bilir, belki yarın belki yarından da yakın.

Bastiğin yerleri "toprak" diyerek geçme, tanı,
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen **şehit** oğlusun, incitme, yazıktır atanı,
Verme, dünyaları alsan da bu **cennet vatanı**.

Kim bu **cennet vatanın** uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fişkırarak, toprağı sıksan **şüheda**.
Canı, cananı, bütün varımı alsın da Hüda,
Etmesin tek **vatanımdan** beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlahî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli.
Bu ezanlar ki şehâdetleri dinin temeli,
Ebedî, **yurdumun** üstünde benim inlemeli.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı **hilal!**
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helal.
Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlal.
Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır, Hakk'a tapan **milletimin** istiklal.

Akif, İstiklal Marşını Türk milletinin var olma mücadelesinin bir metni olduğunu ispatlamak amacıyla kaleme almıştır. Bu metinde Akif, zor süreçlerden geçen Türk milletini yüreklendirmek ve onun millî bilincini canlandırmak sûretiyle millî değerleri kullanmıştır. İstiklâl Marşı gerek nazım tekniği gerekse muhteva bakımından herhangi bir millî marş güftesinin çok ilerisinde, Türk edebiyatının en güzel lirik-hamâsî şiirlerindedir" (Okay, 2012: 78). 12 Mart 1921'de

Türk'ün millî iradesinin temsil edildiği yer olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çok büyük bir heyecanla ve mutabakatla kabul edilen İstiklâl Marşımız, o zamandan beri Türk'ün özgürlük manifestosu olarak milletçe hep bir ağızdan okunmaktadır (Çetin, 2014: 27).

İstiklal Marşında millî değerlere ait 16 adet sözcük kullanmıştır. “*al sancak, milletimin, milletimindir, hilal, milletimin, yurduma, şehit, cennet vatani, cennet vatanın, şüheda, şüheda, vatanımdan, yurdumun, şanlı hilal, milletimin*” sözcükleri millî değerleri içeren sözcüklerdir.

Marşın kahramanlık duygularını tetikleyen destanî yanının kurgusunda “korkma, çatma, gül, geçme, tanı, korkma, ulusun, verme, çiğnerim, yırtarım, dalgalan, olsun, ey” gibi teşvik, rehberlik ve öneri içerikli sözcük ve hitaplardan yararlanmış, didaktik yanı ise görmüş geçirmiş bilgili ve tecrübeli bir öğretmen edasıyla millete ve orduya seslenen şairin kesin hüküm içeren kısa ve orta uzunluktaki yargı cümle / cümlecikleriyle tesis edilmiştir. Gerek epik yanını oluşturan emir ve öneri içerikli sözcük ve hitapların vurgusu gerekse didaktik yanı inşa eden kısa ve orta uzunluktaki yargı cümle ve cümleciklerinin desteğiyle Akif etkili ve çarpıcı bir marş kaleme almıştır (Zavotçu, 2017: 2417).

al sancak: “al sancak” ifadesi *kırmızı Türk bayrağı* anlamındaki söz grubudur. İstiklal Marş'ında sadece bir defa kullanılmış olan sancak kelimesi “Kahraman Ordumuza” ithaf edilmiş olan millî marşın resmîyet, ordu ve devlet ile ilgili yönünü temsil eder (Emeksiz, 2020: 10).

millet: “millet” sözcüğü *Türk insanları* anlamında kullanılan sözcüktür. Belirli bir topluluğu ifade etmiş ve aynı zamanda vatan toprağı içerisinde yaşamını sürdüren insan topluluğu anlamını içermektedir. “millet” sözcüğü Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde sıklıkla yer verdiği bir motiftir. Vatanın siyasi ve sosyal olarak zor bir dönemden geçtiği sırada insanların manevî anlamda desteğe ihtiyacı olmuştur. Dolayısıyla İstiklal Marşında *millet* sözcüğü halk ve halkın sesi olarak anlamlandırılmalıdır. “millet” sözcüğü topluluk ismi olmasının yanı sıra metinde millî bir kimliğe bürünerek karşımıza çıkmaktadır. Metin içerisinde 4 kez tekrarlanmıştır.

şanlı hilal: Metin içerisinde *Türk bayrağı* anlamında kullanılmıştır. Türk bayrağında bulunan ay yıldız şekilsel niteliğinden ötürü bayrağı ihtiva eden bir sözcük olarak kullanılmıştır. Buna bağlı olarak ayın hilal şeklinde olması burada Türk bayrağını yansıtan en uygun ifade olarak görülmüştür. “hilal” sözcüğü kendi başına ayın şekilsel niteliğini ifade eden bir sözcük olabilir. Ancak metin içindeki bağlama göre değerlendirildiğinde Türk bayrağını temsil eden bir motif olduğu açıktır.

yurt: “yurt” sözcüğü metinde vatan, Türk milletinin yaşadığı yer olarak kullanılmıştır. Sözcük tek başına kullanıldığında sadece yer anlamını ifade edebilir fakat metin içerisinde Türk milletinin yaşadığı ve burayı sahiplendiği değerli bir toprak parçası olarak konumlandırılmıştır. Metin içerisinde 2 kez tekrarlanmıştır.

şehit: “şehit” sözcüğü vatan uğruna canını hiç düşünmeden fedâ eden kişi anlamındadır. Metin içerisinde de bu anlamıyla kullanılmakta olup savaş döneminde insanların vatani kurtarmak adına canını hiçe saydığını ifade etmiştir.

cennet vatan: Mehmet Akif Ersoy, şiirlerinde Türk-İslam düşüncesini birlikte ele almıştır. Marş genel itibarıyla kahramanlık ve millî duyguları hareketlendiren bir izlenime sahiptir. Vatanın cennete benzetilmesi, ona kutsiyet atfedildiğinin bir göstergesidir. “vatan” metin içinde *Türk milletinin yaşadığı coğrafi alan* anlamında kullanılmıştır. “cennet” sözcüğü ile birleştirilerek bir söz grubu oluşturulmuştur. Metin içerisinde 3 kez tekrarlanmıştır.

şüheda: “şüheda” sözcüğü “şehit” sözcüğünün çoğulu olarak *şehitler* anlamında kullanılmıştır. Şair, Balkan savaşı döneminde verilen mücadeleyi gözler önüne sermek için insanların en ufak bir şüphe duymadan canlarını verdiklerini şüheda çokluğu ile dile getirmiştir. Anadolu toprakları içerisinde o kadar şehit verilmiştir ki her adımda bir şehide rastlamak mümkün olmuştur. Metin içerisinde 2 kez tekrarlanmıştır.

Akif’in İstiklal Marşında kullandığı motifler, millî değerleri içine alan bir söz varlığını yansıtmaktadır. Marşın mısralarına bir göz atmak Türk milletinin karakteriyle özdeşleşen ve ruhunu yansıtan kavramları açık bir şekilde görmemizi sağlar. Bu kavramlar özgürlük ya da bağımsızlık (hürriyet, istiklâl); yiğitlik ve kahramanlık (cesaret); bayrak, vatan ve millet sevgisi ile din ve iman tutkusu olarak özetlenebilir (Zavotçu, 2017: 2416).

3.2. Cenk Marşı

...

bak ne diyor **ceddi şehidin** işit

....

bayrağı çek ön safa geçmiş bulun

uğurun açık olsun uğurlar ola.

...

dinle **şehit** sesleridir rüzgarı

...

haydi **levant asker** uğurlar ola

...

kahraman askerim uğurlar ola

haydi git evladım açıktır yolun

zalimlere karşı bükülmez kolun

bayrağı çek ön safa geçmiş bulun

...

ceddi şehidin: Metin içerisinde şehitlik mertebesine erişen kişinin atası, vatan evlatlarına hitâben konuşturulmuştur. Şehidin atası, Türk milletinin evlatlarını vatana düşman olan kişilere karşı yüreklendirmiştir. Bu sözler millî bilinci canlandıran aynı zamanda didaktik bir nitelikte söylenmiştir.

bayrak: “bayrak” sözcüğü, Türk milletinin millî simgelerinden en belirgin olanıdır. Bayrağın çekilmesi, devletin dimdik ayakta olduğunun bir göstergesidir. Şiir içerisinde bayrak motifinin anlamı, millî birliği ayakta tutmayı sağlamaktır.

kahraman asker/ levent asker: “asker” vatani korumak ve kollamakla görevli kişi anlamındadır. Bu nedenle onun görevi zaten millî düzeni sağlamaktır. Millî değerlere ait söz varlığı içerisinde değerlendirilen “asker” motifine şiir içerisinde “kahraman” sıfatı atfedilmiş ve böylelikle onun görevinin ehemmiyeti daha da yüceltilmiştir. “levent” sıfatı ile de nitelenen asker sözcüğü, yine fiziksel anlamda yüceltilerek kullanılmıştır.

Cenk Marşı adlı şiir, Mehmet Akif’in kahramanlık ve yiğitlik ile ilgili hisleri kuvvetlendiren bir düşünce ile kaleme aldığı bir şiirdir. Kahramanlık duygularını harekete geçirmek için kullanılan millî marşlar, ülkelerin zor dönemlerinde yazılmış, milletin ortak duygularını yansıtmışlardır (Altınbaş, 2016: 11).

3.3. Birlik

Düşer mi tek taşı sandın harim-i namusun,
Meğerki harbe giden son **nefer şehid** olsun.

Şu karşımadaki mahşer kudursa, çıldırsa,
Denizler **ordu**, bulutlar **donanma** yağdırsa,

Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar
Taşıp da kaplasa âfakı bir kızıl sarsar,

Değil mi **cephemizin** sinesinde iman bir;
Sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir;

Değil mi ortada bir sine çarpıyor, yılmaz,
Cihan yıkılsa emin ol bu **cephe** sarsılmaz!

nefer: “nefer” sözcüğü *asker* anlamında olan bir sözcüktür. Metin içerisinde gidecek olan son askerin şehitlik mertebesine nail olması temenni edilmiştir. “asker” sözcüğünün farklı bir ifadesi olarak karşılaşılan sözcük, sonuç olarak millî değerler göstergesine ulaşmaktadır.

ordu: “ordu” sözcüğü *askerlerden oluşan topluluk* anlamında kullanılan bir sözcüktür. Şiir içerisinde bağlam noktasında askeri ifade eden bir sözcüktür. Burada *ordu* ifadesi genel anlamıyla kullanılmış olup belli bir milliyet belirtilmemiştir.

donanma: “donanma” sözcüğü *askerî deniz kuvvetleri* anlamındaki sözcüktür. Şiir içerisinde *donanma* ifadesi genel anlamıyla kullanılmıştır. *ordu* sözcüğünde olduğu gibi herhangi bir milliyet üzerinde durulmamıştır.

cephe: “cephe” sözcüğü *savaşın devam ettiği taraf* anlamındaki sözcüktür. Şiir içerisinde sözcük, Türk milletine ait olan tarafı içermekte olup Türk ordusunun savaştığı tarafı işaret etmektedir. “cephe” sözcüğü iman ile yani inanç yönüyle de özdeşleştirilmiştir. Akif’in bu açıdan Türk-İslam bakış açısını da sentezlediği açıkça görülmektedir.

3.4. Ye's

...

Hüsrâna rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma!

Evler tünek olmuş, ötüyor bir sürü baykuş...
Sesler de: '**Vatan** tehlikedeymiş... Batıyormuş!'

...

vatan: "vatan" sözcüğü şiir içerisinde *Türk milletinin üzerinde yaşadığı toprak parçası* anlamında kullanılmıştır. Dizede ise bu toprak parçasının vatan düşmanları tarafından tehlikeye düşürüldüğü belirtilmiştir.

3.5. Ya Rab Bu Uğursuz Gecenin Yok Mu Sabahı?...

...

Dul kaldı kadınlar, babasız kaldı çocuklar,
Bir giryede bin ailenin mâtemi çağlar!

En kanlı şenâatle kovulmuş **vatanından**
Milyonla hayâtın yüreğinden gidiyor kan!

...

vatan: "vatan" sözcüğü şiir içerisinde *insanların yaşadığı mekân, yer, yurt* anlamlarında kullanılmıştır. "vatanından kovulmak" ifadesi ise insanların alışık olduğu yaşam düzenini terk etmesi ve savaş durumu nedeniyle birtakım zorluklara sürüklenmesi şeklinde açıklanabilir.

3.6. Ümidin Her Zaman Haib

Ümidin her zaman haib, nasibin daima neket;
Hayatın geçti hüsrânlarla ey gün görmeyen **millet!**
Ne devletsiz başın varmış, ne mel'un tali'in, hayret!
Muebbed bir hayat ummuş da içmiştin.. Fakat seyret:
Nasıl zehr oldu birden diktigin sahba-yı hurriyet!

...

...

millet: "millet" sözcüğü şiir içerisinde *insan topluluğu* anlamında kullanılmıştır. Akif, dizede bu insan topluluğuna bir seslenişte bulunmaktadır. Sözcük, "ey gün görmeyen" sıfatıyla nitelendirilmiştir. Olumsuz şartlarda mücadele veren insanlara hitâben bu tür bir seslenişte bulunmuştur.

3.7. Tükürün

Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdarımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir arımıza!
Tükürün cebhe-i lakaydına Şark'ın, tükürün!
Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın, tükürün!
Tükürün **milleti** alçakca vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!

...

millet: “millet” sözcüğü şiir içerisinde “Ümidin Her Zaman Haib” adlı şiirde olduğu gibi *insan topluluğu* anlamında kullanılmıştır. Bu sözcükle insanlar birer birer vurgulanmakta olup insanların zarar gördüğü her şeye karşı bir tepki verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

3.8. Şehidler Abidesi İçin

Gök kubbenin altında yatar, al kan içinde,
Ey yolcu, şu topraklar için can veren **erler**.
Hakk'ın bu veli kulları taş türbeye girmez;
Gufrana bürünmüş, yalnız Fatiha bekler.

er: “er” sözcüğü şiirde *asker* anlamında kullanılmıştır. Vatanın ayakta durması ve varlığını idame ettirmesi için birçok asker hiç düşünmeden canını fedâ etmiştir. Erler, Allah'ın veli kulları şeklinde nitelendirilmiş ve onların taş türbeye girmeyeceği ifade edilmiştir. Onların ölümsüz olduğu ve manevî bir kıymete sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca vatan uğrunda can veren erlerin günahları affolmuş ve sadece Fatiha bekledikleri ifade edilmiştir.

3.9. Şark

...

Geçerken, ağladım geçtim; dururken ağladım durdum;
Duyan yok, ses veren yok, bin perişan **yurda** başvurdum.
Mezarlar, âhiretler, yükselen karşımda dûradûr;
Ne topraktan güler bir yüz, ne göklerden güler bir nûr?
Derinlerden gelir feryadı yüz binlerce âlâmin;

...

yurt: “yurt” sözcüğü şiirde insanların yaşadıkları mekân olarak kullanılmıştır. Yaşanılacak yer, yurt olarak adlandırılmıştır. “*Duyan yok, ses veren yok, bin perişan*” şeklinde art arda sıralanan ibareler o dönemin sosyal manzarasının resmini yansıtmaktadır. “yurt” sözcüğü ise bin perişan sıfatıyla nitelendirilmiştir. Bu yönüyle yurt hem fiziksel anlamda hem de burada yaşayan insanlar anlamında bir olumsuzluğa maruz kalmıştır.

3.10. Süleymaniye Kürsüsünden

...

...

Zurnalar şehir ahalisini takmış peşine;
Yedisinden tutarak ta dayanın yetmişine!
Eli **bayraklı** alaylar yürüyor dört keçeli,
En ağır başlısının bir zili eksik, belli!

...

Türlü adlarla çıkan namütenahi gazete,
Ayrılık tohumunu bol bol atıyor **memlekete**.

...

...

bayrak: “bayrak” sözcüğü dize içerisinde millî bir değer olarak verilmiştir. Ancak sözcük, şiirde genel anlamıyla kullanılmıştır. “Eli bayraklı alaylar yürüyor” şeklinde yer alan ifadede bayrak, aynı zamanda bir nesne adı olarak da verilmiştir.

memleket: “memleket” sözcüğü genel anlamıyla bir kişinin doğup büyüdüğü yer adı olarak anlamlandırılmaktadır. Fakat dize içerisinde yer adı noktasında vatanın tamamını temsil eden bir millî değer olarak belirtilmiştir. “Ayrılık tohumunu bol bol atıyor memlekete” dizesinde de görüleceği üzere tüm memlekete buna bağlı olarak tüm vatana atılan bir ayrılık tohumundan bahsedilmiştir.

3.11. Ressam Haklı

...

Kıpkızıl bir boya çektin odanın her yerine!
-Bu resim, **askeri** basmakta iken Firavun' un
Kızıl Deniz yarılıp geçmesidir Musa' nın

...

asker: “asker” sözcüğü dize içerisinde genel anlamıyla kullanılmıştır. Herhangi bir yeri güvenlik anlamında koruma görevi üstlenen kişi olarak ifade edilmiştir.

3.12. Ordunun Duası

Yılmam ölümden, yaradan, **askerim**
Orduma 'Gazi' dedi Peygamber'im
Bir dileğim var ölürüm isterim
Yurduma tek düşman ayak basmasın

Amin desin hep birden yiğitler
Allahu ekber gökten **şehitler**
Amin! Amin! Allahu ekber

Türk eriyiz silsilemiz kahraman
Müslümanız Hakk'a tapan müslüman
Putları Allah tanıyanlar, aman
Mescidimin boynuna çan asmasın

...

Millet için etti mi **ordum** sefer
Kükremiş arslan kesilir her **nefer**
Döktüğü kandan göğe vursun zafer
Toprağa bir damlası boşa akmasın

Amin desin hep birden yiğitler
Allahu ekber gökten **şehitler**
Amin! Amin! Allahu ekber

...

Amin desin hep birden yiğitler
Allahu ekber gökten **şehitler**
Amin! Amin! Allahu ekber

asker: “asker” sözcüğü iyelik ekiyle de belirtilmiş olup *Türk askeri* anlamında kullanılmıştır. “Yılmam ölümden, yaradan, askerim” dizesinde asker muhatap alınmıştır.

ordu: “ordu” sözcüğü şiirde genel anlamı dışında olup Türk ordusu anlamında kullanılmıştır. “Orduma 'Gazi' dedi Peygamber'im” şeklinde geçen dizede peygamber, Türk ordusuna ‘gazi’ biçiminde bir adlandırma kullanmıştır. Bu kullanım Türk ordusuna bir kutsiyet atfedildiğini göstermektedir. Ayrıca burada Akif’in Türkçü ve İslâmcı bakış açısı bir arada görülmektedir. “Millet için etti mi ordum sefer” dizesinde ordu ifadesi sahiplenilerek verilmiştir. Bu noktada yine Türk ordusu belirtilmiştir. Şiir içerisinde “ordu” sözcüğü 2 kez tekrar edilmiştir.

yurt: “yurt” sözcüğü şiirde *Türk vatanı* anlamıyla kullanılmıştır. “Yurduma tek düşman ayak basmasın” dizesinde etrafı belli sınırlarla çizilmiş toprak parçası olarak ifade edilmiş olup buraya bir tek düşman kişinin adım atmaması gerektiği belirtilmiştir.

şehit: “şehit” sözcüğü şiirde vatan uğrunda canını teslim eden kişi olarak ifade edilmiştir. “Allahu ekber gökten **şehitler**, Amin! Amin! Allahu ekber” dizelerinde görüldüğü gibi *şehit* sözcüğü İslâm dinine ait olan motiflerle birlikte kullanılmıştır. Şiirde 3 kez tekrarlanmıştır.

er: “er” sözcüğü Türk ifadesiyle bir araya gelerek millî bir değer olarak ifade edilmiştir. “Türk eriyiz silsilemiz kahraman” dizesinde Türk askeri, kahramanlık ve yiğitlik sıfatlarıyla nitelendirilmiştir.

millet: “millet” sözcüğü şiirde *vatan* anlamında kullanılmıştır. “Millet için etti mi ordum sefer” dizesinde millet sözcüğü, ordunun Türk milleti için savaşması ile birlikte vurgulanmıştır.

nefer: “nefer” sözcüğü, genel anlamıyla asker motifini ifade etmiş bununla birlikte dizedeki bağlamda Türk askerini vurgulamıştır. “Kükremiş arslan kesilir her nefer” dizesinde, söz konusu

vatan olduğunda her asker adeta kükreyen bir aslana dönüşür. Burada Türk askerinin sonsuz mücadelecî yapısı ve korumacı görevi üzerinde durulmuştur.

3.13. Olmaz ya... Tabii...

...

Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa **millet**.
Kâfi değil mi, yoksa bu son ders-i felaket?

...

...

Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey derd-i cehalet, sana düşmekte bu **millet**,

...

...

Ey **millet** uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslam'ı da batsın, diye tutmuş ye diyorsun!

...

millet: “millet” sözcüğü, vatan içerisinde yaşayan insanlar anlamında kullanılmış olup genel bir şekilde yorumlanmıştır. Şiirde 3 kez tekrarlanmıştır.

“Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.” dizesinde vatan içerisinde yaşayan her bir insanın kurtuluş mücadelesi olmalıdır. Bu felaket ancak güçlü bir azimle mümkündür.

“Ey derd-i cehalet, sana düşmekte bu millet” dizesinde cahillik bir dert olup millete tesir etmiştir.

“Ey millet uyan! Cehline kurban gidiyorsun!” dizesinde Akif, millete seslenerek cahillikten uyanması gerektiğini vurgulamıştır.

3.14. Leyla

...

Boğar girdâbı her devrinde milyarlarca sâ mânâ!
Asırlardır ki, İslâm'ın bu her gün çiğnenen **yurdu**,
Asırlar geçti, hâlâ bekliyor ferdâ-yı mev'ûdu!

...

Kimin uğruna kurbandır ki, doğrandıkça doğrandı?
Şu yüz binlerce sönmüş **yurda** yangınlar veren kimdi?
Şu milyonlarca öksüz, dul kimin boynundadır şimdi?

...

Bu nâzın elverir, Leylâ, in artık in ki bâlâdan,
Müebbed bir bahâr insin şu yanmış **yurda**, Mevlâ'dan.

yurt: “yurt” sözcüğü *üzerinde yaşanan yer* ile birlikte *bu yerde yaşayan insanlar* anlamında da kullanılmıştır. “Müebbed bir bahâr insin şu yanmış yurda, Mevlâ'dan.” dizesinde yurttan yaşayan insanların Allah tarafından gün yüzüne çıkarılması üzerinde durulmuştur. “Şu yüz

binlerce sönmüş yurda yangınlar veren kimdi?" dizesinde *yurt* sözcüğü sönmüş ifadesiyle nitelendirilmiştir. Şiir içerisinde 2 kez tekrar edilmiştir.

3.15. Kosova

...

Hani sinende yarıp geçtiği yol Yıldırım'ın
Hani asker, hani kalbinde yatan **şah-ı şehid**
Söyle **meşhed** öpeyim secde edip toprağını
Yokmudur Murad'ın sende iki üç damla kanı

şah-ı şehid: "şah-ı şehid" ifadesi, şehitlerin padişahı anlamında kullanılmıştır. Şehitlik mertebesi burada padişahlık makamıyla taçlandırılarak verilmiştir.

meşhed: "meşhed" ifadesi, *şehit olunan yer* anlamındadır. "Söyle meşhed öpeyim secde edip toprağını" dizesinde Akif, şehidin şehit olduğu yeri o kadar kutsallaştırmıştır ki oraya secde bile edilebilir. "şehit" sözcüğüne Akif'in şiirlerinde oldukça fazla rastlanan bir ifadedir. Sözcük millî değerleri içeren sözcükler içerisinde yorumlanmıştır.

3.16. Edirne

...

Nasıl rüku ediyor Ferdinand'a bak bu sefer
Bizim midir sanıyorsun şu yükselen **bayrak**?
Çeken Savof, Lala Şahin değil kuzum, iyi bak

...

Sefil ayakları altında Bulgar'ın şimdi
Muzaffer **ordusu** hakkıyla(!) intikam alıyor

...

bayrak: "bayrak" sözcüğü şiirde millî bir değer olarak kullanılmış ve genel anlamıyla verilmiştir.

ordu: "ordu" sözcüğü şiirde bir milliyet verilerek ifade edilmiştir.

"Sefil ayakları altında Bulgar'ın şimdi, Muzaffer **ordusu** hakkıyla (!) intikam alıyor" dizelerinde Bulgar ordusunun vatana yaptığı kötülükler vurgulanmıştır.

3.17. İsmi olmayan şiirler 4

Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı,
Aynı **milliyetin** altında tutan İslam'ı,

...

Arnavutlukla, Araplıkla bu **millet** yürümez
Son siyasetse bu! Hiç böyle siyaset yürümez!

...

Diye dursun atalar: 'Kal'a içinden alınır.

Yok ki hiçbir işiden... **Millet**-i merhume sağır!

...

Girmeden tefrika bir **millete**, düşman giremez;

Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.

...

milliyet: “milliyet” sözcüğü, şiirde *ırk* anlamındadır.

millet: “millet” sözcüğü, *insan topluluğu* anlamıyla kullanılmıştır.

3.18. İsmi olmayan şiirler 6...

...

Hiç görülmüş müydü olsun kayd-i vahdet tarumar?

Böyle olmuş muydu **millet** canevinden rahnedar?

Böyle açlıktan boğazlar mıydı kardeş kardeşi?

Böyle adet miydi bi-perva, yemek insan leşi?

İrzımızdır çiğnenen, evladımızdır doğranan...

Hey sıkılmaz, ağlamazsan, bari gülmekten utan! ...

'His' denen **devletliden** olsaydı halkın behresi:

Payitahtından bugün taşmazdı sarhoş naresi!

...

millet: “millet” sözcüğü *insan topluluğu* anlamıyla kullanılmıştır.

devlet: “devlet” sözcüğü şiirde *-li* isimden isim yapan ekle birlikte kullanılarak bir devlete sahip anlamıyla kullanılmıştır.

“'His' denen **devletliden** olsaydı halkın behresi” dizesinde devletli sözcüğü, his ifadesiyle şiirde tanımlanmıştır. Devletli olmak içten gelerek olursa bunun sonucunda olumsuz bir durum yaşanmaz.

SONUÇ

Çalışmada Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde millî değerleri içeren sözcükler edimbilim açısından çözümlenmiştir. Böylelikle incelenen sözcükler bağlamına göre değerlendirilmiş olup Akif'in şiirleri incelendiğinde ona ait olan söz varlığı daha da net anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu söz varlığı içerisinde birçok tema mevcut olmakla birlikte çalışmada millî değerleri içeren sözcükler konu olarak seçilmiştir. Şair hem dili kullanma hem de edebî birikim açısından değerlendirildiği zaman oldukça köklü bir kültürle karşılaşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu birikim, dil noktasındaki çalışmalar için bir katkı sunmaktadır. Akif'in tercih ettiği sözcüklerin semantik bakımdan analiz edilmesi, onun bakış açısının anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.

Akif'in millî değerleri içeren 18 adet şiiri çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Şiirlerde al sancak, millet, hilal, yurt, şehit, vatan, şüheda, bayrak, asker, nefer, ordu, donanma, cephe, er, memleket, devlet, meşhed şeklinde olmak üzere millî değerleri içeren sözcükler açıklanmıştır.

Ayrıca sözcükler, dizelerle birlikte çözümlenerek bağlamına göre ele alınmıştır. Buna bağlı olarak Akif'in vatan, millet, yurt ve bayrak olmak üzere temel millî değerler etrafında yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Mehmet Akif Ersoy'a göre vatan, yurt, millet kavramları onun dünyaya bakış açısının anlaşılmasında oldukça önemlidir. Şair, Türkçü ve İslamcı bakış açısını sentezleyerek şiirlerini ve nesirlerini oluşturmuştur. Ona göre bir insanın vatanı için mücadele etmesi, milleti uğruna her şeyi göze alması, şehitliğin bir merteye olarak addedilmesi önem taşımaktadır.

Akif'in incelenen şiirlerindeki millî değerleri içeren sözcüklerin kullanım sıklığı Tablo-1'de verilmiştir.

Şiirin Başlığı	Millî Değerleri İçeren Sözcüklerin Kullanım Sıklığı
İstiklal Marşı	16
Cenk Marşı	6
Birlik	6
Ye's	1
Ya Rab Bu Uğursuz Gecenin Yok mudur Sabahı	1
Ümidin Her Zaman Haib	1
Tükürün	1
Şehidler Abidesi İçin	1
Şark	1
Süleymaniye Kürsüsünden	2
Ressam Haklı	1
Ordunun Duası	10
Olmaz Ya Tabii	3
Leyla	3
Kosova	2
Edirne	2
İsmi Olmayan Şiirler-3	4
İsmi Olmayan Şiirler-4	4
İsmi Olmayan Şiirler-6	2

Tablo-1

Millî değerleri içeren sözcükler, bağlamına göre incelenmiş ve aynı sözcük şiirlerde farklı anlamlarıyla kullanılabilmiştir. "vatan" sözcüğü incelenen şiirler içerisinde *Türk milletinin*

üzerinde yaşadığı toprak parçası ve insanların yaşadığı mekân, yer, yurt biçiminde farklı anlamlarda kullanılmıştır. "millet" sözcüğü hem *insan topluluğu* hem de *Türk insanları* şeklinde farklı anlamlar taşıyabilmektedir.

Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde İslâmî alana ait birçok motif millî değerlerle bütünleştirilmiştir. Bu bütünlük incelenen şiirlerde tespit edilmiştir. Vatani için canını feda eden ve bu uğurda vefat eden şehitlerimizin kanı şüheda olarak adlandırılmaktadır. Allah katında milleti için vefat eden kişiler dinî bakımdan büyük bir değere sahiptir. Dolayısıyla *şüheda* ifadesi bu noktada din ve milliyet kavramlarının örtüştüğü bir sözcük olarak belirtilmelidir.

Akif'in millî değerleri içeren şiirleri hem dil hem de edebiyat temelinde ele alınmış olup onun tercih ettiği söz varlığı yardımıyla sahip olduğu anlamsal çerçeve tespit edilmiştir. Mehmet Akif, şiirlerinde ve eserlerinde millî duyguları harekete geçiren ve bu bilinci ayakta tutan birtakım sözcükleri kullanmayı yeğlemiştir. Bunun yanı sıra manevî duygular da onun söz varlığında yer almış olup millî değerlerle bütünleşmiştir. Özellikle şehitlik mertebesinin değerini vurgularken bu bütünleşme ön plana çıkmıştır. Tespit edilen sözcükler, bağlama ve içerdiği anlam unsuruna göre değerlendirilmiştir. Çalışmada anlamsal çerçevenin sınırı millî duyguları içeren sözcüklerle çizilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

An event or a situation comes to life only through expression. The use of words can be defined as expressions. Words in the flow of daily life can be used in an unplanned way. Every being, every event, even the smallest intuition that occurs in the mind has a counterpart in the language. Therefore, transferring them to the outside world takes place through the use of words. The sign we call the word is a fused thought-sound combination of every language, which is a concept and a sound aspect; It is a unit of understanding and narration associated with other elements in the language. The language that poets and writers use in their works is the literary language. Therefore, considering that the literary language used is used consciously and appropriately, each word in the work has a different position. The words in question have a distinct value both in terms of semantics and morphology. These values need to be analyzed in terms of meaning. Any word used in the work can express more than one meaning. There may be a difference between the meaning of the word in the dictionary and the meaning that the poet creates in his own mental world. The difference in question can be revealed by analyzing the context of words or groups of words in the text. Mehmet Akif Ersoy is one of the poets who deeply feel the love of homeland and nation in his poems. The poet's competence in using language both in his poems and in his prose is remarkable. The poet reflected not only Istanbul Turkish but also the Turkish used in Rumelia and Anatolia in his works. Although the poet has a good command of the language used by the people, he has benefited from the richness of Turkish.

In this study, 18 poems of Mehmet Akif Ersoy reflecting national values were examined. Through the words identified, Mehmet Akif Ersoy's use of the vocabulary that reflects the national values was investigated to unveil his point of view. The sample of works includes poems titled: "İstiklal Marşı" (Independence March), "Cenk Marşı" (War March), "Birlik" (Unity), "Ye's"

(Despair), "Ya Rab Bu Uğursuz Gecenin Yok mudur Sabahı" (O Lord, Doesn't This Inauspicious Night Have a Morning?), "Ümidin Her Zaman Haib" (Hope Is Always a Disgrace), "Tükürün" (Spit), "Şehidler Abidesi İçin" (For the Martyrs' Monument), "Şark" (East), "Süleymaniye Kürsüsünden" (From the Pulpit of Süleymaniye), "Ressam Haklı" (The Righteous Painter), "Ordunun Duası" (Prayer of the Army), "Olmaz Ya Tabii" (Of Course, It's Impossible), "Leyla," "Kosova," "Edirne," "İsmi Olmayan Şiirler-3" (Untitled Poems-3), "İsmi Olmayan Şiirler-4" (Untitled Poems-4), "İsmi Olmayan Şiirler-5" (Untitled Poems-5), and "İsmi Olmayan Şiirler-6" (Untitled Poems-6). While analyzing the meaning, the analyzed words were evaluated in terms of pragmatics. Accordingly, the determined words will be discussed according to their context in the poem and the meaning of the words will be analyzed.

In the study, the words containing national values in Mehmet Akif Ersoy's poems were analyzed in terms of pragmatics. Thus, the analyzed words were evaluated according to their context, and when Akif's poems are examined, his vocabulary will contribute to a clearer understanding. Although there are many themes in this vocabulary, words containing national values were chosen as the subject in the study. When the poet is evaluated in terms of both using language and literary accumulation, a very deep-rooted culture is encountered. Therefore, the accumulation in question makes a contribution to the studies on language. The semantic analysis of Akif's preferred words makes it possible to understand his point of view. Akif's 18 poems containing national values constitute the sample of the study. In the poems, words containing national values such as red flag, millet, crescent, homeland, martyr, homeland, doubt, flag, soldier, soldier, army, navy, front, soldier, homeland, state, mashhad are explained. In addition, the words were analyzed together with the strings and discussed according to their context. Accordingly, it has been determined that Akif concentrates around basic national values such as homeland, nation, homeland and flag. According to Mehmet Akif Ersoy, the concepts of homeland, homeland and nation are very important in understanding his view of the world. The poet created his poems and prose by synthesizing the Turkist and Islamist point of view. According to him, it is important for a person to fight for his country, to risk everything for the sake of his nation, and to consider martyrdom as a rank. In the study, the words containing national values in Mehmet Akif Ersoy's poems were analyzed in terms of pragmatics. Thus, the analyzed words were evaluated according to their context, and when Akif's poems are examined, his vocabulary will contribute to a clearer understanding. Although there are many themes in this vocabulary, words containing national values were chosen as the subject in the study. When the poet is evaluated in terms of both using language and literary accumulation, a very deep-rooted culture is encountered. Therefore, the accumulation in question makes a contribution to the studies on language. The semantic analysis of Akif's preferred words makes it possible to understand his point of view. Akif's 18 poems containing national values constitute the sample of the study. In the poems, words containing national values such as red flag, millet, crescent, homeland, martyr, homeland, doubt, flag, soldier, soldier, army, navy, front, soldier, homeland, state, mashhad are explained. In addition, the words were analyzed together with the strings and discussed according to their context. Accordingly, it has been determined that Akif concentrates around basic national values such as homeland, nation, homeland and flag. According to Mehmet Akif Ersoy, the concepts of homeland, homeland and nation are very important in understanding his view of the world. The poet created his poems and prose by

synthesizing the Turkist and Islamist point of view. According to him, it is important for a person to fight for his country, to risk everything for the sake of his nation, and to consider martyrdom as a rank.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The author have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2006). *Anlambilim*. Engin Yayınları.
- Altınbaş, N. (2016). *Milli mücadelede Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşı*. Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Aydın, M. (2007). *Dilbilim El Kitabı*. 3F Yayınları.
- Bakiler, Y. B. (2006). "Mehmet Âkif Ersoyda çağdaş Türkiye ideali, bilim ve aklın aydınlığında eğitim. *Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı, MEB Yay.*, 7(73), 50-57.
- Banarlı, N. S. (2004). *Resimli türk edebiyatı tarihi 11. cilt*. MEB Devlet Kitapları.
- Banarlı, N. S. (2004). *Resimli türk edebiyatı tarihi. 1.cilt*. MEB Devlet Kitapları.
- Bayrav, S. (1998). *Dilbilim yapısal dilbilimi*. Multilingual Yayınları.
- Biçer, S. (2013). *Değerler eğitimi açısından Mehmet Akif Ersoya ait "Safahat" adlı eserin incelenmesi*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Erkman-Akerson, F. (2005). *Göstergebilime giriş*. Multilingual Yayınları.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim*. Çev. Berke Vardar. Multilingual Yayınları.
- Gülüser, A. (2010). *Mehmet Âkif Ersoyda tanrı problemi*. [Basılmamış Yüksek Lisans]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Okay, O. (2010). *Millî marş ve edebî metin olarak istiklâl marşı. istiklâl marşı istikbâl marşı- 41 dize 41 yorum.* (haz.): Hasan Akay-M. Fatih Andı. Hat Yayınları.
- Karabulut, M. (2021). Mehmet Akif Ersoy ve hikmetli şiir. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*[*Journal of Academic Literature*]Yünus Emre'den Mehmed Âkif'e Şiir Özel Sayısı Yıl 7.
- Küçük, M. (2014). Mehmet Akif Ersoy ve türkçe. *Türkoloji Dergisi*, 21 (2), 93-112.
- Önal, M. (2008). Edebî dil ve üslup. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36.
- Parlatır, İ. (1986). *Ölümünün 50. yılında Mehmet Âkif Ersoy anma kitabı*. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

- Türk, O. (2016). Mehmet Akif Ersoy'un Safahat adlı eserinde sosyal eğitim unsurları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(26).
- Türk, O. & Koç, F. (2021). Yunus Emre'nin Risâletün-Nushiyye adlı eserinde geçen fiiller ile inanç ve tasavvuf içerikli fiillerin semantik açıdan incelenmesi. *MECMUA - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 78-90.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimler sözlüğü*. Multilingual Yayınları.
- Yetiş, K. (1992). *Mehmet Âkif'in sanat-edebiyat ve fikir dünyasından çizgiler*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Zavotçu, G. (2017). İstiklâl Marşı'nın temel kavramları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2414-2435.
- Zülfikar, H. (1986/1). *Mehmet Âkif'in şiirinde söz varlığı, ölümünün 50. yılında Mehmet Âkif Ersoyu anma kitabı*. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

İBN HALDUN'UN UMRAN İLMİ İLE AUGUSTE COMTE'UN
SOSYOLOJİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ*

Fatma ÇİÇEK

Arş. Gör. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi,

fatmacicek@kilis.edu.tr

0000-0003-0356-2538

Atıf / Citation: ÇİÇEK, F. (2023). İbn Haldun'un Umran İlmî ile Auguste Comte'un sosyolojisinin karşılaştırmalı analizi, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(2), 327-351

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1301270>

Öz:

Sosyoloji biliminin Comte tarafından pozitif bilimlerin metodolojisine uygun bir biçimde XIX. yüzyılda ilan edildiği düşüncesi, sosyoloji dünyası tarafından uzun yıllar boyunca tartışmasız kabul edilmiştir. Ancak yaygın kanının bu yönde olmasına karşın toplumsal varlık alanı, Comte'tan yüzlerce yıl önce İbn Haldun, Vico, Quetelet ve Montesquieu gibi birtakım simalar tarafından bilimsel temellerle incelenmiştir. Bu çalışmada, bahsedilen simalara kıyasla daha eski dönemde yaşamış olan ve sosyoloji tarihinde uzun yıllar boyunca göz ardı edilen İbn Haldun, sosyolojinin meşru kurucusu olarak kabul edilen Comte'la karşılaştırılmıştır. Bu çalışma, Comte'un sosyolojinin meşru kurucusu olduğu yönündeki yaygın argümanı tartışmaya açarak İbn Haldun'un alanda göz ardı edilen konumunu netleştirmeyi amaçlamaktadır. Sosyal gerçekliğe ilişkin daha eski köklerin mevcudiyetini göstermeye çalışan bu çalışmada İbn Haldun ve Comte'un biri XIV. yüzyılın ve diğeri ise XIX. yüzyılın tarihsel rengini taşıyan anlayışları; benzerlik ve farklılıkları açısından tarihsel karşılaştırma yöntemiyle incelenmiştir. Bu kapsamda kuramcı kimlikleri, toplumsal değişime ilişkin düşünceleri ve aile, devlet, ekonomi, din ve eğitim gibi sosyal yapıya dahil olan unsurları ele alma biçimleri üzerinden bir karşılaştırma yapılmıştır. Söz konusu kavramlar üzerinden öncü iki figürü karşılaştıran bu çalışma, sosyal gerçekliği konu edinen bilimin farklı tarihsel bağlamlarda meydana gelen doğuş sürecine ilişkin alanda var olan belirsizliğe dikkat çekmiş; ayrıca iki farklı coğrafya ve yüzyılda üretilen toplumsal argümanların çağın mantalitesini ve figürlerin kendi yaşamlarını yansıttığını bulgulamıştır. Sonuç olarak sosyal gerçekliği konu edinen bilimin kendi kulvarında ilerleyen Doğu ve Batı'daki serüvenini alanın kökleri üzerinden karşılaştıran bu çalışmanın, çok boyutlu tarihsel bir analize kapı aralaması açısından alana katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Auguste Comte, Umran İlmî, Sosyal Fizik, Sosyal Gerçeklik, Değişim

* Bu makale "İbn Haldun ve Auguste Comte'un Sosyolojilerinin Karşılaştırmalı İncelemesi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF IBN KHALDUN'S SCIENCE OF UMRAN AND AUGUSTE COMTE'S SOCIOLOGY

Abstract:

The idea that the science of sociology was announced by Comte in the 19th century in line with the methodology of the positive sciences has been undisputedly accepted by the world of sociology for many years. However, despite the widespread belief in this direction, the field of social existence was examined on scientific grounds by sociological figures such as Ibn Khaldun, Vico, Quetelet and Montesquieu hundreds of years before Comte. This study preferred Ibn Khaldun because he lived in an earlier period compared to other figures and was ignored for many years in the history of sociology, and compared him with Comte, who is claimed to be the legitimate founder of sociology. This study aims to clarify the neglected position of Ibn Khaldun in the field by discussing the widespread argument that Comte is the legitimate founder of the sociology. In this study which tries to show the existence of older roots related to social fact, the understanding of Ibn Khaldun and Comte, which has the historical color of the 14th and 19th centuries, is examined in terms of similarities and differences with the method of historical comparison. In this regard, a comparison has been made over their theorist identities, their thoughts on social change, and the way they deal with the elements included in the social structure such as family, state, economy, religion and education. This study, which compares the two pioneers through these concepts, drew attention to the uncertainty in the field of the emergence of the science dealing with social fact in different historical contexts. And this study also found that the social arguments produced in two different geographies and centuries reflect the mentality of the age and the lives of the figures. As a result, it is hoped that this study, which compares the adventure of the science, which deals with social fact, in the East and West, which progresses in its own lane, through the roots of the field, will contribute to the field in terms of opening the door to a multidimensional historical analysis.

Key words: İbn Khaldun, Auguste Comte, The Science of Umrans, Social Physics, Social Fact, Change

GİRİŞ

Sosyal gerçekliği konu edinen bilim dalının Doğu'daki ve Batı'daki kökleri bugüne kadar tekil düzlemde incelenmiştir. Bu tekillik, bilimin tarihsel köklerinin alanda yanlış konumlandırılmasına neden olmuştur. Söz konusu konumlandırma problemini merceğine alan bu araştırma; "sosyal gerçekliği ele alan bilim dalının tarihsel kökenleri nereye dayanmaktadır?" ana sorusu üzerine inşa edilmiştir. Bu sorudan hareketle yapılan ön incelemelerde, sosyal gerçekliği konu edinen diğer sımalara kıyasla, İbn Haldun'un metodolojik anlamda sınırları belirlenmiş bir bilim dalını kronolojik olarak daha önce ortaya koyduğu görülmüştür. Buna dayanarak araştırmamızda farklı zaman ve zeminlerde sosyal gerçekliği konu edinen bir bilim dalının iki kurucu siması olduğu görülen İbn Haldun ve Auguste Comte'un düşünsel mirasları tarihsel karşılaştırma yöntemiyle incelenmiştir. Bu bağlamda İbn Haldun'un XIV. yüzyılın tarihsel dokusu içinde "umran ilmi" adıyla, Comte'un ise XIX. yüzyılın sosyal dokusu içerisinde "sosyal fizik" adıyla toplumsal hayatın yasalarını keşfeden bir bilim dalının kurucusu olduğu görülmektedir. Sosyal gerçekliği merkeze alan her iki bilim dalının birbirleriyle olan benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışan bu araştırma, "yapı" ve "değişim" ana kavramları etrafında dönen makro sosyal argümanları Doğu ve Batı perspektiflerinden karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

Sosyal gerçekliğin biri Batı, diğeri ise Doğu renginde olan iki farklı anlama biçimini Comte ve İbn Haldun özelinde ana hatlarıyla karşılaştıran bu araştırmanın temel amacı; sosyal gerçekliği konu edinen bilimin iki versiyonunu, içinde yaşanan yüzyılın ve kültürel atmosferin

şekillendirdiği sosyal bağlam içinde anlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, beş yüz yıl ara ile iki farklı kültür ortamında iki farklı isimle tarih sahnesine çıkan sosyal gerçeklik; burada karşılaştırmalı olarak yeniden ele alınmıştır. Söz konusu perspektiften hareket eden bu araştırmada veriler doküman inceleme yöntemiyle toplanmış; tarihsel karşılaştırma yöntemiyle ise analiz edilmiştir. Burada kullanılan başlıca dökümanlar, İbn Haldun ve Comte'un kendi eserleri olmakla birlikte, yaşadıkları tarihsel bağlamı çok yönlü değerlendirebilmek adına çeşitli ikincil kaynaklara da başvurulmuştur. Bu çerçevede yapılan analizlerde tarihsel kronolojiye uygun olması açısından önce İbn Haldun, ardından Comte'a ilişkin verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yapılan genel alan taraması sonucunda ulusal düzlemde Comte sosyolojisini işleyen Fındıkoğlu'nun (1962) ve Koştaş'ın (1995) çalışması ile İbn Haldun sosyolojisini inceleyen Günay'ın (1986), Arslan'ın (2014), Canatan'ın (2013), Hassan'ın (2015) ve Çetin'in (2021) çalışması; uluslararası düzlemde Al-Azmeh'nin (1982), Alatas'ın (2014) ve Mahdi'nin (2016) İbn Haldun üzerine olan çalışması ile Wernick'in (2003), Gane'in (2006), Pickering'in (2009) ve Mill'in (2020) Comte üzerine olan çalışması gibi çok sayıda çalışma tespit edilmiştir. Alandaki bu temel kaynaklardan beslenen araştırmamız ise bahsedilen eserlerde müstakilen ele alınan iki ismin mevcut argümanlarını sentezleyerek biçim ve içerik açısından seleflerinden ayrılmaktadır.

Özelleştirilerek yapılan alan taramasında ise, her iki simanın sosyal gerçekliği konu edinen bir bilim dalının kurucusu olma vasfını taşımaları açısından karşılaştırmalı olarak analiz edildiği herhangi bir çalışmaya alanda rastlanılmamıştır. Bununla beraber çeşitli eserlerde değinmek kabilinden birtakım karşılaştırmalar bulunmaktadır. Örneğin Mehmet Soyer'in (2010) çalışmasında ve Süleyman Uludağ'ın (2016) Mukaddime çevirisine yazdığı girişte çeşitli karşılaştırma denemeleri yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar, alanın kurucu kökleri olan Comte ve İbn Haldun'u karşılaştırarak sosyal gerçekliği konu edinen bilimin iki farklı coğrafi rengini anlamaya çalışan araştırmamızdan içerik olarak farklılaşmaktadır. Bu çalışmayı onlardan ayıran şey, iki simanın, iki farklı zaman dilimindeki sosyo-kültürel bağlam çerçevesinde, yapı ve değişime ilişkin temel kavramları üzerinden karşılaştırma girişiminde bulunmasıdır.

Her çalışma çeşitli sınırlılıklarla maluldür. Farklı zamanlara ve coğrafyalara ait tarihsel figürlerin karşılaştırıldığı çalışmalarda ise bu sınırlılıklar daha belirgin olmaktadır. Bu tür çalışmalarda görülen kronik problem, parçacı bir yaklaşımla onları belli kalıplara sıkıştırmaya çalışmaktır. Böylesi parçacı bir anlayıştan hareket edildiğinde hem bir kavram kargaşası yaratılmakta hem de bu kavramlar arasındaki iç ilişkiler gözden kaçırılmaktadır. Bu noktalara özellikle dikkat çeken Ümit Hassan; İbn Haldun'u kendinden sonra yaşamış olan Batılılarla karşılaştıran çalışmaların İbn Haldun'dan daha çok Batılıların anlaşılmasına yaradığını ve bu nedenle karşılaştırmalı İbn Haldun çalışmalarının işlevsiz olduğunu ifade etmiştir. Ona göre özellikle İbn Haldun'u farklı açılardan inceleyen çalışmalara topyekün bakıldığında, onun nedenselliğe vurgu yaptığı noktalarda hem "durağan" hem de "dinamik" olmakla; din anlayışı söz konusu olduğunda hem "laik" hem "dindar" olmakla; sosyal teorisi analiz edilirken sosyo-ekonomik yapının görüşleri üzerinde belirleyici olmasıyla veya aynı anda hem orijinal hem de başkasından esinlenerek bir metodoloji geliştirmekle vasıflandırıldığı görülmektedir (Hassan, 2015, ss. 23-29). Hassan'ın bahsedilen eleştirilerini göz önünde bulunduran bu çalışma,

bahsedilen sınırlılıkları aşabilmek adına Comte ve İbn Haldun'u birbirine indirgmeden, bugünkü sosyolojik-felsefi anlayıştan hareket etmeden ve her iki figürün argümanlarını doğal-tarihsel bağlamında analiz etmeye çalışmaktadır.

1. İBN HALDUN VE COMTE'UN YAŞADIĞI SOSYO-KÜLTÜREL BAĞLAMIN DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Öncelikle bu çalışmanın bir biyografi çalışması olmadığını ifade etmek bir zarurettir. Bu başlık, İbn Haldun ve Comte'un sosyal gerçekliğe ilişkin düşüncelerini var eden yaşam tecrübelerini ve içinde buldukları tarihsel bağlamı anlama çabasıdır. Bu nedenle hem Comte hem de İbn Haldun'un bireysel yaşam tecrübeleri, toplumsal anlayışlarının kendine has renklerinin anlaşılması noktasında büyük önem arz etmektedir. Çünkü Freudçu mantaliteden yola çıkılacak olursa, hiçbir düşünce, sahibinin kişisel yaşamından ve dönemin sosyo-kültürel koşullarından bağımsız düşünülemez.

Otobiyografisinde verdiği bilgilere göre soyunun Hadramevt seçkinlerinden sahabe Vail b. Cuh'r'a dayandığını ifade eden İbn Haldun, 1332 yılında Tunus'ta doğmuştur. İbn Haldun; peygamberin Vail'e hürmet ettiği, onun çocuklarına ve torunlarına ettiği bereket duasını da alıntılanarak sosyal meşruiyet elde etme çabasında olmuştur (Haldun, 2017, ss. 15-16).

Haldun ailesinin büyük ataları oldukça politik figürler olarak Arap halklarının tarih sahnesinde yer almıştır. İbn Haldun'un babası ise bu siyasi geleneğin dışında kalarak fıkıh, Arap dili ve şiir gibi ilimlerle meşgul olmuştur. Dini anlamda ilk eğitimini babasından alan İbn Haldun; felsefi ve rasyonel düşünme becerisini ise büyük oranda hocası Abili'den aldığı eğitime borçludur (Irwin, 2018, s. 26). Böylesi bir eğitim arka planına sahip olan İbn Haldun hem büyük atalarının politik geleneğini hem de babasının ilmi geleneğini mezc ederek oldukça renkli bir yaşam sürmüştür.

Henüz yirmili yaşlarındayken, veba salgınından dolayı Mağrip'e göç eden İbn Haldun, burada siyasi görevler almaya başlamış ve yaklaşık yirmi beş yıl boyunca sahada aktif siyaset yapmıştır. Kuzey Afrika ve Endülüs'ün istikrarsız emirlikler döneminde siyaset yapan İbn Haldun, siyasi entrikaların bilfiil içinde yer almış, bu dönemde pek çok defa sürgün ve hapis hayatı yaşamıştır (Uludağ, 2016, ss. 27-37). Neredeyse dönemin tüm emirlerine ihanet etmesi yaşadığı tüm bölgeleri onun için güvensiz kılmış, bu nedenle İbn Haldun sürekli seyahat halinde kalmak durumunda kalmıştır (Haldun, 2017, s. 83).

Kitle psikolojisini ve sosyal yapısını çok iyi analiz eden İbn Haldun'un böylesi tehlikeli yetenekleri, onu sürekli siyasi gündeme dahil olmaya zorlamıştır. Yoğun siyasi keşmekeşten sıyrılmak isteyen İbn Haldun; siyasi eylemlerine ara verip deneyimlerini süzdüğü İbn Selame Kalesi'ndeki dört yıllık sukünet devrinde Mukaddime'yi sadece beş ayda kaleme almıştır (Mahdi, 2016, s. 49). İbn Haldun, Mağrib'in sosyal ve siyasal keşmekeşini analiz ettiği bu sukünet yıllarından kısa bir süre sonra Mısır'a geçmiş ve orada daha çok medreselerde dini, eğitsel ve hukuki görevlerde bulunmuştur (Haldun, 2017, s. 158,176,185). Felsefede "İbn Rüşd'ün çömezi"(Bouthoul, 1992, s. 22) olarak adlandırılan İbn Haldun, 1406'da vefat edene dek hem Kuzey Afrika'daki anarşiye bilfiil müdahil olarak hem de Timur'un istilasına dek Doğu'da bulunarak İslam düşünce dünyasının her iki veçhesinde bir etki oluşturmuş ve "kendi semasında tek yıldız" (Meriç, 2002, s. 139) olarak İslam düşünce tarihindeki yerini almıştır. Vefatına dek

oldukça girişken bir yaşam süren İbn Haldun'un fikirleri döneminin uleması tarafından yeterince takdir edilmemiştir. Makrizi dışında pek bir takipçisi olmayan İbn Haldun, bu sebeple İslam dünyasında bir akım başlatamamıştır (Tomar, 2015, ss. 196-197). Özetle renkli kişiliğe, parlak zekaya ve hoşsohbet bir dile sahip olan İbn Haldun'un zikzaklarla dolu olsa da büyük oranda başarılı bir yaşam sürdüğünü belirtmek mümkündür.

İbn'i Haldun'un aksine Comte'un otobiyografik bir eseri bulunmadığından hakkındaki bilgiler daha çok ikincil kaynaklardan edinilmiştir. Bu verilere göre Comte; kral yanlısı, koyu Katolik, muhafazakar ve nispeten zengin bir ailenin çocuğu olarak 1798 yılında Fransa'nın Montpellier kentinde dünyaya gelmiştir (Coser, 2011, s. 33). Comte, Fransız Devrimi'nin hemen akabinde doğduğundan dönemin muhafazakar ve devrimci kesimlerini yakından tanıma fırsatı elde etmiş; kendine özgü düşünceleri oluşturacak yaşa geldiğinde ise ailesinin dünya görüşünden sıyrılarak özgün düşünmeye başlamıştır (Aron, 2010, s. 93).

Zayıf ve hastalıklı bir çocukluk geçiren Comte, buna rağmen lise eğitiminden sonra Paris'in saygın eğitim kurumlarından biri olan Politeknik Okulu'na dereceyle yerleşmiştir. Pozitif bilimlerin ve liberal eğitimin sembolü konumunda olan bu eğitim kurumu, meşrutiyet yanlılarının kontrolüne geçtikten sonra Comte ve arkadaşlarının protestolarına hedef olmuş, bu eylemlerin ardından Comte ve arkadaşları okuldan atılmıştır (Pickering, 1993, s. 30). Comte okulundan ayrıldıktan sonra 1817'de düşünce dünyasında çığır açacak Saint-Simon'la tanışmıştır. Hocasının eski sekreteri A. Thierry'nin yerine geçen Comte, Saint-Simon'un bilgisinden çokça nasiplenmiştir (Meriç, 2016, s. 80). Her ne kadar daha sonraki dönemlerde ilişkileri bozulsada bu şahıs Comte'un zihin dünyasını şekillendirmede oldukça etkili olmuştur. Özellikle endüstri çağında "emekçi sınıfın sömürüldüğü" argümanını dilendiren Comte'un bu düşüncelerinde Saint Simon'un etkisi göze çarpar (Kızılçelik, 2016, s. 72).

Comte, 1825'te nahoş bir üne sahip olan Caroline Massin ile "hayatının tek hatası olarak" ifade ettiği bir evlilik yapmıştır. Nitekim eşinin onu terk etmesinin ardından yaşadığı olumsuz ruh halinden ve çalışma hayatının yoğunluğundan dolayı derslerine daha fazla devam edemeyen Comte, başarısız bir intihar girişiminde bulunmuştur (Aron, 2010, ss. 93-94). Comte'un eşinden ayrıldıktan sonra eski öğrencilerinden birinin kardeşi olan bayan Clothilde de Vaux ile 1844'te tanışması, kariyerinde ve hayatında bir dönüm noktası olmuştur (Pickering, 2009a, s. 141). Gençlik dönemindeki mantıkcı duruşuna nazaran hayatının bu döneminde kalbinin egemenliğine izin veren Comte'un sosyolojisi, büyük oranda hayatına giren bu kadınlardan ilham almıştır. Onun hayatına giren bu kadınlar, özellikle "kadın" ve "sevgi" imgesiyle şekillenen nahif sosyolojisinde büyük bir etkiye sahiptir.

Politeknik yıllarında ailesinin muhafazakar kanatlarından sıyrılarak Cumhuriyetçi bir politik duruş geliştiren Comte, Saint Simon'la tanıştığı yıllarda sosyalizme kaymış; yaşamının sonlarına doğru ise Fransız parlamentosuna yapılan III. Napolyon darbesine destek verecek kadar muhafazakarlaşmıştır (Bouthoul, 1992, s. 58). Comte öylesine muhafazakarlaşmıştır ki, ölümünden sadece birkaç yıl önce pozitivist esaslara dayalı "insanlık dini"ni geliştirmiş ve yaymak için tebliğlere başlamıştır (Pickering, 2009b, s. 9). Comte; özel hayatındaki dağınıklığının aksine, sosyolojisini Politeknik Okulu'ndan miras aldığı sistematik düşünce esasları üzerine inşa etmiştir. Comte; bu sistematik yapısı sayesinde yaptığı çalışmalarına

ilaveten 1858 yılında “A Treatise of Universal Education” başlığıyla eğitim sistemini ele alan bir çalışmayı; 1861 yılında “System of Positive Industry” ya da “Treatise on the Total Action of Humanity on the Planet” başlığıyla üretim araçlarını ve faaliyetlerini ele alan bir çalışmayı; 1867 yılında ise “A Treatise of First Philosophy” başlıklı bir çalışmayı yazmayı planlamıştır. Ancak 1857’de hayatını kaybeden Comte’un vücuda gelemeyen bu taslak eserleri, tarihte sadece ismen yer edinerek onun son ilgi alanlarına ilişkin ipuçları vermiştir.

Comte; yaşamı boyunca Fourier, A. VonHumboldt, Navier, Binet ve Poinot gibi seçkin bir dinleyici kitlesine “Pozitif Felsefe Dersleri”ni vermiş alanda yetkin bir filozof ve sosyologdu (Comte, 2015, s. 7). Ancak Comte, tüm akademik yetkinliğine rağmen yaşamı süresince düzenli bir çalışma ortamına sahip olamamış; J. S. Mill, G. Grote, R. Currie ve W. Molesworth gibi elit isimlerin bağışlarıyla yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır (Pickering, 2009a, s. 62). Kişisel yaşam tecrübesine topluca bakıldığında Comte’un hayatı boyunca yoksulluk ve hastalıklarla mücadele ettiği, ayrıca duygusal açıdan bir türlü istikrar elde edemediği görülmektedir.

Kişisel deneyimlerin yanı sıra Comte’un içinde bulunduğu politik bağlam hayli çalkantılıdır. Önce Restorasyon Hükümeti, ardından 1830 devrimiyle başa geçen “Vatandaş Louis Philippe” dönemi, daha sonra ise 1848’de bu hükümeti deviren III. Napolyon Darbesi’ni deneyimleyen Fransa’nın politik yaşamı, demokratik cumhuriyet ile askeri diktatörlük arasında salınarak şekillenmişti (Hirst, 2013, s. 200). Herhangi bir politik görevde hayatı boyunca yer almayan Comte, Fransız İhtilali’nin hemen akabindeki bu siyasal karmaşayı yakından deneyimlemiştir. Pek çok rejim değişikliğine ve bunun topluma aksettirdiği kaygı haline şahit olan Comte, felsefesini bu dönemin siyasi ve fikri karmaşası üzerine inşa etmiştir (Coser, 2011, s. 46). Peki bu yaşam tecrübelerinin karşılaştırılması durumunda neler söylenebilir?

Öncelikle kendisinden sonra bir ekol oluşturmayı başaran Comte, sosyolojik düşüncenin başlangıç noktasında konumlandırılmışken; bir takipçiler zümresine sahip olmayan İbn Haldun, sosyolojik düşünce tarihinde herhangi bir akım başlatamamıştır. Uzunca bir dönem yok sayılan İbn Haldun; İslam dünyasında 17. yüzyıldan itibaren Pirizade ve Cevdet Paşa gibi isimler aracılığıyla; Batı’da ise 19. yüzyılda De Slane (Okumuş, 2017, s. 20; Uludağ, 2016, ss. 138-140) ve 20. yüzyılın başında Toynbee (1919) gibi isimler aracılığıyla sosyoloji tarihinde gecikmeli olarak ele alınmaya başlanmıştır. Nihayet bu tarihten itibaren üretilen eserlerde “sosyolojinin hazırlık çağları” (Freyer, 2015, s. 21) olarak ifade edilen erken dönemlerin temsilcileri olarak İbn Haldun, Vico, Montesquieu ve Quetelet gibi simaların ürettiği düşüncelere yer verilmektedir.

Sosyo-kültürel bağlamın iki figürün sosyal gerçekliğe ilişkin düşünceleri üzerindeki etkileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, ikisinin de istikrarsız bir sosyal atmosferde yaşadığı görülmektedir. Comte; bu istikrarsızlığı daha çok özel hayatında, İbn Haldun ise politik hayatında şiddetli bir biçimde deneyimlemiştir. Bu nedenle fazlasıyla politik bir hayat yaşayan İbn Haldun, düşüncesini bütünüyle devlet ve medeniyet halleri üzerine kurmuş; siyasi görevlerde yer almayan ve daha çok sivil düşünceler üreten Comte ise -çeşitli siyasi mekanizmalara süreç içerisinde ilham verse de- sivil bir sosyoloji üretmiştir. Öte yandan Comte, olgucu bilim geleneğinin sembolü olan Fransız sosyo-kültürel ortamında yetişmesinin etkisiyle, din ve metafizik konularına oldukça mesafelidir. Ancak Comte, hayatının ilerleyen yıllarında mistik bir dönüşüm geçirerek pozitivizme bir inanç misyonu yüklemiştir. Buna mukabil İbn

Haldun'da böylesi bir keskin gelişim gözlenmesi de belirli bir dönüşüm yaşandığını ifade etmek mümkündür. Nitekim İbn Haldun özellikle gençlik dönemlerinde tasavvufun mistik anlayışına şiddetle karşı çıkarken, ömrünün sonlarında Baybars Tekkesi'ne şeyh olarak tayin edilmiş ve ölümünden sonra da sufi mezarlığına defnedilmiştir (Fromherz, 2010, s. 111,125). Bu çerçevede İbn Haldun'un tasavvufa karşı takındığı katı tutumun, Mağrip'teki gençlik yıllarında yazdığı Şifau's Sâil (Haldun, 2016b) adlı eserinde oldukça belirgin olduğunu, ancak ömrünün Mısır'daki son dönemlerinde ise bu tutumun büyük oranda gevşemiş olduğu görülmektedir.

Özetle kişi ne kadar uzaklaşmaya çalışırsa çalışsın içine doğduğu sosyo-kültürel bağlamın ışığında yaşamaya ve düşünmeye devam eder ve bu bağlamın dışına çıkamaz. Bu nedenle geçmişin düşünceler üzerinde bıraktığı çeşitli izleri gerek Comte gerekse İbn Haldun'un üzerinde pek çok vesileyle görmek mümkündür. İkisinin felsefeye ve sosyal gerçekliğe ilişkin ortaya attığı düşüncelerin yaşamlarındaki bahsedilen özel anların bir yansıması olduğunu ifade etmek mümkündür.

2. SOSYAL GERÇEKLIĞE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİN İBN HALDUN VE COMTE AÇISINDAN ANALİZİ: "UMRAN İLMİ"NE KARŞI "SOSYAL FİZİK"

2.1. Sosyal Gerçekliği Konu Edinen Bilim Dalının Doğuşu ve Yeniden Doğuşu

Sosyal gerçekliği farklı yüzyıllarda odağına alan İbn Haldun ve Comte'un yaşamlarına bütünsel olarak bakıldığında, dönemlerinin ilerisinde birtakım düşüncelere sahip olan bu iki figürün birbirlerinden tamamen farklı şeyler deneyimlediği görülür. Bu ayrılıklar, sosyal gerçekliğini konu edinen bilim dalının iki farklı zaman ve mekanda birbirlerinden tamamen farklı iki doğumuna tanıklık etmektedir. Bunlardan İbn Haldun, XIV. yüzyıl tarihsel koşullarında "umran ilmi" adıyla; Comte ise XIX. yüzyıl sosyo-kültürel bağlamında "sosyal fizik" adıyla ilan etmiştir. Her iki bilim dalı, toplumsal yaşayışın var olma koşullarını ve işleyiş biçimini inceleme noktasında büyük benzerlik göstermektedir. Bu sosyal koşullar İbn Haldun'da "umrana arız olan avarız-ı zatiye" (2016a, s. 161) , Comte'da ise "toplumsal fenomenler" (2015, s. 124) olarak ifade edilmektedir.

İbn Haldun'a göre kendi zamanına ulaşan tarihsel mirasta kesinlikle toplumsal meseleyi inceleyen bir bilimden bahsedilmemiştir. Nitekim ona göre, şimdiye kadar hiç kimsenin insan topluluklarının işleyişini inceleyen bir bilim dalından bahsedildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Oysa insan topluluklarını bir arada tutan temel bir yasanın var olduğunu düşünen başkaları tarihte mutlaka var olmuş olmalıdır. Bu varsayımdan hareket eden İbn Haldun'a göre bugün sadece Yunan medeniyeti bizlere ulaşmışken geçmişte güçlü medeniyetler kurduğu bilinen Keldaniler, Süryaniler, Kiptiler ve Babil halklarının eserleri elimizde mevcut değildir. Ona göre eserleri günümüze ulaşmayan medeniyetlerin bilimsel miraslarında sosyal meselelerin işleyişini ele alan bilimlerden bahsedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Haldun, 2016a, ss. 204-205). İbn Haldun'a göre Aristoteles, İbn Mukaffa ve Turtuşu gibi daha önceki bilginlerin toplumsal yaşama ilişkin birtakım görüşleri olsa da bu düşünceler sınırlı ve derlemeci nitelikte olduğundan ve belli bir metodolojiye kesinlikle dayanmadığından bir bilim kategorisinde değerlendirilmez (Haldun, 2016a, s. 207). Buna karşın İbn Haldun; umran ilminin konularını tespit ederek yeni bir çığır açan, diğer ilim ve sanatlardan ayrıldığı noktaları

belirterek bu ilme sınırlar çizen ve umrana arız olan hallerin hangi yollarla inceleneceğini gösteren kişinin kendisi olduğunu; bu nedenle sözkonusu ilmi ilk defa kurma üstünlüğünün kendisine ait olduğunu net bir biçimde ifade eder (Haldun, 2016a, s. 207).

Tıpkı İbn Haldun gibi büyük bir bilimsel özgüvene sahip olan Comte'a göre bütün bilimler felsefeden koparak var olmuştur. Felsefeden kopan bu bilim halkalarının en sonuncusu sosyal fizik veya sosyolojidir. Bilim silsilesini mantık-matematikle başlatan Comte; ardından sırasıyla göksel fizik (astronomi), yer fiziği (fizik ve kimya), biyoloji, fizyoloji ve sosyal fizik olarak basitten karmaşığa, soyuttan somuta, genelden özele olmak üzere belli bir düzen içinde ana kaynaktan koptuğunu ifade eder (Comte, 2015, ss. 117-124). Comte, uzun yıllar boyunca sürdürülen bilimsel çalışmalarda astronomi, fizik, kimya ve biyoloji olmak üzere dört fenomen kategorisi üzerinde durulduğunu, toplumsal fenomen kategorisinin ise ihmal edildiğini düşünmektedir. Ona göre diğer fenomen kategorileri içinde üstü kapalı olarak yer alan toplumsal fenomenler, diğerlerine kıyasla daha karmaşık ve bağımlı olduğundan ötekilere göre daha yavaş gelişmektedir (Comte, 2003, ss. 63-66). Comte, bu toplumsal fenomen kategorisini ele alan bilimi sosyal fizik olarak adlandırmış ve bu genç bilimin hem köklerinin öncüllerine bağlı olduğunu göstermek amacıyla ortak bilimsel ilkelere dayalı olduğunu hem de bağımsız bir bilim olarak kendine has ilkelerinin olduğunu göstermeye çalışmıştır (Comte, 2015, s. 51). Böylece hem bilimlerin genelliği ilkesine bağlı kalınır hem de her bilimin özel sınırları korunmuş olur.

İbn Haldun'a göre temel güvenlik ihtiyacını sağladıktan sonra asli olmayan kültürel ve sanatsal şeylere ihtiyaç duyan insanlar; şehirler inşa etme, yaşamı kolaylaştıran aletler ve kültür-sanat nesnelere üreterek varoluşunu renklendirmekte, ancak tüm bu ihtiyaçlarını tek başına giderebilecek kudrete sahip olmadığından birlikte yaşamak durumunda kalmaktadır. Bir arada yaşama düşüncesi ise insanların birbirlerine tahakküm etmesini engelleyecek yasak mekanizmaları doğurmaktadır (Haldun, 2016a, ss. 213-216). Yani insanın temel ve ikincil ihtiyaçları onları toplumsallaştırmakta, toplumsallaşmak ise kültür ve medeniyeti meydana getirmektedir. İşte umran ilmi en genel haliyle bu "umranın tabiatı"nın (Haldun, 2016a, s. 199) konu edinir. Sözlükte "imar etme, bayındır kıлма, meskun hale getirme, kültür ve medeniyet" anlamlarına gelen "umran" kavramı, İbn Haldun'un düşüncesinde hayvanların sürü hayatının aksine insanların toplum olma ve kültür oluşturabilme yeteneğiyle somut ve soyut sayısız ürünlerinin toplamını ifade etmektedir (Haldun, 2016a, s. 214; Mutçalı, t.y., s. 597). İbn Haldun umran ilminin konusu olan bu sosyal halleri devlet-millet, bedevi-hadari hayatı, ilim-sanat, izzet-zillet, kazanma-kaybetme, çoğalma-azalma, yaygın-değişken haller ve olan-olması beklenen haller şeklinde ifade etmektedir (Haldun, 2016a, s. 162).

İbn Haldun'un toplumun temeline ilişkin ileri sürdüğü düşünceleri paylaşan Comte'a göre toplum; bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları amaçsal bir yapı olarak kendisini oluşturan bireylere benzemekte ve var olabilmek adına iki temel koşula gereksinim duymaktadır. Bunlar; toplumu "var eden" ihtiyaç ortaklığı ve onu "bir arada tutan" duygudaşlıktır (Comte, 2015, s. 200). Buna göre kişi; tek başına yaşamını sürdürebilmek için gereken tüm faaliyetleri yapamayacağından, toplumsal bir iş bölümü zorunlu hale gelmektedir. Ancak böylesi bir kolektivite çerçevesinde gelişen toplumlar, modern döneme geldiğinde daha bireyselleşerek

sosyal çözümlere neden olmuştur. İşte Comte'un sosyal fizik veya sosyolojisi, modern toplumun yaşadığı bu sosyal çözümlere karşı ihtiyaç duyulan kolektiviteleri temin etmektedir. "Statik" (düzen) ve "dinamik" (ilerleme) olmak üzere ikiye ayrılan sosyal fizik; böylesi bir sosyal misyonu gerçekleştirmek amacıyla, teoloji ve metafiziğin dışında kalan sosyal fenomenleri konu edinmektedir (Comte, 2000a, s. 350).

Görüldüğü üzere gerek İbn Haldun gerekse Comte, sosyal gerçekliği konu edinen bir bilim dalının kurucusu olduklarını ve bu yeni bilimin diğer bilimlere kıyasla nerede durduğunu göstermeye çalışarak yeni bilimin sınırlarını netleştirmiştir. Ayrıca konusu ve sınırları netleştirilen umran ilmi ve sosyal fiziğin birer bilim olabilmesi için belirli yöntemlere sahip olması gerektiği de ifade edilmektedir. Bunlardan umran ilmi, sosyal olan her şeyi konu edinirken bunu çeşitli toplumsal nedenler ve kanunlar ölçüsünde yapmaktadır. Çünkü bu ilme göre sosyal hayatta var olan bütün karmaşık olaylar belirli kanunlara dayanmaktadır. Örneğin fiziksel ve coğrafi koşulların sosyal olaylar üzerindeki etkisi bu yasalardan biri olarak kabul edilir (Kızılçelik, 2017, s. 52). Aynı yasayı farklı bir dille ifade eden Comte, insan bilgisinin ilkel döneminde hiçbir şekilde iş bölümü bulunmadığını ve insan zihninin tüm bilimleri aynı anda işlediğini; ancak kaçınılmazlığı kesin olan bir yasa sebebiyle, her bilimsel branşın yeterli olgunluğa ulaştıktan sonra ana gövdeden yavaş yavaş ayrıldığını belirtir (Comte, 2015, s. 51). Bu silsilenin son aşaması olan sosyal fizik, insan doğasında içkin bulunan zihinsel, duygusal ve eylemsel olmak üzere üç unsura dayalı entelektüel yasa, pratik yasa ve ahlaki yasa olmak üzere üç dinamik yasa bulunmaktadır (Comte, 1876, s. 9). Yani farklı şekillerde ve bağlamlarda ifade edilse de umran ilmi ve sosyal fizik "yasa" üzerine kurulma noktasında ortaklık göstermektedir.

Bunlardan umran ilmi, tarih biliminin sınırları içerisinde var edildiğinden, öncelikle bu disiplinin metodolojisi çerçevesinde inşa edilmiştir. Ancak İbn Haldun; olup bitenlerin nakledilmesinden ibaret olan "zahiri tarih" anlayışını, tüm yaygınlığına rağmen yetersiz görmekte, bu nedenle tarihsel olayların sebepleri üzerine düşünmeyi gerektiren bir metodolojiye dayalı olan "batını tarih" anlayışını önermektedir (Haldun, 2016a, s. 158). Tam da bu sebeple bazı düşünürler; Mukaddime'de birbirinden ayrı bir tarih ve toplumbilim olduğunu ifade etmenin İbn Haldun'un düşüncelerinin bütünselliğini bozacağını ileri sürmekte ve onun sosyolojik yönünü göz ardı ederek tarihçi kimliğini ön plana çıkarmaktadır (Lacoste, 2012, s. 193). Kimi düşünürler de bazen sosyolog bazen tarihçi yönüne vurgu yapılan İbn Haldun'un kurduğu umran ilminin aslında ne tarih ne de sosyoloji olmadığını, daha çok tarih ile sosyoloji disiplinlerinin kesiştiği bir kavşak noktası olduğunu dile getirmiştir (Kızılçelik, 2017, s. 49). Bu çalışmanın vurguladığı husus ise İbn Haldun'un önerdiği "batını tarih" metodolojisinin umran ilmine giden bir yol olduğudur. Buna göre İbn Haldun yola tarihle çıkmış ama süreç içerisinde umran ilmini (bugünkü adıyla sosyolojiyi) bulmuş ve bu ilmin kendine has yöntemleri olduğunu netleştirmiştir. Nitekim sosyal gerçekliğin mahiyetini detaylıca analiz eden Mukaddime'nin, aslında İbn Haldun'un dünya tarihine ilişkin yazdığı hacimli kitabın giriş kısmı olması, tarihi doğru anlamının sosyal gerçekliği doğru anlamaya bağlı olduğunu imlemektedir. Ayrıca burada tarih bilimine yönelik köklü bir eleştiriyle eserine başlayan İbn Haldun, Mukaddime'nin ilk "Mukaddime"sinde tarih alanında gördüğü problemi önce detaylıca ortaya koymuştur (Haldun, 2016a, ss. 157-197). İbn Haldun bu ön açıklamaların ardından "Kitabu'l-İber'in Birinci Kitabı" yani Mukaddime'nin ilerleyen kısımlarında sosyal gerçekliğe dair detaylı analizlerini vermeden

hemen önce, kendine has minik bir giriş daha yapmış ve burada tarih ilminin yaşadığı problemi çözecek yeni bir disiplin önermiştir. (Haldun, 2016a, ss. 199-209) İşte bu kısım, Umran İlmî'nin kapsadığı sosyal gerçekliğin mahiyetini ve bu ilmin nasıl ele alınması gerektiğini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Özetle İbn Haldun; tarih biliminin tıkandığı noktaların sosyal gerçekliğe dayanan yeni bir disiplinin argümanlarıyla açılabileceğini burada açıkça göstermektedir.

İbn Haldun'dan ayrı olarak aldığı matematik ve mühendislik eğitimini felsefeyle harmanlayan Comte; "pozitif felsefe" olarak adlandırdığı bir metodolojiden hareketle felsefeden kopan bilim dalları arasında yeniden bir entegrasyon sağlamaya çalışmıştır (Comte, 2015, s. 49). Bu felsefe formu; aynı hakikatin farklı yüzleri üzerine çalışan disiplinlerin değer yargularından, teolojik ve metafizik yöntemlerden uzak bir biçimde, "olduğu gibi" resmedilmesini ifade etmektedir (Comte, 2000b, ss. 214-215). Ayrıca bu metodolojide; bahsedilen nesnelliğin yanı sıra fiziğin doğal düzensizlikleri giderecek somut ürünlerin habercisi olması gibi, sosyal fiziğin de toplumun yasalarını keşfederek öngörülerde bulunabileceği ve sosyal düzensizliklere çare olabileceği düşüncesi içkindir (Çiftçi, 2015, ss. 46-47). Yani Comte'un metodolojisi, bir yandan fizik bilimine ait olan nesnel metodolojinin sosyal alana taşınmasını, diğer yandan bu metodoloji üzerine inşa edilmek istenen toplum mühendisliğini içermektedir (Çiftçi, 2015, s. 141).

Yukarıda bahsedilen genel metodolojilerinin yanı sıra hem umran ilmi hem de sosyal fizik, sosyal olguyu analiz etmek üzere spesifik yöntemler kullanmaktadır. Bu bağlamda incelendiğinde umran ilminin en çok gözlem metodunu kullandığı görülmektedir. İbn Haldun; umran ilmi çerçevesindeki analizlerini hem içinde bulunduğu sosyolojik koşullarla ilgili *doğrudan gözlemlerine* hem de özellikle Arap olmayan halklar hakkında yazılan Doğu'daki eserlerden edindiği *dolaylı gözlemlerine* dayandırmaktadır (Haldun, 2016a, s. 162). Umran ilminin kullandığı bir diğer yöntem, gaibi şahide kıyas eden fıkıhçılardan ödünç alınan karşılaştırma yöntemidir (Haldun, 2016a, s. 165). İbn Haldun; gözlem ve karşılaştırmaya dayanan analizlerin salt naklini uygun görmediğinden, elindeki verileri çok yönlü bir şekilde yorumlamayı tercih etmiştir. Bu anlamda ismen pozitivist veya hermeneutikçi olduğu zamansal açıdan ifade edilemese de İbn Haldun'un yaşadığı dönem itibarıyla her iki anlayışı örnekleyecek holistik bir bakış açısına sahip olduğunu ifade etmek mümkündür (Canatan, 2005, s. 163). Bununla beraber İbn Haldun, meşru bir iktidarın varlığı veya toplumun rasyonel örgütlenmesiyle ilgilenmez. O normatif ve pratik düşünce biçimini bir kenara bırakarak nesnel bir tavırla siyasal egemenliğin kaynaklarını ve süreçlerini analiz eder. Bu anlamda İbn Haldun'un çalışması, tam bir "betimsel sosyoloji" çalışmasını örneklemektedir (Bouthoul, 1992, ss. 22-24). Özellikle İbn Haldun'un sade, kısa, net ve anlaşılır bir dil kullanması, bilimlerin bugünkü anlamda açıklık, sadelik ve basitlik ilkeleriyle büyük ölçüde uyumlu görünmektedir.

Nihai amacı toplumu ıslah etmek olan Comte ise toplumun yasalarını bir fizikçi gibi analiz etmekle işe başlamakta; ardından sosyal yapıyı bu çerçevede analiz edebilmek için deney, gözlem ve tarihsel karşılaştırma tekniklerini kullanmaktadır (Comte, 2000b, s. 238). Comte; bu yöntemler arasında temel teknik olarak gözlemi kabul etmekte ve gözlemin insanın kendi zihnine ait olan durumlar dışındaki bütün fenomen kategorilerinin doğasını anlamak için kaçınılmaz olduğunu ileri sürmektedir (Comte, 2015, ss. 59-61). Yani sadece dış dünyada olan bitenler üzerinde bilimsel gözlem yapmak mümkündür. İkinci olarak kullandığı tarihsel

karşılaştırma tekniği ise, aşamalı bir biçimde ana bünyeden kopan ve bu nedenle aynı oranda pozitifleşemeyen bilimler arasında bütünlüğü sağlamak amacını taşımaktadır. Comte sosyolojisinde üçüncü olarak kullanılan deney ise doğal fenomenlerin laboratuvar ortamında incelenmesinden farklı olarak toplumsal fenomenlerin yerinde incelenmesine dayanmaktadır (Comte, 2000a, ss. 303-306). Ayrıca çeşitli sosyolojik olguların istatistiksel olarak incelenmesi mümkün olmakla birlikte yine de deneysel yöntemler, diğer pozitif bilimlere kıyasla sosyolojide sınırlı bir biçimde kullanılmaktadır.

Comte ve İbn Haldun'un çok güçlü metodolojik bir zemin üzerine inşa etmeye çalıştıkları yeni bilimleri pek çok açıdan güçlü olsa da bazı açılardan her ikisinde de birtakım metodolojik çelişkiler bulunmaktadır. Örneğin Comte; bir yandan bilimin pratik yarar sağlaması gerektiğini ve topluma yön vermesi için sosyal fiziğin kullanılması gerektiğini söylerken diğer yandan soyut bilimlerin pratik bilimlerden her zaman daha öncelikli ve değerli olduğunu ifade eder. İlkiyle çelişen bu ikinci anlayışa göre bilimsel çalışmaların motivasyon kaynakları arasında işlevsellik ilk planda olmamalıdır (Comte, 2015, ss. 88-89). Benzer şekilde İbn Haldun bir yandan din alanının bilgi edinme yolunun nakil; dünya alanının bilgi edinme yolunun ise akıl olduğunu ifade ederek din ve dünya alanlarının sınırlarını birbirinden ayırmaktadır (Haldun, 2016a, ss. 950-956). Diğer yandan bir bilimci olduğu kadar Müslüman kimliğini taşıyan İbn Haldun, sosyal gerçekliğe ilişkin gözlemlerini Kur'an ayetleriyle delillendirme ve pekiştirme yolunu kullanmaktadır. Ancak İbn Haldun; ayetleri öğüt vermek amacından daha çok, sosyal olayların süregelen hallerini "sünnetullah" çerçevesinde açıklamak ve bu yönüyle Kur'an'a toplumsal bir gözle bakmak amacıyla kullanmaktadır.

Görüldüğü üzere İbn Haldun; Müslüman tarihçi kimliğiyle çıktığı bilimsel keşif yolculuğunda umran ilmini betimsel ve deskriptif bir metodoloji çerçevesinde nihayete erdirmiştir. Buna mukabil Comte; mühendis ve matematikçi kimliğiyle çıktığı yolculuğunda, sosyal fiziği pozitif temellere dayalı deskriptif bir formda ilk defa sunmuş, ancak yaşamının son döneminde insanlığa alternatif olarak sunduğu pozitif hiyerarşik düzenin kutsallığına vurgu yaparak ona normatif bir biçim vermiştir (Bouthoul, 1992, s. 59). Yani İbn Haldun'un dini bir çerçeveden yola çıkarak geliştirdiği nedensel sosyolojisi, Comte'da pozitivizmden yola çıkan dinsel sosyolojisine dönüşerek tam tersi bir istikamet izlemiştir.

2.2. Sosyal Yapıya İlişkin Temel Kavramların Karşılaştırılması

İbn Haldun yedi ciltten oluşan Kitâb'il-İber (el-Mağribi, t.y.) adlı dünya tarihi kitabının Mukaddime kısmında, memleketlerin ahvaline ilişkin çeşitli gözlemler yapmıştır. İbn Haldun'un umran ilminin temel ilke, yöntem, konu ve kapsamını belirlediği bu eser; nesep, devlet, mülk, siyaset, kazanç, sanat, ilim ve din gibi konuları ele alan altı bölümden oluşmaktadır. Comte ise Madame Clotilde'e ithaf ettiği dört ciltlik "System of Positive Polity" adlı yapıtının ilk cildini pozitif felsefenin ve bu felsefeden doğan sosyal fiziğin inşasına ayırmıştır. Bu cilt bilimin teorik temellerini atmakla birlikte, sosyal fiziğin temel konularını genel ilkeler düzleminde ele almıştır (Comte, 1875a, ss. 6-46). İkinci ciltte sosyal fiziği artık sosyoloji olarak adlandıran Comte, bu bilimi statik (düzen) ve dinamik (ilerleme) olarak ayırır. Burada sosyal varlık, sosyal organizasyon ve sosyal varyasyon gibi kavramlar üreten Comte, pozitif felsefenin ilkelerine bağlı kalmak koşuluyla sosyoloji yapmaya başlar (Comte, 1875b, ss. 1-7). Comte; üçüncü ciltte

sosyolojinin dinamik ve ilerlemeci boyutunu, nihayet dördüncü ciltte ise statik ve düzen boyutunu detaylıca işlemiştir. Comte'un oldukça sistematik bir biçimde kurguladığı bu eserin her cildinde; aile, kadın, din, eğitim, sanat, ekonomi, politika ve devlet gibi konular farklı açılardan konu edinmiştir. Çalışmanın devam eden alt başlıklarında İbn Haldun ve Comte'un eserlerinde yer alan bu yapısal konular ve kavramlara ilişkin düşüncelerin karşılaştırması yapılacaktır.

2.2.1. Aile, Soy ve Asabiyet

"Aile" kavramı; İbn Haldun'da kabile içinde siyasi işlevleri açısından, Comte'da ise sivil roller açısından incelenerek birbirinden temel esasları açısından farklılaşmaktadır. Aile kurumu, Comte sosyolojisinde birtakım siyasi mekanizmalar üzerinde sınırlı ve dolaylı bir etkiye sahipken; İbn Haldun'un umran ilminde doğrudan siyasi bir fonksiyon üstlenmektedir.

Umran ilmi, nesep yoluyla inşa edilen ve hasep yoluyla güçlendirilen kabileci aileyi temel almaktadır. Bu genel tanım çerçevesinde İbn Haldun bedevi aile, şehirli aile ve biyolojik bağlara dayanmayan vela veya hilf gibi yollarla inşa edilen aile olmak üzere üç tür aileden bahseder. Ona göre soy bağlarına sınırsız bağlı olan bedevi aile, aile olarak anılmaya en çok layık olan aile tipidir. Çünkü bu aile formunda aile bağları "saf" halde bulunmaktadır. İbn Haldun'a göre sadece nesep veya nesep hükmündeki sosyal durumlardan, toplumu bir arada tutan güçlü bir bağ, yani asabiyet hasıl olur. İşte zor koşulları havi olan badiyelerde yaşamak, sadece bu asabiyet sayesinde mümkün olmaktadır (Haldun, 2016a, ss. 334-337). Buna mukabil şehirli aile, güvenliğini devlet kurumuna teslim ettiğinden kendini koruma zahmetine girmez ve akrabalarıyla kenetlenme ihtiyacı duymaz. İşte bu şehirli aileler, neseplerine dayanarak kendi başlarına ayakta duramadıklarından, gerçek bir aileden daha çok mecazen aile olarak kabul edilir (Haldun, 2016a, ss. 341-344). Vela ve hilf gibi sözleşmeler yoluyla oluşturulan aile ise biyolojik aileden daha zayıftır. Ancak bu yapay akrabalık üzerinden uzun yılların geçmesi ve yapay olduğunu hatırlayacak olanların ölmesiyle birlikte, bu ailenin gerçek aile bağı gibi işlev görmesi mümkündür (Haldun, 2016a, ss. 344-345). İbn Haldun tarafından burada vurgulanan şey, soyun kendisinin tek başına bir anlamı olmadığı, aslında toplumun ona yüklediği anlama göre etki oluşturmasıdır. Yani özünde vehmi/hayali bir şey olan soyun asıl faydası bahsedilen bağ ve kaynaşma sayesinde (Haldun, 2016a, s. 335).

Tıpkı İbn Haldun'da olduğu gibi, Comte sosyolojisinin temelini de birey değil aile oluşturmaktadır. Adeta doğa bilimlerinin atomu parçalaması gibi Comte da toplumu parçalarına ayırır ve toplumu oluşturan yapı taşının aile olduğunu ifade eder (Comte, 1875b, ss. 152-154). Ona göre aile, makro toplumsal yapının mikro düzeydeki yansıması konumundadır. Bu nedenle aile, insanların bir araya gelerek bir yönetim mekanizması kurdukları ilk toplumsal birimi oluşturmakta; ardından sınıf, kilise ve şehir gelmektedir (Comte, 1875b, s. 242). Bu anlamda aile, devlet ve kilise olmak üzere üç aşamalı bir toplumsal modelden bahseden Comte, toplumsal birliği en aşağı noktadan alarak en yüksek noktaya taşımıştır. Aile kurumu burada mutlak toplumculuğa yavaş yavaş yükselebilmek için arabulucu rolünü üstlenmektedir (Caird, 2003, s. 42). Comte'a göre toplumun temeli aile, ailenin temeli de ortak sevgidir. Aile kurumu sevgi üzerine inşa edilmekte ve şefkatle yönetilmektedir. Sevgisiz bir toplumun korkunç bir hale geleceğini yakından gören Comte, aile kurumunu birbirine bağlayan duygusallığa tüm toplumsal

kurumların gereksinim duyduğunu ifade eder. Yani ailenin ahlaki fonksiyonu, egoizme karşı özgeciliği yüceltmektir. Nitekim aile bunu yapabilecek duygusal araçlara sahip olmaktadır (Comte, 1875b, ss. 154-155). Aile ve toplumda içkin ahlaki gücün kaynağı kadın, zihinsel gücün kaynağı da rahipliktir. Bu iki itici güç, uzun süren bir yetiştirme sürecinde birlikte topluma etki eder (Comte, 1875b, s. 176). Görüldüğü üzere Comte'un otoriter bir yönetici etrafında aşkla toplanmak anlamında kullandığı "evrensel aşk" vurgusu, liberal romantiklikten büyük bir farklılık göstermektedir (Bouthoul, 1992, s. 58).

Comte'un büyük önem verdiği aile; monogamik çekirdek ailedir. Bu aile anlayışı da içinde yaşadığı dönem ve coğrafya nedeniyle büyük oranda Fransız ulusalcılığının etkisi altındadır. Bu nedenle Comte'un modern aile yapısı hakkında ifade ettiği toplumcu bakış açısında bile bireyselleşme düşüncesinin etkileri vardır. Buna karşın İbn Haldun'da Comte'dan farklı olarak büyük bir kolektivite vurgusu vardır. Nitekim onun umran ilminde kendi başına hiçbir değeri bulunmayan çekirdek aile, içinde varlık kazandığı büyük kabile çerçevesinde güçlü veya güçsüz kabul edilmektedir. Bu nedenle ferdi varoluşun anlamı ve hükmedebilmesi, şaibeden arındırılmış bir nesebe sahip olmaya doğrudan bağlıdır. Bu durum İbn Haldun'un bireyin topluma kıyasla pek anlamlı olmadığı bir coğrafya ve zaman diliminde yaşamış olması gerçeğine bağlanabilir.¹ Nesebiyle övünme İslam tarafından "üstünlük ancak takvaya dayanır" ilkesi gereği reddedilmiş olsa da İbn Haldun nesebin o günkü sosyal koşullar çerçevesinde meşruiyet kazanmanın yegane yolu olduğuna dikkatleri çekmiştir.

Comte; Fransız sosyal bağlamında meydana gelen çözülmenin, temelde aile kurumunda meydana gelen çözülmeye, yani mikro idarenin bozulmasına bağlamaktadır. Bu yüzden ideal bir aile ilişkisi; evlat ilişkisi, kardeş ilişkisi, evlilik ilişkisi ve ebeveynlik ilişkisi olmak üzere dört ilişki biçimi üzerine inşa edilir (Comte, 1875b, ss. 155-160). Bunlar arasında en çok evlilik ilişkisine odaklanan Comte'a göre evliliğin anlamı, birtakım duygusal güçlere sahip olan kadınların erkeği etkilemesi veya erkeğin bu duygulara sahip kadın cinsinden etkilenmesidir (Comte, 1875b, s. 171). Burada kadın ve erkeğin birbirlerinden doğal olarak ayrıldığı noktalara değinen Comte'a göre kadının en önemli görevi erkeği ıslah etmektir (Comte, 2009, ss. 165-166). Comte; bir yandan kadına böyle muazzam bir rol biçerken, diğer yandan kadının entelektüel açıdan erkekten geri olduğunu, ancak kadının bu geriliği ruhsal gücüyle telafi ettiğini ifade eder. Çünkü ona göre "çalışmaktan bıkkır, sevmekten asla" (Bruhl, 1942, s. 629) Comte'un modern insanın kuru ve mekanik yaşantısına merhem olmak için, adeta bir duygulanım nesnesi olarak işlevselleştirdiği kadın ve aile konusu, İbn Haldun'da bambaşka bir hüviyette görünür. İbn Haldun düşüncesinde yeni bir duygulanım nesnesine ihtiyaç duyulan bir sosyal bağlam söz konusu olmadığı için böylesi bir evlilik ve aile anlayışı da yoktur (Haldun, 2016a, s. 393,700). Özetle Comte toplumsal yozlaşmaya çözüm olması için kadının ahlaki rollerine vurgu yaparken; İbn Haldun ise dini-ahlaki uyarılar çerçevesinde toplumun ıslah yollarını göstermiştir.

Biyolojik analogilerin çokça kullanıldığı Comte sosyolojisinde, ailenin toplum içindeki fonksiyonu vücuttaki hücreyle eş görülmüştür. Benzer şekilde vücuttaki doku ve organ, toplumdaki otorite ve şehirle eş tutulmuştur. Tüm bunlar hep birlikte Büyük Varlık (Le Grand

¹ Nitekim kendisi otobiyografisine nesebinin güçlü olduğunu kanıtlayarak giriş yapmaktadır.

Être/ The Great Being) yani insanlığı oluşturur (Comte, 1875b, s. 240). Bu anlamda uyumlu olan hücreler, dokular ve organların sağlıklı bir birey ortaya çıkarması gibi uyum içinde olan aileler, devletler ve otoriteler de benzer şekilde sağlıklı bir toplumu ortaya çıkarır. Böylesi biyolojik analogiler, İbn Haldun tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Özellikle devletleri insan organizmasına benzeten İbn Haldun'a göre doğan her devlet büyür, gelişir ve nihayet ölür. Aile işte bu devlet mekanizmasının var oluş sebebidir. Buna göre her devlet, önce badiyelerde aile ve kabileyi bir arada tutmakta olan akrabalık bağının güçlü olmasına bağlıdır. Yani belirli özelliklere sahip bireyler, bir kabile içerisinde ailesinden destek görüp gücünü pekiştirdiğinde ancak o zaman riyasetini mülk ve iktidara çevirebilir (Haldun, 2016a, ss. 350-351).

Comte sosyolojisinde ebeveyn ve çocuğun ahlaki doğasını olumlu etkilediği gerekçesiyle monogami tipi evlilik olumlanmıştır (Comte, 2000a, s. 54). Bu çerçevede başka kültürlerde var olan evlilik formlarını anormal bulan Comte, özellikle Batı tipi Katolik aileyi ön plana çıkarmıştır. Ona göre birtakım değerlere sahip olan Katolik aile, bu değerleri kuşaktan kuşağa aktarabilmeye müsait olması dolayısıyla toplumsal süreklilik sağlar (Comte, 1875b, s. 174). Buna karşın Arap toplumunda genel anlamda poligami yaygın olmasına rağmen, bilindiği kadarıyla İbn Haldun tek eşlidir. Yine Comte ailenin temeline sevgiyi koymuşken, İbn Haldun savaşçılığı ve cesareti koymuştur. Özetle her iki figürün içinde yaşadığı toplumun aile anlayışını yansıttığını ifade etmek mümkündür.

2.2.2. Devlet ve Mülk

İbn Haldun ve Comte, mutlu bir toplumu var edebilmek için daha önce denenmiş çeşitli modelleri inceleyerek bunları aşan bir siyaset felsefesi formüle etmiştir. Bu noktada Comte, yaşadığı dönem itibariyle büyük bir düşünsel birikimin mirasçısı olduğu için daha avantajlıdır. Ancak denenip kabul görmüş siyasi-sosyal modellerin henüz doğmadığı bir zamanda yaşamış olan İbn Haldun ise yeni modeller önerme noktasında daha spesifik bir konuma sahiptir. Çünkü İbn Haldun; İslam filozoflarının düşünsel mirasından beslenmekle birlikte onların idealist tutumunun dışında ilk defa realist bir sosyo-politik analiz yaparak kendine özgü bir çizgi geliştirmiştir.

Hümanistik felsefeyi benimseyen Comte, halkın yararını her türlü hükmetme görevinin amacı olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte hükümet halkın iyiliğini gerçekleştirmekle, halk da hükümet faaliyetlerine manevi destek olmakla yükümlüdür (Comte, 1875a, ss. 107-108). Yani Comte sosyolojisinde toplumsal dönüşüm ancak siyasi dönüşümle mümkün olduğundan, siyasi dönüşüm toplumsal dönüşüm üzerinde belirleyici bir faktör olmaktadır. Bu anlayışın tersine çevrildiği İbn Haldun'da ise devletin oluşumu ve bekası, asabiyet ve halk desteği sayesinde gerçekleşmektedir (Haldun, 2016a, s. 373). Ona göre riyaset, daima belirli nesepelerde bulunan asabiyet sahipleri için geçerlidir ve bu asabiyetin giderek ulaştığı nihai gaye ise mülk ve iktidardır (Haldun, 2016a, ss. 338-339). Bu durumda asabiyet veya kabile desteğinden yoksun olan bir kişi mülk ve iktidar sahibi olamayacak; bir şekilde edinse bile bu mülkü kesinlikle sürdüremeyecektir. Yani Comte'un yardımcı faktör olarak gördüğü halk gücü, İbn Haldun'da doğrudan etki ürettiği için asıl faktördür.

Comte sosyolojisinin en önemli unsuru olan "düzen" ve "ilerleme" kavramları, politik bir bağlam üzerine inşa edilmiştir. Comte'un bu anlayışına göre "düzen", teolojik döneme mahsus

geçmişini temsil eden bir anlayışı; ilerleme ise metafizik dönemi yıkan pozitif bilimci anlayışı temsil etmektedir (Comte, 1875b, ss. 3-6). Bu noktada düzen karşıtı olan ilerlemeciliğin sembolü olan Fransız İhtilali'ni örnek veren Comte'a göre bu devrim; olumsuz sonuçlarına rağmen yaşanması gereken bir süreçti. Ancak ona göre haklı taleplere ve kuvvetli bir halk desteğine sahip olmasına rağmen bu devrimin başarısız olması, ortak bir felsefeye dayanmaması sebebiyledir (Comte, 1875a, ss. 53-54). Bu nedenle ilerlemeci geleneğin güçlü bir temsilcisi olan Comte, ilerlemeci argümanların yetersiz kaldığı boşlukları düzen ilkesiyle tamamlamayı önermiştir. Comte bu çerçevede, ilerlemeci hümanizmasını ölümüne dek genel anlamda devam ettirmesine rağmen, 1848 kargaşasından rahatsızlık duymuş ve bu süreçte III. Napolyon Darbesini desteklemiştir (Bouthoul, 1992, s. 58). Böylece gençliğinde benimsediği sınırsız ilerleme fikriyle yaşlılığında hesaplaşan Comte; pozitif temelli ilerlemeyi teolojik temelli düzen geleneğiyle harmanlamış ve bu sentezin modern uygarlığın iki temel koşulu olduğunu ifade etmiştir (Comte, 1875b, ss. 2-3). Görüldüğü üzere Comte'un devlet anlayışı, diğer sosyolojik düşünceleri gibi ortak felsefeye dayanmaktadır.

Comte bir devlet düzeninin "teolojik", "metafizik" ve "pozitivist" olmak üzere üç aşamadan geçerek olgunlaştığını ifade eder (Comte, 1876, s. 23). Bunu sosyal bir yasa olarak ifade eden Comte'un bu evrimci anlayışına göre teolojik evre, insanların tüm doğal düzeni dini gerekçelerle ifade ettiği bir dönemi; metafizik evre, teolojik evrenin bozguna bir dönüşümünü; pozitivist evre ise tüm fenomen kategorilerinin ilk ve son nedenlerinin nesnel bir biçimde araştırılmasını ifade etmektedir (Comte, 2015, ss. 159-160). İlerlemeci kökenden gelen ve geleneksel dinlere mesafeli olan Comte, en büyük hesaplaşmasını ise teolojik evreyle değil, insan zihnini gereksiz yere meşgul ettiğini düşündüğü kurgucu ve felsefi nitelikli metafizik dönemle yapar (Caird, 2003, ss. 23-27).

Comte'un ortak pozitivist felsefe üzerine inşa ettiği evrimsel devlet ve toplum modeli, İbn Haldun'da döngüsel bir yapıya bürünür. Bu çerçevede İbn Haldun; toplum ve devlet düzenine ilişkin *zafer, istibdat, refah, barış* ve *israf* olmak üzere beş aşamalı bir tavırlar nazariyesi ortaya koyar. Bu teoriye göre asabiyet sahibi bir millet; öncelikle asabiyesi zayıflayan başka bir millete galip gelir, ardından elde ettiği güç aracılığıyla asabiyesini tasfiye ederek devşirmeler üzerinden taraftar toplar, üçüncü aşamaya gelindiğinde mülkü iyice pekişmiş olan reis tek başına hükmetmeye başlar, dördüncü aşamada basiretli atalarının töresine sıkı sıkıya sarılır, nihayet son aşamada hükümdar etrafında toplanan yozlaşmış kesimler tarafından devletin tüm mirası eğlence için tüketilerek devlet yok edilir (Haldun, 2016a, ss. 399-401). İbn Haldun'un İslam felsefecilerinden ödünç aldığı "kevn" ve "fesat" kavramları üzerine inşa ettiği bu teoriye göre tıpkı şahıslar gibi devletlerin de doğal ömürleri vardır. Nitekim devletin bahsedilen tavırları ve nihai ömrü -istisnaları olmak kaydıyla- sadece üç nesil boyunca devam eder (Haldun, 2016a, ss. 392-394). Yani kuvvetli bir bedevi asabiyetiyle başlayan mülk, daima hadari sefaletiyle yok olmaya mahkum durumdadır.

Olguları çok yönlü değerlendiren İbn Haldun; bedevi toplum yapısının hadarilere kıyasla daha büyük ahlaki meziyetlere sahip olmasına rağmen, nihai noktada hadari yapılanmaya yenileceğini söyler. Çünkü bedevilerin ihtiyaç maddelerinin temininde şehirlerin gücünden yoksun olması, onu hükmetme ve riyaset anlamında zayıflatmaktadır. Bu konuda bir tür taklit nazariyesi ortaya koyan İbn Haldun'a göre genelde mağlup olan toplumlar, mutlaka galip olanların hal ve hareketlerini (giyim, meslek ve şiarları olmak üzere adetlerini) taklit etmeye düşkünlük gösterir. Ancak bir milletin taklit yoluyla diğerinin hakimiyetine girmesi şeklindeki kaçınılmaz gerçeklik, o toplumun hızla yok olmasının en büyük sebeplerinden birisidir (Haldun, 2016a, ss. 361-368). İbn Haldun'un bahsettiği bu bedevi-hadari dikotomisi, Batı'nın ilkel-gelişmiş medeniyet anlayışından oldukça uzaktır. Buna göre bedevi ve hadarilerin birbirlerinden farklı olmak üzere kendilerine has medeniyetleri ve kültürleri vardır. Ayrıca bedeviler teknik zayıflıklarına kıyasla İbn Haldun

tarafından hadarilere kıyasla daha çok övülür (Haldun, 2016a, ss. 323-329). İbn Haldun'un bu anlayışı; Batı'nın XIX. yüzyıl antropolojisinden büyük oranda ayrılarak, yirmi birinci yüzyıl antropoloji ve sosyolojisiyle daha fazla benzerlik göstermektedir.

Görüldüğü gibi İbn Haldun devletleşme sürecinin döngüsel karakterini öne çıkarmıştır. Bu anlamda İbn Haldun'un tavırlar nazariyesi, Comte'un üç hal yasasının durduğu noktayı bir adım ileriye taşıyarak zirvenin ardındaki zevale vurgu yapmaktadır. Bununla beraber İbn Haldun; öncü İslam filozoflarına atıf yaparak varlığın uzun vadede bir üst aşamaya çıkması şeklinde tezahür eden bir evriminden de bahsetmiştir (Haldun, 2016a, ss. 283-284). İşte İbn Haldun'un bu "çevrimsel evrim" (Lacoste, 2012, ss. 187-188) şeklinde formüle edilen ve istisnaları göz önünde bulunduran tarih ve toplum anlayışı; Comte'un istisna kabul etmeyen çizgisel tarih ve toplum yasasına kıyasla daha gerçekçi ve bugünkü sosyolojik anlayışa daha yakın görünmektedir.

2.2.3. Ekonomi

İbn Haldun ve Comte'un birbirine en çok benzeyen düşünceleri ekonomi üzerindeki analizlerinde görülür. Bunlardan Comte; işçi sınıfı üzerinde temellendirdiği ekonomi anlayışını pozitif felsefenin eylemsel boyutuyla ilişkilendirmiştir (Comte, 1875a, ss. 101-163). Comte; endüstri-toplum ilişkilerini sanayi devriminin tüm hızıyla sürdüğü bir çağda, siyasetçi değil, bir bilim insanı sıfatıyla analiz etmektedir (Comte, 1875b, s. 246). Comte; işçi sınıfı, fabrika sahipleri ve hükümet yetkilileri etrafında inşa ettiği ekonomik görüşlerini ifade ederken büyük oranda Saint-Simon'un etkisindedir (Meriç, 2016, ss. 82-84). Özellikle hükümet krizlerinin ardı arkasının gelmediği karmaşık bir dönemde yaşayan Comte; gençliğinde daha belirgin sosyalist eğilimlere sahip iken daha sonraki dönemlerde ekonomik söylemlerini büyük oranda ılımlı hale getirir (Hirst, 2013, ss. 200-203). Bu noktada komünizmin özel mülkiyetin reddine ilişkin anlayışını, sosyal gerçekliğe aykırı olduğu için reddeder. Nitekim ona göre mülkiyet, yasal olarak engellenemez bir kamu güvencesidir. Bu yüzden mülkiyeti reddetmek yerine, onu ahlaki anlamda kontrol etmek daha gerçekçidir (Comte, 1875a, ss. 120-130). Bu söylemlerden uzak bir çağda yaşayan İbn Haldun ise Comte'un kullandığı işçi sınıfı, endüstri, devrim, proleter gibi popüler hiçbir kavramı kullanmadığı halde, aynı ekonomik gerçekleri dönemin sosyal pratikleri üzerinden kendine has üslubuyla ortaya koymuştur. Özellikle burjuva yerine "kurnaz tüccar", karaborsa yerine "ihtikar" kavramlarını kullanarak ele aldığı meslek-karakter analizlerinde adeta sosyal psikolojiyi haber verir (Haldun, 2016a, ss. 715-717).

Comte'un savunduğu "pozitif sermaye yasası", iki temel ilkeye sahiptir. Bunların ilkinde göre insanın tükettiğinden fazla üretmesi, ikincisi ise ürünlerin uzun süre korunabiliyor olması gerekmektedir (Comte, 1875b, s. 131). Comte'un İbn Haldun'dan farklı olarak dikkat çeken ekonomi söylemi, yeni toplum modelinde feodalitenin yerine geçmesi arzulanan endüstri sistemini merkeze almasıdır. Burada artık papazlarla işbirliği yapan soyluluk rejiminin yerine bilimle işbirliği yapan işçilerin egemenliği söz konusu olmaktadır (Meriç, 2016, s. 83). Diğer yandan sosyal dokuda ekonominin belirleyiciliğine değinse de İbn Haldun'a göre bir medeniyetin ahlaki, sosyal, siyasal ve demografik faktörlerden yalıtılarak salt ekonomik faktörlerle açıklanması mümkün değildir. Örneğin kişiler; haksız görev dağılımına maruz kaldıkları ve mülkiyet halklarının ihlal edildiği bir devlette, ekonomik faaliyetlere katılım noktasında motive olamazlar (Chapra, 2015, ss. 376-377). İbn Haldun; Comte'un ekonomiye

ilişkin ortaya koyduğu ilk yasayı farklı bir biçimde dile getirmiştir. İnsan kazancını emeğe bağlayan İbn Haldun; ihtiyaca yetecek kadar olan emeği “meaş”, bu ihtiyaçtan fazla olan emeği ise “servet” veya bugünkü anlamda “sermaye” olarak adlandırmıştır (Haldun, 2016a, s. 693). Burada modern ekonominin temeli olarak adlandırılabilir olan bu “artık üretim” bütün toplumsal mekanizmaların işleyişi için kullanılır. İlk dönemlerde sadece temel ihtiyaçların üretilmesine yönelik olan ekonomik faaliyetler, umranın gelişmesiyle çeşitlenir ve yükselir. Bu süreç; umranın gelişmesini, umranın gelişmesi de ihtiyaç fazlası üretimi teşvik eder. “Haci ve kemali” ihtiyaçların giderilmesi üzerine kurulu olan ekonomi-medeniyet ilişkisinin önemine vurgu yapan İbn Haldun işte bu sebeple, hadarilerin fiziki olarak bedevilerden zayıf olmasına rağmen onlara üstün geldiğini ve onları kontrol edebildiğini belirtir (Haldun, 2016a, ss. 600-601). Görüldüğü gibi İbn Haldun’un umran ilminin temel belirleyicisi siyasetle el ele olan ekonomik faaliyetlerdir. Genelde insan topluluğunun, özelde ise devlet teşkilatının ortaya çıkma sürecini bahsedilen ihtiyaçlara bağlayan İbn Haldun, bu ihtiyaçların karşılanması için ortaya konulan emeğin bir değer taşıdığını ifade eder (Haldun, 2016a, ss. 694-695). Bu durum Comte’un ekonomiye ilişkin basitçe ifade ettiği az emek verenin az kazanacağı, çok emek verenin de buna göre daha çok kazanacağı yönündeki düşüncesiyle paralellik göstermektedir (Comte, 1875b, s. 333).

Üretimde emek kavramına çokça yer veren İbn Haldun’a göre bazı doğal olmayan yollarla kazanç elde etmeye çalışmak, emek verilse bile meşru değildir. Örneğin kişisel ihtiyaçları karşılayan hizmetkarların faaliyetlerinden ibaret olan “hizmet” ve herhangi bir üretime dayanmadığı için “define aramak” doğal bir geçinme yolu değildir. Bu yollardan ilki, toplumsal atalete yol açarak emek kavramının kendisini baltaladığı; ikincisi ise helal rızık için gerekenden daha çok emek harcamayı gerektirerek enerjiyi boşa harcadığı için meşru değildir (Haldun, 2016a, ss. 699-703). Benzer bir emek vurgusu yapan Comte; emek sahibi olmayan bugünün neslini, genelde önceki neslin mirasına konmak ve üretimde oldukça yetersiz bir paya sahip olmakla eleştirir (Comte, 1875b, s. 332). Bu durum İbn Haldun’un peygamberin hadisine dayanarak rızık ve kesb ayrımı yapmasını anımsatmaktadır. Hadisten yola çıkan İbn Haldun, rızık fiilen çalışıp kazanılan ve kendisinden fayda temin edilen bir şey olarak; kesb kavramını ise miras gibi fiilen çalışıp kazanılan ancak kendisinden fayda temin edilemeyen şeyler olarak tanımlamaktadır. Ölen kişinin mirası kesbetmesine rağmen kullanamaması durumunda bu malın rızık olarak adlandırılmayacağını söyler (Haldun, 2016a, s. 694). İbn Haldun ve Comte’un miras hakkındaki tutumları içinde yaşadıkları sosyal koşullardan bağımsız değildir. Comte sosyalist bağlamdan hareketle mirasa büyük oranda karşı çıkarken, İbn Haldun İslam hukukuna uygun bir biçimde mirası meşru saymaktadır. Özetle diğer sosyal nosyonlara kıyasla Comte ve İbn Haldun’un en çok ekonomi hakkındaki düşüncelerinde ortak oldukları görülmektedir.

2.2.4. Din ve Tanrı

İbn Haldun ve Comte’un din alanına ilişkin perspektifleri, diğer düşüncelerine kıyasla çok büyük farklılık göstermektedir. Din fenomenini yakın çekimde analiz eden Comte’a göre üç evreden oluşan insanlık tarihi, aynı zamanda dinlerin tarihidir (Comte, 1875b, s. 118). Bu evrelerin hepsi, dinle olan ilişki biçimine göre şekillenmiş olsa da dini niteliği en belirgin olan evre, insanlık tarihinin ilk aşaması olan teolojik evredir. Teolojiden metafiziğe, metafizikten

pozitif bilimciliğe doğru gerçekleşen bu evrimsel süreç, Comte açısından zorunludur. Çünkü insan zihni, genelde olguları ilahi bir güçle açıklamayı tercih etmekte; sadece görünen yasaları açıklamaya çalışan az sayıda kişi ise yasaların “niçin” olduğunu sorgulamaya ihtiyaç duymamaktadır. Bu dini gerekçelere yaslanma durumu, öylesine yaygın ve insan zihnine o kadar içkindir ki pozitivist evrede dahi tamamen yok olmaz (Comte, 2015, s. 168).

Comte’un teolojik evresi; fetişizm, politeizm ve monoteizm olarak kendi içinde üç farklı dini anlayışı barındırın temel insanlık aşamasıdır. Tüm sosyal yaşantının dini bir nitelik arz ettiği bu evrede, “dini alan” ile “dini olmayan alan” arasında bir ayrım bulunmadığından avlanma, evlenme, yetişkin olma ve ölüm gibi geçiş dönemlerindeki eylemler aynı zamanda dinsel amaçlara hizmet eder (Comte, 1877, ss. 37-38). Comte için teolojik aşamanın en gelişmiş formu olan monoteist aşama, aynı zamanda teolojik düşünme şeklinin sonunu getirir. Monoteist evrede insan zihni tek bir tanrısal gücü, mantıksal gerekçelerle açıklamaya çalıştığından pozitif evrenin temellerini atarken aynı zamanda teolojik dönemin yok oluşunu başlatır (Comte, 1875b, ss. 89-92). Comte’a göre teolojik düşünce, bugün için miadını doldurmuş olsa da geçmişte insan zihninin gelişimi için hayati derecede önemli olan “doktrin oluşturma” ve “sosyalleşme” sürecini sağlayan tek düşünme biçimi olarak çok önemlidir (Comte, 2015, s. 170). Burada çok tanrıçılıktan tektanrıçılığa doğru tek yönlü gerçekleşen evrimsel sürecin ürünü olarak tanımlanan din fenomeni; dinin dıșsal ve ilahi yönünü reddeden bir anlayışla insanların bireysel ve toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda üretilen sosyal bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir.

Din olgusunu bahsedilen temel esaslardan başlayarak ele alan Comte sosyolojisi, nihai aşamada Katolik inancından esinlenerek çeşitli inançları ve pratikleri içeren yeni bir din inşa etmiştir: İnsanlık Dini (Comte, 2009). Özellikle Voltaire’in metafizikle alay etmesinden etkilenen Comte; sosyolojiyi Tanrıbilimine ve söz oyunlarından ibaret gördüğü felsefi kurguya karşı alternatif olarak önerir (Bou thoul, 1992, s. 55). Bilimin egemen olduğu bu dönemin pozitivist karakterli dini, sosyoloji; tanrısı, otuzlu yaşlardaki bir kadın figüründe bedenlenen insanlık; ibadetleri günlük, haftalık, aylık ve yıllık periyotlarla gerçekleştirilen çeşitli tazimler; kutsal mekanı ise Katolik Kilisesi’nin mimarisinden esinlenen “Pozitivist Tapınak”tır (Comte, 1877, ss. 95-142).

Comte’un pozitif dininde, geleneksel anlamda bir ahiret anlayışı yoktur. Ancak Comte; Kant’ın dikotomisinden esinlenerek, varlığı “nesnel” (birey) ve “öznel” (toplum) olarak ikiye ayırarak mutlak bir yok oluşun trajik sonuçlarını bertaraf etmek üzere, ahiret inancına bir alternatif sunmaktadır. “Öznel sentez” olarak adlandırılan bu anlayışa göre Comte, kişinin nesnel varlığını geliştirerek öznel varlığın içinde kaybolması şeklinde sembolik bir ölümsüzlük anlayışı getirmeye çalışmıştır (Comte, 1875b, ss. 297-302). Bu anlayışa göre, hiçbir canlı türü diğerinden üstün veya aşağı değildir. Türler kendi aralarında dar bir varyasyona izin verseler de farklı türler arasında aşılabilir uçurumlar vardır. İşte bu nedenle varlık hakkında bir tür “nesnel sentez”den bahsetmek mümkün değildir. Ancak ideal insan olma yönünde gerçekleşen aşamalı bir yükseliş; “evrensel olarak hüküm süren insani bakış açısı” anlamındaki varlığın öznel sentezini bozamaz, ona aykırı olmaz (Comte, 2009, s. 293). Yani nesnel varlığımız olan bireysel bedenimiz yok olsa dahi insan türünün gelişimi için yaptığımız zihinsel katkılarla insan türünün bünyesinde sembolik olarak yaşamaya devam ederiz (Bouthoul, 1992, s. 79). Böylece tanrısal

zihnin vücut bulduğu insan türü, kendi evrensel zihin ve eylemlerinin kudreti sayesinde zamansızlığı yakalamış olacaktır (Şeriatî, 2011, s. 34).

Comte'un "üretilmiş" din anlayışına mukabil İbn Haldun'un "indirilen" bir din anlayışı bulunmaktadır. Bir İslam müellifi olan İbn Haldun'un tüm eserleri belirgin bir dini renk taşımaktadır. Sosyal yasaları sünnetullah ile açıklaması, argümanlarını ayet ve hadislerle temellendirmesi, ayrıca ayet ve hadislerin toplumsal hakikatler barındırdığı yönünde sayısız düşüncesi bulunmaktadır. Örneğin Mü'mininun 13-14. Ayetleri üzerinden insan varlığının bir akış halinde olduğunu ifade eden İbn Haldun, sıklıkla biyolojik analogilere yer verir. İbn Haldun'un umran ilmi bu yönüyle Comte'un organizmacı sosyolojisiyle benzerlik göstermektedir. (Haldun, 2016a, s. 967).

İbn Haldun deniz yolculuğu esnasında meydana gelen kazada ailesini kaybettiğinde hayattan soğumuş ve inzivaya çekilmişse de hareketli yapısı nedeniyle bu inziva kısa sürmüştür (Haldun, 2017, ss. 161-162). Comte'un yaşadığı bunalımları yaşamadığı için İbn Haldun'da yeni bir din ve tanrı arayışı kesinlikle görülmez. Yine Comte gibi farklı bir ölümsüzlük anlayışı getirdiği de görülmez. Hatta bir Maliki kadısı olan İbn Haldun'un klasik ehl-i sünnet inançlarının dışında bir akidesi olmadığı ve eleştirel tutumu baki olmakla beraber bazı noktalarda oldukça geleneksel bir din anlayışını benimsediği dahi söylenebilir (Haldun, 2016a, ss. 276-320). Ancak İbn Haldun'un dindarlığı, rasyonel düşünmesine engel olmamıştır. Aksine akli ve nakli ilimleri birlikte talim etmesi, İbn Haldun'da bir tür bilişsel ve psişik denge oluşturmuştur (Haldun, 2016a, ss. 765-767). Ayrıca Comte'un son dönemlerindeki mistikliğinin aksine İbn Haldun, genel anlamda mistik bir hayat yaşamamıştır. Mısırda tekke şeyhliği yaptığı dönemlerde dahi bunu ruhen intisap etmekten daha çok bir tür memuriyet olarak yapmış görünmektedir. İbn Haldun şer'i meselelerin barındırdığı bir parça müphemliğe rağmen, şeriatı yer alan meseleleri araştırmanın, şer'i delil ve akli burhana dayanmayan mutasavvıfların belirsiz ifadelerine yönelmekten daha iyi olduğunu belirtir (Haldun, 2016b, s. 128). Bu noktada İbn Haldun'un din anlayışının mutasavvıflardan ziyade sınırları daha belirgin olan şeriat ehline yakın olduğu ve mistik hayata ilişkin düşüncelerinin İbn Teymiyye'nin tasavvuf anlayışıyla büyük oranda benzediği söylenebilir (Haldun, 2016b, s. 139). Özetle kriz anlarında yaratıcıya sığınarak burada elde edilmeyen hakların ölüm sonrasında adilce alınacağına yönelik inancı sayesinde İbn Haldun, tanrısal yüceliğe teslim olmanın verdiği rahatlığı yaşamaktayken; Comte ise ölüm sonrası yok olma düşüncesiyle rekabet edecek pozitif bir formül arayışındadır. Bu yüzden İbn Haldun'a kıyasla oldukça gergin olan Comte'un yaşamı, dini tamamen yok saymakla başlayan ancak sosyal yaşantıyı dine dönüştürmekle devam eden bir aşırılık içinde olmuştur.

2.2.5. Eğitim ve Ahlak

Comte astronomiden sosyolojiye tüm fenomen kategorilerinin öğretilmesi sürecinde ortak felsefeye dayalı bir model önermektedir. Önerilen bu modele göre hiyerarşik bir biçimde dizilen her bilim kategorisi, kendine özgü birtakım ilkelere ve yöntemlere sahip olmakla beraber kendisinden önce ortaya çıkan bütün bilim kategorilerini öğrenmek durumundadır (Comte, 1875b, s. 2,22). Çünkü ancak böylesi ortak bir doktrin etrafında yeniden yapılandırılan eğitim biçimi, yapay sınırlarla ayrılan pozitif bilimlere uyum sağlamayı başarabilecektir. Örneğin bilim hiyerarşisinin son basamağını oluşturan sosyolojiye yönelik gerçekleştirilecek bir eğitim sistemi;

matematik ve astronomiyle başlayıp sırasıyla sonraki tüm fenomen kategorilerini öğrenmeye dayanmalıdır (Comte, 2015, s. 138).

Olgucu olan Comte'un aksine İbn Haldun'da böylesi bir tek doktrin anlayışı üzerine şekillenen bir eğitim anlayışı görülmez. Çünkü İbn Haldun'da olgu hakikatin sadece bir yönünü oluşturduğundan, kesin bilgi olguya dayandırılmaz. İbn Haldun alemi akılla kavrama noktasında Comte'la benzerlik göstermesine rağmen, metafizik alanında tartışılan farklı varoluş kategorilerini kabul ederek ondan ayrılır (Haldun, 2016a, ss. 768-774). Farklı evrenler ile melekler ve peygamberler gibi farklı varoluş kategorilerinin varlığını kabul eden İbn Haldun, bu sebeple ilimleri akli ve nakli olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada sadece İbn Haldun'un meşru gördüğü ilimler değil, o dönem toplum anlayışında ilim olarak kabul edilenler de yer almaktadır (Bedir, 2015, s. 43). Ayrıca Comte'un bireye yüklediği öğrenilmesi gereken bilimlerin çokluğuna mukabil İbn Haldun'da ilimlere dair yapılan teliflerin azaltılmasına yönelik bir eğilim bulunmaktadır. Çünkü ona göre, telif edilen ilmin maksadının anlaşılmasını önleyecek kadar kısaltılması kadar, aşırı detaylandırılmış olması da problemlidir ve ilmin gelişmesine engeldir (Haldun, 2016a, ss. 976-978).

Comte'un eğitime yüklediği misyon her şeyden önce teolojik ve metafizik düşünme biçimlerine noktayı koymaktır. Bu noktada ona göre dinsel ve metafizik unsurlarla dolu olan mevcut eğitim sistemine karşı atılacak en uygun adım özgürlükçü anlayışları ona baskın çıkarmaktır (Comte, 1875a, s. 97). Bu noktada Comte; sivil halkı hırpalamakta olan devrim bunalımlarını sona erdirecek ve ortaçağ savaşıllığına karşı modern dönemin bilimsel egemenliğini pekiştirecek bir eğitim anlayışını önermektedir (Comte, 2015, s. 73). Ancak İbn Haldun eğitime böyle bir misyon yüklemeyi, aksine onun eğitim anlayışının temelinde Kur'an ve hadis gibi sayısız dini ilim yer almaktadır. Ayrıca Comte'un aksine ona göre bilim ve eğitim; bir medeniyeti var eden "neden" değil, aksine "sonuç"tur. Çünkü medeniyetlerin gelişmesi için ilme değil, asabiyete; ilimlerin gelişmesi içinse temel ihtiyaçların giderildiği şehir hayatına ve ilimlerin talep edildiği yerlere ihtiyaç vardır (Haldun, 2016a, ss. 723-726).

Comte'un modern eğitime ilişkin yaptığı katkılardan biri eğitim ve öğretim kavramlarını birbirinden ayırmaktır. Ona göre teorik ve pratik yönleri olan öğretimin yapılabilmesi için profesyonel öğreticilere ihtiyaç varken daha bireysel ve kendiliğinden bir süreç olan eğitim için buna gerek yoktur (Comte, 1875a, s. 194). Bugün hala geçerli olan bu ayırımı öğreticinin rolünü öne çıkaran bu düşünceler İbn Haldun'da da bulunur. Nitekim ona göre, kişi güzel davranışları kendi başına öğrenerek veya bir öğretici ile doğrudan temas ederek telkin ve taklit yoluyla kendisini yetiştirebilmektedir. Bu yollardan en etkilisi ise bir ustanın gözetiminde gerçekleştirilen eğitim modelidir. (Haldun, 2016a, s. 992). Ancak İbn Haldun'da bireysel ve toplumsal çabanın ürünü olarak tanımlanan eğitim sürecinin daha ileri boyutunu ise insanlar arası ilişkilerden elde edilen deneyimlerin kişiliğe yansıtılması ve meleke haline getirilmesi oluşturmaktadır (Oruç, 2010, s. 139). Yani İbn Haldun'un eğitim modeline göre bireysel veya kurumsal olarak gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin nihai başarısı; teorik ve pratik unsurların bütünleştirilmesine ve içselleştirilmesine bağlıdır.

Comte'un "sevgi" ve "ortak doktrin" temeline yerleştirdiği eğitim anlayışında şiddete yer yoktur. Ona göre bu iki eğilimin göz ardı edilmesi durumunda insanın bütünsel bir biçimde

anlaşılmasına imkan yoktur. Bu yüzden bilge bir eğitimle çerçevelenmek koşuluyla bu her iki eğilimin bireylerin zihinsel çalışmalarına eşlik etmesi teşvik edilecektir (Comte, 1875b, s. 42). Şiddetten yalıtılmış böylesi bir eğitim anlayışı İbn Haldun'da da mevcuttur. Nitekim ona göre halklar zor ile terbiye edildiklerinde kişilikleri büyük oranda bozulur. Ödül ve cezaya dayalı davranışçı eğitim modelini eleştirdiği görülen İbn Haldun, buna karşı peygamberin sahabeyi eğitime biçimi örneğinden hareketle içsel bir motivasyon kaynağına sahip olan dini ahkama dayalı eğitimin karakter bozucu olmayacağını da belirtmektedir (Haldun, 2016a, ss. 332-333). Çünkü zorbalığa sürekli bir biçimde maruz kalmak, kişilerin davranışlarını hükmedenlerin isteği doğrultusunda şekillendirmesine neden olur. Bu noktada İsrailoğullarının Firavunla olan ilişkisi örneğinden hareket eden İbn Haldun, belirli davranış kalıplarını dayatması nedeniyle eğitimin bir milletin karakterini bozabileceğine vurgu yapmaktadır (Haldun, 2016a, ss. 352-353). Yani İbn Haldun'un düşünceleri bütünsel değerlendirildiğinde eğitimin değil, zorlamaya dayanan eğitimin bozucu olarak adlandırıldığı ve eleştirildiği görülmektedir (Şulul, 2015, s. 247).

Eğitimde zihinsel faktörleri bahsedildiği şekilde temellendiren Comte, eğitim sürecini kadın ve annenin toplumun ihtiyaç duyduğu sevgiyle ve ahlaki eğitimle tamamlamayı önermektedir. Kadının bu belirleyici konumuna karşılık erkek ise ancak evlenip hayatının kalan kısmında kadına gönüllü bir biçimde boyun eğerek ahlaki eğitimini tamamlayabilmektedir. Ona göre bir erkeğin bu şekilde kendisini yönlendirecek sevgi ilkesine teslim olması bir onurdur (Comte, 1875a, ss. 194-196). Sevgi ve ahlaki erdemlerde bütün yetkiyi kadına vermesine rağmen Comte, kadınların erkeklerden entelektüel açıdan aşağı olduğunu ve politik idarenin bu nedenle rasyonel erkekte olması gerektiğini açık bir biçimde ifade eder (Aron, 2010, s. 84). Benzer şekilde İbn Haldun Nisa/34 ayetini ve Fahreddin Razi gibi bilginlerin düşüncelerini ileri sürerek, özellikle yönetim konusunda kadının hiçbir yetkiye sahip olmadığını ve erkeklere tabii olduklarını belirtir (Haldun, 2016a, s. 432). Ayrıca İbn Haldun, saf ahlakın temelini Comte'dan ayrı olarak bedevi umranın doğallığında bulmaktadır. Adeta Rousseau'nun doğalcılığını andıran bu düşüncelere göre zor koşullarda yaşayan bedeviler; beden ve ahlak olarak hadarilerden daha iyi ve daha cesur topluluklardır. Ayrıca ona göre şehrin surları altında yapay medeniyetlerde yaşamak, insanın fitratındaki iyi hasletleri yok ettiğinden hadarilerde ahlaki yozlaşmalar kaçınılmazdır (Haldun, 2016a, ss. 326-330). Bu noktada İbn Haldun'un ileri sürdüğü "hasep teorisi"ne bakıldığında, ahlaki yozlaşmanın mülk ve iktidarı elde eden bedeviliğin hadariliğe doğru evrilmesine paralel bir şekilde meydana geldiği daha net görülecektir (Haldun, 2016a, ss. 346-348).

SONUÇ

Sonuç olarak düşüncesini pozitivist temeller üzerine inşa eden Comte ile dini temeller üzerine inşa eden İbn Haldun arasındaki temel ontolojik fark, sosyal gerçekliğe ilişkin meseleleri temellendirme biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Yaşadıkları döneme egemen olan ideolojik anlayışların da etkisiyle, Comte'un toplumsal fenomenleri katı nesnelci sınırlarla çevreleyen bir temellendirme biçimini; İbn Haldun'un ise umrana arız olan halleri vicdani ve ahlaki ilkelerle çevreleyen bir temellendirme biçimini benimsediği görülmektedir.

Comte sosyal gerçekliği bir filozof ve pozitif bilimci olarak keşfederken İbn Haldun ise tarihçi kimliğiyle keşfetmiştir. İkisi de öncekilerin mirasını göz ardı etmemekle beraber, sosyal

meseleyi konu edinen bilimsel bir disiplinin kurucusu olduğunu iddia etmiştir. Her iki sima da kurucusu olduklarını iddia ettikleri bilimi detaylandırmadan önce dönemlerine egemen olan anlayış çerçevesinde birer bilim tasnifi yapmış ve böylece yeni bilimi alanda nereye konumlandıracaklarını kesinleştirmeye çalışmıştır. Bunlardan İbn Haldun, bilimleri dini ve akli ilimler olarak; Comte ise organik ve inorganik olarak sınıflandırmıştır. Bu anlamda Comte'un metafiziği bilim dışında tutmasıyla İbn Haldun'un İslam filozoflarına yönelik yaptığı eleştiriler büyük oranda aynı metodolojik hassasiyetlerden kaynaklanmaktadır.

Her iki sima; sosyal yaşamın nasihatçı-rivayetçi bir biçimde değil "olduğu gibi" analiz edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve kendilerine has küçük ayrılıkları olsa da gözlem ve karşılaştırma gibi yöntemlere dayanarak analiz edilmesine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda doğrudan gözlemlere dayanan İbn Haldun, daha pratik ve işlevsel bir düşünce üretmişken; dolaylı gözlemlere dayanan Comte ise soyut ve teorik bir düşünce üretmiştir. Ayrıca gözlem ve yorumu aynı anda kullanan İbn Haldun, yerine göre tartışma ve savunma yaparak daha esnek bir anlayış; Comte ise rasyonel ilkelere sıkı sıkıya bağlı mekanik bir anlayış geliştirmiştir. Bu anlamda İbn Haldun'un sosyal gerçekliğe ilişkin daha renkli bir bilim inşa ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca her iki figür; sosyal gerçekliğe ilişkin argümanlarını farklı şekillerde isimlendirdikleri aile, devlet, ekonomi, din, eğitim ve ahlak gibi temalar özelinde temellendirmiştir. Bu spesifik temaları ele alma biçimlerine bütüncül bir biçimde bakıldığında, Comte'un modern Batı'nın bireyselliği ile Katoliklikten esinlenerek inşa ettiği kendine has bir toplumculuğu sentezlediği; İbn Haldun'un ise içinde yaşadığı yüzyılın politik-dini görünümüyle sıkı ilişkisi bulunan bir kolektiviteye dayandığı görülmektedir.

Son olarak büyük bir bilimsel miras üzerine inşa edilen Comte sosyolojisinin çok güçlü sistematik bir yapıya sahip olmakla beraber, büyük oranda Saint Simon'dan esinlenmesi; büyük bir özgünlük sorununa yol açmıştır. Buna karşılık yaşadığı zaman diliminde sosyal gerçekliğe dair ileri sürdüğü düşünceler ve bu düşünceyi çevreleyen metodolojinin kendi dönemine egemen olan düşüncelere pek çok açıdan muhalif ve onların ilerisinde olması, İbn Haldun'un katıksız özgünlüğünü belgelemektedir. Bu özgünlüğüne rağmen İbn Haldun herhangi bir takipçi zümresine sahip olamadığı için sosyoloji tarihinde uzunca bir süre göz ardı edilmiş; buna karşın daha az özgün olan Comte'un sosyolojik mirası takipçileri tarafından ileriye taşınmayı başarmıştır.

ÖNERİLER

Comte'un ortaya koyduğu sosyolojik argümanların kendinden önceki düşünürlerden etkilenip etkilenmediği veya etkilendiyse ne düzeyde etkilendiği hususu, bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Zira böylesi bir durumun müstakilen irdelenmesinin daha yararlı olduğu düşünülmüştür. Bu anlamda sosyoloji tarihine ilişkin yapılacak gelecek çalışmalarda, Comte'un sosyal gerçekliğe dair düşünceler ileri süren önceki isimlerden haberdar olup olmadığı, onlardan esinlenip esinlenmediği ve eserlerinde bu öncülere atıfta bulunup bulunmadığı gibi hususların ele alınması, sosyoloji disiplininin tarihsel köklerini berraklaştırması açısından alana kuşkusuz katkı sunacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

The roots of the branch of science dealing with social reality in the East and the West have been examined on a singular level so far. This singularity has caused the historical roots of science to be misplaced in the field. Focusing on the positioning problem in question, this research asks: "What/where are the historical roots of the science that deals with social reality?" Based on this question, preliminary examinations showed that Ibn Khaldun chronologically introduced a branch of science with methodological boundaries, compared to other figures who deal with social reality. Based on this, in our research, the intellectual legacies of Ibn Khaldun and Auguste Comte, who are seen as the two founding figures of a branch of science that deals with social reality at different times and places, were examined by historical comparison method. In this context, Ibn Khaldun is the founder of the "science of umran" in the 14th century, and Comte is the founder of a branch of science that discovered the laws of social life called "social physics" in the 19th century. This research, which tries to reveal the similarities and differences of both branches of science that center on social reality, comparatively examines the macro social arguments revolving around the main concepts of "structure" and "change" from Eastern and Western perspectives. The main purpose of this research, which compares two different ways of understanding social reality, one of which is Western and the other Eastern, in the case of Comte and Ibn Khaldun, is to understand the two versions of science dealing with social reality in the social context shaped by the century and cultural atmosphere in which they live.

Both sociological figures built the new science they built on themes such as family, state, economy, religion and morality within the framework of a certain methodology. One of these, the family, constitutes the smallest unit of Comte's sociology. Comte's sociology discusses the monogamous modern nuclear family of the modern West on the basis of the "love" nurtured by women; Ibn Khaldun, on the other hand, examines the tribal extended family type created by lineage or various legal regulations on a political basis, without assigning any social role to women. In this sense, it is seen that the socialist understanding is manifested in Ibn Khaldun and the individualist understanding is manifested in Comte.

When we look at Ibn Khaldun and Comte's thoughts on state and power, it is seen that they were greatly affected by the socio-political instability of the period in which they lived. At this point, Comte argues that a stable social order is needed for the progress of the state and society, and that this social order should only be based on a doctrine based on common positive sciences. Comte's "linear-evolutionary" state and social order takes on a "cyclical-evolutionary" character in Ibn Khaldun. However, while Comte, who observed on the peripheries of the political arena, built a "civil" sociology, it is seen that Ibn Khaldun, who was at the actual focus of politics, built a more "political" sociology.

When we look at Ibn Khaldun's and Comte's thoughts on economics, it is seen that they have great similarities. Comte's positive capital theory and Ibn Khaldun's kasb theory are similar in that they emphasize the human ability to produce tools, labor and production processes, private property and the economy-morality relationship. However, while Comte was seen to be close to an "egalitarian" economic model due to his socialist tendencies for a period, Ibn Khaldun has a "justice"-based economic policy that he built in line with religious-moral commands and social needs.

When we look at Ibn Khaldun's and Comte's understanding of religion and God, it is seen that they differ most from their other ideas at this point. At this point, Comte, who realized that certain emotional needs of people continued to exist in the positivist period, put forward a new understanding of religion inspired by Catholic beliefs, especially at the end of his life. While Comte, acting from a secular framework, defined sociology as a religion and women as the god of this religion, Ibn Khaldun, who had a religious background, preferred to conduct sociology within the main borders of Islam, while observing the behavior of the religious. Inspired by the works of Islamic philosophers, Ibn Khaldun never tried to search for a new deity, as in Comte, although he sometimes viewed it from a critical and sometimes traditional perspective.

When we look at Ibn Khaldun and Comte's thoughts on education and ethics, it is seen that Ibn Khaldun adopts a multi-dimensional understanding of science and education that accepts factual and metaphysical reality at the same time, as opposed to Comte's singular positivist understanding of science and education. In parallel, in Comte, an understanding of morality based on the continuation of the spiritual power of the mother who holds the Catholic family together in the positive philosophy period prevails, while in Ibn Khaldun, a spiritual understanding of morality based on religious sciences inspired by philosophical and rational sciences becomes evident. As can be seen, this study, which compares the two pioneering figures through the concepts mentioned, draws attention to the uncertainty that exists in the field regarding the birth process of the discipline of sociology, which occurred in different historical contexts. In addition, this study found that the sociological arguments produced in two different places and centuries reflect the mentality of the age and the figures' own lives. As a result, it is hoped that this study, which compares the sociology adventure in the East and West, which progresses in its own lane, based on the roots of the field, will contribute to the field by enabling a multi-dimensional historical analysis.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

KAYNAKÇA

- Alatas, S. F. (2014). *Applying Ibn Khaldūn: The Recovery of a Lost Tradition in Sociology*. Routledge.
- Al-Azmeh, A. (1982). *Ibn Khaldun: An Essay in Reinterpretation*. Routledge.
- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (K. Alemdar, Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Arslan, A. (2014). *İbni Haldun*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Bedir, M. (2015). İslam Düşünce Geleneğinde Nakli İlim Kavramı ve İbn Haldun. R. Şentürk (Ed.), *İbn Haldun: Güncel Okumalar* (3. Baskı). İz Yayıncılık.
- Bouthoul, G. (1992). *Sosyoloji Tarihi* (C. Süreyya, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bruhl, L. (1942). Auguste Comte'un Sosyolojisi (Z. F. Fındıkoğlu, Çev.). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 8(1-2), 623-673.
- Caird, E. (2003). *Comte'un Din ve Toplum Felsefesi* (E. Ergün, Çev.). Yeryüzü Yayınevi.
- Canatan, K. (2005). *İslam Sosyolojisi*. Beyan Yayınları.
- Canatan, K. (2013). *İbn Haldun Perspektifinden Bilgi Sosyolojisi*. Açılım Kitap.
- Chapra, M. U. (2015). İbn Haldun'un Gelişme Teorisi Günümüz İslam Dünyasının Düşük Performansını İzahta Yardımcı Olur mu? İçinde R. Şentürk (Ed.), & T. Özcan (Çev.), *İbn Haldun: Güncel Okumalar* (ss. 369-416). İz Yayıncılık.
- Comte, A. (1875a). *System of Positive Polity* (H. Bridges, Çev.; C. 1). Longmans.
- Comte, A. (1875b). *System of Positive Polity* (F. Harrison, Çev.; C. 2). Longmans.
- Comte, A. (1876). *System of Positive Polity* (E. Spencer, Çev.; C. 3). Burt Franklin.

- Comte, A. (1877). *System of Positive Polity* (R. Congreve, Çev.; C. 4). Longmans.
- Comte, A. (2000a). *Positive Philosophy of Auguste Comte* (H. Martineau, Çev.; C. 3). Batoche Books.
- Comte, A. (2000b). *Positive Philosophy of Auguste Comte* (H. Martineau, Çev.; C. 1). Batoche Books.
- Comte, A. (2003). *Pozitif Felsefeye Giriş* (S. Sarı, Çev.). Yeryüzü Yayınevi.
- Comte, A. (2009). *The Catechism of Positive Religion: Or Summary Exposition of the Universal Religion in Thirteen Systematic Conversations between a Woman and a Priest of Humanity*. Cambridge University Press.
- Comte, A. (2015). *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma* (E. Ataçay, Çev.). Bilgesu Yayıncılık.
- Coser, L. A. (2011). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlımlarında Fikirler* (H. Hülür, S. Toker, & İ. Mazman, Çev.). De Ki Yayınları.
- Çetin, E. (2021). *Sosyolojinin Mukaddimesi - Mukaddime'de Sosyoloji*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çiftçi, A. (2015). *Sosyolojiye Giriş: Bir Özgürlük Tarzına Çağrı*. Ankara Okulu Yayınları.
- el-Mağribi, A. İ. H. (t.y.). *Kitâbi'l-iber ve dîvâni'l-mübtede' velhaber fî eyyâmi'l-arab ve'l-acem ve'l-berber vi men âsarahum min zevi's-sultâni'l-ekber*. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.
- Freyer, H. (2015). *Sosyoloji Kuramları Tarihi*. (T. Çağatay, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1962). *Auguste Comte ve Ahmet Rıza - Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Fakülteler Matbaası*.
- Fromherz, A. J. (2010). *Ibn Khaldun, Life and Times*. Edinburgh University Press.
- Gane, Mike. (2006). *Auguste Comte*. Routledge.
- Giambattista, V. (1948). *New Science* (T. G. Bergin & M. H. Fisch, Çev.). Cornell University Press.
- Günay, Ü. (1986). İslâm Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, Article 6.
- Haldun, İ. (2016a). *Mukaddime* (S. Uludağ, Ed.). Dergah Yayınları.
- Haldun, İ. (2016b). *Tasavvufun Mahiyeti* (S. Uludağ, Çev.). Dergah Yayınları.
- Haldun, İ. (2017). *Bilim İle Siyaset Arasında Hatıralar*. Dergah Yayınları.
- Hassan, Ü. (2015). *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*. Doğu Batı Yayınları.
- Hirst, J. (2013). *Kısa Avrupa Tarihi* (M. Doğan, Çev.). Say Yayınları.
- Irwin, R. (2018). *Ibn Khaldun: An Intellectual Biography*. Princeton University Press.
- Kızılçelik, S. (2016). *Sosyoloji Tarihi 3*. Anı Yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2017). *Sosyoloji Tarihi 1*. Anı Yayıncılık.
- Koştas, M. (1995). Auguste Comte'un Din Sosyolojisi. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34(1), 67-73.
- Lacoste, Y. (2012). *İbni Haldun: Tarih Biliminin Doğuşu* (M. Sert, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Mahdi, M. (2016). *Ibn Khaldun's Philosophy of History: A Study in the Philosophic Foundation of the Science of Culture*. Routledge.
- Meriç, C. (2002). *Umrandan Uygarlığa*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2016). *Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*. İletişim Yayınları.
- Mill, J. S. (2020) *Auguste Comte and Positivism*. Karbon Kitaplar.
- Mutçalı, S. (t.y.). *Arapça-Türkçe Sözlük*. Dağarcık Yayınevi.
- Okumuş, E. (2017). *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*. İz Yayıncılık.
- Oruç, C. (2010). İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Öğrenme. *Necmettin Erbakan İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(29), 129-142.
- Pickering, M. (1993). *Auguste Comte: An Intellectual Biography* (C. 1). Cambridge University Press.
- Pickering, M. (2009a). *Auguste Comte: An Intellectual Biography* (C. 2). Cambridge University Press.
- Pickering, M. (2009b). *Auguste Comte: An Intellectual Biography* (C. 3). Cambridge University Press.
- Soyer, M. (2010). *Examining the Origins Of Sociology: Continuities and Divergences Between Ibn Khaldun, Giambattista Vico, August Comte, Ludwig Gumplowicz, and Emile Durkheim* [PhD Thesis]. University of North Texas Denton.
- Şeriati, A. (2011). *Ali Şeriati İnsan Bilim ve Tarih Felsefesi Üzerine Makaleler* (A. Kaya, Çev.). Tebeşir Yayınları.
- Şulul, K. (2015). *İbn Haldun'a Göre İslam Medeniyeti* (3. Baskı). İnsan Yayınları.
- Tomar, C. (2015). Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldun Yaklaşımları. R. Şentürk (Ed.), *İbn Haldun: Güncel Okumalar* (ss. 193-223). İz Yayıncılık.
- Toynbee, A. (1919). *A Study of History* (C. 10). Oxford University Press.
- Uludağ, S. (2016). İbn Haldun ve Mukaddime. İçinde *Mukaddime* (ss. 13-154). Dergah Yayınları.
- Wernick, A. (2003). *Auguste Comte and the Religion of Humanity: The Post-theistic Program of French Social Theory*. Cambridge University Press.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

YAPAY ZEKÂ VE TEKNOLOJİNİN YAŞLI BAKIMINDA ROLÜ: ROBOT & FRANK FİLMİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Mert ERSÖZLÜ

Öğr. Gör. Düzce Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO Sağlık ve Bakım Hizmetleri
mertersozlu@duce.edu.tr

0000-0003-1763-5355

Atıf / Citation: Ersözlü, M. (2023). Yapay zekâ ve teknolojinin yaşlı bakımında rolü: Robot&Frank Filmİ bağlamında bir inceleme. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 352-368.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1365019>

Öz

Yaşlı bakımı hak temelli bir perspektifle ele alınması gereken, insan gücü ve bununla birlikte finansman gerektiren önemli bir konudur. Nüfus yaşlanmasıyla birlikte yaşlı bakımı konusu daha çok ön plana çıkmakta ve bakım hizmeti sunmanın kimin sorumluluğunda olduğu, nerede ve hangi koşullarda sunulacağı, bakım hizmetlerinin kalitesi, bakım verenlerin eğitimi ve finansman gibi bazı irdelenmesi gereken soruları beraberinde getirmektedir. Geleneksel bakım hizmetleri kimi zaman bu sorulara yanıt vermekte zorlanmaktadır. Bu noktada yeni teknolojilerin ve/veya yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı geleneksel bakım hizmetlerinin tamamlayıcısı olabilir mi? Yeni teknolojiler veya yapay zekâ entegre teknolojiler bu alandaki ortaya çıkan veya gelecekte çıkabilecek krizlerin çözümüne alternatif öneriler sunabilir mi? Soruları gündeme gelebilmektedir. Yapılan çalışma ile bu soruların Robot & Frank filmi çerçevesinde tartışılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, bir bilimkurgu filmi olan "Robot & Frank" filminin nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılarak incelenmesi yapılmış ve yaşlı bakımı, yapay zekâ teknolojisinin rolü, unutkanlık, sosyal izolasyon, aile ilişkileri ve etik sorunlar gibi belirlenen temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Tüm bu temalar çerçevesinde film "bakım alan-bakım veren-aile ilişkileri" arasındaki ilişki merkezli olarak olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, yaşlılık, bakım, geronteknoloji, teknoloji

THE ROLE OF ARTİFİCİAL İNTELLİGENCE AND TECHNOLOGY İN OLDER CARE: A STUDY İN THE CONTEXT OF THE FİLM "ROBOT & FRANK"

Abstract

Older care is a significant issue that should be approached from a rights-based perspective, requiring human resources and financial investment. With the aging population, the topic of older care is gaining more prominence, raising questions about who will take on the care responsibilities, where and under what conditions it will be provided, the quality of care, the training of caregivers, and financing. Traditional care services sometimes struggle to provide answers to these questions. At this point, can the use of new technologies and/or artificial intelligence technologies be complementary to traditional care services? Can new technologies or integrated artificial intelligence technologies offer alternative solutions to the crises in this field? These questions may come to the forefront. The present study aims to discuss these questions within the framework of the film "Robot & Frank," a science fiction film. In line with this goal, the qualitative research method of content analysis is employed to examine the science fiction film "Robot & Frank." The film is analyzed in terms of older care, the role of artificial intelligence technology in care, themes such as forgetfulness, social isolation, family relationships, and ethical issues. Within the framework of all these themes, the film is evaluated with a focus on the relationship between the caregiver, the care recipient, and the family.

Keywords: Artificial intelligence, aging, care, gerontechnology, technology.

GİRİŞ

Yaşlı nüfusun artışı, başta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere küresel bağlamda tüm toplumları etkileyen demografik bir olaydır. BM' in güncel raporlarına bakıldığında, 2022 yılında Dünya nüfusunun yaklaşık %10'u 65 yaş üzeri insanlardan oluştuğu görülmektedir. Bu oranın önümüzdeki on yıllar içerisinde artmaya devam edileceği öngörülmektedir ve 2030 yılında %12, 2050 yılında %16' ya ulaşacağı tahmin edilmektedir (BM, 2022). OECD verilerine bakıldığında ise 2050 yılında dünya genelindeki toplam nüfusun %27,1'nin 65 yaş ve üzeri kişilerden oluşacağı tahmin edilmektedir (OECD, 2019). 2050 yılına gelindiğinde ise OECD ülkelerindeki toplam nüfusun 3'te birinin 65 yaş ve üzeri kişilerden oluşması beklenmektedir (Varışlı, 2021). Türkiye'ye baktığımızda yaşlı nüfus oranı dünya ortalamasında seyretmekle olduğu söylenebilir. Özellikle 2000'li yıllarda artış göstermeye başlayan yaşlı nüfus oranı, 2010 yılında %7,3 seviyelerine ulaşarak ülkemizin artık yaşlı toplum statüsü içinde anılmasına neden olmuştur. Bu oran 2012 yılından itibaren artışının sürdürmüştür. 2012'de %7,5'e, 2014 yılında %8' ve 2016'da %8,3'e 2020 yılında %9,5'e ve 2021 yılında ise %9,7 oranına yükseldi (TÜİK, 2022). Yine TÜİK (2023) verilerine göre, 2022 yılında çok yaşlı toplumlar sınırına oldukça yaklaşarak %9,9'a yükselmiştir. Bu durum yaşlılık ve yaşlanma sürecinde oldukça önemli bir yere sahip olan bakım konusunda da yeni ve etkili yöntemlerin üretilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Yaşlı bakımı hak temelli bir perspektifle ele alınması gereken, insan gücü ve maliyet gerektiren meşakkatli bir konudur. Her insan yaşlılık döneminde bakıma ihtiyaç duymayabilir ancak bireylerin yaşam seyri boyunca karşılaştıkları sosyal, psikolojik problemler ve fizyolojik değişimler sonucunda yaşlılık döneminde bakım ihtiyacını doğurabilir. Bu ihtiyaca yanıt verebilmek için kim zaman aile, kimi zaman yakın çevre kimi zaman resmî kurumlar devreye

girebilmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında yaşlı bakım hizmetlerindeki sorunların;

- Bakım kim üstlenecek?
- Nerede, hangi şartlarda ve hangi imkânlarla sunulacak?
- Bakım kalitesine ilişkin şartlar ne olmalı?
- Bakım verenlerin eğitim niteliği ne olmalı?
- Sunulan hizmetlerin finansmanı nasıl sağlanabilir?
- Merkezi ve yerel hükümetlerin bakım hizmetlerindeki rolü nedir?

Sorularıyla bir sistematik değerlendirmeye ihtiyacı olduğu görülmektedir (Arun ve Özkurt, 2019). Yukarıda yer alan sorular bakım hizmetlerinin ekonomik, sosyal ve politik açıdan krizlere yol açmaması bağlamında tartışılması gereken konulardır. Keza yaşlı nüfusla ilgili demografik göstergelere bakıldığında önümüzdeki on yıllarda bakım maliyetlerinin artmaya devam edeceğini ve geleneksel bakım hizmetlerinin yetersiz kalabileceğini göstermektedir. Bu noktada yeni teknolojilerin ve/veya yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı geleneksel bakım hizmetlerinin tamamlayıcısı olabilir mi? Yeni teknolojiler veya yapay zekâ entegre teknolojiler bu alandaki krizlerin derinleşmesinde mi yoksa ortan kaldırılmasına mı yardımcı olur? Gerçekleştirilen çalışma ile bu soruların Robot & Frank filmi çerçevesinde tartışması amaçlanmaktadır.

Bilimsel çalışmalarda film analizleri, görsel medyanın toplumsal, kültürel, psikolojik veya politik yönlerini inceleyerek, bilim dünyasına yeni perspektifler sunmaya yönelik önemli bir araştırma alanıdır. Bu analizler, filmlerin içeriğini, temalarını ve görsel anlatılarını çözümlenerek, insan davranışları, toplumsal normlar ve kültürel dinamikler gibi konularda derinlemesine anlayış sağlar, bilimsel literatüre zengin ve çeşitli katkılar sunabilir. Robot & Frank filmi ise bir bilim kurgu filmidir. En basit haliyle Gunn (2005) bilimkurguyu, gelecekte, geçmişte veya uzak bir yerde olma durumunun içinde yaşadığımız gerçek dünyadaki insanlar ve toplumlarla etkileşimini yansıtmaya çalışan kendine bunu amaç edinmiş bir tür olarak tanımlamaktadır (Ünver, 2016). Bu tanıma ek olarak literatüre baktığımızda bilimkurgunun ütopya ve distopya gibi kavramlara beraber anıldığını sıklıkla görebilmekteyiz. Kumar (2005) "bilimkurgu" türünü ideal toplumu farklı türlerinden, toplumsal ve siyasi teorinin öteki çeşitlerinden ayıran yönünü vurgular (Kumar, 2005). Bu açıdan bakıldığında toplum içerisinde çözüm bekleyen bir sorunu, kaynakların dağılımını, toplumun yaşadığı değişim ve dönüşümü de kendine has tarzı ile tartışmaya açabilmektedir. Küresel çapta yaşanan demografik değişimin sonucunda toplumların yaşlanması ve ileri teknolojilerin gündelik yaşam pratiklerimizi etkilemesiyle birlikte yaşlı bakımı konusunun farklı perspektiflerden değerlendirilme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Frank & Robot filmi, yapay zekâyla ilişkili bilimkurgu klişelerinden farklı olarak "aşk" "korku", "insanlığın sonu" veya "felaket" gibi temaların dışına çıkarak "bakım alan-bakım veren-aile ilişkileri" arasındaki ilişki merkezli bir konuya ve olay örgüsüne sahip olduğu için tercih edilmiştir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ilk olarak yapay zekâ ve yaşlı bakımı ilişkisi açıklanmış ve çalışmanın yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından film özeti sunulmuş ve belirlenen temalar aracılığıyla çözümlenmeler yapılmıştır.

1.YAPAY ZEKÂ VE YAŞLI BAKIMI

İnsanlar tarihin ilk zamanlarından beri önceleri hayatta kalabilmek için sonralarında ise hayatlarını kolaylaştırabilmek amacıyla yeni aletler üretmeye başlamışlardır. Bu durum insanların alet ve teknoloji kabiliyetinin gelişmesine sebep olarak daha üst düzey teknolojileri üretebilmesine imkân sağlamıştır. Günden güne gelişerek çağımıza yüksek teknoloji olarak dönen bu çaba ve kabiliyet ateşli silahlardan, sanayiye, sanayinden sağlığa, sağlıktan sinemaya kadar pek çok alanda etkisini göstermiştir. Yaşlı bakımı bağlamında değerlendirdiğimizde geliştirilen teknolojilerin hem formal hem de informal yaşlı bakımına katkı sağladığını görebilmekteyiz. Baloğlu vd., (2019) bakım ihtiyacı duyan yaşlılar için yardımcı robotlar üzerine yaptıkları bir çalışmada robotların dünyanın çeşitli yerlerinde hastane içinde çarşaf, ilaç ya da materyalleri taşıyıp teslim etmede, yatak banyosu yaptırma ve giyimine yardımcı olmada, hastaları ayağa kaldırma ya da yataktan tekerlekli sandalyeye taşımada, kişisel asistanlık yapma, durumunu gözlem altına alma, egzersiz yaptırma ve aramalarını yönetme gibi işlevlerin yerine getirilmesinde yaşlı bakımına destek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu robotlar bakımevi, huzurevi, hastane gibi kurumların yanında evde bakımda da kullanılmaktadır. Yani kullanılan robotlar veya diğer teknolojik cihazlar hem bakım alan hem de bakım veren bireyin gündelik yaşamını doğrudan veya dolaylı olarak etkileme potansiyeline sahiptir. Günümüzde bu teknolojilerin yanında artık yapay zekâ teknolojileri de gelişmeye başlamıştır.

Yapay zekâ, en basit olarak analiz ve öğrenme gibi akıllı davranış yeteneğine sahip bilgisayarlar ve bilgisayar yazılımı olarak tanımlanabilir (Büyükgöze ve Dereli, 2019). Bu bilgisayar ve bilgisayar yazılımları, özellikle bilimde yaşanan ilerlemelerle birlikte teknolojinin gelişmesi sonucunda hayatımıza giren birtakım ileri nitelikli cihazları temsil etmektedir. Yani bu cihazlar doğadaki insanların ve diğer canlıların bazı özelliklerinin teknoloji vasıtası ile cihazlara aktarılması ile oluşmaktadır. Zamanla eklenen yeni özellikler ve bu cihazları geliştirmek için yapılan ar-ge çalışmaları gündelik yaşam içerisinde yapay zekânın daha çok yer edinmesine sebep olmuştur. Günümüzde uygulama bağlamında yapay zekâlardan; ses tanıma ve anlama, siri uygulaması, görüntü ve dil işleme gibi pek çok alanda faydalanılmaktadır (Sucu, 2019). Yapay zekâ robotları ve içerisine yapay zekâ yerleştirilmiş cihazlar gündelik hayattaki etkinliklerini arttırdıkça önce sinema, edebiyat gibi kültürel alanların daha sonrasında ise sağlık bilimleri ve sosyal bilimlerinde ilgisini çekmeye başlamıştır. Sağlık alanında yapay zekâ ve robotik cihazlardan; erken teşhis, tanı, karar verme, tedavi, araştırma, eğitim, sağlığı koruyup sürdürme alanlarında (Büyükgöze ve Dereli, 2019) ve bakım alanında faydalanılmaktadır.

Yapay zekâ entegreli cihazlar etkin bir şekilde yönetilirse dijital teknolojiler ve yapay zekâ, yaşlı bireylerin bakımını iyileştirmek ve yaşam kalitelerini artırmak için önemli bir potansiyele sahip olabilir. Bu teknolojilerden başta, yaşlıların günlük yaşam aktivitelerinin (GYA) gerçekleşmesine destek olmak, sağlık durumunu izlemek, güvenliğini sağlamak, sosyal izolasyonu önlemek ve yaşlının bağımsızlığını sağlamak gibi çeşitli alanlarda faydalar sağlayabilir. Yani yaşlı bakım hizmetlerine yapay zekâ entegre edildiğinde daha nitelikli ve yaşlının bakımında ortaya çıkabilecek pek çok soruna çözüm olabilecek cihazlar üretilebilir.

2. YÖNTEM ve ANALİZ

Robot& Frank filminin incelenmesinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği tercih edilmiştir. İçerik analizleri en genel tanımıyla, sosyal bilimlerde amaçlı olarak bir metne veya diğer bir sembolik materyale uygulanan metodolojik ölçmelerdir (Hepkul, 2002). Bu teknik, seçilen materyallerden elde edilen verilerin belirli kavramlar ve temalar etrafında bir araya getirilmesi ve bunların anlaşılır biçimde düzenlenmesi sürecidir (Şimşek, 2016). Buradan hareketle içerik analizleri, gazete haberleri gibi metinsel, radyo programları gibi işitsel, televizyon haberleri ve sinema gibi görsel materyallerin sistematik olarak çözümlemelerinde sıkça tercih edilmektedir.

Bu çalışmada da yapay zekâ teknolojilerinin gelişimiyle yaşlı bakımında bu teknolojilerin daha yoğun kullanılabileceği dünlüğünde, yapay zekâ robotu ve yaşlı bireyin etkileşimini konu edinen Robot& Frank filmi örneğinde içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi, konunun daha derinlemesine anlaşılması ve metin ile konteks arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için tercih edilmiştir. Buradan hareketle, bakım veren yapay zekâ robotu ve bakım alan arasındaki ilişki çözümlenmeye çalışılmıştır.

Çözümlemeler yapılırken, yaşlı bakım hizmetlerine yapay zekâ ve yeni teknolojilerin entegrasyonu yeni açılımlar sağlayabilir mi? Yapay zekâ teknolojileri yaşlı bakımı alanındaki problemlere ve gelecekte yaşayabilecek bakım kaynaklı krizlere alternatif bir çözüm olabilir mi? Yaşlıların kimi zaman yaşadığı yalnızlık, sosyal izolasyon gibi problemler ve aile içinde yaşlıya kim bakım verecek sorununa yapay zekâ teknolojileri alternatif çözüm önerileri sunabilir mi? Sorularına da yanıt aranmıştır.

Film bu bağlamda birkaç kez izlenerek araştırma sorularıyla ilişkili olduğu düşünülen sahneler ve diyaloglar belirlenerek notlar alınmıştır. Alınan notlar çerçevesinde “teknoloji ve yaşlı bakımı”, “yaşlılık ve unutkanlık”, “yalnızlık, sosyal izolasyon ve aile ilişkileri” ve “etik sorunlar” olmak üzere 4 ana tema belirlenmiştir. Daha sonrasında ise belirlenen temalarla ilişkili olan diyaloglardan, önemli görülen sahnelerden yararlanılarak çözümlemeler yapılmıştır. Belirlenen temalar, filmdeki sahneler ve diyaloglar üzerinden çıkartılan verilerle ilişkilendirilmiş ve bu temalar çerçevesinde yapay zekâ teknolojilerinin yaşlı bakımındaki rolü, avantajları, problemlere potansiyel çözümleri ve etik sorunları anlamak için kullanılmıştır. Çözümlemeler yapılırken yaş ayrımcılığı kavramı ve yaşlılık döneminde yalnızlık kavramları ve yaşlılığın yaşam seyri perspektifinden yararlanılmıştır. Bu kavramlar, içerik analizinin derinlemesine yapılmasına ve yaşlı bakımındaki spesifik sorunlara odaklanılmasına yardımcı olmuştur.

3. “ROBOT & FRANK” FİLMİNİN İNCELENMESİ

3.1. “Robot & Frank” Filminin Konusu ve Özeti

"Robot ve Frank", yaşlı bir adam olan Frank Weld'in hikâyesini anlatmaktadır. Frank, yaşlılıkla birlikte unutkanlık ve hafıza problemleri yaşayan emekli bir hırsızdır. Eşinden boşanmıştır ve iki tane çocuğu vardır. Yaşadığı fizyolojik gerilemeler sonucunda Frank kendi başına günlük yaşam aktivitelerini (GYA) yerine getirmekte zorlanmaktadır. Çocukları ise kendi hayatlarında denge kurmaya çalışırken babaları Frank'in bakımını yeterince karşılayamazlar. Bu

durumda kendisine bakacak kimse olmadığından, ailesi onun bakımıyla ilgilenmek ve günlük yaşamını kolaylaştırmak için bir bakıcı temin etme veya kurumsal bakım gibi seçeneklerini değerlendirmesi için Frank'a öneriler verir. Ancak Frank bu durumları pek de hoş karşılamaz. Çünkü bakımını bir şekilde kendi başına yapabileceğini düşünür. Ancak ailesi bu problemi çözmek için farklı bir çözüm bulur ve bir bakıcı getirmek yerine birgün Frank'ın oğlu Hunter yardımcı robot getirir. Bu robot, Frank'ın günlük yaşamını organize etmeye, onunla etkileşime geçmeye ve sağlığını kontrol etmeye programlanmıştır. Frank başlangıçta robotu reddetse de, zamanla onunla anlaşmaya başlar. Robot, Frank'ın rutinlerini yönetirken, Frank'ın hırsızlıkla geçmişi hakkında bilgi sahibi olur. Bu noktadan itibaren, robot, Frank'e hırsızlık becerilerini yeniden canlandırmada yardımcı olmaya karar verir. Frank, robotun yardımıyla yeniden suç işlemeye başlar ve bu durum, ikilinin birbirleriyle olan bağlarını güçlendirir. Frank'ın hayatındaki bu değişim hem komik hem de duygusal anları beraberinde getirir. Robotun programlanmış görevleri ile insanlık arasında geçen ilişki, filmdeki temel tema olarak öne çıkar. Frank, robotun yardımıyla eski günlerine geri dönerken, bir yandan da hafıza sorunları ve fizyolojik gerilemelerin getirdiği zorluklarla mücadele eder. Filmin, insanların teknolojiyle olan ilişkileri, yaşlılıkla başa çıkma süreci ve unutkanlıkla yüzleşme gibi evrensel konuları ele aldığı görülmektedir.

Şekil.1. Frank & Robot (2012) Film Afışı

Bu bağlamda “Robot & Frank filminin belirlenen “teknolojinin yaşlı bakımı ilişkisi”, “unutkanlık”, “sosyal izolasyon ve aile ilişkileri” ve “etik sorunlar” bağlamında sosyoloji ve yaşlı bakımı temaları çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.2. Teknoloji'nin Yaşlı Bakımındaki Rolü

Teknoloji, yaşlıların yaşamlarını daha rahat ve güvenli bir şekilde sürdürebilmeleri için önemli bir araç haline gelmiştir. Sağlık bakım hizmetlerinde teknoloji denildiğinde aklımıza yardımcı teknolojiler ve geronteknoloji gelmektedir. Yardımcı teknolojiler engelli ve/ya bakım ihtiyacı olan bir kişinin mevcut fiziksel ve sosyal rezervlerini korumak, geliştirmek veya iyileştirmek için kullanılan modifiye edilmiş, özelleştirilmiş ekipman ve ürün sistemi olarak tanımlanmaktadır (Özkurt, 2020). Geronteknoloji ise teknolojinin gelişmesiyle özellikle yaşlılık

ve yaşlanma konularına yoğunlaşan disiplinler arası bir alan olarak gelişmeye başlamıştır. En basit tanımıyla Geronteknoloji, yaşlı insanların yaşam kalitesini artırmak, bağımsızlıklarını desteklemek ve günlük yaşamlarını kolaylaştırmak için teknolojik çözümler kullanılması anlamına gelir. Geronteknoloji yaşlılıkla ilgili pek çok konuya odaklanmakla birlikte yaşlıların çalışma yeri, ev ve bağımsız yaşam imkanları, sağlık bakımı, evde sağlık bakımı ve bakıcı desteği gibi konulara spesifik olarak yoğunlaşmaktadır (Doğanyığıt, 2019). Hem yardımcı teknolojiler hem de geronteknoloji bağlamında düşündüğünde yapay zekanın ikisine de entegre olabildiğini söylenebilir.

Şekil.2. Frank'in Robotu Kapatmaya Çalıştığı Sahne Görseli.

"Robot & Frank" filminde de geliştirilen yapay zekâ entegrasyonlu teknolojilerin yaşlı bakımındaki rolü, Frank'in hayatına giren yapay zekâ robotuyla vurgulanmaktadır. Frank'in ailesi, onun yaşamını kolaylaştırmak ve bakımını sağlamak amacıyla bir robot temin eder. Robot, Frank'in günlük yaşamını organize etmek, yemek hazırlamak ve sağlık durumunu izlemek gibi görevlerle programlanmıştır. Frank başlangıçta robotu kabul etmekte zorlanır, çünkü onun yerine insan bir metal yığını görmeyi tercih eder. Ancak zamanla, robotla olan etkileşimi sayesinde onunla arkadaş olur ve robotun yeteneklerinden yararlanmaya başlar. Filmin bu temel özelliği, teknolojinin yaşlı bakımında kullanımının yaşlılarla robot arasında özel bir bağın oluşmasına olanak tanımasıdır. Frank, robotun yardımlarıyla günlük yaşantısını daha bağımsız bir şekilde idare etmeye başlar ve unutkanlık sorunlarından dolayı yaşadığı zorlukları azaltır. Bu durum, yaşlıların teknoloji ile olan ilişkisinin yaşam kalitesini nasıl etkileyebileceği üzerine bir yaklaşım sergilemektedir. Teknolojinin yaşlı bakımında oynadığı rolü değerlendirirken, aynı zamanda teknolojinin sınırlarını da göz önünde bulundurmak önemlidir. Robot, Frank'in bazı ihtiyaçlarını karşılayabilir ancak duygusal bağ kurma ve insan dokunuşuna olan ihtiyacı gibi bazı temel unsurları sağlayamaz. Bu nedenle, teknoloji temelli yaşlı bakımının insan-makine etkileşimiyle sınırlarının olması gerektiği etik açıdan önemli bir noktadır. Bu konuya "Yaşlı Bakımında Etik Sorunlar" başlığı altında değinilecektir.

3.3.Yaşlılık ve Unutkanlık

Robot & Frank filminde üzerinde en çok durulan temalardan birisi unutkanlıktır. Yaşlanma süreci, birçok fiziksel ve zihinsel değişikliği beraberinde getirir. Bu sürecin etkisiyle birlikte yaşlılık döneminde bir takım fiziksel ve fizyolojik değişiklikler etkisini gösterebilir. Yaşlılık döneminde ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler sonucunda unutkanlık ve hafıza fonksiyonlarında görülen azalmalar bu dönemde en sık görülen şikayetlerden birisi olarak yerini almaktadır (Onat vd, 2013). Yaşlılarda unutkanlığın pek çok sebebi olabilir. Unutkanlık durumu demans gibi nörodejeneratif hastalıkların bir belirtisi olabileceği gibi yapılan çalışmalarda anksiyete, depresyon, stresli yaşam olayları, yaşam kalitesinde azalma, GYA'larını yerine getirmede zorluk, orta yaşta görülen sağlık anksiyetesi ile ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Batun, 2016).

Filmde, unutkanlık problemi yaşayan Frank'in durumu direkt olarak bir hastalıkla ilişkilendirilmemiş ve yaşlılığın doğal bir sonucu olarak gösterilmiştir. Bu noktada filmin doğal akışı içerisinde yaş ayrımcı (ageist) bir tutum sergilendiğini söylebiliriz. Çünkü yaş ayrımcılığı, yaşlılara yönelik ön yargı ve tutumları içerir (Palmore, 2001). Filmde de unutkanlık teması her yaşlılık dönemine giren birey bu sorunla yüzleşecekmiş ön yargısından hareket etmektedir. Filmde Frank unutkanlığın olumsuz sonuçlarını yaşamaktadır. Unutkanlık hem sosyal ilişkilerini hem de GYA' ni olumsuz etkilen bir durumdur. Filmin ana karakterlerinden biri olan ve kütüphanede çalışan Jennifer aslında Frank'in eski eşidir. Ancak Frank Jennifer'ın eski eşi olduğunu hatırlamamaktadır. Jennifer ise bu eşine onunla iletişimde bulunarak bu süreçte destek olmayı sürdürmektedir. Robot hayatına girmeden önce Frank unutkanlığı nedeniyle GYA'den bazılarını gerçekleştirmekte de zorlanmaktadır. Tarihi geçmiş yiyecek ve içecekleri atmaya unutmakta ve onları yemeye çalışmaktadır. Kimi zaman ise gittiği yerleri karıştırabilmektedir. Eski günlerde hırsızlık yaptığı dönemleri dahi hatırlamakta güçlük çekmektedir.

Şekil.3. Unutkanlık Problemi Nedeniyle Frank'in Bozuk Sütü İçtiği Sahne Görseli

Ancak tüm yaşlılar bu problemleri yaşamayabilir ve başka sebeplerden dolayı bakım ihtiyacı oluşabilir. Yani, filmde unutkanlık teması işlenirken bireyin eylemlerinin nedeni olarak kendi içsel durumu veya kararlarından ziyade kronolojik olarak içinde bulunduğu yaş olduğu ön kabulünden hareket etmektedir (Ersözlü, 2021).

3.4.Yalnızlık, Sosyal İzolasyon ve Aile İlişkileri

Yalnızlık ve sosyal izolasyon, yaşlı bireyler arasında yaygın bir durumdur ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir. Yaşanan ve hala yaşanmakta olan toplumsal değişimler doğrudan veya dolaylı olarak yaşlıların aile, arkadaş, diğer toplum üyeleri ve kurumlarla ilişkisini de değiştirebilmektedir. Yalnızlıkta bu ilişki yöntemlerinden biri olarak görülebilir. Bu ilişki yöntemi bir mecburiyet sonucu oluşabileceği gibi, kişinin kendi iradesi ve tercihi sonucunda da oluşabilmektedir.

Yalnızlık kavramı pek çok araştırmacı tarafından farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Araştırmacıların yalnızlıkla ilgili olarak “psikotik, otistik, duygusal, sosyal, gizli, varoluşsal, manastır, içsel” vb. birçok sınıflandırma yaptığını söylemek mümkündür (Tarım, 2020). Bu araştırmacılar arasında biri olan Weiss (1973) yalnızlığı; duygusal ve sosyal yalnızlık olarak sınıflandırmıştır (Sütlü, 2020). Duygusal yalnızlık, daha çok kişinin kurduğu veya kuramadığı ilişkiler ve bu ilişkilerden sağladığı doyumla ilgili sosyal yalnızlık, sosyal ağlara dahil olma veya olmama durumlarıyla ilgilidir. Hoffman (2012) ise yaşlılar açısından yalnızlık durumunu sınıflandırırken bekar olma, zorunlu yalnızlık (dul olma vs.) ve ikili ilişkilerde yaşanan zorluklara dayandırdığı iki kişilik yalnızlık durumu olarak sınıflandırmaktadır. Diğer bir araştırmacı Young (1982) ise yalnızlığı geçici, durumsal ve kronik olarak üçe ayırmıştır.

Sosyal izolasyon ise bireyin ait olma hissiyle ilgili olmakla birlikte, diğer kişilerle bağlantı kuramadığı, çok az sosyal irtibatta bulunduğu ve bunların kaliteli bir ilişkiyi sağlamakta yetersiz olduğu durumlar için kullanılan bir tanımdır (Olufemi, 2017; akt Akbaş vd, 2020). Aynı zamanda, kabul edilebilir bir sosyal ağın eksikliğinde bu duruma kaynaklık eder ve bireyin sosyal ortama katılma istekliliği böylece devam edebilir. Ancak bu durum kişisel bir tercihten dolayı ortaya çıkıyorsa daha farklı değerlendirilebilir. Yani kendi kendine eğlenebilen ve verimli zaman geçirebilen, sosyal hayata uyum sağlayan, başarılı yaşlanma bilincinde olan eğitimli yaşlılarda negatif bir durum olarak değerlendirilmeyebilir (Mullins ve McNicholas, 1987; Danış, 2007). Bu tanımlardan da yola çıkarak yaşlılık döneminde yalnızlık ve sosyal izolasyon arasında bir neden sonuç ilişkisi olduğu söylenebilir. Yapılan bir çalışmada fiziksel sağlığın kötüleşmesinin ruhsal hastalıkların, moral düşüklüğünün, bir bakıcıya gereksinim duymanın, coğrafi lokasyonun, iletişim ve ulaşım da yaşanan zorlukların sosyal izolasyona ve yalnızlığa sebep olan faktörler arasında olduğu belirlenmiştir (Edelbrock, Buys, Creasey, ve Broe, 2001; akt., Akbaş vd. 2020). Tüm bunlara bireylerin kendi yaşam tarzı tercihlerini de ekleyebiliriz. Çünkü bireyler fiziksel veya sosyal bir uyarana maruz kalmadan kendi yaşam tarzı tercihlerinden dolayı izole ve yalnız bir yaşam sürdürmeyi tercih edebilir.

Filmde ise, Frank'in sosyal ilişkilerine baktığımızda toplumdan izole bir yaşam sürdürdüğü söylenebilir. Eşinden boşanmıştır. İki çocuğu vardır ancak ikisi de farklı evlerde ve kendi hayatlarıyla ilgilenmektedir. Babaları Frank'ı sadece telefonla aramaktadırlar. Erkek çocuğu Hunter yaklaşık on saat uzaklıkta oturmaktadır ve kendi çocuklarıyla ilgilenemediğini söyleyerek babasının yanına geldiğinde şikâyet etmektedir. Kız çocuğu olan Medison ise işi gereği sürekli yurt dışına gitmekte ve babasıyla ancak telefonda görüşebilmektedir. Aile dışındaki sosyal çevresine baktığımızda ise komşuluk ilişkileri yaşadığı evin yakınında başka bir ev bulunmadığı için görülmemektedir. Şehir merkezinde sürekli kitap aldığı kütüphaneci olan Jennifer ve ara sıra

uğradığı bir dükkân dışında kimseyle iletişim kurmamaktadır. En sık Jennifer ile görüşmektedir ve onunla davetlere katılmaktadır. Ancak unutkanlık problemi nedeniyle Jennifer ile olan ilişkisini sürdürmekte zorlanmaktadır.

Eski arkadaşları ve suç ortakları uzaklaşmış, sosyal bağları zayıflamıştır. Bu durum, yaşlı bireylerin yaşamında sıkça rastlanan bir durumdur ve filmdeki Frank karakteri, bu sosyal izolasyonun etkilerini yansıtır.

Şekil.4. Hunter'ın Robot'u Frank ile Tanıştırdığı Sahne Görseli.

Aynı zamanda ailenin yaşlı bakımındaki rolü de önemli bir tema olarak filmde işlenir. Ailesi, Frank'in bakımını sağlamak ve onunla ilgilenme noktasında organize olamaz. Hunter Frank'in bakımına ve gündelik hayatındaki rutin işleri sürdürmesi için bir yardımcı robot getirir. Ancak, Frank başlangıçta bu fikri kabul etmekte isteksizdir ve insan bir bakıcı görmeyi tercih eder. Kızı Medison ile bu rahatsızlığını paylaşır. Medison yardımcı robot olayından habersizdir ve bu duruma tepki gösterir. Robot Frank'in hayatına entegre olduktan bir süre sonra Medison işine ara verir ve babası ile yaşamaya başlar. Ancak Frank artık robotla bir bağ kurmuştur ve Medison'ı yanında istemez ve Medison bir süre sonra evden ayrılarak işine geri döner. Bu durum toplumsal cinsiyet ve yaşlının bağımsızlığı perspektiflerinden değerlendirebilir. Medison biyolojik cinsiyetinden dolayı babasının bakımını üstlenemediği için rahatsızlık duyar ve en sonunda kendisi sorumluluk alır. Ancak babasının direnciyle karşılaşır. Çünkü artık babasının kendine has bir yaşam tarzı vardır ve bu yaşam tarzına müdahale edilmesini istememektedir. Bu iki konuda aslında makalenin giriş kısmında ortaya konulan sorulardan “Bakımı kim üstlenecek?” ve “Nerede, hangi şartlarda ve hangi imkanlarla sunulacak?” sorularına yapay zekâ teknolojilerinin belirli bir aşamaya kadar çözüm sağlayabileceğini gösterebilir.

Aile ilişkileri, yaşlı bireylerin yaşam kalitesi ve psikososyal iyilik açısından büyük öneme sahiptir. Frank'in ailesi, onun bakımı için robotu tercih ederken, onun ihtiyaçlarını nasıl karşılayabileceklerini ve onunla olan bağlarını nasıl güçlendirebileceklerini düşünürler. Ailelerin yaşlı bakımı konusundaki tutumları, yaşlıların sosyal izolasyon riskini azaltabilir ve yaşam kalitelerini artırabilir. Yine filmde Frank'in robotla olan ilişkisi, sosyal izolasyonu aşmasında önemli bir rol oynar. Robot, Frank'in günlük yaşamında ona yardımcı olurken, aynı zamanda onunla arkadaşlık ve bağ kurma sürecine katkı sağlar. Robotun varlığı, Frank'in yalnızlık duygusunu hafifletir ve onun için bir arkadaş gibi davranır. Bu durum, teknolojinin yaşlı bireylerin

sosyal izolasyonunu azaltmada nasıl bir araç olarak kullanılabileceğini gösteren bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerçek yaşamda da yapay zekâ teknolojileri ve robotlar, yaşlı bireylerin sosyal izolasyonunu azaltmak ve aileleriyle olan bağlarını güçlendirmek için kullanılan birçok yöntemden biridir. Yaşlılar, teknoloji sayesinde sosyal etkileşimde bulunabilir, uzaktaki aileleri ve arkadaşlarıyla iletişim kurabilir ve hatta sanal topluluklara katılabilirler. Aynı zamanda, robotlar yaşlıların günlük yaşamındaki bazı aktivitelerde yardımcı olabilir ve bu sayede sosyal izolasyon riskini azaltabilirler.

Frank'in yaşlılık dönemindeki sosyal izolasyonu ve ailesiyle olan ilişkileri, gerçek yaşamda yaşlıların karşılaştığı zorlukları yansıtırken, robotun varlığı sosyal izolasyonu azaltmada ve aile bağlarını güçlendirmede etkili bir araç olarak sunulur. Yaşlı bakımında teknolojinin kullanımının sosyal izolasyonun azaltılmasında önemli bir rol oynayabileceği, filmde vurgulanmaktadır.

3.5. Yaşlı Bakımında Etik Sorunlar

Gerontoteknolojik ürünler ve yaşlılara yönelik geliştirilen yardımcı teknolojiler sağladıkları faydaların yanında kimi durumlarda olumsuz yönleriyle de anılabilmektedir. Bu olumsuz yönler;

- Birincil ilişkileri geri plana itmesi
- Yaşlılarda takip edilme hissi
- Mahremiyet endişesi
- Ürünlere duyulan güvensizlik
- Damgalanma riski yaratması (Özkurt, 2020)

Bunlardan bazılarıdır. Filmde de robotun Frank ile arasındaki ilişki ve eylemlerin seyrinin etik açıdan tartışmalı yönleri olduğu söylenebilir. İlk etik sorun, Frank'in mahremiyeti ve özel alanının ihlalidir. Robot, Frank'in yaşamını ve evini sürekli olarak izlemek ve veriler toplamak üzere tasarlanmıştır. Bu, Frank'in özel hayatına müdahale edebilir ve kişisel mahremiyetini tehlikeye atabilir. Yaşlı bireylerin evlerinde sürekli izlenmeleri, insan onurunu ve özgürlüğünü tehdit edebilir. İkinci etik sorun, robotun Frank'in suç geçmişini öğrenip ona yardım etmeye karar vermesidir. Önce Frank robota hırsızlık yapmayı öğretir. Sonrasında ise Frank, robotun yardımıyla hırsızlığa geri döner ve suç işlemeye başlar. Bu, robotun etik kodları ve programlaması açısından ciddi bir sorundur.

Şekil.5. Frank'in Robot'a Hırsızlık Yaparken Yardım Etmesi İçin Kilit Açmayı Öğrettiği Sahne Görseli.

Robotun, suça teşvik edici veya suç işlemeye yardımcı olacak şekilde programlanması, yaşlı bireylerin güvenliği ve toplumsal düzen için tehlikeli olabilir. Üçüncü etik sorun, robotun Frank ile etkileşim ve insan bağlarını yeterince sağlayamamasıdır. Yaşlı bakımında teknoloji kullanımı, insan-makine etkileşiminin sınırlarını göz önünde bulundurmaya gerektirir. Frank'in robotla olan ilişkisi, onun duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını tam olarak karşılamada yetersiz kalır. Yaşlı bireylerin insan dokunuşu ve sosyal etkileşime olan ihtiyacı, teknoloji temelli bakımın sınırlılıklarını gösterir. Filmde işlenen etik sorunlar, gerçek yaşamda da yaşlı bakımında teknoloji kullanımının beraberinde getirebileceği önemli zorluklara işaret eder. Teknolojinin yaşlı bakımında kullanımı, toplumdaki norm ve kurallar gözardı edilmeden ele alınmalıdır. Yaşlı bireylerin mahremiyetini ve onurlarını korumak, teknolojinin kullanımında temel bir sorumluluk olarak benimsenmelidir. Yaşlı bireylerin bakımında teknoloji kullanımı, insan-makine etkileşimine duyarlı bir şekilde tasarlanmalıdır. Robotlar, yaşlıların ihtiyaçlarını karşılamak ve günlük yaşamlarında onlara yardımcı olmak için programlanırken, etik kurallara ve insan haklarına uygun şekilde çalışmalıdır. Etik açıdan sorunlu durumların önlenmesi ve yaşlı bireylerin güvenliği, teknolojinin yaşlı bakımında kullanımında temel bir gerekliliktir.

SONUÇ

Yaşlanma süreci, her birey için farklı ve özeldir. Bu nedenle her birey yaşlanırken yaşam seyri çerçevesinde avantaj/dezavantajlar biriktirir. Bu avantaj/dezavantajlar bireylerin geç yaşam dönemlerindeki istek, beğeni ve tercihlerinin şekillenmesine önemli ölçüde katkı sağlar. Bu nedenle gerek formal gerekse informal bakım hizmetleri sunulurken yaşlıların yaşam seyirleri göz ardı edilmemelidir. Hem formal hem de informal bakım hizmetlerine teknoloji entegrasyonu sağlanırken bireylerin tercihleri, ihtiyaçları, değerleri ve geçmiş yaşam deneyimleri dikkate alınmalıdır.

"Robot & Frank" filmi incelediğimizde, teknolojinin yaşlı bakımında oynadığı rolün ve yaşlılıkla ilgili evrensel temaların vurgulandığı bir yapıyı görmekteyiz. Filmin ana teması olan insan-makine ilişkisi, bakım alan-bakım veren-aile ilişkileri üzerinden işlenmektedir. Film bu ilişkiler çerçevesinde yaşlı adam Frank ve ona bakımında yardımcı olan yapay zekâ destekli robotun etrafında geçmektedir. Bu ilişkileri anlayabilmek, yapay zekâ ve teknolojinin yaşlı bakımındaki yerini tahayyül edebilmek için bazı temalar belirlenmiştir. Belirlenen temalar;

teknolojinin yaşlı bakımındaki rolü, yaşlılık ve unutkanlık, yalnızlık, sosyal izolasyon ve aile ilişkileri ve yaşlı bakımında etik sorunlar şeklindedir.

Filmde değerlendirilen ilk tema teknolojinin yaşlı bakımındaki rolüdür. Frank'in ailesinin bir yardımcı robot getirerek onun günlük yaşamını kolaylaştırmaya çalışması, teknolojinin yaşlı bireylerin bakımında nasıl bir araç olarak kullanılabileceğini göstermiştir. Robotun, Frank'in unutkanlık sorunları ve günlük yaşantısı ile ilgili görevleri yerine getirmesi, onun yaşam kalitesini artırmada ve sosyal izolasyonunu azaltmada etkili olmuştur. Ancak aynı zamanda, robotun mahremiyet ve özel alan ihlali gibi etik sorunları da beraberinde getirdiği görülmüştür.

Değerlendirilen bir diğer tema ise unutkanlıktır. Unutkanlık, yaşlılık döneminde karşılaşılan yaygın bir sorunu yansıtmaktadır. Filmde Frank'in unutkanlık problemi yaşaması, yaşlı bireylerin bakım ve sosyal ilişkilerine etkisini göstermektedir. Ancak bu durumun belirli bir hastalık çerçevesinde değil de yaşlanmanın doğal bir süreci olarak ele alınmasının filmin bazı noktalarda ageist (yaş ayrımcı) tutumlar sergilediğini ortaya koymuştur.

Yalnızlık, sosyal izolasyon ve aile ilişkileri temaları, yaşlı bireylerin yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Frank'in sosyal izolasyonu, ailesiyle olan ilişkilerinin zayıflaması ve eski arkadaşlarıyla olan bağlarının kopması, yaşlı bireylerin sosyal ilişkilerinin nasıl etkilenebileceğini göstermektedir. Robotun varlığı, Frank'in sosyal izolasyonunu azaltmada ve aile ilişkilerini güçlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Ancak yine de teknolojinin insan-makine etkileşimi sınırlarını göz önünde bulundurmamak ve yaşlı bireylerin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalabileceği unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojileri ve robotlar yaşlı bakımında etkili bir araç olarak kullanılabilir. Bu bağlamda yapay zekâ ve teknoloji entegrasyonunda bireyin bireysel tercihleri ve ihtiyaçlarına odaklanmalıdır. Bu, yaşlı bireylerin özgünlüklerini ve yaşam deneyimlerini gözeterek kişiselleştirilmiş bakım hizmetleri sunulmasını sağlar. Teknoloji kullanımında özel bir öneme sahip diğer konular ise mahremiyet ve etiktir. Yapay zekâ destekli cihazlar, kullanıcının mahremiyetini korumak ve kişisel alanına saygı göstermek üzere tasarlanmalıdır. Bu noktada, teknoloji geliştiricileri ve sağlık profesyonelleri etik standartlara uyan çözümler geliştirebilir.

Teknoloji ve yapay zekâ destekli teknolojiler geliştirilirken dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise sosyal izolasyon konusudur. Yaşlı bakımında kullanılan teknolojik çözümler, sosyal etkileşimi teşvik etmek amacıyla tasarlanmalıdır. Sosyal izolasyonu azaltmak için interaktif özelliklere sahip robotlar veya diğer teknolojik araçlar kullanılabilir. Ancak bu çözümler, insan-makine etkileşimini desteklemek ve duygusal ihtiyaçları karşılamak üzere tasarlanmalıdır. Bu noktada tüm bu konularda bir konsensüs oluşturmak için eğitim ve farkındalığın artması önemli bir araç olabilir. Toplumsal farkındalığı artırmak ve yaşlı bakımındaki teknoloji kullanımını desteklemek için eğitim ve bilinçlendirme programlarının sayıları arttırılabilir. Böylece hem yaşlı bireyler hem de bakım sağlayıcıları, teknolojiyi etkili bir şekilde kullanma ve yapay zekâ etkileşimi konusunda bilgilendirilebilir.

Son olarak ise teknolojik çözümlerin geliştirilmesi ve uygulanmasında multidisipliner bir yaklaşım bu alandaki krizeleri çözme noktasında yeni açılımlar sağlayabilir. Bu durum mühendisler, sağlık profesyonelleri, psikologlar ve sosyal hizmet uzmanlarının iş birliğini

gerektirir. Böylece, teknoloji kullanımı, yaşlı bireylerin fiziksel, zihinsel ve duygusal ihtiyaçlarına daha kapsamlı bir şekilde cevap verebilir. Bu önerilerin gözetilmesi, yaşlı bakımında teknoloji kullanımının sadece pratik bir araç olmaktan öte, bireyin yaşam kalitesini artırmada etkili bir destek olmasını sağlayabilir.

Extended Abstract

The increase in the older population is a demographic phenomenon that affects societies globally, particularly in both developed and developing countries. According to the latest reports from the United Nations (UN), it is observed that approximately 10% of the world's population consisted of individuals aged 65 and older in the year 2022. This percentage is expected to continue rising in the coming decades, reaching 12% by 2030 and an estimated 16% by 2050 (UN, 2022). When examining the data from the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), it is projected that by 2050, 27.1% of the global population will be aged 65 and above (OECD, 2019). In the case of OECD countries in 2050, it is anticipated that one-third of the total population will be aged 65 and older (Varışlı, 2021). Looking at Turkey, the older population rate can be said to hover around the world average. The older population rate in Turkey began to increase notably, reaching 7.3% in 2010 and designating the country within the category of an aging society. This rate continued to rise, reaching 7.5% in 2012, 8% in 2014, 8.3% in 2016, 9.5% in 2020, and 9.7% in 2021 (TURKSTAT, 2022). According to TURKSTAT (2023) data, in 2022, Turkey approached the threshold of very elderly societies, reaching 9.9%. This situation highlights the need for the development of new and effective methods in the crucial field of older care.

Older care needs to be approached from a rights-based perspective, as it is a labor-intensive and cost-demanding endeavor. While not everyone may require care in their elderly years, the social, psychological, and physiological challenges individuals face throughout their lives may give rise to the need for care in their elderly years. Responses to this need may involve family members, the immediate social circle, or official institutions at different times. Recent studies indicate systematic evaluation is necessary to address issues in elderly care services, such as:

- Who will take on the role of caregiver?
- Where and under what conditions will care be provided?
- What should be the conditions for the quality of care?
- What should be the education quality of caregivers?
- How can the financing of provided services be ensured?
- What is the role of central and local governments in caregiving services?

These questions emerge as crucial points for discussion to prevent economic, social, and political crises in caregiving services (Arun and Özkurt, 2019). Additionally, demographic indicators related to the elderly population suggest that caregiving costs are expected to continue rising in the next decade, and traditional caregiving services may prove insufficient. At this point,

can new technologies and/or artificial intelligence (AI) technologies complement traditional caregiving services? Do new technologies or integrated AI technologies exacerbate or alleviate crises in this field? This study aims to discuss these questions within the framework of the film "Robot & Frank."

Considering the ongoing development of AI technologies, there is a growing expectation that these technologies could be more intensively utilized in elderly care. In this study, content analysis is performed on the example of the film "Robot & Frank," which focuses on the interaction between an AI robot and an older individual. Content analysis is chosen to deepen the understanding of the subject and comprehend the relationship between the text and context. The analysis aims to decipher the relationship between the caregiving AI robot and the care-receiving individual.

During the analysis, the study explores whether the integration of AI and new technologies can bring new perspectives to elderly care services. Can AI technologies offer alternative solutions to problems in elderly care and potential crises in caregiving resources in the future? Can AI technologies provide alternative solutions to problems such as loneliness, social isolation, and the question of who will care for the elderly within families? These questions are addressed in the context of the film, drawing on scenes and dialogues that are considered relevant to the research questions. Notes are taken based on scenes and dialogues, and four main themes are identified: "technology and elderly care," "aging and forgetfulness," "loneliness, social isolation, and family relationships," and "ethical issues." Subsequently, analyses are conducted using important dialogues related to these themes, which are derived from scenes in the film. The identified themes are correlated with the data extracted from the scenes and dialogues in the film to understand the role of AI technologies in elderly care, their advantages, potential solutions to problems, and ethical issues within these themes. Throughout the analyses, the concepts of ageism and loneliness in old age are utilized, contributing to an in-depth content analysis and focusing on specific problems in elderly care.

Upon examining the results of the study, it is evident that AI technologies and robots can be effective tools in elderly care. In this context, the integration of AI and technology should focus on the individual preferences and needs of older adults. This approach allows for the provision of personalized care services, considering the uniqueness and life experiences of elderly individuals. Privacy and ethics are other critical considerations in the use of technology. AI-supported devices should be designed to protect the user's privacy and respect their personal space. In this regard, technology developers and healthcare professionals can develop solutions that adhere to ethical standards. Another important aspect to consider when developing technology is the issue of social isolation. Technological solutions used in elderly care should be designed to encourage social interaction. Robots or other technological tools with interactive features can be employed to reduce social isolation. However, these solutions should be designed to support human-machine interaction and meet emotional needs. Increasing awareness and education can play a vital role in achieving consensus on all these issues. The number of education and awareness programs can be increased to enhance social awareness and support the use of technology in elderly care. This

way, both older adults and caregivers can be informed about effective technology use and AI interaction.

Finally, a multidisciplinary approach in the development and implementation of technological solutions can provide new perspectives in addressing crises in this field. This requires collaboration between engineers, healthcare professionals, psychologists, and social workers. Thus, technology usage can more comprehensively address the physical, mental, and emotional needs of older adults. Adhering to these recommendations can transform the use of technology in elderly care from a practical tool into an effective support for improving the quality of life for older individuals.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The author have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

KAYNAKÇA

- Akbaş, E., Yiğitoğlu, G. T., & Çunkuş, N. (2020). Yaşlılıkta sosyal izolasyon ve yalnızlık. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(26), 4540-4562.
- Arun, Ö., & Özkurt, V. (2019). Bakım sürecinde ihmalin yeni bir türü: Geronteknolojik yoksunluk. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9(2), 107-123.
- Baloğlu, K. A., Kaplanlı, U. T., & Kılıç, S. (2019). Bakıma ihtiyaç duyan yaşlılar için yardımcı sosyal robot araştırması ve analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1-8.
- Batun, G. Ç. (2016). Hafif Evre Alzheimer Demans, Hafif Bilişsel Bozukluk ve Subjektif Unutkanlığı Olan Yaşlı Hastalarda Plazma Solubl Ürokinaz-Tıp Plazminojen Aktivatör Reseptör (Supar) Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Tıpta Uzmanlık Tezi*. İstanbul, Türkiye: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı.
- Büyükgöze, S., & Dereli, E. (2019). Dijital sağlık uygulamalarında yapay zekâ. VI. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresi-Fen ve Sağlık, 7(10).
- Danış, M. Z. (2007). Yaşlılık, yoksulluk ve yalnızlık. 3 Temmuz 2023 tarihinde http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaslilik_yoksuluk_yanlizlik.pdf adresinden erişildi.
- Doğanyigit, S. Ö. (2019). Yaşlı sağlığında geronteknolojik ürünlerin kullanımı. (133-152). Duben, A (Ed). *Yaşlanma ve yaşlılık: disiplinlerarası bakış açıları içinde*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Edelbrock, D., Buys, L., Creasey, H. ve Broe, G. A. (2001). Social support, social networks and social isolation: the Sydney older persons' study. *Australasian Journal on Ageing*, 20(4), 173-180.
- Ersözlü, M. (2021). Kalıcı, Sürekli ve İlgili: Yaşsız Yaşlılar. Yüksek Lisans Tezi. Konya, Türkiye: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- Gunn, J., 2005. *Speculations on Speculation: Theories of Science Fiction*, Scarecrow Press Inc., USA.
- Hepkul, A. (2002). Bir sosyal bilim araştırma yöntemi olarak içerik analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 1-12.
- Kumar, K. (2005). *Ütopycılık*. Çev. A. Somel. Ankara: İmge Kitabevi.

- Olufemi, O. (2017). Social isolation in the elderly; Physical Activity to the Rescue. *Dev Disabil*, 1(1), DIDD.000502.
- Özkurt, V. (2020). Yaşlı Bakım Hizmetlerine Teknolojik Yaklaşım: Geronteknoloji. *Gençtürk, Z.* (Ed.), *Yaşlılık ve Sosyal Politika Tartışmaları* (ss.182) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Palmore, E. (2001). The ageism survey: first findings. *The gerontologist*. 41(5), 572-575.
- Baloglu, K. A., Kaplançalı, U. T., & Kılıç, S. (2019). Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları Anabilim Dalı.. Bakıma ihtiyaç duyan yaşlılar için yardımcı sosyal robot araştırması ve analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1-8.
- Schreier, J. (Yönetmen). (2012). *Robot&Frank* [Film]. Samuel Goldwyn Films, ABD.
- Sütlü, S.P. (2020). Yaşlanma ve Yalnızlık. *Gençtürk, Z.* (Ed.), *Yaşlılık ve Sosyal Politika Tartışmaları* (ss.109) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sucu, İ (2019). Yapay Zekânın toplum üzerindeki etkisi ve yapay zekâ (AI) filmi bağlamında yapay zekâyâ bakış. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, 2(2), 203-215.
- Şimşek, A. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. A. Şimşek. *Veri çözümlene teknikleri*, 163-195.
- Tarım, R. (2020). Necatigil, Rilke ve Yalnızlık. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 47, s. 150-165.
- TÜİK, (2022). *İstatistiklerle Yaşlılar 2021*. Ankara, Türkiye. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK, (2023). *İstatistiklerle Yaşlılar 2022*. Ankara, Türkiye. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Ünver, B. (2016). Mekânsal dönüşümlerin distopik bilimkurgu sineması aracılığı ile incelenmesi ve mimari öngörüler. Doktora Tezi. İstanbul Türkiye: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Varışlı, B. (2021). Değişen Toplumda Yaşlanma ve Yaşlılık (s.123-140). B. Varışlı içinde, *Değişen Toplumda Yaşlılık ve Ölüm Algısı*. Nobel: Ankara.
- Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: the experience of emotional and social isolation*. Cambridge, Mass: Massachusetts Institute of Technology Press., London.
- Young, J.E. (1982). Loneliness, depression and cognitive therapy: Theory and application. In: Peplau, L.A. and Perlman, D. Eds. *Loneliness A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*. New York: Wiley-Interscience.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

1927 NÜFUS SAYIMINA GÖRE ERZURUM VİLAYETİ'NİN NÜFUS
ÖZELLİKLERİ

Handan HAYKIR

Dr. Öğr. Üyesi Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Fakültesi Basın Tekniği Bölümü

handanhaykir@firat.edu.tr

0000-0001-7302-8141

Atıf / Citation: Haykır, H. (2023). 1927 nüfus sayımına göre Erzurum Vilayeti'nin nüfus özellikleri. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 12(2), 369-384.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1362714>

Öz

Osmanlı döneminde modern anlamda ilk nüfus sayımı, asker sayısını belirleme ve vergi toplama işlerini düzenleme amacıyla 1831 yılında yapılmıştır. Sadece erkek nüfusun tespitinin yapıldığı sayımda çeşitli sebeplerden dolayı yaşanan vergi eşitsizliklerinin giderilmesi ve askerlik yapacak Müslümanların sayısının belirlenmesi amaçlanmıştır. 1844 yılında yapılan nüfus sayımına kadın nüfus da dâhil edilmiştir.

Osmanlı'da son nüfus sayımı 1914 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre Osmanlı Devleti'ndeki toplam nüfus 18.520.016'dır. Bunun 15.044.846'sı Müslüman nüfus, 3.475.170'i gayrimüslim nüfustan oluşmaktadır. Erzurum, Erzincan ve Beyazıt sancaklarından oluşan Erzurum Vilayeti'nin nüfus oranı ise genel nüfusun % 4.4'ünü oluşturmaktadır. Nüfusun 673.297'si Müslüman, 142.135'i gayrimüslim olmak üzere toplamı 815.432 kişidir.

Yaşanan savaşlar sonucu gerçekleşen toprak kayıpları ve göçler, ülkenin demografik yapısında önemli değişikliklere sebep olmuş ve mevcut nüfus hakkında ki bilgiler geçerliliğini yitirmişti. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte var olan nüfus potansiyelinin bilinmesi ve değerlendirilmesi amacıyla yeniden bir nüfus sayımına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için öncelikle 25 Nisan 1926'da 3517 sayılı kararname ile bir talimatname çıkarılmış ve Başvekalete bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur. 2 Haziran 1926'da ülke nüfusunun sayısını ve nüfusun özelliklerini belirlemek amacıyla, hükümet tarafından meclise sunulan kanun teklifi kabul edilerek kanunlaşmıştır. Gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından, 28 Ekim 1927 yılında genel nüfus sayımı yapılmış, ülkenin sosyal, kültürel, ekonomik vb. birçok alanında önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Bu çalışmamızda Erzurum vilayetinin idari yapısı ve tarihsel süreç içerisindeki nüfus özellikleri hakkında bilgiler verilecek, 1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Erzurum vilayetinin nüfusu, cinsiyet ve yaş dağılımı, eğitim düzeyi, çalıştığı iş kolları, etnik yapısı, dili ve inançları, medeni halleri, sağlık durumları ile ilgili istatistikî sonuçlar incelenerek değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, nüfus, 1927 yılı nüfus sayımı, demografik yapı.

POPULATION CHARACTERISTICS OF ERZURUM PROVINCE ACCORDING TO THE 1927 POPULATION CENSUS

Abstract

In the Ottoman period, the first population census in a modern sense was conducted in 1831 with the aim of determining the number of soldiers and collecting taxes. This census only recorded the male population and aimed to address various tax inequalities and determine the number of Muslim men eligible for military service. In 1844, a census was conducted that included the female population. The last population census in the Ottoman Empire was conducted in 1914, revealing a total population of 18,520,016, with 15,044,846 Muslims and 3,475,170 non-Muslims. Erzurum Vilayet, consisting of the sancaks of Erzurum, Erzincan, and Beyazıt, accounted for 4.4% of the total population.

Subsequent to wars, territorial losses, and migrations, significant demographic changes occurred, rendering the existing population data obsolete. With the establishment of the Republic, there arose a need to ascertain the country's population potential for planning and policymaking purposes. To this end, a directive was issued on April 25, 1926, through decree number 3517, leading to the establishment of the General Directorate of Statistics under the Prime Ministry. On June 2, 1926, a bill was presented to the parliament with the objective of determining the size and characteristics of the country's population. Following deliberations, the bill was accepted and passed into law. After completing the necessary preparations, the general population census took place on October 28, 1927, yielding essential information about various aspects of the country, including its social, cultural, and economic dimensions.

In summary, this study provided information about the administrative structure of Erzurum Vilayet and the demographic characteristics throughout its historical development. It analyzed statistical results from the 1927 population census, shedding light on Erzurum Vilayet's population size, gender and age distribution, education levels, occupational profiles, ethnic composition, language usage, religious affiliations, marital status, and health status. These findings contribute to a comprehensive understanding of the region's demographics during that era.

Keywords: Erzurum, population, 1927 population census, demographics.

GİRİŞ

XIX. yüzyılın başlarında Erzurum Eyaleti: Merkez Sancak, Erzincan, Hınıs, Kelkit, Malazgirt, Tortum, Şarkî Karahisar (Şebinkarahisar), İspir, Kuruçay, Pasin, Mamervan, Kozancan (Pülümür), Kiğı ve Mecenkerd sancaklarından oluşuyordu. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yeni bir eyalet düzenine geçilmiş ve bu sistem Erzurum'da 1845 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Birçok vilayette yapıldığı gibi, Erzurum'da da bazı sancaklar birleştirilmiş ve bu sancakların askeri, idari ve mali işleri bir müşirin yönetimine verilmiştir. 1846-1847'de ilk kez yayınlanan Devlet Salnamesinde, Erzurum Eyaleti, Erzurum Merkez Livası, Çıldır, Kars, Beyazıt ve Dersim livalarını kapsamaktadır (Komisyon, 1982, s. 2705).

1864 tarihli vilayet kanununa göre yeniden bir düzenlemeye gidilmiş, Erzurum sekiz sancak ve kırk sekiz kazadan oluşan bir vilayet haline getirilmiştir. Böylece Erzurum Vilayeti Erzurum Merkez, Çıldır, Muş, Kars, Şarkî Karahisar, Beyazıt, Erzincan ve Van-Hakkari sancaklarından oluşmuştur. 93 Harbi sonunda Erzurum topraklarının bir kısmı Rusya'ya bırakıldığı için idari taksimat tekrar düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, Erzurum Vilayeti, merkez sancak, Erzincan, Bayburt ve Beyazıt sancaklarından oluşmuştur (Komisyon, 1995, s. 328).

1899'da Bayburt Sancağı'nın Erzurum Vilayeti dışında kalması, 1878'de Rus işgaline giren Kars, Ardahan ve Oltu'nun 1918'de kurtarılması ve 1914'de Erzincan'ın, 1925'de Beyazıt'ın ayrılmasıyla, Erzurum Vilayeti'nin sınırları yeniden değişmiştir (Komisyon, 1982, s. 2705).

Cumhuriyet döneminde yapılan idari düzenlemelerin ardından Erzurum'un sınırları yeniden değişmiştir. 1925 yılında, Erzurum Merkez, Bayburt, İspir, Tortum, Pasinler, Hınıs, Tercan, Yusufeli, Nerman ve Kiğı olmak üzere on kazadan oluşan bir vilayet haline gelmiştir (Şaşmaz, 2014, s. 155).

1. OSMANLI DÖNEMİ ERZURUM NÜFUSU

Erzurum'da Tanzimat öncesi nüfusla ilgili bilgiler ancak yabancı gezginlerin eserlerinden elde edilebilmektedir. Örneğin batılı seyyah J. Brandt, 1828 Rus istilasından bir yıl önce Erzurum nüfusunun 130.000 olduğunu ve bunların büyük çoğunluğunu Türklerin, 25.000'ne yakınına da gayrimüslimlerin oluşturduğunu, ancak bir yıl süren işgal sırasında, Erzurum nüfusunun yaşanan Müslüman ölümleri ve göçleri sonucu 20.000'e düştüğünü bildirmiştir (Özgezer, 2006, s. 242). Yine Rus ordusu ile gözlemci olarak Erzurum'a gelen ve Erzurum'un işgaliyle ilgili bilgi veren Aleksandr Puşkin adlı Rus yazar, Erzurum nüfusunu 100.000 olarak kaydetmiştir (Küçük, 1977, s. 186-187).

Osmanlı'da devletin askeri ve mâli durumunu görmek, halkın ekonomik düzeyini ve askerliğe elverişli kişi miktarını belirlemek için çeşitli nüfus ve mal sayımı çalışmaları yapılmıştır. Önceleri tahririler şeklinde sürdürülen bu çalışmalar, Osmanlı'daki ekonomik ve askeri gelişmelerin bir neticesi olarak değişime uğramış ve 19. yüzyılda yeni bir şekil almıştır. Oluşan yeni koşullar içerisinde vergi ve askerlik için müsait nüfusu görmek üzere öncelikle 1828-29 döneminde bir sayım yapılmış ancak Rusya'yla yapılan savaş sonucu tamamlanamamıştır. 1830-31 yıllarında, ülke genelinde yeniden bir sayım yapılmış ve hazırlanan defterleri muhafaza etmek için devlet merkezinde Ceride Nezareti ve bunun bir uzantısı olarak taşrada defter nazırlıkları teşkil edilmiştir (Haykır, 2019, s. 489-490).

1831 yılında bazı eyaletlerde uygulamaya konan nüfus sayımı, Erzurum'da 1836 yılında Erzurum Kadısı Halil Sıdkı Efendi tarafından yaptırılmıştır. Aynı dönemde Van nüfusunu da tespit ettirip kaydettiren Kadı Sıtkı Efendi, tüm kayıtları İstanbul'a göndermiştir. Fakat yapılan araştırmalarda Van Eyaleti'ne ait nüfus defterlerine ulaşıldığı halde, Erzurum defterleri bulunamamıştır (Küçük, 1977, s. 186). Bu tarihte Erzurum ve çevresinde birçok gayrimüslimin Rusya'ya göç etmiş olduğu halde hala eski kayıtlara göre cizye toplanması, mevcut reayanın şikâyet etmesine sebep olmuş, bu sebeple 1842 yılında da sadece gayrimüslim erkek nüfusun sayımı yapılmıştır. Sayım sonunda, gayrimüslimlerin oturduğu pek çok köy ve mahallelerin boşalmış olduğu, Erzurum genelinde 13.556 gayrimüslim erkeğin yaşadığı ve 6.000'den fazla gayrimüslim erkeğin azaldığı tespit edilmiştir (Komisyon, 1995, s. 328).

1845 yılında Tanzimat Fermanı'nın Erzurum'da uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, vilayette yaşayan müslim ve gayrimüslim erkek nüfusun tespit edilmesi amacıyla yeni bir nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiştir. Askeri ve sivil memurlar tarafından gerçekleştirilen sayım 1847 yılında tamamlanmıştır. Sayım modern usullere göre yapılmış ve on kaza ayrı ayrı ele alınmıştır. Elde edilen veriler ışığında, Erzurum Vilayetinin Türk erkek nüfusu 78.447, gayrimüslim erkek nüfusu da 27.182 olarak tespit edilmiştir. Bu bilgilere göre, Müslüman Türk nüfusun geçen zaman içinde artarken, gayrimüslim nüfusunun azaldığı görülmektedir (Küçük, 1977, s. 191).

Yine 1881-83 yıllarında yapılan genel nüfus sayımda, Erzurum nüfusu 312.206'sı Müslüman, 82.662'si gayrimüslim olmak üzere toplam 394.868 kişidir. 1914 yılında yapılan nüfus sayımında ise Müslüman nüfus 673.297, gayrimüslim nüfus ise 142.135'e çıkmıştır. Gayrimüslimler arasında çoğunluğu 125.657 kişi ile Ermeniler oluşturmaktadır (Karpaz, 2010, s. 262-263, 358-360).

2. 1927 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelikli sorunlarından biri mevcut nüfus hakkındaki bilgilerin yetersiz olmasıydı. Uzun süren savaşlar yaşamış, bu savaşlar sonucu toprak ve nüfus kaybetmiş, aynı zamanda özellikle Balkanlardan birçok göç almış devletin, mevcut 1914 yılı nüfus kayıtları gerçeği yansıtmıyor ve amacına hizmet edemiyordu. Ülke sorunlarına acil çözümler üretmek, modern Türkiye'yi inşa etmek ve eldeki kaynakları en iyi şekilde değerlendirebilmek için uygulanacak devlet politikalarında, var olan insan gücünün de tespit edilmesi, bu sebeple de acilen genel bir nüfus sayımının yapılması gerekiyordu (Haykır, 2019, s. 491).

Bu amaç doğrultusunda önemli adımlar atılmış, öncelikli olarak 25 Nisan 1926'da İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuş ve kurumun başına Belçikalı istatistikçi Camille Jackquart getirilmiştir. Sayımın bir an önce gerçekleştirilmesi gerektiği hususunda 11 Mayıs 1926 tarihli bir Başbakanlık bildirgesi yayınlanmıştır. Daha sonra, 16 Mayıs 1926'da hazırlanan Umumi nüfus tahriri hakkındaki 9 maddelik kanun layihası, 2 Haziran 1926 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir (Ural-Arslan, 2016, s. 505-506).

Çıkarılan kanun ve sayımın gerekliliği ile sayıma ilişkin talimatnameler, İstanbul Şehremaneti Mecmuasında yayınlanmış, tüm hazırlıkların tamamlanmasının ardından 28 Ekim 1927'de genel nüfus sayımı yapılmıştır (Haykır, 2019, s. 492).

Yapılan 1927 Nüfus Sayımı sonucuna göre Türkiye Cumhuriyeti'nin genel nüfus dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. 1927 Nüfus Sayımı sonucuna göre genel nüfus dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-III, Ankara 1929, s. 8).

1927 Yılı Türkiye Geneli Nüfus Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam	Nüfus yoğunluğu
	6.563.879 (% 48.1)	7.084.391 (% 51.9)	13.648.270 (% 100)	18

1927 nüfus sayımında ülke nüfusu 13.648.270'dir. Bu nüfusun 6.563.879'u erkek, 7.084.391'i kadındır. Kadınlar nüfusun % 51.9'unu erkekler ise % 48.1'ini oluşturmaktadır. Çıkan tabloda kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Buna göre her 1000 erkeğe karşılık 1071 kadın var demektir. Kadın-erkek arasındaki bu dağılımın en önemli sebebi ise yakın bir zamanda yaşanmış olan savaşlarda, erkek nüfus kayıplarının daha fazla olmasıdır. Toplam nüfusun % 23.20'si şehirlerde, % 76.80'i kırsalda yaşamaktadır. Ülkenin nüfus yoğunluğu ise 18'dir.

Türkiye geneli nüfusun % 75.8'i köylerde, % 24.2'si merkezlerde yaşamaktadır.

3. ERZURUM'DA 1927 NÜFUS SAYIMI SONUÇLARI

1926 ve 1927 yıllarında yapılan düzenlemelerle Erzurum Vilayeti, Erzurum, Tortum, Pasinler, Tercan, Hınıs, İspir ve Oltu olmak üzere yedi kazadan meydana gelmiştir. Vilayetin Erzurum kazası Aşkale, Ilıca ve Ovacık nahiyeleri ile 173 köyden, İspir Kazası Kızık ve Nurgah nahiyeleri ile 130 köyden, Oltu Kazası Ulur, Kusur ve Petkir Nahiyeleriyle 171 köyden, Pasinler Kazası Pasin-i Süfla, Karayazı ve Velibaba nahiyeleriyle 205 köyden, Tercan Kazası Karakulak, Manas ve Yavi nahiyeleriyle 171 köyden, Tortum Kazası Azuret ve Namervan nahiyeleriyle 98 köyden, Hınıs Kazası Halil Çavuş, Söylemez, Taşkesen, Karaçoban ve Gökoğlan nahiyeleriyle 216 köyden oluşmuştur (Şaşmaz, 2014, s. 155).

Bu kaza, nahiye ve köylerde yapılan 1927 yılı nüfus sayımında Erzurum Vilayetinin toplam nüfusu 270.426 kişi olarak tespit edilmiştir. Buna göre Erzurum nüfusu, Türkiye nüfusunun % 1.98'ini oluşturmaktadır. Erzurum'da toplam 63.262 konut tespit edilmiştir. Buna göre her 100 eve denk gelen nüfus miktarı 484 kişidir. Nüfusun % 88'i (238.969) kırsalda % 12'si (31.457) şehirde yaşamaktadır. Şehirde yaşayan nüfusun çoğunluğunu % 53'le erkekler oluşturmaktadır.

3.1. Erzurum'da Nüfusun Kazalara ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Erzurum Vilayetinde toplam nüfusun 132.249'u erkek, 138.177'si kadındır. Vilayet nüfusunun % 51'ini kadın nüfus, % 49'unu erkek nüfus oluşturmaktadır. Türkiye geneli kadın-erkek nüfusuyla orantılıdır. Yüzölçümü 26.330 km olan Erzurum'un nüfus yoğunluğu 10.3'dür ve genel nüfus yoğunluğu ortalamasının altındadır.

Tablo 2: 1927 Balıkesir Genel Nüfus Sayımının İlçelere ve Cinsiyete Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. VII-VIII)

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam	Yüzölçümü	Nüfus Yoğunluğu
Erzurum	39.930	38.204	78.134	4.015	19.5
İspir	13.732	19.099	32.831	2.810	11.7
Hınıs	11.428	11.343	22.771	5.055	4.5
Oltu	18.417	18.579	6.996	2.460	15.0
Pasinler	17.404	17.163	34.567	4.545	7.6
Tercan	16.343	17.537	33.880	4.275	7.9
Tortum	14.995	16.252	31.247	3.170	9.8
Toplam	132.249	138.177	270.426	26.330	10.3

Erzurum'da nüfusun en fazla olduğu yer, nüfusun % 29'unu oluşturan Erzurum Merkezdir. Daha sonra nüfus oranına göre sırasıyla % 15 ile Oltu, % 14 ile Pasinler, % 13 ile Tercan, % 11 ile İspir, % 10 ile Tortum, % 8 ile Hınıs kazaları gelmektedir. Merkez, Hınıs ve Pasinler'de erkek sayısı, diğer kazalarda da kadın sayısı fazladır. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yer nüfus sayısı ile doğru orantılı olarak Erzurum merkezdir. Fakat bazı kazaların nüfus sayısı daha az olmasına rağmen yüzölçümünün küçük olmasından ötürü nüfus yoğunluğu daha fazladır. Örneğin İspirin

nüfusu Pasinler ve Tercan'dan az olmasına rağmen yüzölçümü olarak daha küçüktür ve bu yüzden de nüfus yoğunluğu bu iki kazadan fazladır. Nüfus yoğunluğu en az olan kaza 4.5 ile Hınıs'tır.

3.2. Erzurum'da Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Erzurum'da nüfusun yaş gruplarına göre dağılımında en yüksek oran 94.343 kişi ile 20-45 yaş aralığındaki nüfustur. Bu grup Erzurum nüfusunun % 35'ini oluşturmaktadır. Bunların % 57'si kadın, % 43'ü erkektir. 19 yaş ve altı kişi sayısının toplamı 132.236'dır ve 20-45 yaş aralığının aksine, erkek sayısı % 54 (71.614) ile kadın sayısından (60.622) daha fazladır. 46-60 yaş aralığındaki kişi sayısı 27.383'dür ve % 54 oranla kadın nüfusu fazladır. 61-70 yaş aralığındaki grupta erkek nüfus kadın nüfustan fazladır. Erzurum'da 71 ve üstü nüfusun sayısı 5.057'dir. Nüfusun sadece 0,1'inin yaşı bilinmemektedir.

Tablo 3: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXIV).

Yaş Grupları		0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	Yaşı Bilinmeyen
Cinsiyet	Erkek	7.017	11.819	17.434	15.479	18.815	40.301	12.690	5.990	2.417	237
	Kadın	5.776	10.371	15.994	12.650	15.831	54.042	14.693	4.977	2.640	203
Toplam		12.793	22.190	34.478	28.129	34.646	94.343	27.383	10.967	5.057	440

Bu sonuçlara göre Erzurum Vilayeti, üretime ve gelişime katkı sunabilecek genç bir nüfusa sahiptir. Ayrıca 19 yaş ve altı guruptaki erkek sayısının fazla olması, özellikle savaşlarda yaşanan erkek nüfus kayıplarından dolayı oluşan kadın-erkek oranı arasındaki makasın kapanması bakımından önemlidir.

3.3 Erzurum'da Nüfusun Medeni Hale Göre Dağılımı

Erzurum'da medeni hale göre nüfusun dağılımında çoğunluğu % 49 ile bekârlar oluşturmaktadır. Erkek bekâr sayısı kadın bekâr sayısından fazladır. Erzurum'da evli nüfusun oranı % 45'dir. Evli erkek ile kadın sayısında bir eşitlik yoktur. Kadın evli sayısı, erkek evli sayısından 4.756 fazladır. Bu durum, Erzurum'da çok eşli evliliğin yaygın olabileceğini göstermektedir. Erkeklerin, çalışmak amacıyla başka yerlere göç etmiş olması da bu farka sebep olmuş olabilir. Bunun yanında 20 ve üstü nüfusun ortalaması alındığında evli nüfus oranı % 58 olarak görülmektedir. 18-19 yaşında olan ve sayısı bilinmeyen bir kısım nüfusun evli olabileceği dikkate alınacak olunursa, evlenme yaşında olan kimselerin çoğunluğunun aile kurduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Medeni Hale Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXIV)

Medeni Hal	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul	Toplam
Erkek	72.652	57.817	1.645	85	53	132.249
Kadın	60.358	62.573	14.790	413	43	138.177
Toplam	133.010	120.390	16.432	498	96	270.426

Erzurum'da 16.432 kişi dul olarak tespit edilmiştir. Kadınlar dul nüfusun % 90'ını oluşturmaktadırlar. Dul kadın sayısı, dul erkek sayısının yaklaşık dokuz katıdır. Aradaki bu kadar fazla farkın sebepleri arasında, öncelikli olarak savaşlarda kaybedilen erkek nüfusun kadın nüfusundan fazla olması gösterilebilir. Yine, eşi öldükten sonra yeniden evlilik yapmış olan dul erkeklerin sayısının, yeniden evlilik yapmış dul kadınlardan daha fazla olması bu farkın nedenleri arasında olabilir.

Türkiye genelinde olduğu gibi Erzurum'da da boşanma sayısı azdır. Türk aile yapısının temellerinin güçlü olması ve aile kurumunun boşanmayla ortadan kaldırılmasının toplum tarafından uygun görülmemesi, evliliklerin her türlü zorluğa ve soruna karşın sürdürülmeye çalışılmasında önemli bir etkidir. Boşanan erkek sayısı 85 iken, boşanan kadın sayısı 413'dür. Bu durum, boşanan erkeklerin yeniden evlenmiş olduğu veya kadının, çok eşli bir erkekten ayrıldığı, erkeğin ise hala evli olarak görüldüğü şeklinde yorumlanabilir.

3.4. Erzurum'da Nüfusun Meslek Dallarına Göre Dağılım

Nüfusun büyük çoğunluğu ziraatla uğraştığı için, diğer mesleklere verilen cevapların ayrıntılı bir sınıflamaya imkân vermeyeceği düşüncesiyle meslekler dokuz gruba ayrılmıştır. Çalışan nüfusun ortalaması % 36'dır. Erzurum'da nüfusun % 32 sini ziraatla uğraşanlar oluşturmaktadır. Bu oran Türkiye ortalamasıyla aynıdır. Meslek grupları içerisinde ise zirai faaliyetlerle uğraşanların ortalaması % 89'dur. Diğer meslek grupları ise çalışan nüfusun sadece % 11'ini oluşturmaktadır. Çalışan nüfusun çoğunluğunda % 73'le erkekler yer almaktadır. Erzurum'da mesleği olmayan ya da bilinmeyen 172.082 kişi mevcuttur ve bu oran genel nüfusun % 64'ünü oluşturmaktadır ve bu nüfusun % 65'i kadındır.

Tablo 5: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXXVII).

Meslekler	Ziraat	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hâkim	Ordu	PTT	Muhtelif	Meslekler Toplamı	Mesleksiz veya Meçhul
Erkek	61.420	2.578	2.786	478	1.090	45	2.652	164	907	72.120	60.129
Kadın	26.016	56	18	20	14	3	-	-	97	26.224	111.953
Toplam	87.436	2.634	2.804	498	1.104	48	2.652	164	1.004	98.344	172.082

Ziraatla uğraşanların % 70'ini erkekler, % 30'unu kadınlar oluşturur. Ziraatla uğraşan nüfusun en çok olduğu yer ise % 22'yle Merkezdır. Daha sonra sırasıyla % 20 ile İspir, % 17 ile Oltu, % 14 ile Tortum, % 11 ile Pasinler, % 11 ile Tercan ve % 5 ile Hınıs gelmektedir.

Erzurum'da ikinci sırada % 4 ile hizmet sektörü gelmektedir. Çoğunluğu merkezde görev yapmaktadır. Bu grubun % 67'si ordu mensubudur ve hepsi erkektir. Daha sonra sırasıyla % 28'i memur, % 4'ü PTT ve % 1'i hâkim olarak görev yapmaktadır. Çalışanların çoğunluğu erkektir. Sadece 3 hâkim, 14 memur kadın çalışan vardır ve bu da hizmet sektöründe çalışan nüfusun % 0.5'inden bile daha azdır.

Çalışan nüfus içinde üçüncü sırada % 3 ile ticari faaliyetler yer alır. Erzurum'da çalışan nüfusun % 3'ü ticari faaliyetlerde bulunmaktadır. % 99'u erkek nüfustur. Ticari faaliyet sürdüren nüfusun en fazla olduğu yer % 80 ile yine merkezdir.

Dördüncü sırada sanayi gelmektedir. Türkiye geneli % 3.7 olan sanayide çalışan nüfus, Erzurum'da % 2.5'dir ve çoğunluğu % 98 ile erkekler oluşturur. Sanayide çalışan nüfusun bu kadar düşük olması, tüm yurttaki olduğu gibi Erzurum vilayetinde de sanayi alanında ne kadar geri kaldığını, bu yüzden de bu alanda istihdam sağlanamadığını göstermektedir. Sanayide çalışan nüfusun % 77'si merkezde yer almaktadır.

Erzurum'da yapılan meslekler arasında beşinci sırada % 11 ile muhtelif işler, altıncı sırada ise % 0.5 ile serbest meslek gelmektedir.

3.5. Erzurum'da Nüfusun Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Erzurum'da yaşayan nüfusun % 92'si Türkiye doğumludur. Kadın-erkek arasında fazla bir fark olmasa da çoğunluğu 51 ile kadınlar oluşturur. Başka bir ülkede doğup Erzurum'da yaşayanların oranı ise % 8'dir. Bunların çoğunluğunu % 7.5 Rusya'da doğmuş ve Anadolu'ya göçe zorlanmış Türk nüfustur (Demirtaş, 2011, s. 18). Bu nüfusun % 80'i Oltu kazasında yaşamaktadır. Rusya doğumlu kadınlar, erkeklerden fazladır. Bununla birlikte Erzurum'da 201 İran, 73 Sırbistan, 29 Bulgaristan, 13 Yunanistan, 4 Irak, 2 Suriye, 2 Macaristan ve birer Afrika-Asya, Avusturya, Lehistan, Romanya doğumlu nüfus bulunmaktadır. 217 kişinin ise doğum yeri bilinmemektedir.

Tablo 6: 1927 Yılı Balıkesir'de Doğum Yerlerine Göre Nüfusun Dağılımı (TCBİUM, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I*, Ankara 1929, s. XCIV).

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	122.403	127.161	249.564
Afganistan	-	-	-
Mısır	-	-	-
Irak	3	1	4
İran	158	48	201
Suriye	-	2	2
Sair Afrika-Asya	-	1	1
Almanya	-	-	-

Arnavutluk	-	-	-
İngiltere	-	-	-
Avusturya	-	1	1
Belçika	-	-	-
Bulgaristan	10	19	29
Fransa	-	-	-
Yunanistan	4	9	13
Macaristan	-	2	2
İtalya	-	-	-
Lehistan	1	-	1
Romanya	1	-	1
Rusya	9.494	10.820	20.317
Sırbistan	21	52	73
Sair Avrupa Memleketleri	-	-	-
Amerika	-	-	-
Meçhul	156	61	217

3.6. Erzurum'da Nüfusun Ana Dillere Göre Dağılımı

Erzurum'da nüfusun % 85.5'i Türkçe konuşmaktadır. Bunların % 51'i kadın, % 49'u erkektir. Anadili Türkçe olan nüfusun çoğunluğu % 33.5'le merkezde yaşamaktadır. En fazla konuşulan ikinci anadil Kürtçedir ve Erzurum nüfusun % 13.47'sini oluşturur. Anadili Kürtçe olan kadın-erkek sayısı arasındaki fark çok azdır. Anadili Kürtçe olanların % 44.75 Hınıs kazasında yaşamaktadır. Erzurum'da Çerkezce konuşanların sayısı 137'dir ve nüfusun 0.05'ini oluştururlar. Yaşanan Osmanlı-Rus savaşları sırasında, Rusların mezaliminden kaçıp Osmanlıya sığınan Müslümanlar arasındaki Çerkezler Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmişlerdir (Akyüz, 2008, s. 38). Erzurum'daki Çerkezlerin % 75'lik çoğunluğu Hınıs kazasında yaşamaktadır. Erzurum'da sayısı az olsa da 34 kişi Acemce, 14 kişi Ermenice, 10 kişi Arnavutça, 6 kişi Rumca, 4 kişi Arapça ve 1 kişi Bulgarca konuşmaktadır. Diğer veya bilinmeyen dillerin nüfustaki oranı % 1.06'dır.

Tablo 7: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Anadillere Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I*, Ankara 1929, s. LXVI).

Anadiller	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	112.545	118.473	231.018
Rumca	3	3	6
Ermenice	4	10	14
Fransızca	-	-	-

İtalyanca	-	-	-
İngilizce	-	-	-
Arapça	4	-	4
Acemce	27	7	34
İbranice	-	-	-
Çerkezce	77	60	137
Kürtçe	18.250	18.172	36.422
Tatarca	-	-	-
Arnavutça	6	4	10
Bulgarca	-	1	1
Sair ve Meçhul Diller	1.333	1.447	2.780

3.7. Erzurum'da Nüfusun Tabiiyetine Göre Dağılımı

Erzurum nüfusunun % 99.9'u Türk'tür. Farklı milletlerden olan nüfusun % 0.09'u İranlı, % 0.01 ise Rus'tur ve çoğunluğu erkektir. Bunların hepsi Erzurum merkezde yaşamaktadırlar.

Tablo 8: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Tabiiyete Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I*, Ankara 1929, s. LXXX).

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	132.088	138.102	270.170
Afganistan	-	-	-
Irak	-	-	-
İran	168	65	233
Almanya	-	-	-
Arnavutluk	-	-	-
İngiltere	-	-	-
Avusturya	-	-	-
Belçika	-	-	-

Bulgaristan	-	-	-
Fransa	-	-	-
Macaristan	-	-	-
İtalya	-	-	-
Lehistan	-	-	-
Romanya	-	-	-
Rusya	13	10	23
Sırbistan	-	-	-
SairAvrupa Memlekt.	-	-	-
Amerika	-	-	-
Meçhul	-	-	-

3.8. Erzurum Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı

Erzurum'da halkın % 99.98'i Müslümandır. Farklı dine mensup nüfusun sayısı 50'dir. Bunlar sırasıyla 15'i Hristiyan, 12'si Ermeni, 10'u Ortodoks, 9 Katolik, 1 Protestan'dır. 2 kişinin de dini inancı bilinmemektedir.

Tablo 9: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. LII).

Kazalar	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Sair Dinler	Dinsiz veya Dini Meçhul
Erkek	132.229	2	1	5	3	8	-	1	-
Kadın	138.147	7	-	5	9	7	-	-	2
Toplam	270.376	9	1	10	12	15	-	1	2

3.9. Erzurum'da Nüfusun Okur-Yazarlık Durumuna Göre Dağılımı

1927 yılı nüfus sayımında, Türkiye geneli okuma-yazma bilenlerin sayısı 1.111.496 kişidir. Buna göre genel nüfusun sadece % 8.61 okuma-yazma bilmektedir. Yedi yaş ve üzeri nüfusa göre hesaplandığında ise % 17.4 erkek, % 4.6 kadın olmak üzere nüfusun toplamda % 10.58'i okuma-yazma bilmektedir.

Erzurum'da okuma-yazma bilenlerin oranı, Türkiye ortalamasının altındadır. Yedi yaş ve üzeri nüfus içerisinde okuma-yazma bilen erkekler % 9.3, kadınlar ise % 1.07'dir. Toplamda ise nüfusun % 5.04'ü okuma-yazma bilmektedir. Bunların % 70'i merkezde yaşamaktadır. Okuma-yazma oranının en düşük olduğu yer ise İspir kazasıdır.

Erzurum'da kadınların % 98.93'ü, erkeklerin ise % 90.7'si toplamda da % 94.96'sı okuma yazma bilmemektedir.

Tablo 10: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Okur-Yazarlık Durumu Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXVIII).

Okur-Yazarlık	Okuma-Yazma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen
Erkek	9.013	123.236
Kadın	1.128	137.049
Toplam	10.141	260.285

3.10. Erzurum'da Nüfusun Sakatlıklara Göre Dağılımı

Erzurum nüfusunun % 98.6'sında herhangi bir sakatlığı yoktur. Erzurum'da 599 kör, 433 Topal, 219 sağır, 159 çolak ve 41 kambur olmak üzere toplamda 1451 sakat bulunmaktadır. Bu da nüfusun % 0.53'ünü oluşturur. Erzurum'daki sakatların % 66'sı erkektir. Sakatlıkların en fazla olduğu kaza Merkez, en az olduğu kaza ise Hınıs'tır. Nüfusun % 61'inin sakatlık durumu tespit edilememiştir.

Tablo 11: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Sakatlıklara Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. LII).

	Maluliyet siz	Kör	Sağır- Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Maluliyet i bilinmey
Erkek	129.628	340	159	301	128	28	1.665
Kadın	137.245	259	60	132	31	13	437
Toplam	266.873	599	219	433	159	41	2.192

SONUÇ:

1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Erzurum Vilayetinin nüfusu, cinsiyet ve yaş dağılımı, eğitim düzeyi, çalıştığı iş kolları, etnik yapısı, dili ve inançları, medeni halleri, sağlık durumları incelendiğinde genel nüfus ortalamasıyla benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Erzurum, Tortum, Pasinler, Tercan, Hınıs, İspir ve Oltu olmak üzere yedi kazadan meydana gelen Erzurum

Vilayetin toplam nüfusunun 132.249'u erkek, 138.177'si kadındır. Dolayısıyla vilayet nüfusunun % 51'ini kadın nüfus, % 49'unu erkek nüfus oluşturmaktadır. Yüzölçümü 26.330 km olan Erzurum'un nüfus yoğunluğu 10.3'dür ve genel nüfus yoğunluğu ortalamasının altındadır.

Erzurum'da nüfusun en fazla olduğu yer, nüfusun % 29'unu oluşturan Erzurum Merkezdir. Daha sonra nüfus oranına göre sırasıyla % 15 ile Oltu, % 14 ile Pasinler, % 13 ile Tercan, % 11 ile İspir, % 10 ile Tortum, % 8 ile Hınıs kazaları gelmektedir.

Erzurum'da nüfusun yaş gruplarına göre dağılımında en yüksek oran 94.343 kişi ile 20-45 yaş aralığındaki nüfustur. Bu grup Erzurum nüfusunun % 35'ini oluşturmaktadır. Bunların % 57'si kadın, % 43'ü erkektir. 19 yaş ve altı kişi sayısının toplamı 132.236'dır ve 20-45 yaş aralığının aksine, erkek sayısı % 54 (71.614) ile kadın sayısından (60.622) daha fazladır. Bu sonuçlara göre Erzurum Vilayeti, üretime ve gelişime katkı sunabilecek genç bir nüfusa sahiptir. Ayrıca 19 yaş ve altı guruptaki erkek sayısının fazla olması, özellikle savaşlarda yaşanan erkek nüfus kayıplarından dolayı oluşan kadın-erkek oranı arasındaki makasın kapanması bakımından önemlidir.

Erzurum'da medeni hale göre nüfusun dağılımında çoğunluğu % 49 ile bekârlar oluşturmaktadır. Bunun yanında 20 ve üstü nüfusun ortalaması alındığında evli nüfus oranı % 58 olarak görülmektedir. 18-19 yaşında olan ve sayısı bilinmeyen bir kısım nüfusun evli olabileceği dikkate alınacak olunursa, evlenme yaşında olan kimselerin çoğunluğunun aile kurduğu anlaşılmaktadır.

Dul kadın sayısı, dul erkek sayısının yaklaşık dokuz katıdır. Aradaki bu farkın sebepleri arasında, öncelikli olarak savaşlarda kaybedilen erkek nüfusun kadın nüfusundan fazla olması gösterilebilir. Yine, eşi öldükten sonra yeniden evlenmiş olan erkeklerin sayısının, kadınlardan daha fazla olması bu farkın nedenleri arasında olabilir.

Türkiye genelinde olduğu gibi Erzurum'da da boşanma sayısı azdır. Türk aile yapısının temellerinin güçlü olması ve boşanmanın toplum tarafından uygun görülmemesi bunda önemli bir etkidir. Boşanan erkek sayısı 85, boşanan kadın sayısı 413 olarak tespit edilmiştir. Bu durum, boşanan erkeklerin yeniden evlenmiş olduğu veya kadının, çok eşli bir erkekten ayrıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Meslek grupları içerisinde ise zirai faaliyetlerle uğraşanların ortalaması % 89'dur. Diğer meslek grupları ise çalışan nüfusun sadece % 11'ini oluşturmaktadır. Çalışan nüfusun çoğunluğunda % 73'le erkekler yer almaktadır.

Erzurum'da yaşayan nüfusun % 92'si Türkiye doğumludur ve çoğunluğu 51 ile kadınlar oluşturur. Başka bir ülkede doğup Erzurum'da yaşayanların oranı ise % 8'dir.

Erzurum'da nüfusun % 8.5'i Türkçe konuşmaktadır. Anadili Türkçe olan nüfusun çoğunluğu % 3.5'le merkezde yaşamaktadır. En fazla konuşulan ikinci anadil Kürtçedir ve Erzurum nüfusun % 13.47'sini oluşturur.

Erzurum nüfusunun % 99.9'u Türk'tür. Farklı milletlerden olan nüfusun % 0.09'u İranlı, % 0.01 ise Rus'tur ve çoğunluğu erkektir. Bunların hepsi Erzurum merkezde yaşamaktadırlar. Erzurum'da halkın % 99.98'i Müslümandır. Farklı dine mensup nüfusun sayısı sadece 50'dir.

1927 yılı nüfus sayımında, Türkiye geneli okuma-yazma bilenlerin sayısı 1.111.496 kişidir. Buna göre genel nüfusun sadece % 8.61 okuma-yazma bilmektedir. Yedi yaş ve üzeri nüfusa göre hesaplandığında ise % 17.4 erkek, % 4.6 kadın olmak üzere nüfusun toplamda % 10.58'i okuma-yazma bilmektedir.

Erzurum'da okuma-yazma bilenlerin oranı, Türkiye ortalamasının altındadır. Yedi yaş ve üzeri nüfus içerisinde okuma-yazma bilen erkekler % 9.3, kadınlar ise % 1.07'dir. Toplamda ise nüfusun % 5.04'ü okuma-yazma bilmektedir. Bunların % 70'i merkezde yaşamaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Countries derive a significant portion of their energy needs from non-renewable energy sources such as coal, oil, and natural gas, collectively known as fossil fuels. Considering the potential of these energy sources to respond to increasing demand, it is evident that the geographical distribution of underground resources is not balanced or equitable worldwide. The growing consumption and production needs have particularly directed countries towards the non-renewable energy source, petroleum, which has led to discussions of the depletion of oil reserves for the first time. During this period, increased use of raw materials and petroleum gave rise to the Oil Crisis of 1973. In this context, the disadvantages of non-renewable energy sources, including their limited lifespan, high cost, and unsustainable consumption, have become a concern for countries actively involved in the production process on the global stage. Furthermore, the fact that non-renewable energy sources harm the environment, disrupt ecological balance, and even lead to environmental destruction, exacerbates the serious global issue of global warming as a result of the greenhouse effect.

The KOF Globalisation Index serves as a valuable instrument for assessing and dissecting global economic integration (Dreher, Gaston, & Martens, 2018). This index provides an evaluation of the extent of globalization within nations and underscores disparities in economic integration. Nations with elevated levels of globalization often exhibit a more competitive stance in terms of economic growth and trade. Within the realm of contemporary societies, the issue of energy consumption looms as a pivotal concern for achieving sustainable development goals. Turkey, a country currently undergoing rapid economic expansion and industrial advancement, stands as an illustrative case for examining the repercussions of globalization on energy utilization.

Previous scholarly investigations have predominantly indicated a positive correlation between globalization and increased energy consumption (Oluç & Güzel, 2021). Nonetheless, it is essential to acknowledge that the impact of globalization on energy consumption can vary considerably among nations, influenced by a multitude of determining factors.

In the case of Turkey, it becomes imperative to scrutinize the nation's energy consumption levels and structural characteristics in relation to the KOF Globalisation Index. Factors such as the proportion of the industrial sector's contribution to Turkey's energy consumption growth, the volume of trade, and the degree of reliance on foreign energy sources warrant careful consideration. Notably, a nation's level of development and prosperity is intricately linked to its

utilization of energy resources. Consequently, both developed and developing countries tend to exhibit higher energy consumption relative to their counterparts. The heavy dependence on non-renewable energy sources to meet a substantial portion of Turkey's escalating energy demand, driven by economic growth, presents an economically disadvantageous scenario. This is primarily due to the adverse impact on trade balances and the consequent exacerbation of trade deficits and foreign source dependency. Consequently, from an economic perspective, it disrupts both the trade balance and the balance of payments.

In summary, the principal objectives and contributions of this article are as follows: to evaluate the correlation between energy consumption and the globalization index within the context of renewable energy. This evaluation will encompass an analysis of Turkey's data spanning from 1973 to 2015, utilizing the Eviews 11 software package. To this end, the initial phase of the analysis involved conducting unit root tests to ascertain the presence of unit roots in the variables. Subsequently, asymmetrical causality tests (Hatemi J-Roca (2014)) and frequency causality tests (Breitung and Candelon (2006)) were employed to probe the causal relationships between the series. The outcomes of these analyses reveal that there is no causal relationship between the positive (increase in energy consumption) and negative (decrease in energy consumption) components of energy consumption and the positive (increase in globalization) and negative (decrease in globalization) components of the globalization index. However, a causality link is discerned from energy consumption to the globalization index, achieving statistical significance at the 5% level in the medium and long term. Additionally, according to the results of the Breitung and Candelon (2006) causality test, a causal relationship is identified from energy consumption to the globalization index, achieving statistical significance at the 10% level in the short and long term.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The author have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Kaynakça

TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929.

TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-II, Ankara 1929.

TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Ankara 1929.

Haykır, H. (2019). "1927 Nüfus Sayımına Göre Balıkesir İlının Nüfus Özellikleri", *Ergün Öz Akçora Armağanı*, C. 2, Hiper Yayın, İstanbul, s. 487-504.

Haykır, H. (2018). "1927 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli Vilayetinin Nüfus Özellikleri", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V*, Kocaeli/Türkiye.

- Küçük, C. (1977). "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, İstanbul, s. 185-224.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul.
- Özgezer, Y. (2006). "Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29, Erzurum, s. 239-266.
- Komisyon; "Erzurum", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1982, s. 2678-2813.
- Komisyon, "Erzurum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 321-338.
- Şaşmaz, M. (2008). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. VI, Ankara, 2014.
- Akyüz, Jülide; "Göç Yolları'nda Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri" *Bilig*, S.46, s. 37-56.
- Demirtaş M. (2011). "Osmanlı'ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları", *Bilig*, S. 57, s. 17-44.

TEDARİK ZİNCİRİNDEKİ BOZULMANIN İŞLETMELERİN STOK SEVİYESİNE ETKİSİNİN STOKÇULUK ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Mehmet TURSUN

Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Kâhta MYO
Muhasebe ve Vergi Uyg. Bölümü
mtursun@adiyaman.edu.tr
 0000-0001-9731-2198

Atıf / Citation: Tursun, M. (2023). Tedarik zincirindeki bozulmanın işletmelerin stok seviyesine etkisinin stokçuluk çerçevesinde incelenmesi. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 12(2), 385-397.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1358043>

Öz

Dünyadaki teknolojik gelişmeler günümüzde işletmelerin rekabet koşullarını oldukça zorlaştırmaktadır. Devamlılığını sağlamak ve işletmenin amaçları doğrultusunda faaliyet göstermek durumunda bulunan işletmeler, sürekli olarak pazar araştırması içerisinde bulunmak zorunda kalmışlardır. Küreselleşen dünyada rekabet edebilmek amacıyla faaliyet alanlarını gün geçtikçe genişleten işletmeler adeta küresel ölçekte faaliyet göstermeye başlamışlardır. Gerek ülke ölçeğinde gerek ise küresel ölçekte faaliyet gösteren işletmeler, bir yandan tüketici ilgi ve isteklerini belirleyerek oluşan talebe göre üretilen ürünün tüketiciye sunması işlemini yürütürken diğer yandan tüketici taleplerinin belirlenerek analiz edilmesi ve üretim aşamasına taşınması gerekmektedir. İşletmelerde dış etkenlere bağlı stok seviyesi kontrolsüzlüklerinin işletme yönetimi tarafından kontrol altına alınması kolay olmamaktadır. Dolayısıyla işletmelerin tedarik zinciri sürecini çok iyi yönetmesi gerekmektedir. Bu çalışmada işletmelerin tedarik zinciri sürecinde karşılaştıkları kırbaç etkisini oluşturan nedenler ve bu süreçte işletmelere yapılan "stokçuluk" suçlamaları incelenmiştir. Çalışma sonucunda; Covid-19 ve Ukrayna-Rusya savaşı gibi küresel ölçekte işletmelerin tedarik zincirinde bozulmalara neden olan olayların, işletmelerin stok seviyelerinde kontrolsüzlüklere neden olabildiği belirlenmiştir. Dolayısıyla literatürde kırbaç etkisi olarak da bilinen stok seviyesindeki kontrolsüzlükler nedeniyle işletmelerin stokçuluk yapmakla suçlanabilmektedir. İşletmelerin stok seviyelerindeki yukarı yönlü değişimin nedenleri çok iyi araştırılmalıdır. Eğer stok seviyesi tedarik zincirindeki işletme dışı etkenlerden kaynaklanıyorsa bu durumda işletmelerin stokçulukla suçlanması doğru olmayacaktır. Stokçuluk yapmakla suçlanan işletmelerin yargılanması sürecinde bu konuda bilirkişilik yapacak olan uzmanların kırbaç etkisini dikkate almaları, işletmelerin haksız yere suçlanmalarının önüne geçeceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tedarik zinciri, kırbaç etkisi, stokçuluk, yönetim muhasebesi

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF DISTORTION IN THE SUPPLY CHAIN ON THE STOCK LEVEL OF THE BUSINESSES WITHIN THE FRAMEWORK OF STOCKPILING

Abstract

Technological developments in the world today make the competitive conditions of businesses very difficult. Businesses that have to ensure their continuity and operate in line with the objectives of the business have to constantly conduct market research. Businesses that are expanding their fields of activity day by day in order to compete in the globalizing world have begun to operate on a global scale. Businesses operating both on a national scale and on a global scale, on the one hand, determine consumer interests and demands and present the product produced according to the demand to the consumer, while on the other hand, consumer demands must be determined, analyzed and moved to the production stage. It is not easy for business management to control stock level due to external factors in businesses. Therefore, businesses need to manage the supply chain process very well. In this study, the reasons that create the bullwhip effect that businesses encounter in the supply chain process and the "stockpiling" accusations made against businesses in this process are examined. In the results of working; It has been determined that events that cause disruptions in the supply chain of businesses on a global scale, such as Covid-19 and the Ukraine-Russia war, can cause uncontrollability in the stock levels of businesses. Therefore, businesses can be accused of stockpiling due to uncontrolled stock levels, also known as the bullwhip effect in the literature. İşletmelerin stok seviyelerindeki yukarı yönlü değişimin nedenleri iyice araştırılmalıdır. If the stock level is caused by external factors in the supply chain, then it would not be right to accuse businesses of stockpiling. It has been evaluated that, during the trial of businesses accused of stockpiling, experts who will act as experts on this issue should take into account the whiplash effect, which will prevent businesses from being unfairly accused.

Keywords: Supply chain, Bullwhip effect, Stockpiling, Management accounting

GİRİŞ

Globalleşen dünya ile birlikte teknolojik gelişmeler işletmeler arasında rekabetin artmasına sebep olmuştur. Artan rekabet koşulları işletmeleri daha geniş bir coğrafyada pazar arayışına sürüklemiştir. İşletme faaliyetlerinin geniş bir coğrafyaya yayılması beraberinde tedarik zincirinin önemini arttırmıştır. Zira işletme pazarlarını kaybetmemek için sürekli olarak pazar araştırması yapmak ve tüketiciden elde ettiği bilgilere yanıt vermek durumunda kalmaktadır. Bu durum iyi bir tedarik zinciri yönetimini doğurmaktadır.

Tedarik zinciri; birbiriyle ilişkili bulunan tedarikçiler, üreticiler, dağıtıcılar, toptancılar perakendeciler ve müşterilerden oluşan, unsurlar arasında aşağı ve yukarı olmak üzere her iki yönlü bilgi akışının bulunduğu bir sistemdir (Min ve Zhou, 2002). Tedarik sürecinde meydana gelebilecek aksaklıklar öncelikle müşteri memnuniyetsizliğine neden olmaktadır. Tedarik zincirindeki aksaklıkların bir diğer etkisi ise kırbaç etkisi olarak adlandırılan işletmenin stok seviyesindeki kontrolsüzlük olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle, tedarik zinciri yönetimini iyi yapamayan işletmelerin karşılaşacağı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar, müşteri memnuniyetsizliği, işletmenin stok seviyesinde kırbaç etkisi olarak adlandırılan dalgalanmalarla birlikte işletmelerin stokçuluk ile suçlanmalarıdır.

Bu çalışmada, tedarik zincirinde kırbaç etkisinin ana nedenleri açıklanmış, sonrasında stokçuluk ve stokçuluk suçu ile ilgili Türkiye’de mevcut olan cezai müeyyidelere yer verilmiştir. Stokçuluk yapmanın yanında kırbaç etkisinin kontrol altına alınamaması ile işletmelere yöneltilen

stokçuluk suçlamaları karşısında yargılama sürecinde muhasebe uzmanından görüş istenmesi durumunda bilirkişilik yapacak olan muhasebe uzmanının kırbaç etkisini göz ardı etmemesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmanın güncel bir boşluğu dolduracağı değerlendirilmekte ve bu alandaki literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. YÖNTEM

Bu çalışma, tedarik zincirindeki bozulmanın işletmelerin stok seviyesi üzerindeki sonuçlarını “kırbaç etkisi” bağlamında ve “stokçuluk” çerçevesinde incelemektedir. Çalışmada, konu ile ilgili literatür taranmış ve edinilen bilgiler değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışma betimsel bir araştırmaya dayanmaktadır. Betimsel tarama yöntemi, çeşitli tekniklerle edinilen verilerin belli başlı ölçütlere uygun olarak önceden belirlenmiş konulara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını kapsayan bir nitel veri analiz türüdür. Bu yöntemde amaç, belirli bir konuda yapılmış çalışmaların sistemli bir şekilde taranması, özetlenmesi ve yorumlanarak sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2003: 50).

2. TEDARİK ZİNCİRİNDE KIRBAÇ ETKİSİ ve NEDENLERİ

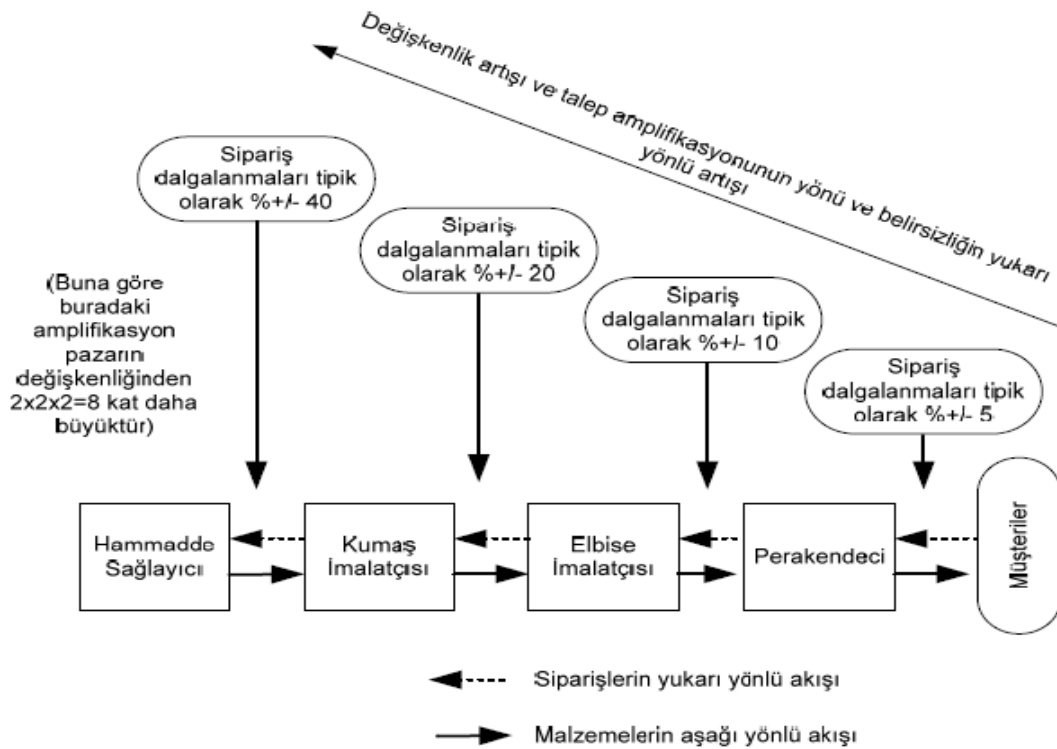
İşletmelerin faaliyetlerini sürdürmede önemli ve vazgeçilmez unsurlardan birisi de “Tedarik” tir. İşletmelerde tedarik süreci, kuruluş aşamasından başlayarak faaliyetlerin sürdürülmesi için gerekli olan hammadde ve malzemenin tedarik edilmesi ile devam etmektedir (Karayalçın, 1986). Tedarik zinciri yönetimi, ürün ve hizmetlere erişimi sağlamak için tedarikçiden başlayarak son tüketiciye kadar olan değer yaratma sürecinin yönetilmesidir (Mangan vd., 2008, s. 11). Tedarik zincirinde esas olan tedarik sürecinin bir bütün olarak ele alınması ve düşünülmesidir. Tedarik zincirinde, zincirdeki tüm unsurlar doğrudan veya dolaylı olarak zincirdeki diğer unsurları ve zincirin genel performansını etkiler. Dolayısıyla tedarik zinciri yönetimi, hammadde temininden başlayarak üretilen mamulün son tüketiciye ulaşmasına kadar tüm süreci, elde edilen bilgi ile gerekli kararları alarak yönetme sürecidir. Tedarik zinciri yönetiminde, zincirde yer alan tüm unsurların çeşitli kategorilerde ileriye doğru ve geriye doğru denetlenmesi sonucunda belirlenen aksaklıkların zamanında giderilmesi tedarik sürecinin sağlıklı yürümesi için önemli bir gereksinimdir (Paksoy ve Keskin, 2006, s. 484).

Tedarik zinciri yönetiminde sadece üreticiden son kullanıcıya yönelik bir akış söz konusu değildir. Aynı zamanda son kullanıcıdan ilk tedarikçiye doğru bir akışın olduğu bilinmektedir. Üreticiden tüketiciye doğru ileri yönde bir mal ve hizmet akışı mevcut iken, son kullanıcıdan yani müşteriden üreticiye doğru bir bilgi akışı bulunmaktadır. Tüketicilerin talepleri doğrultusunda üretim gerçekleşmekte ve tüketiciye ulaşmaktadır. Tüketiciden üreticiye iletilen bilgi akışının dikkate alınmasının bir sonucu olarak tedarik zincirinde kırbaç etkisi ortaya çıkmaktadır (Özdağoğlu, 2016, s. 163).

Kırbaç etkisi son yıllarda özellikle büyük ölçekteki işletmeler için bilinen konuların başında gelmektedir. Kırbaç etkisinin bilinirliğinin oluşmasında Forrester (1961)'ın yaptığı çalışmaların katkısı büyüktür. Ancak, kırbaç etkisinin tanınmasına Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) tarafından geliştirilen “Bira Oyunu” etkili olmuştur. (Miragliotta, 2006).

Bira oyunu, öğrencilerin bilgi paylaşımı ve işbirliğinin olmadığı (geleneksel) tedarik zincirlerinin tipik koordinasyon problemlerini deneyimlemelerine olanak tanıyan bir rol oynama benzetim oyunudur. Geliştirilen oyun tedarik zincirinde de yer alan üretici, dağıtıcı, toptancı ve perakendeci olmak üzere belirlenen unsurlar arasında gerçek hayatta ortaya çıkan ilişkilerin simülasyonundan oluşmaktadır. Tedarik zinciri oyunu ile ortaya çıkan durum tedarik zincirinde yer alan unsurlar arasındaki bilgi akışındaki aksaklıkların kırbaç etkisine neden olabileceği gösterilmektedir (www.beergame.org, 15.08.2023).

Literatürde kırbaç etkisi üzerine yapılan birçok tanımlama bulunmaktadır. Forrester (1961), kırbaç etkisini, tedarik zinciri unsurları arasındaki bilgi değişimi ve bilgi eksikliğinin işletme yönetimi aracılığıyla çözülmesinin zor olduğu doğrusal olmayan ilişkiler şeklinde tanımlamaktadır. Bir başka tanıma göre kırbaç etsi, tüketicilerden üreticilere gelen talep miktarının olduğundan daha fazla yansması sonucunda talep miktarında oluşan bozulmadır. Bu bozulma, tedarik zincirinin alt basamağından üst basamağına doğru ilerledikçe daha da artmaktadır (Geary vd., 2006). Towill ve Mc Cullen (1999) tarafından yapılan çalışma ile kırbaç etkisi ve tedarik zinciri unsurları arasındaki çift yönlü ilişkisi Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Tedarik Zincirinde Kırbaç Etkisi

(Towill ve McCullen, 1999; Paksoy ve Keskin, 2006).

Kırbaç etkisine göre; tedarik zincirinin tüm seviyelerinde talep, bir önceki seviyeden gelen

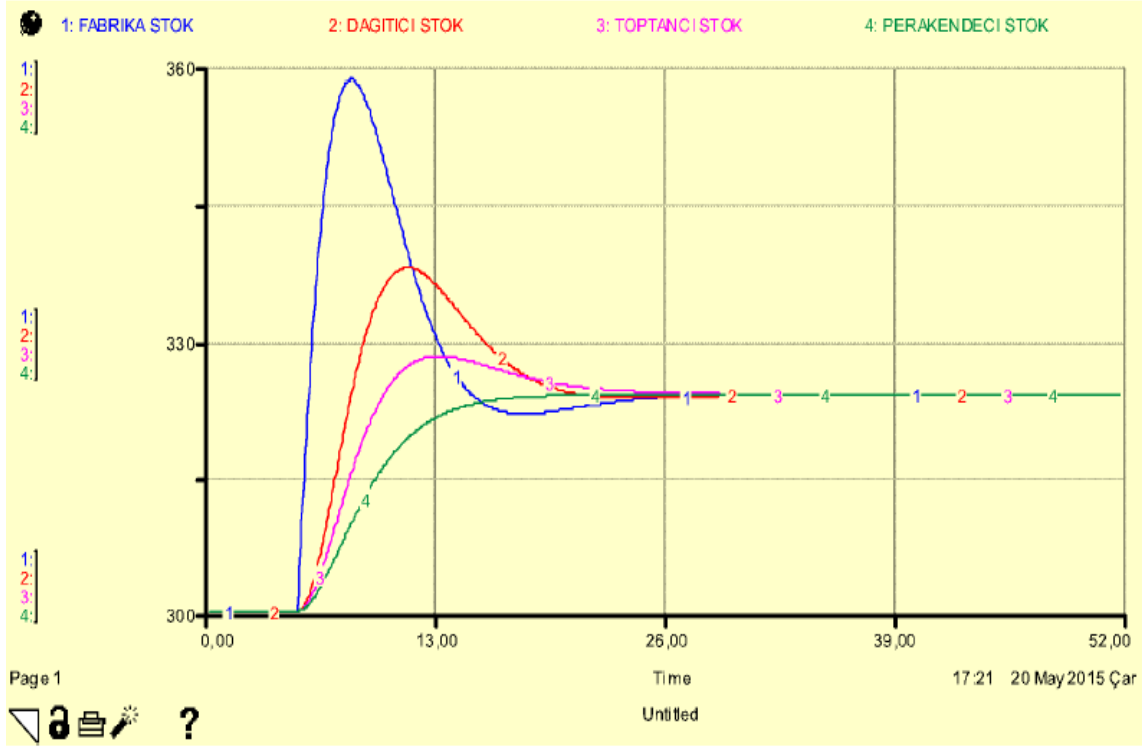
sipariş bilgisine göre katlanarak artmaktadır. Bu durum kırbaç etkisini ortaya çıkarmaktadır. İşletme yönetiminin tedarik zincirinde kırbaç etkisine sebep olan durumlar hakkında bilgi sahibi olması kırbaç etkisini azaltmak için belirli stratejiler geliştirmesini kolaylaştırmaktadır.

Literatürde tedarik zincirinde kırbaç etkisine sebep olan faktörlerle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda “kırbaç etkisi” ve “kamçı etkisi” terimleri, aynı kavramı ifade etmek üzere birbirinin yerine kullanılabildiği belirlenmiştir.

Buffa ve Taubert (1972), kırbaç etkisine sebep olan iki temel faktör olduğunu öne sürmüşlerdir. Çalışmada bu faktörler, mevsimsel talep değişimi ve talep tahmini yanlışlarından kaynaklanan talep değişimi olarak ifade edilmiştir. Lee, Padmanabhan, Whang ve ark. (1997), tedarik zincirinde kırbaç etkisini oluşturan dört temel neden belirlemiştir. Bunlar; talep tahminindeki güncellene, tayınlama (talebi kontrol altında tutma çabası), toplu sipariş ve fiyat dalgalanması olarak belirtilmiştir.

Michna, Peter ve Izabela (2018) yaptıkları araştırmadan elde ettikleri sonuç olarak, stok teslim sürelerindeki değişimin kırbaç etkisi oluşturduğunu belirtmişlerdir. Daha açık bir ifadeyle, stok teslim sürelerinde uzama ihtimalinin bulunması veya teslim sürelerinin uzaması tedarik sürecinde kırbaç etkisini arttırdığı ifade edilmiştir. Junhai Ma ve Xiaogang Ma (2017), yaptıkları çalışmada, tedarik zincirinde tedarik süresinin kırbaç etkisi oluşturduğunu ortaya koymuşlardır.

Cao ve ark. (2017), tedarik zincirinde kırbaç etkisine neden olan faktörleri incelemek amacıyla arz ve talep odaklı bir tedarik zinciri modeli oluşturmuşlardır. Oluşturulan model yardımıyla kırbaç etkisi analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre arz ve talep dalgalanmalarının kırbaç etkisi oluşturduğu ortaya konmuştur. Ayrıca ortaya konan bir diğer sonuca göre; stok teslim süresinin azalması kırbaç etkisini azaltırken, teslim süresinin uzaması kırbaç etkisini arttırmaktadır. Temelde kırbaç etkisi en çok ana üreticiyi sonrasında ana dağıtıcıyı, sonrasında toptancıyı ve en son ise perakendeciyi etkilemektedir. Özdağoğlu (2016) çalışmasında kırbaç etkisinin tedarik zincirindeki unsurları etkileme seviyesini Şekil 2’de olduğu gibi göstermiştir.

Şekil 2. Tedarikçilere Göre Stok Değişim Grafiği (Kırbaç Etkisi)

Kaynak: Özdağoğlu, A. (2016).

Buna göre, kırbaç etkisini oluşturan her hangi bir sebep ortaya çıktığında ilk önce üreticinin stoklarında bir dalgalanma meydana gelmektedir. Sonrasında ana dağıtıcının stok seviyelerinde yükselme belirli bir süre sonra ise denge durumu yakalanmaktadır. Bu etkilenme derecesi son tüketiciye doğru gittikçe azalmakla beraber, bu dalgalanmayı oluşturan temel neden ise sondan yani tüketiciden başlamaktadır. Aslında, kırbaç etkisini oluşturan unsurlar kendi aralarında birbirinden oldukça fazla etkilenmektedirler. Örneğin; mal teslim sürelerinde meydana gelen bir gecikme söylentisi aşırı talebi oluşturmakta bu da aşırı siparişi, siparişe yetişmek için aşırı üretimi ve sonuçta aşırı stoklamaya neden olmaktadır. İşletme yöneticilerinin doğal olarak işletmelerinin değerini en yükseğe çıkarmaya odaklanmalarının getirdiği davranış biçimi; işletmenin sürekliliğini sağlama, rekabet etme ve kar etme gibi amaçlarını gerçekleştirmek için oluşan aşırı talebe en hızlı ve etkili bir cevap verme eğilimlerine girmektedirler. Bu durum, ihtiyaçtan fazla siparişi oluşturmakta ve bunun sonucunda ise aşırı stok seviyesi oluşmaktadır. Nihayetinde bu durum, işletme yönetimi tarafından kontrol edilmesi güç bir hal almaktadır.

Literatürde tedarik zincirinde kırbaç etkisi oluşturan ana nedenler incelendiğinde; talep değişimi, fiyat dalgalanmaları ve teslim sürelerindeki değişimin kırbaç etkisinde etkili olduğu görülmektedir.

2.1. Talep Değişimi

Telep bilgisinin yetersiz olduğu belirsizlik durumunda yerel bilgi kaynaklarından edinilen kısıtlı bilgi üzerinden hareket edilmesi durumunda tedarik zincirinde bir bilgi eksikliği yayılmış olur. Tedarik zinciri unsurları arasındaki uzun geçikme süreleri bilgi eksikliğinden doğacak sonuçları büyütmektedir. Talep işleme olarak adlandırılan bu duruma sipariş yığılması da eklendiğinde kırbaç etkisi oluşmaktadır (Miragliotta, 2006). Dolayısıyla talep değişimi, kısıtlı bilgi ve bu bilgiye dayanarak alınan siparişe dayanıyorsa bu durum kırbaç etkisinin oluşmasına neden olmaktadır.

2.2. Fiyat Dalgalanmaları

Fiyat dalgalanması, talebin azaldı, üretim fazlasının ortaya çıktığı durumlarda işletme yönetimleri tarafından bir politika olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla fiyat dalgalanması, tedarik zincirindeki elemanlar arasında satın almalarda gerçekleşen doğrudan indirim ya da promosyanlar aracılığıyla satın alım miktarını arttırabilmektedir (Koç, 2021). Piyasada fiyat dalgalanmaları olduğu zaman tedarik zincirinin üst elemanları siparişlere konsantre olma ve stok seviyesini yükseltme eğilimine girmektedirler. Sonrasında ise, envanterdeki yüksek stok seviyesinden ötürü yeni sipariş girişi olmaz. Dolayısıyla fiyata göre değişen talep yapısı belirgin bir değişiklik gösterir. Bu nedenler tedarik zincirinde kırbaç etkisini arttırabilmektedir (Lummus vd., 2003).

2.3. Teslim Süresindeki Değişim

Tedarik zincirinde işletme içi ve işletme dışı bazı sebeplerle teslim sürelerinde değişim olabilmektedir. Bu durum tedarikçinin stok seviyesinde dalgalanmalara neden olmakta ve kırbaç etkisini ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin, Covid-19 gibi küresel ölçekte etkili olan pandemi, birçok sektörde tedarik zincirinin aksamasına neden olmuştur. Bu süreçte bazı sektörlerde talep patlaması oluşurken, bazı sektörlerde ise arz fazlası oluşmuştur. Bu durum teslim sürelerine etki etmiştir.

3. STOKÇULUK

Stokçuluk, herhangi bir malı ihtiyacından daha fazla satın almak ve daha yüksek bir fiyattan satacağı düşüncesiyle sonraki günlerde satmaya çalışmak olarak tanımlanabilir. Stokçuluk aynı zamanda Türkiye’de Türk Ceza Kanunu’nda (TCK) yaptırımını bulunan bir suçtur. Bu suçlar kanunda çeşitli başlıklar altında yer almaktadır (Kurt, 2020).

TCK 240. Maddesinde; “*Mal ve Hizmet Satımından Kaçınma; Belli bir mal veya hizmeti satmaktan kaçınarak kamu için acil bir ihtiyacın ortaya çıkmasına neden olan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*” şeklinde bir ifadeye yer verilmektedir. Bu madde kapsamında Covid-19 gibi küresel ölçekte piyasaları ve tedarik zincirini etkileyen durumları fırsat bilerek mal ve hizmet satımından kaçınan tacirlerin belirtilen bu yasa kapsamında suç işlediklerini ortaya koymaktadır.

TCK 238. Maddesinde; “*Kamuya gerekli şeylerin yokluğuna neden olma; Taahhüt ettiği işi yerine getirmeyerek, kamu kurum ve kuruluşları veya kamu hizmeti veya genel bir felâketin*

önlenmesi için zorunlu eşya veya besinlerin ortadan kalkmasına veya önemli ölçüde azalmasına neden olan kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis ve bin güne kadar adli para cezası verilir.” ifadesi yer almaktadır. Özellikle “ekmek” gibi temel gıda ürünlerinin yokluğuna neden olma bu suç kapsamında değerlendirilmektedir.

TCK 237. Maddesi; ““Fiyatları Etkileme”;

“(1) İşçi ücretlerinin veya besin veya malların değerlerinin artıp eksilmesi sonucunu doğurabilecek bir şekilde ve bu maksatla yalan haber veya havadis yayan veya sair hileli yollara başvuran kimseye üç aydan iki yıla kadar hapis ve adli para cezası verilir.

(2) Fiil sonucu besin veya malların değerleri veya işçi ücretleri artıp eksildiği takdirde ceza üçte biri oranında artırılır.

(3) Fail, ruhsatlı simsar veya borsa tellalı ise ceza ayrıca sekizde bir oranında artırılır.”

Şeklinde üç maddeden oluşan bir ifade yer almaktadır. Bu kanun maddeleri ile piyasa fiyatlarını etkilemeye çalışmanın nasıl bir ceza ile karşılaşacağı açıkça ifade edilmiştir.

TCK'nın yukarıda bahsedilen maddeleri dışında Vergi Usul Kanunu (VUK) açısından da bir takım cezai müeyyideler bulunmaktadır. Ancak, bu konu başka bir çalışma konusu olabilecek müstakil bir konudur. TCK'ya göre tacirin Mal ve Hizmet Satımından Kaçınma, Kamuya gerekli şeylerin yokluğuna neden olma ve Fiyatları Etkileme başlıklarında hapis ve para cezasının yasada yer aldığı görülmektedir.

Günümüzde COVID-19 salgını ve Ukrayna-Rusya savaşı gibi küresel ölçekte meydana gelen olaylar bir takım mal ve hizmetlerin tedarik zincirinde bozulmalara neden olmuştur. Tedarik zincirindeki bu bozulmalar birçok işletmeyi kırbaç etkisi ile karşı karşıya bırakmıştır. Çoğu işletme, stok ve tedarik zinciri yönetimi konusunda bilgi birikimine sahip olmadığından veya ortaya çıkan küresel ölçekteki olaylar karşısında nasıl hareket edeceğini bilemediğinden küresel ölçekteki bu süreçleri yönetmekte büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Ülke ve dünya ölçeğinde tedarik zincirini bozan olaylar, bazı işletmeleri stokçuluk yapmaya ve bu şekilde fırsatçılık yapmaya yönlendirirken, bazı işletmeleri ise stokçuluk suçlamasıyla baş başa bırakmaktadır. Türkiye’de mevcut yasalara göre, işlediği stokçuluk fiili net ve sabit olan işletme sahiplerinin TCK, TK ve VUK gibi kanunlar kapsamında gerekli cezaları almaları gerçek manada toplum menfaatini düşünerek hareket eden işletmelerin faaliyetlerini sağlıklı sürdürebilmeleri açısından oldukça önemlidir. Ancak, özellikle COVID-19 salgını sürecinde ve sonrasındaki yüksek enflasyon ortamıyla birlikte Ukrayna-Rusya savaşının getirdiği durum tedarik zincirinde bozulmalara neden olmuştur. Küresel ve ulusal boyutta tedarik zincirinde meydana gelen bu bozulmalar, işletmelerin stok seviyelerinde kırbaç etkisi olarak bilinen kontrolsüz durumlara neden olmaktadır. Birçok işletme yöneticisi bu durumu yönetmekte güçlük çekmektedir. Özellikle ana üreticiden başlayarak, tedarikçi, toptancı ve perakendeci ye doğru azalan boyutlarda stok seviyesinde bozulmalara neden olmaktadır. Türkiye’de ulusal medyada çıkan haberlerin etkisiyle bu tedarik zincirindeki bozulmalar, talep patlaması oluşturmuştur. Örneğin Türkiye’de değişik tarihlerde yağ kıtlığı ile ilgili ulusal medyada çıkan haberlerden bazıları şu şekildedir (www.google.com, 20.10.2023).

“Savaş yağ fiyatlarını da vuracak! 16 Türk gemisi izin bekliyor” (Mart-2022).

“Ukrayna’da savaş, Türkiye’de sıvı yağ kıtlığı!” (Mart-2022).

“Almanya küresel kıtlık konusunda endişeli” (Mayıs-2022).

“Gıda sektörü palm yağına kilitlendi” (Mayıs-2022).

“FAO: Gıda fiyatları aralıkta düşüşe karşın 2022’de rekor seviyeye yükseldi” (Ocak-2023).

Ulusal medyanın değişik mecralarındaki bu haberler tüketicileri ihtiyacından fazla malı satın almasına yöneltmektedir. Haberlerin etkisiyle oluşan fazla talep işletmelerin stok seviyesinde oluşan kırbac etkisini daha da büyük boyutlara ulaştırmaktadır.

İşletme yöneticileri tedarik zincirinde kırbac etkisinin oluşmasıyla birlikte özellikle ana bazı tedarikçi ve toptancı işletmeleri stokçuluk yapmak ile suçlanmışlardır. Oysa bu işletmelerin talep patlamasının etkisiyle ve yukarıda da bahsedilen mal teslim sürelerinin uzamasıyla birlikte işletmelerinin devamlılığını sağlamak ve piyasa paylarını kaybetmemek amacıyla kendilerini korumaya almaya çalışmaları normal bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık 70 yıldır işletmelerde tedarik zincirindeki bozulmaların stok seviyesinde kırbac etkisi yaptığı bilimsel bir gerçek olarak literatürde yer alıyor olmasına rağmen, bazı işletmelerin stokçulukla suçlanması işletme yöneticileri açısından kabul edilebilir değildir. Kırbac etkisiyle stok kontrolünü kaybeden işletmeler stokçuluk suçlamalarını kabul etmemektedir. Bu durumda çıkan uyuşmazlıklarda muhasebe konusunda uzman bilirkişi görüşlerine başvurulabilmektedir. Nitekim Türkiye’de 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), ceza yargılaması aşamasında taraflara uzman bilirkişi seçme imkanı verilerek bilirkişilerin uzmanlık görüşünden yararlanma imkânı verilmektedir. Dolayısıyla belirtilen Kanun’un 67/6’ncı maddesinde *“Cumhuriyet Savcısı, katılan, vekili, şüpheli veya sanık, müdafî veya kanuni temsilci, yargılama konusu olayla ilgili olarak bilirkişi raporunun hazırlanmasında değerlendirilmek üzere ya da bilirkişi raporu hakkında, uzmanından bilimsel mütalaa alabilirler.”* İfadesine yer verilmiştir. Oluşturulan bu kanun maddesi ile ceza yargılamasında bilimsel görüş bildirme mekanizmasının yasal dayanağı ifade edilmiştir (Özdemir, 2021, s. 689).

Ortaya çıkan uyuşmazlıklarda muhasebe konusunda uzman kişilerini görüşlerine yer verilmesi adli muhasebe konusunu ilgilendirmektedir. Adli muhasebe, muhasebenin hukuk alanındaki uygulamalarının adıdır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde adli muhasebe; Mahkemeye intikal etmiş veya henüz etmemiş ancak hukuksal bir çatışma yaratması muhtemel konunun esaslı bir boyutunu muhasebe ile ilişkili ihtilafların oluşturduğu, psikoloji, suç bilimi gibi diğer bilim dallarından da yararlanan kendine has araştırma, sorgulama ve analiz teknikleri kullanarak gerçeği arayan bir bilim dalıdır (Gülten ve Kocaer, 2010, s. 11). Stokçuluk suçlamalarıyla karşılaşan işletmelerin yargılanma sürecinde bilirkişi yapacak olanların tedarik zincirindeki bozulmanın işletmelerin stok düzeyi üzerinde kırbac etkisi oluşturabileceğinin göz önüne alınmasının gerekli olduğunu düşünülmektedir.

SONUÇ

Tarih boyunca yaşanan sanayi devrimleri başta işletmeler olmak üzere birçok sektör üzerinde etkisini göstermiştir. Dünyadaki teknolojik gelişmeler işletmelerin rekabet koşullarını daha da zorlaştırmıştır. Devamlılığını sağlamak ve işletme değerini en yüksek düzeye çıkarma amacıyla olan işletmeler, rekabet edebilmek için küresel ölçekte pazar arayışlarını dinamik olarak sürdürmek zorunda kalmışlardır. Bu durum işletmeleri küresel ölçekte faaliyet göstermeye itmiştir. Faaliyet alanı genişleyen işletmeler ayrıca, birçok yönden değişim gösteren toplumun taleplerini doğru zamanda belirleyip bu talepleri karşılayacak üretimi gerçekleştirmek zorundadırlar. Bir yandan tüketiciden elde edilen bilgilerin üretim aşamasına taşınması ve talebe göre üretilen ürünün tüketiciye sunulması karşılıklı bilgi akışının dolayısıyla tedarik zincirinin çok iyi bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Normal şartlarda tedarik zincirini iyi yöneten işletmeler zincir boyunca aşağı ve yukarı akan bilgi ve mal herhangi bir kopuş olduğunda kırbaç etkisi olarak adlandırılan stok kontrolsüzlüğü ile karşılaşabilmektedirler. Covid-19 ile birlikte küresel ölçekte tedarik zincirini aksatan durumların ortaya çıkması talep dengesizliği oluşturmuş bunun yanında mal teslim sürelerinde gecikmelere neden olmuştur. Özellikle lojistik alanının yetersiz kalmasıyla birçok firma stok kontrolünü kaybetmiştir. Bu süreçte özellikle Türkiye’de oluşan enflasyonun da etkisiyle bu durumu fırsata çevirmek için stokçuluk yapan tacirlerin yanında stok kontrolünü kaybeden ve dolayısıyla stokçulukla suçlanan tacirler de olmuştur. Stokçuluk suçlamasını kabul etmeyen işletmeler için yargılama sürecinde en önemli sürçlerden bir tanesi de uzman görüşü alınmasıdır. Adli muhasebenin de ilgi alanına giren muhasebe uzman görüşü bildirirken bilimsel bir gerçek olan kırbaç etkinini dikkate alınarak rapor yazılması oldukça önemlidir.

EXTENDED ABSTRACT

With the globalizing world, technological developments have caused increased competition among businesses. Increasing competitive conditions have led businesses to seek markets in a wider geography. The spread of business activities over a wide geography has increased the importance of the supply chain. Because businesses have to constantly conduct market research and respond to the information they obtain from consumers in order not to lose their markets. This situation necessitates good supply chain management.

Supply chain; It is a system consisting of interrelated suppliers, manufacturers, distributors, wholesalers, retailers and customers, where there is a two-way flow of information, up and down, between the elements. Disruptions that may occur in the supply process primarily cause customer dissatisfaction. Another effect of disruptions in the supply chain is the uncontrolled stock level of the enterprise, called the whiplash effect. In summary, there are problems that businesses that cannot manage their supply chain well will face. These problems, customer dissatisfaction, fluctuations in the stock level of the enterprise find out the whiplash effect.

The essence of the supply chain is to consider the supply process as a whole. In the supply chain, all elements in the chain directly or indirectly affect other elements in the chain and the overall performance of the chain. Therefore, supply chain management is the process of managing the entire process, starting from the procurement of raw materials until the produced product

reaches the end consumer, by making the necessary decisions with the information obtained. In supply chain management, timely elimination of defects be audited as a result of forward and backward inspection of all elements in the chain in various categories is an important requirement for the healthy functioning of the supply process.

When the main reasons creating the bullwhip effect in the supply chain are examined in the literature; It seems that changes in demand, price fluctuations and changes in delivery times are effective in the bullwhip effect. Basically, the whiplash effect mostly affects the main producer, then the main distributor, then the wholesaler and finally the retailer.

Accordingly, when any reason causing the bullwhip effect occurs, first a fluctuation occurs in the producer's stocks. Afterwards, the main distributor's stock levels increase and after a certain period of time, equilibrium is achieved. Although this degree of influence gradually decreases towards the end consumer, the main reason for this fluctuation starts from the end, that is, from the consumer. In fact, the elements that create the whiplash effect are highly influenced by each other. Today, global events such as the COVID-19 epidemic and the Ukraine-Russia war have caused disruptions in the supply chain of some goods and services. These disruptions in the supply chain have left many businesses facing a bullwhip effect. Since most businesses do not have knowledge about stock and supply chain management or do not know how to act in the face of global events, they face great difficulties in managing these processes on a global scale. Events that disrupt the supply chain on a national and global scale inducement some businesses to engage in stockpiling and opportunism in this way, while leaving some businesses alone with the accusation of stockpiling. Essentially, hoarding can be defined as buying more of any product than needed and trying to sell it in the following days with the idea that it will sell at a higher price.

According to the current laws in Turkey, it is important that business owners whose acts of stockpiling are clear and established receive the necessary penalties within the scope of the law. This situation is very important for businesses that truly act with the public interest in mind to continue their activities in a healthy way. However, the situation brought about by the Ukraine-Russia war, together with the high inflation environment during and after the COVID-19 epidemic, caused disruptions in the supply chain. Many business managers have had difficulty managing this situation. With the influence of the national media in Turkey, the deterioration in this supply chain has created a demand explosion. This situation made the whipping effect even bigger.

In this study, the main causes of the whiplash effect in the supply chain are explained, and then the penal sanctions related to stocking and stocking in Turkey are included. In addition to stocking, the opinion of an accounting expert can be requested during the trial process in the face of stocking accusations against businesses due to the inability to control the whiplash effect. In this case, it is emphasized that the accounting expert who will act as an expert should not ignore the whipping effect. It is considered that the study conducted in this direction will fill a current gap and will contribute to the literature in this field.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The author have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

KAYNAKLAR

- Buffa, E. S., & Taubert, W. H. (1972). *Production-inventory systems planning and control*. Irwin.
- Cao, B. B., Xiao, Z. D., & Sun, J. N. (2017). A study of the bullwhip effect in supply-and demand driven supply chain. *Journal of Industrial and Production Engineering*, 34(2), 124-134. <https://doi.org/10.1080/21681015.2016.1239659>
- Forrester, J.W. (1961). *Industrial Dynamics*, MIT Press, Cambridge.
- Geary, S., Disney, S.M. & Towill, D.R. (2006). On bullwhip in supply chains historical review, present practice and expected future impact, *International Journal of Production Economics*, 101, 2-18.
- Gülten, S., & Kocaer, İ. (2010). *Adli muhasebe uygulamaları*. Ankara Ofset.
- <http://www.beergame.org> , 15.08.2023
- <https://www.google.com> , 30.10.2023
- Karayalçın, İ. (1986). *Endüstri mühendisliği ve üretim yönetimi el kitabı*, (1. Baskı). Çağlayan Basımevi.
- Koç, E. (2021). Hizmet tedakirk zincirinde kamçı etkisine neden olan faktörlerin belirlenmesi. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 30-45.
- Kurt, S. (2020). Koronavirüsün etkisi ve ortaya çıkan stokçuluğun TCK ile VUK'ta yer alan suçlar açısından değerlendirilmesi: "limon piyasası örneği". *Vergi Raporu*, (249), 214-223.
- Lee, H. L., Padmanabhan, P., & Whang, S. (1997). The bullwhip effect in supply chains, *Sloan Management Rewiew* 38 (3), 93-102.
- Lummus, R.R., Duclos, L.K., Vokurka, R.J. (2003). The impact of marketing initiatives on the supply chain, *Supply Chain Management*, 8, 317-323.
- Ma, J., & Ma, X. (2017). Measure of the bullwhip effect considering the market competition between two retailers. *International Journal of Production Research*, 55(2), 313-326. <https://doi.org/10.1080/00207543.2016.1154996>
- Mangan, J. Lalwani, C., Butcher, T. (2008). *Global logistics and supply chain management*. John Wiley & Sons Ltd.
- Michna, Z., Nielsen, P., & Nielsen, I. E. (2018). The impact of stochastic lead times on the bullwhip effect a theoretical insight. *Production & Manufacturing Research*, 6(1), 190-200. <https://doi.org/10.1080/21693277.2018.1484822>
- Min, H., & Zhou, G. (2002). Supply chain modeling: past, present and future, *Computers& Industrial Engineering*, 43(1-2), 231-249.
- Miragliotta, G. (2006). Layers and mechanisms: A new taxonomy for the Bullwhip Effect, *International Journal of Production Economics*, 104, 365-381.
- Özdağoğlu, A. (2016). Tedarik zincirinde kamçı etkisini oluşturan faktörlerin simülasyon programı ile analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(Özel Sayı), 161-178.

- Özdemir, F. S. (2021). Adli muhasebe ve bilimsel mütalaa müessesesi: ceza yargılaması örneği. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2), 688-705.
- Paksoy, T., & Keskin, E. (2006). Tedarik zincirinde bilgi çarpıtmasının etisi: kırbaç etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (15), 483-496.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları.

SPOR YÖNETİMİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Gözde ERSÖZ

Doç. Dr. Marmara Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi
Beden Eğitimi ve Spor Bölümü
gozde.ersoz@marmara.edu.tr
 0000-0002-4848-1929

Ahmet Münir GÖKMEN

Dr. Öğr. Üyesi Esenyurt Üniversitesi
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
İşletme Bölümü
ahmetgokmen@esenyurt.edu.tr
 0000-0003-3659-2741

Atıf / Citation: Münir, A.M., Ersöz G. (2023). Spor yönetiminde dijital dönüşüm. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 12(2), 398-420.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1368879>

Öz

Modern yönetim uygulamalarının önemli unsurlarından biri olan dijital dönüşüm eğitim, sağlık, özel ve kamu gibi çeşitli sektörlerin dönüşümünde önemli rol oynamıştır. Teknolojide meydana gelen gelişmelere bağlı olarak gerçekleşen dijital dönüşüm her alanda olduğu gibi spor sektöründe de stratejik değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda araştırmanın amacı, dijital dönüşümün spor yönetimindeki yansımalarını incelemektir. Spor sektörü, yeniliklerin talep edildiği ve gelenekselliğin arka planda kalmaya başladığı bir sektör olarak göze çarpmaktadır. Bu sebeple, spor yönetiminde dijitalleşme konusunda güncellemeler yapılarak, sporda malzemeler, ekipmanlar, çalışma koşulları, tesisler ve oyunun kendisi teknolojik gelişmeler doğrultusunda yenilenmelidir. Dijitalleşmenin spor yönetiminde etkisi altına aldığı alanları dijital insan kaynakları yönetimi, spor fanlarının etkileşimi, veri analitiği, e-spor, biletleme ve satış, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR), içerik oluşturma, sponsorluk ve ortaklık, veri gizliliği ve güvenliği, oyunlaştırma, gelişen teknolojiler, gibi konular ile özetlenebilmektedir. Bu konular spor yönetimi bilim alanında dijital dönüşüm çerçevesinde ayrıntılı incelenmektedir. Gelişimin önünde durmanın mümkün olmadığı bu çağda spor yönetiminde de söz konusu yeniliklerden faydalanarak ilerleme sağlamak olasıdır. Dolayısıyla bu çalışma ile alanda çalışan araştırmacılara ve uygulamacılara yeni bir perspektif oluşturulması düşünülmektedir. Bu inceleme makalesinde spor yönetiminde dijital dönüşümü içeren çok farklı perspektiflerin yer aldığı görülmüş ve yeni nesil spor yöneticilerinin eğitiminde teknolojik gelişmelere uyumlu bir müfredat sistemi geliştirilmesi gerektiği ve sektörde mevcut yöneticilerin de bu perspektiften kendilerini yetiştirmeleri önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor yönetimi, dijital dönüşüm stratejisi, teknoloji, büyük veri

DIGITAL TRANSFORMATION IN SPORTS MANAGEMENT

Abstract

Digital transformation, one of the important elements of modern management practices, has played an important role in the transformation of various sectors such as education, health, private and public. Digital transformation due to developments in technology has caused strategic changes in the sports sector, as in every field. In this context, the research aims to examine the reflections of digital transformation in sports management. The sports sector stands out as a sector where innovations are demanded and tradition begins to fade into the background. For this reason, making updates about digitalization in sports management, materials, equipment, working conditions, facilities and the game itself should be renewed in line with technological developments. The areas that digitalization has affected in sports management are digital human resources management, the interaction of sports fans, data analytics, e-sports, ticketing and sales, virtual reality (VR) and augmented reality (AR), content creation, sponsorship and partnership, data privacy, and security. These can be summarized with topics such as gamification, developing technologies, etc. These issues are examined in detail within the framework of digital transformation in the field of sports management science. In this age where it is not possible to stand in the way of development, it is possible to make progress in sports management by taking advantage of these innovations. Therefore, it is thought that this study will create a new perspective for researchers and practitioners working in the field. In this review article, it has been seen that there are many different perspectives including digital transformation in sports management, and it is suggested that a curriculum system compatible with technological developments should be developed in the education of new-generation sports managers and that existing managers in the sector should also educate themselves from this perspective.

Key Words: Sports Management, digital transformation strategy, technology, big data

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Buhar enerjisi, elektrik ve petrolün üretim sürecine katılmasını takip eden gelişmeler, otomasyon ile sayısallaşma kavramlarının eklenmesiyle toplumda büyük dönüşüm sürecini başlatmıştır. Otomasyonun çoğalmasıyla birlikte üretimin verimliliği artmış ve dijitalleşen dünyada bilginin ve ticaretin kapsamı ve sınırları ortadan kalkmıştır. Mekân ve zaman kavramının ortadan kalktığı, içinde bulunduğumuz çağ, çağdaş otomasyon sistemlerini, üretim teknolojilerini, veri alışverişlerini ve siber fiziksel sistemleri kapsamaktadır.

Dünya teknolojik dönüşümü robotlar, yapay zekâ, sensörler, nesnelerin interneti (IoT), endüstriyel sanayi, bulut bilişim, artırılmış gerçeklik gibi internet teknolojilerindeki devasa gelişmeler ve bütün bu teknolojilerin bulut bilişim ile birleşmesi neticesinde devasa boyutta yaşamaktadır (Ersöz ve Özmen, 2020). Dijital ortamlara erişimi kolaydır ve bu alanda etkileşim hızlı ve serbest olduğu için bireysel düzeyde başlayan bir paylaşım zamanla toplumsal düzeye yayılan etkiye dönüşebilmektedir. Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte yenilik ve dönüşüm çeşitli meslek gruplarında mesleki bilgi ve becerilerinin bu doğrultuda dönüşümünü de beraberinde getirmiştir (Özçelik Baloğlu, 2023; Ersöz ve Özmen, 2020). Dijital dönüşümün etkilediği meslek gruplarından biri de spor yönetimidir.

Tarihsel olarak hiyerarşik, geleneğe dayalı bir kültür, örf ve adetlerine bağlı temel örgütsel yapı ile oluşturulmuş olan spor yönetimi, günümüzde yeniliklerin talep edildiği ve gelenekselliğin arka planda kalmaya başladığı bir sektör haline gelmiştir (Doherty ve Cuskelly, 2020; Akgöl, 2019). Teknolojik gelişmeleri takiben ortaya çıkan "dijital spor yönetimi" spor organizasyonları ve etkinliklerinde yönetim ve organizasyonunun dijital teknolojilerin ve araçların kullanılmasıyla

yapılmasını ifade etmektedir. Dijitalleşme, spor sektöründe; kulüplere, takımlara, markalara, sponsorlara, sporculara, antrenörlere, gözlemciler, ailelere, taraftarlara ve medya gibi paydaşlara katkı sağlamıştır (Salman, 2022).

Çağdaş toplum ve kurumlarda her yerde mevcut olan dijital teknoloji, verilerin oluşturulması, işlenmesi, saklanması ve görevlerin tamamlanması için sistem, cihaz, platform ve kaynak gibi elektronik araçların kullanılmasını ifade eder (Price vd., 2023). Ofiste kullandığımız yazılımlar (örneğin. Microsoft Office, Adobe Creative Cloud), COVID-19 salgını sürecinde ortaya çıkan Zoom, Google Meet ve Microsoft Teams gibi çeşitli internet tabanlı platformlar aracılığıyla yapılan toplantılar ve insanların sosyal medya platformları üzerinden (örneğin Twitter, Instagram) etkinlik katılımı ve iletişim kurması dijital çağ olarak adlandırılan dönemde hayatımızı etkilemiştir (Fitzgerald vd., 2013). Küçük, büyük, kamuya ait, kar amacı güden ve gütmeyen tüm kuruluşlar dijital teknolojinin yükselişini görmezden gelememiştir (Daft, 2020). Kafe ve restoranlarda müşterileri çekmek için ücretsiz wi-fi (kablolu internet) ağı kurulması, kuruluşların sosyal medya adresleri aracılığı ile müşterilerle veya kilit paydaşlarla etkileşim kurması (örneğin. Twitter, Facebook, Instagram) dijital teknolojinin kuruluşlarda yer alma biçimlerinden sadece bazılarıdır (Fitzgerald vd., 2013; Naraine, 2019).

Spor ortamında ise dijital dönüşümler öncelikle dinamik bilet fiyatlandırması, taraftar uygulamaları veya stadyum self-servis kioskları (dokunmatik ekran ve klavyeden oluşan sistem), sahadaki performans analizleri, wi-fi uygulaması, dijital karşılaşma sonuçları ve sporun çevrimiçi yayınlanması gibi konuları içermekte ve genellikle taraftar geliri ve spor izleyicisi odaklıdır (King vd., 2017; Mondello ve Kamke, 2014; Troilo vd., 2016; Hoeber vd., 2015). Bu dijital gelişmeleri spor organizasyonunda yenilikçi iş davranışları, yaratıcı çalışma ortamları ve ofis içi iletişim teknolojilerinin gelişmesi takip etmiştir (Barnhill vd., 2023; Smith vd., 2020). Avustralya, Belçika ve Birleşik Krallık'taki ulusal spor federasyonları dijital teknolojileri ve interneti kurumlarında sıklıkla kullanmaktadırlar. Bu ülkelerdeki spor federasyonları, kulüplerin verilerini yönetmek ve raporlamak için dijital araçları benimsemişlerdir (Ehnold vd., 2020). Dijital dönüşüm alanındaki yenilikler, geniş bir coğrafyayı kapsayan spor organizasyonları için çok faydalıdır. Örneğin, UEFA Kadınlar Şampiyonlar Ligi müsabakalarında tüm Avrupa'daki kulüpleri koordine etmek, yayınlamak ve tanıtmak için dijital araçların kullanılması, bu tür büyük organizasyonların yönetim ve organizasyonunda önem arz etmektedir (Smith vd., 2020).

Bu bilgilerden yola çıkarak, pazarlama, insan kaynakları yönetimi, taraftar katılımı, veri analitiği, operasyonlar ve iletişim gibi konularda teknolojinin kullanılış şekli ve bu dönüşümün yeni spor yönetimi anlayışına etkileri bu çalışmada ele alınacaktır. Bu çalışma ile spor yönetimi alanında çalışan akademisyenler, öğrenciler ve yöneticiler spor yönetimine dijitalleşmenin getirdiği yeni bir perspektiften bakabileceklerdir.

1. SPORDA DİJİTAL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Genel işletme prensiplerine göre faaliyet gösteren spor işletmeleri kendine has yapısı içinde yönetici, yardımcı hizmetler, mühendisler, memurlar, teknik elemanlar, branş antrenörleri gibi farklı meslek gruplarından personeli bünyesinde barındırır (Ekenci ve İmamoğlu, 2002). Hizmet sektöründe yer alan spor kuruluşlarında hizmeti sunanlarla, tüketenler arasındaki ilişki yani

insan faktörü çok önemlidir. Dolayısıyla müşteri ile sürekli iletişim gerektiren spor işletmelerinde; personelin tutumu, bilgi ve becerisi, insan ilişkileri, iletişim becerilerinin hizmet kalitesi ve müşteri tatmininde belirleyici role sahiptir. Bu bağlamda personelin etkili bir şekilde yönetilmesi, spor organizasyonları için rekabet avantajı yaratılmasına yardımcı olan veya engelleyen iç ve dış faktörlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını gerektirir (Kerwin, 2015). Spor yöneticileri, insan kaynaklarını, yöneticilerin performans ve üretkenliğe katkıda bulunmak için bireysel gelişimi geliştirmeye zaman harcaması gereken sermaye olarak görmektedir (Chelladurai ve Kerwin, 2017). İnsan kaynakları yönetimi (İKY) spor ortamında bulunan gönüllüler, profesyoneller, stajyerler gibi insan kaynaklarının bireysel farklılıklarını (örneğin, kişilik, değerler) ve işin özelliklerini göz önünde bulundurarak personel alımı, eğitim, oryantasyon, performans değerlendirmeleri, ödül mekanizmaları gibi yönetsel uygulamaları gerçekleştirir. Daha sonra bu birim, işe alınan insan kaynaklarının tutumsal sonuçlarını (örneğin, memnuniyet, bağlılık, üretkenlik) inceler (Maclean, 2016).

Günümüzde birçok spor yöneticisi artık geleneksel İKY politikalarını ve uygulamalarını bir organizasyon için planlı bir strateji ile birleştiren stratejik insan kaynakları yönetimine (SİKY) odaklanmaktadır. SİKY içerisinde spor organizasyonlarının stratejik hedefleri, yöneticiler tarafından alınan İKY kararlarına uygulanmalıdır (Taylor ve Woodhams, 2016). Spor yöneticileri tarafından belirlenen bu stratejik hedefler, çevrelerindeki sosyal, politik, hukuki ve teknik konuların dikkate alındığı toplumun aktörlüğüne dair bir yansımayı içermelidir (Kerwin, 2022). Spor yönetiminde SHRM'yi benimsemenin bir yolu, dijitalleşen dünyada elektronik insan kaynakları yönetiminin (e-İKY) varlığını kabul edip ve bunu benimsemekten geçmektedir (Dossena ve Mochi, 2020).

e-İKY, makro düzeyde (yani toplumsal) uyarlamaları göz önünde bulundurarak mikro İK uygulamalarını ve süreçlerini yönetmek için gerekli bilgileri sağlayan orta düzeyde bir uygulamadır (Welbourne, 2010). e-İKY ile çalışanların veri tabanları ve bordro sistemleri oluşturulabilir, e-işe alma, e-öğrenme, performans yönetimi ve ödül sistemleri gibi dijital yapılar kurulabilir. Spor işletmelerinde maliyeti azaltmak, İK hizmetlerini iyileştirmek ve stratejik yönelimi geliştirmek için her bir İKY uygulamasının tek bir platformda birleşmesi ile gelişmiş bir e-İKY sistemi kurulabilir (Welbourne, 2010; Taylor ve Woodhams, 2016).

Armstrong (2006)'un belirttiği gibi, e-İKY'nin dış çevreyi iç hedeflere bağlayan birçok faydası vardır. e-İKY aşağıdaki hedeflere ulaşarak İKY alanındaki faaliyetlerin ve süreçlerin iyileştirilmesini sağlar:

Karar vermek için mevcut bilgilerin kalitesini artırılması,

Sistemleri veri tabanlarında tutarak İK departmanının üzerindeki idari yükün azaltılması,

Bilgiye ulaşma hızının artırılması,

İş planlamasını desteklemek için bilginin esnekliğinin geliştirilmesi,

Çalışanlara sunulan hizmetlerin iyileştirilmesi,

Performans göstergeleri gibi İK metriklerinin üretilmesi,

İnsan sermayesi raporlamasına yardımcı olunması,

Verimliliğin artırılması,

Operasyonel maliyetlerin azaltılması,

İnsanların çalışma zamanlarını daha etkili bir şekilde yönetilmesi.

2. GENÇLİK SPORUNDA DİJİTAL SPOR YÖNETİMİ

Spor birçok gencin hayatında önemli bir yerdedir. Çocuk ve gençler fiziksel aktivite yapmak, rekabet etmek, eğlenmek, arkadaşlık kurmak ve kültürel statü kazanmak için spor ortamlarında yer almaktadır (Hyman, 2012). Gençlik sporu eskisinden farklı olarak çocuk oyunundan çıkıp profesyonel spor branşlarını taklit edecek şekilde paketlenip satıldığı için artık farklı bir perspektiften ele alınmaktadır. Amatör bakış açısından profesyonel anlayışa evrilen gençlik sporundaki değişikliklere spesifik bir etki mekanizması olarak dijital teknolojinin yükselişi de eklenmiştir (Naraine ve Parent, 2017b).

Fotoğraf çekimleri, dijital araçları kullanan bireyselleştirilmiş antrenörlük, sanal gerçekliğe dayalı antrenmanlar, maçların canlı yayınlanması ve sporcuların çevrimiçi tanıtımları gençlik sporundaki dijital dönüşüme örnek olarak gösterilebilir (Holmes, 2018). Sosyal medya ve düşük maliyetli medya türleri (örneğin YouTube) sporcuların ve ailelerinin spora olan dikkat ve ilgilerini artırmak için yararlanılan dijital kaynaklardır. Gençlerin çektiği spor ortamlarından yeteneklerini ifşa eden videolar milyondan fazla izlenmeye ulaşarak gençlik sporuna dikkat çekilmesini sağlamıştır (Thorpe ve Dumont, 2018).

Buna ek olarak, gençlik sporunda oldukça aktif olan sivil toplum örgütleri (STK) yani spor kulüplerinin çalışma biçimleri de değişmiştir. Spor kulüpleri websitelerine yatırım yapmış, canlı güncellemeler ve maç/oyun sonuçları akışı sağlanmış ve dijital teknolojilerden yararlanarak turnuvalar ve ligler için yeni program sunma modları hazırlamıştır. Spor tesislerine ücretsiz wi-fi erişimi koymuşlardır. Spor okulları kayıtları, sporcu bilgilerinin dijital olarak kaydedilmesi, maçların ve spor okullarındaki antrenmanların canlı yayımlanması, spor kulüplerinin dijital pazarlama stratejileri kullanması, sporcu istatistiklerinin kaydedilmesi, antrenman programlarının web sitelerinden takibi gibi konular gençlik sporundaki dijital dönüşüme yönelik bazı örneklerdir. Ayrıca bilgisayarların ve bilgi teknolojisinin benimsenmesiyle birlikte gençlik spor organizasyonlarında, ücretlerin belgelenmesinde ve takım kadrolarının organize edilmesinde verimlilik açısından genel olarak iyileşmeler yaşanmış ve ebeveynlerin programlara erişmesine ve çocuklarını takip etmelerine yardımcı olunmuştur (Naraine vd., 2022).

Uluslararası Futbol Federasyonu (FIFA)'nın "Matchday" adlı uygulaması, genç futbol kulüplerinin bir uygulama aracılığıyla oyuncular, kulüpler, fikstürler ve ligler hakkında güncel bilgiler toplamasına olanak tanımaktadır. Benzer şekilde ülkemizde birçok federasyon (örneğin. TBF, TFF, TVF) cep telefonu uygulamalarından canlı maç sonuçlarına, sporcular hakkındaki bilgilere, takım kadrolarına, fikstürlere kolay erişim sağlamaktadır (Naraine ve Parent, 2017a; Akgöl, 2019).

Dijitalleşme gençlik sporuna birçok katkı yapması, çocuk ve gençlerin daha aktif yaşamasına katkıda bulunmasının yanı sıra onların fiziksel aktivite düzeyini azaltan bir alana daha yönelmelerine neden olmuştur. Spor olup olmadığı hep tartışılan “elektronik spor (e-spor)” kavramı çocuk ve gençler tarafından ilgi ile takip edilir olmuştur. Strateji oyunları, dövüş oyunları, birinci şahıs nişancı oyunları ve spor oyunları şeklinde türlere ayrılan e-spor, çocuklar ve gençler ile bu kitleyi hedef alıp e-spora yatırım yapan kurumlar tarafından ilgi odağı olmuştur. Bu durum spor kulüplerinin e-spor takımları kurması ve e-sporunda kendilerini var etme üzerine yatırımlar yapmalarına sebep olmuştur. Birçok belediye (örneğin Arnavutköy Belediyesi, Sancaktepe Belediyesi, Küçükçekmece Belediyesi) de e-spor merkezleri kurarak gençlerin serbest zamanlarında e-spor etkinlikleri ile uğraşmalarına zemin hazırlamışlardır (Akgöl, 2019).

3. SANAL KATILIMLI SPOR ETKİNLİKLERİ

Son yıllarda eğlenceli koşular, triatlonlar, açık denizde yüzme ve bisiklet yarışları gibi katılımcı spor etkinliklerinin popülaritesi artmıştır. Bu tür etkinlikler, bir destinasyonun cazibe merkezleri, canlandırıcıları ve imaj oluşturucuları olabileceği gibi, kentsel yenileme için katalizörler ve mekan pazarlaması için ortak markalaşma araçları da olabilmektedir (Getz ve Page, 2016). Bu nedenle son yirmi yılda, bir destinasyonun sosyal, politik ve ekonomik fayda elde etme stratejilerinden birinin, destinasyonlar için bir tür ürün veya marka olarak kabul edilen kitlesel katılımlı spor etkinliklerini geliştirmek ve pazarlamak olduğu görülmektedir (Sant vd., 2019).

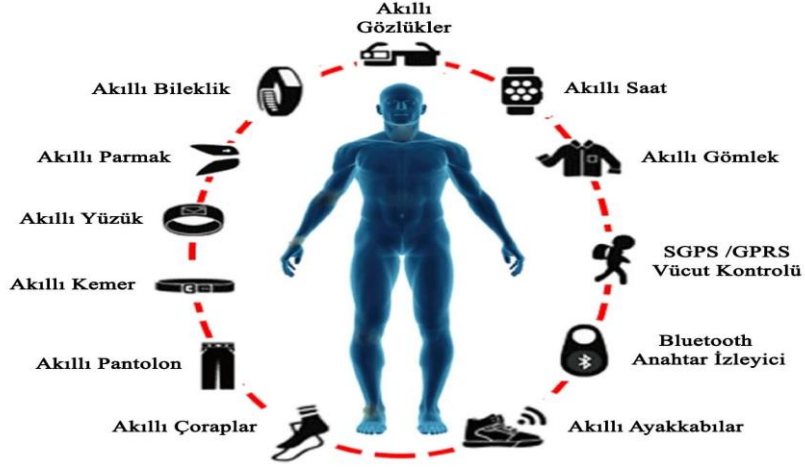
Kitlesel katılımlı spor etkinliklerinin bir türü, geleneksel olarak patikalar, yollar, parklar ve arazi yolları şeklinde farklı dış mekanlarda ve farklı amaçlarla sahnelenen, koşu etkinlikleridir. Bu koşu etkinlikleri, kısa eğlenceli koşulardan (5-10 km), yarı maraton (21,1 km), tam maraton (42,2 km) veya ultra maraton (42,2 km'nin üzerinde) olarak çeşitlenmektedir. Bu etkinlikler sadece ev sahibi şehirlere ekonomik, sosyal ve turizm faydaları sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda aktif yaşam tarzlarını teşvik ettikleri ve katılımcılar ve sakinler için kişisel mutluluk düzeylerini geliştirdikleri için neredeyse hepsi dünya çapında her zaman sıcak bir şekilde karşılanmaktadır (Gibson vd., 2012; Theodorakis vd., 2015). Bunun nedenlerinden biri, tüm katılımcıların elit koşucular olmaması ve amatörlerin de katıldığı kitlesel katılımlı spor etkinliği olması olabilir. Açıkçası, günümüzde büyük ölçekli koşu, triatlon, açık denizde yüzme ve bisiklet yarışı gibi etkinlikler yalnızca büyük bir spor etkinliği değil, aynı zamanda ev sahipliği yapan destinasyon için popüler bir turizm etkinliği haline gelmiştir (Zhang ve Guo, 2022). Bu türden spor etkinlikleri katılım ücretleri, bilet satışları, sponsorluklar, medya haklarının satışı, ürünler ve kurumsal ağırlama yoluyla gelir sağlamaktadır. Spor etkinlikleri aynı zamanda spor branşına, sporculara, destekçilere ve diğer topluluk paydaşlarıyla görünürlük kazandırmaları ve ilişkiler kurmaları için bir "mağaza vitrini" sağlamaktadır. Ayrıca spor etkinlikleri sporculara ve teknik görevlilere (antrenörler, kondisyoner, fizyoterapist) kondisyonlarını, performanslarını, becerilerini ve bilgilerini geliştirme fırsatları sunar (Kennelly, 2011).

Katılımcı spor etkinlikleri, geleneksel spor katılımı modellerini bozmuş ve girişimcilik için katalizör olarak kavramsallaşmıştır (Lamont ve Kennelly, 2019). Herhangi bir sporcu lisansına sahip olmadan, basit bir kayıt sistemi ile dahil olunan etkinliklerde, aynı zamanda etkinlik ve sporcu sponsorluğuyla firmaların reklamları yapılabilir. Bu bağlamda son yıllarda ulusal ve

uluslararası düzeyde gerçekleşen, katılımcı spor etkinliklerinde muazzam bir büyüme ve ticarileşme yaşanmaktadır (Lundberg vd., 2019). Eğlenme, sosyal olarak bağlantı kurma ve topluluklara ekonomik ve kültürel olarak katkıda bulunma konusunda bu etkinlikler önemli rol oynamaktadır (Kennelly, 2011).

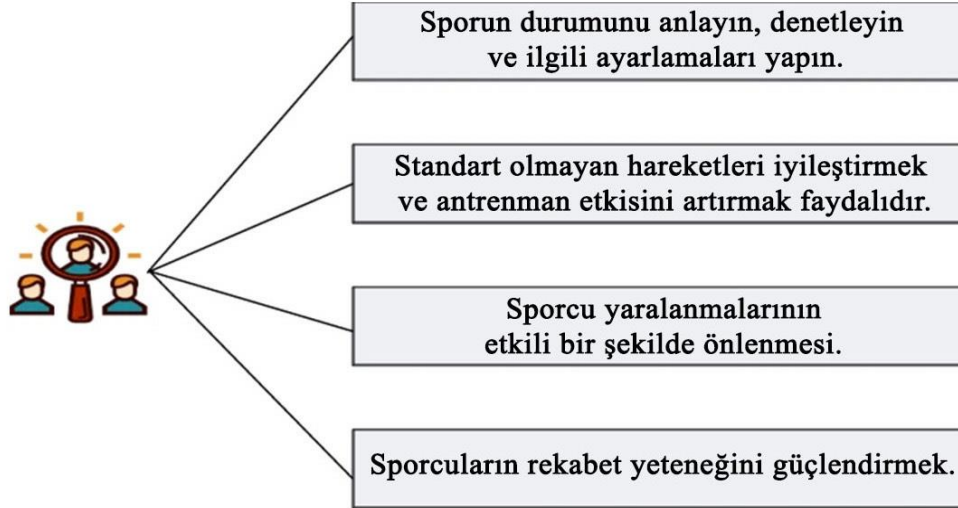
Dijital gelişmeler (örneğin giyilebilir fiziksel aktivite takipçileri, fitness uygulamaları ve sosyal medya) spor etkinliklerini sanal ortamlarda gerçekleştirebilme imkânı sağlamıştır. Teknolojik gelişmeler sanal koşu, yüzme, bisiklet yarışı etkinliklerinin ortaya çıkmasına neden olurken, dünyada meydana gelen çeşitli olaylar (örneğin COVID-19 salgını) sanal ortamda gerçekleşen bu etkinliklerin sayısında ve yelpazesinde hızlı bir artışa imkân sağlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde çoğu spor etkinliği 2020 ve 2021'de ertelenmiş veya iptal edilmiştir (Cooper ve Alderman, 2020). Bazı spor organizasyonları veya etkinlik yöneticileri, katılımcıların fiziksel aktivitelerini kendi başlarına takip ettikleri ve sonuçları etkinlik organizatörlerine bildirdikleri sanal spor etkinlikleri olarak alternatifler geliştirmişlerdir (Helsen vd., 2022). Örneğin, 2020 yılında Güney Afrika'da dünyaca ünlü bir ultra maraton etkinliği olan Comrades Marathonu, sanal gerçeklik teknolojilerinin yardımıyla dünyanın dört bir yanından gelen katılımcılara sanal bir yarış seçeneği sunmuştur (Woyo ve Nyamandi, 2022). Avustralya'daki ilk yarı maraton etkinliği olan Gold Coast Maratonu, 691 koşucunun katılımı ile 1979'da düzenlenmiştir. 2019 itibarıyla Gold Coast Maratonu, 3.678'i yurt dışından gelen, 26.287 koşucunun ilgisini çeken sekiz yarışlık bir hafta sonu etkinliğine dönüşmüştür (Naraine vd., 2022). 2018'deki Qianjiang Maratonu'nda veri yönetimi, video analizi, uygulama hizmetleri, IoT ve diğer akıllı teknolojiler kullanılmıştır. Her yarışmacıya akıllı saat takılmıştır. Anormal bir durumda yarışmacıya uyarı verilmiştir. Yarışmacıların giydiği akıllı ekipmanlar, IoT ve yarışmanın akıllı kontrol bulut platformu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yarışma IoT teknolojisini benimsemiş ve bu sayede katılımcıların güvenliği büyük ölçüde iyileştirilmiştir (Kwiatkowski ve Oklevik, 2017).

Spor etkinlikleri yönetiminin amacı, spor etkinliklerinin etkinliğini arttırmak ve aynı zamanda geniş kitlelere yüksek kalitede spor etkinlikleri ve ilgili hizmetleri sunmaktır. Teknolojik gelişmeler kullanılarak spor etkinliklerinin kalitesi en üst düzeye çıkarılabilir. Giyilebilir cihaz doğrudan vücuda takılabileceği gibi kullanıcının giysisi veya aksesuarlarıyla birlikte de kullanılabilir. Giyilebilir cihaz sadece basit bir donanım olmayıp, aynı zamanda güçlü bir yazılım desteği, veri etkileşimi ve bulut etkileşimi yeteneklerine sahiptir. Giyilebilir cihazın kullanıldığı alanlar Şekil 1'de gösterilmiştir (Srisiri, 2022).

Şekil 1. Giyilebilir Cihaz Örnekleri

Şekil 1’de gösterildiği gibi sporcunun çeşitli bölgelerine yerleştirilen akıllı ekipmanlar, sporcuların fiziksel göstergelerini antrenörün veya etkinlik yöneticilerinin bilgisayarına doğru bir şekilde aktarılabilir. Sporcular ayrıca akıllı ekipmanlar aracılığıyla koşu, yüzme, bisiklete binme gibi etkinliklerde fiziksel durumlarını kendileri de izleyebilmekte ve yarışmada en iyi durumu korumak için fiziksel durumlarını kontrol altında tutabilmektedirler. Spor yarışmalarında giyilebilir ekipmanların antrenman ve yönetim amacıyla kullanılması, Şekil 2’de de gösterildiği gibi büyük avantajlara sahiptir (Du vd., 2023).

Şekil 2. Spor Müsabakaları ve Antrenman Yönetimine Uygulanan Giyilebilir Cihazların Avantajları

Akıllı giyilebilir cihaz, insan vücudunun hareket durumunu tespit eden ve bunu profesyonel sporcuların spor verileriyle karşılaştırarak sporun verimliliğini artırmak için yaptıkları sporun normal olup olmadığını belirleyen bir sensördür. Örneğin: maratonda katılımcılar, kalp atışlarını gerçek zamanlı takibe alan cihazlar sayesinde kontrol edebilmektedirler. Bu teknoloji ile hem maraton katılımcısı hem de maratonun yöneticileri, sağlık personeli, antrenör yarışmacıyı takip edebilmektedir. Bu takip sistemi sporcunun kendi performansını değerlendirmesi, yöneticinin

etkinlikteki güvenliği sağlamasında, antrenörün sporcunun performansının arttırması için stratejiler geliştirmesinde, sağlık personelinin de katılımcıların sağlık durumlarını takip etmesinde fayda sağlamaktadır (Du vd., 2023).

4. YÜKSEK PERFORMANSLI ELİT SPORDA DİJİTAL YENİLİK

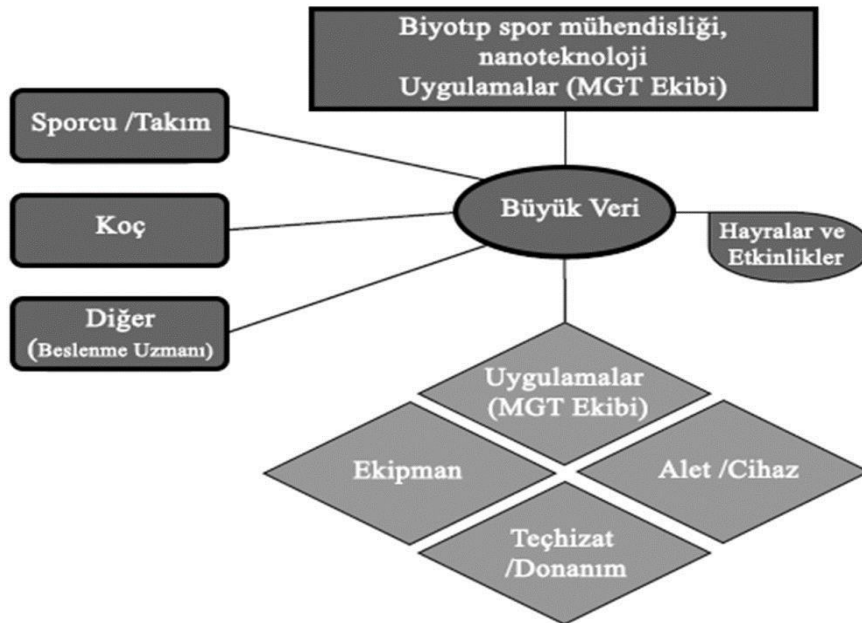
Spor teknolojisi elit sporculara, antrenörlere, hakemlere, seyircilere, taraftarlara ve sektör olarak genel olarak spora faydalar sağlamaktadır. İşleri daha iyi, daha hızlı ve daha ucuz yapmak için spor sektörü, spor işletmeleri ve tüm spor sistemleri içinde teknolojik uygulamalara yer vermek kaçınılmazdır. Teknoloji, saha içi ve saha dışı performanstan spor mekanlarına ve seyirci deneyimlerine kadar sporun birçok yönünü etkilemektedir. Sporcu performansını geliştirmek, seyircilerin katılımını arttırmak, spor endüstrisine yeni ürün ve hizmetler getirmek için sporda dijital teknolojilere yer verilmektedir.

Yüksek performanslı sporlarda sporcunun rekabetçiliği ve başarısı önemlidir (Brouwers vd., 2015). Performans üstünlüğüne yönelik bu dürtüyü dijital teknolojilerin uygulanmasıyla birleştirmek, elit sporda performansın gelişmesine katkı sağlamıştır. Sporcu sağlığını ve performansını değerlendirmeye yönelik büyük veri yaklaşımlarındaki ilerlemeler, teknolojinin biyokimyasal ve hematolojik verilerle birlikte kullanılmasının "her bir bireyde antrenman ve dinlenme arasındaki dengenin belirlenmesinde güçlü olabileceğini" göstermektedir (Lee vd., 2017; Pickering ve Kiely, 2019). Bu durum sporcu antrenmanlarının bireyselleştirilmesi olarak adlandırılmaktadır ve iş yükü ve sağlıklı yaşam verileri ile teknik analizinin yanı sıra genetik bilgilerin kullanımını da içermektedir. Tüm bu bilgiler, sporcular hakkında antrenörlere kullanılan cihazlar, kayıtlar ve ekipmanlar aracılığıyla sunulan diğer ayrıntılarla birlikte, uzaktan bile daha odaklı, objektif ve faydalı geri bildirimler sunmalarına olanak tanır. Bu uzaktan çalışabilme ile sporcuların antrenmanlarını ve ilerlemelerini antrenörleri, takipçileri ve diğer takım üyeleriyle paylaşabilmesi, 2020-2021 döneminde yaşanan Covid-19 pandemisi de dahil olmak üzere, izolasyon gibi zorlu zamanlarında spor çalışanlarına spor dünyasıyla "bağlantıda kalma" yeteneği sunmuştur. Sporda yeni ekipmanların (giysilerden koruyucu ekipmanlara ve teknolojik ekipmanlara kadar) sağladığı konfor ve güvenlik sporculara ve antrenörlere birçok fayda sağlar. Örneğin uygulamalar ve büyük veriler, takımların rakiplere karşı nerede olduklarını karşılaştırmaları veya rakibi daha iyi anlamaları için bir "sağlık kontrolü" sunmaktadır. Bu teknolojiler ayrıca, spor dallarının veya takımların strateji oluştururken karşılaştırma yapmalarına ve bilinçli kararlar almalarına olanak tanır. Bu teknolojiler ve veriler, sporda güvenliği arttırmaya ve hile yapmayı caydırmaya yardımcı olduğundan, spor sistemine genel olarak fayda sağlamaktadır. Profesyonel sporda bilgisayarlara ve diğer gelişmiş yazılımlara (örneğin fusionsport) monte edilen hareket sensörleri aracılığıyla sporcunun antrenman ve maçlar sırasında sarf ettiği enerji, yorgunluk düzeyi tespit edilebilmektedir. Maçları izleyen seyircilere bu bilgiler aktarılabilir. Yapay zeka ve drone'lar (uzaktan kumanda edilebilen, komut verilebilen insansız hava aracı) spor ortamlarında spor tutkunları için daha da sürükleyici bir deneyim yaratılabilmektedir (örneğin Dijital at yarışı platformu- Zed Run, dijital koşu ve bisiklet yarışı platformu-Zwift).

Bununla birlikte, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçekliğin en ileri kullanımları gibi teknolojik ilerlemeler, antrenörlük ve antrenman sistemlerini ve süreçlerini önemli ölçüde değiştiren

müdahalelerle sonuçlanmış, bu da antrenörlük, antrenman ve sporcuların performanslarında bilgi artışına yol açmıştır (Du vd., 2023).

Nano teknoloji (örneğin Nanobiyosensörler), sporculardan gerçek zamanlı biyolojik verilerin toplanmasını sağlar (Evans vd., 2017). Bu bilgi, genel olarak büyük veriye bizi götürür. Büyük veri eğitim, performans, rekabet ve taraftar katılımı kararlarını bilgilendirmek için analiz edilebilecek (örneğin veri analitiği) hem yapılandırılmış hem de yapılandırılmamış büyük hacimli verileri tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bununla birlikte, biyotıp, spor mühendisliği ve nanoteknolojinin birleşimi kullanılarak ilerleyen yeni teknolojiler sonucu oluşan büyük veri, doğrudan sporcular, takımlar, antrenörler ve yöneticiler tarafından kullanılabilirliğinden, yüksek performanslı sporun yönetilmesinde yeni bir etki çağına doğru gidilmektedir. Birçok futbol kulübü, karar alma süreçlerinde söz konusu büyük verileri kullanmaktadır. Örneğin Arsenal FC'nin performans, analiz ve veri bilimi üzerinde çalışan yaklaşık 15 kişilik bir ekibi bulunmaktadır. Liverpool, Barselona ve Manchester City ise son zamanlarda veri alanında liderler olarak görülen diğer futbol kulüpleridir (Chambers, 2021). Veri analitiği sadece takımların maç kazanmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda sporcuların sakatlıklarını önleyebilir (Osborne, 2017), taraftarları maçlara katılmaya teşvik edebilir ve katılımını artırabilir. Sensörler ve görüntü işleme tekniklerini kullanan ileri geri bildirim sistemlerinin geliştirilmesi, analiz için bilgisayarlara veya akıllı cihazlara anında veri aktarımına olanak sağlamaktadır (Haake, 2012). Bu, anında üretilen yüksek düzeyde veri aracılığıyla gelişmiş bir geri bildirim sistemine olanak sağlamıştır (Baca ve Kornfeind, 2006). Sonuç olarak, büyük veri, yüksek performanslı sporun çeşitli yönlerinde devrim yaratmış ve bu da kapsamlı olmayan bir teknolojik yenilikler listesiyle sonuçlanmıştır. Şekil 3'de gösterildiği gibi, elit sporda varolan bu yenilikler ağırlıklı olarak dört temel alanda ilerleme sağlar: uygulamalar, ekipman, donanım/teçhizat ve alet/cihaz (Du vd., 2023)

Şekil 3. Yüksek Performanslı (Elit) Sporda Teknolojik ve Dijital Yeniliğin İlerlemesi

Sporda dijital dönüşümün faydaları bulunmakla birlikte, bazı riskleri de içinde barındırmaktadır. Mevcut literatür ışığında sporda teknolojinin getirdiği bazı avantajlar ve dezavantajlar aşağıda belirtilmiştir:

Sporda dijital dönüşümün faydaları

Performansı artırır.

Sağlık takibini kolaylaştırır.

Spor eğitiminde geribildirim vermeye katkı sağlar.

Konfor ve güvenlik için katkı sağlar.

İzolasyon dönemlerinde yararlıdır.

Sporda strateji geliştirmeye faydalıdır.

Sporda hile yapmada caydırıcı rolü vardır.

Sporda seyirciler hakkında bilgi almayı sağlar.

Sporda seyircilere bilgi ve haber aktarmaya katkı sağlar.

Sporda karar alma mekanizmalarına olumlu etkide bulunur.

Sporda video oyunları oluşturulabilir.

Sporda dijital dönüşümün zararları

Sporda elde edilen veriler özel hayatı tehdit edebilir, verileri istenmeyen kişilerin eline geçebilir.

Teknolojiye erişebilirlik herkes için aynı olmaması sporda adaleti zedeleyebilir.

Teknolojiye erişim maliyeti çok olduğu için yine herkes teknolojiyi kullanamaz.

Teknoloji sayesinde doping yapılabilir.

Atletik çaba adaletli değerlendirilemeyebilir.

Spor karşılaşmalarındaki atmosferi olumsuz etkileyebilir.

İnternet ortamında sporculara saldırgan davranışlarda bulunulabilir.

Sporcular sosyal medyada imajlarını zedeleyecek hareketlerde bulunup, taraftarları olumsuz etkileyebilirler.

Bilgi ve uzmanlığı olumsuz etkileyen yaklaşımlarda bulunula bilinir.

Performans analitiği ve sporculardan veri toplanmasıyla ilgili risklerden biri gizlilik ve veri sahipliğiyle ilgilidir. Taraftarlar için bu teknolojiler, sporcu performansını ölçmelerine olanak

tanıyan bilgi ve istatistikler sunmaktadır fakat bu durum bazen sporcuların sosyal medya platformları aracılığıyla trollenmesine, onlara saldırmasına veya gizlilik ihlaline yol açabilmektedir.

Spor ortamlarında genel olarak “teknoloji dopingi” ile ilgili endişeler mevcuttur. Varlıklı ülkelerin yeni teknolojileri maliyet ve ulaşılabilirlik açısından alıp kullanabilmesi ve varlıklı olmayan ülkelerdeki sporcuların geri kalması spordaki rekabete adil olmayan erişimi ifade etmek için belirtilmektedir. Adil oyunun (fair play) dürüstlüğü ve ruhunu bu durum zedelemektedir.

Diğer yandan teknolojinin faydalı olduğu bir alan olan hakemlikte, video hakemlik gibi teknolojiler, karar alma ve sonuçlarda şeffaflığı artırarak, karar alma ve puanlamayı daha güvenilir ve doğru bir şekilde yaparak oyun alanının eşitlenmesine de yardımcı olmuştur. Ancak bu tür teknolojiler, oyunu yavaşlattığı ve daha da önemlisi, yetkililerin bilgi ve uzmanlığına saygıyı zedelediği ve sporcuların veya seyircilerin artık insanların kararlarına güvenmediği algısı yarattığı için eleştirilmektedir. Video hakemliğin sporda seyir zevkini olumsuz etkilediğine dair eleştiriler de alanda mevcuttur (Du vd., 2023).

Spor branşlarında öncü olarak kabul edilen futbolda teknoloji sporun içine sporun özüne zarar vereceği nedeniyle geç dahil edilmiştir. 2010 Dünya Kupası’nda hakem kararlarında birçok tartışma yaşandığı için FIFA bu turnuva sonrasında teknoloji konusundaki çekingenliğini atmaya karar vermiştir. İngiltere Milli Takımı oyuncusu Frank Lampard’ın, turnuvada attığını iddia ettiği golün hakemler tarafından geçersiz sayılması sonucu tartışmalar iyice alevlenmiştir. Dolayısıyla Uluslararası Futbol Birliği Kurulu’nun (IFAB) tarafından 5 Ağustos 2012 tarihinde gol çizgisi teknolojisinin futbolda kullanılması uygun görülmüş ve dünya futbolunu yöneten FIFA bu teknolojinin tüm organizasyonlarında kullanılabileceğini bildirmiştir. Gol çizgisi teknolojisi ile hakemlerin çelişkide kaldığı pozisyonlarda doğru kararlar alması sağlanmıştır (Akgöl, 2019).

Bu teknolojinin futbolda kullanılması sonrasında hakemlerin daha az hatayla maç yönetebilmesi için başka hangi teknolojiler kullanılabilir düşüncesi belirlemiştir. Bunun üzerine Video Hakem Sistemi fikri ortaya atılmıştır. Bu sistem ile hakemlere kararsız kaldığı veya gözden kaçırdıkları pozisyonları tekrar izleme ve yanlış düzeltme şansı verilmiştir. Bunun için stadyumlara sistem kurulmuş karşılaşmayı ilgili federasyonların video hakem merkezlerinde takip edilmesi sağlanmıştır. 2017 yılı itibariyle Almanya ve İtalya gibi büyük liglerde kullanılmaya başlanan sistem, 2018-19 futbol sezonu ile birlikte Türkiye liglerinde de kullanılmaktadır (Akgöl, 2019).

Açıksa, teknolojik gelişmeler dünyası iyi ve kötü arasında bölünmüş durumdadır. Bu nedenle, hangi teknolojilerin, ne zaman ve ne ölçüde kullanılacağı konusunda bilinçli ve etik bir karar sunan konu, tartışmanın her iki tarafının da derin farkındalığına sahip olduğudur. Yelken sporunda, Amerika Kupası’nda rüzgardan üç kat daha hızlı hareket eden teknolojiler kullanarak yarışan yelkenler, Formula 1’de üreticilerin otomobilin bütünlüğünü ve sürücülerin güvenliğini korumak için kullandığı tasarım düzenlemeleri sporda sınırlandırılması bu bağlamda şaşırtıcı değildir (Akgöl, 2019; Du vd., 2023).

5. SPOR TESİSLERİNDE DİJİTALLEŞME

Nesnelerin İnterneti teknolojisi spor tesislerinin bilgi inşasını hızlandırmıştır. Londra Olimpiyat Oyunları ve Rio Olimpiyat Oyunları tesislerinde IoT teknolojisi kullanılarak inşa edilmiştir (Reis vd., 2017). Ağ teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, İnternet teknolojisi, mobil İnternet, düz panel ekran ve diğer teknolojiler giderek daha yaygın olarak kullanılmakta spor tesislerinin inşasında kullanılmaktadır (Wang vd., 2020). Spor tesislerinde akıllı spor tesislerinin inşaatı hala başlangıç aşamasındadır ve hem teknik düzeyde hem de kullanım koşullarında iyileştirme için geniş bir alan bulunmaktadır. Akıllı spor tesisi uygulamasının bir örneği Şekil 4’de gösterilmektedir (Du vd., 2023).

Şekil 4. Akıllı Spor Tesislerinde Uygulama Örneği

6. SOSYAL MEDYA ve SPORCU MARKALAMASI

2020 yılında yaklaşık 3,6 milyar insan sosyal medyayı kullanmıştır (Statista, 2020a). Sosyal medya kullanıcı sayısının gelecek yıllarda artması beklenmekte ve 2025 yılına kadar yaklaşık olarak kullanıcı sayısının 4,1 milyar olması düşünülmektedir. Ekim 2020 itibarıyla Facebook hala kullanıcılar arasında en popüler platform konumunda yer almakta olup, onu YouTube, WhatsApp, Facebook Messenger, WeChat, Instagram ve TikTok takip etmektedir (Statista, 2020b). Yeni medya olarak da belirtilen bu sosyal medya platformlarının birçoğu sporcular tarafından markalaşma da dahil olmak üzere çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır.

Spor dünyasında marka, “bir spor kuruluşunun ürününü rakiplerinden farklılaştırmaya yardımcı olmak için kullandığı bir isim, tasarım, sembol veya herhangi bir kombinasyon” olarak tanımlanmaktadır (Shank, 1999). Sporcuların her birinin bir adı, kendine özgü bir görünümü ve kişiliği olduğu için marka olarak kabul edilebilir (Arai vd., 2014). Başarılı bir marka geliştiren sporcuların spor kariyerleri sona erdiğinde işletmeler ve sponsorlarla anlaşmalar yaparak, daha yüksek maaşlar veya daha fazla başarılar elde edebilirler (Arai vd., 2014). Sosyal medya öncesi

dönemde sporcu markası, reklam verenlere yatırım getirisi sağlamak için televizyon, radyo ve yazılı basın gibi geleneksel medya biçimlerinden oluşuyordu. Dijitalleşme öncesi sporcular, her seviyeden sporcunun internet aracılığıyla izleyici oluşturma ve onlarla etkileşim kurma gücüne sahip olduğu günümüzün aksine, izleyicileriyle yalnızca basın aracılığıyla iletişim kurabiliyordu. Sosyal medya sayesinde sporcular marka mesajlarını kontrol altına alabilir hale gelmişlerdir (Abeza vd., 2015; Filo vd., 2015, López-Carril vd., 2020). Geleneksel yayın medyası sporcu markalarının geniş çapta iletişim kurmasına ve pazarlanmasına izin verirken (Lebel ve Danylchuk, 2014), sosyal medya sporculara imajlarının nasıl yönetileceği ve başkalarına nasıl sunulacağı konusunda daha fazla kontrol sağlıyor. Sosyal medya platformların çoğalması, sporcuların içerik üretmesine, çeşitli paydaşlarla etkileşimde bulunmasına olanak tanımıştır. Bu etkileşimler sporcular için bir dizi fırsatı kolaylaştırır. Sosyal medyada sporcular özenle seçilmiş fotoğraflar, ses dosyaları ve videolar aracılığıyla kendilerine ait sunumlarını stratejik olarak yönetebilmektedirler (Bullingham ve Vasconcelos, 2013). Örneğin, taraftarlar sporcuları sosyal medyada çok sayıda takip ederek sporculara ilişkiler kurma, platformları ve kişisel markalarını tanıtmak ve geliştirmek veya ürünlerini onaylamak için bir pazarlama aracı olarak kullanma fırsatı sağlamaktadır (Pegoraro, 2010).

Sosyal medya platformları aynı zamanda spor yönetim organları, ligler, takımlar, spor etkinlikleri ve taraftarlar dahil olmak üzere diğer spor paydaşları tarafından da geniş çapta kabul görmüştür (Abeza vd., 2015; Hutchins, 2014). Sporcu markaları bir marka ilişkileri ağı içerisinde var olur (Su vd., 2020). Bu nedenle, diğer spor paydaşları sporcularla yakın işbirliği içinde çalışır ve sporcuları kendi markalarını veya ürünlerini tanıtmak için kullanabilirler. Sporcular ayrıca spor etkinliklerine katılımlarını kendi tanıtım amaçları için de kullanabilirler (Geurin ve McNary, 2021; Hayes, 2019).

Buna ek olarak, medyada spor yayınlarından elde edilen gelirler önemli bir düzeye ulaşmıştır. Maç yayınları gelişen teknoloji sayesinde farklı kanallar ile dünyanın her bölgesine ulaşmakta, bu bağlamda spor dallarının marka değeri artmaktadır. Bu sayede spor kulüplerin tanınırlığı da artmaktadır. Maçlar sadece televizyondan değil internet ortamından farklı yollarla izlenebilmektedir. Ayrıca, pazarlanabilen spor ürünü dünyanın birçok farklı noktasında yayınlanarak çok fazla bireye ulaşır olmuştur. Spor kulüplerinin yayın geliri bu şekilde ciddi düzeyde artmıştır (Akgöl, 2019).

7. SANAL SPOR SEYİRCİSİ

Spor organizasyonları sürekli olarak taraftar ve seyirci deneyimlerini geliştirmenin yollarını aramaktadır. Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi gelişen teknolojiler, spor tüketicilerine dijital spor medya içeriğine bağlanmak ve bunlarla etkileşime geçmek için yeni ve sürükleyici yollar sunmaktadır. Pricewaterhouse Coopers'ın (PwC, 2019) araştırmasına göre, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR), 2030 yılına kadar küresel GSYİH'yı 1,5 trilyon dolar artıracaktır. NBA, WNBA, NFL, MLB, NHL, MLS, FIFA ile birlikte diğer birçok lig ve kuruluş AR ve VR içeriğine yatırım yapmışlardır (Shea, 2020).

Deneyimsel pazarlama ve maç günü sunumuna yönelik bu yaklaşımlar, birçok spor yöneticisinin spor salonlarında ve stadyumlarda tercih edeceği bir araç olabilir. Buna ek olarak,

spor yöneticileri tarafından uygulanan yeni gelişen sanal teknolojiler de spor araştırmacılarının özellikle ilgisini çekmektedir. Sosyal sinirbilim metodolojisi olarak bu sanal deneyimler aracılığıyla spor seyircileri hakkında bilgi toplanabilmektedir. Spor yöneticileri dijital çağda yeni taraftar deneyimlerini tasarlarlarken, spor araştırmacıları da sanal spor izleyici deneyimlerine ilişkin araştırmalarda bulunmak için sinirbilim yöntemleriyle yeni teknolojilerden yararlanmaktadır.

Sanal gerçeklik (VR), kullanıcının bir kulaklık veya ekran aracılığıyla tamamen dijital olarak oluşturulmuş bir ortama veya dünyaya girmesine olanak tanıyan sürükleyici bir teknolojidir (Handa vd., 2012). Sürükleyici doğası nedeniyle VR, gerçek hayattaki birçok durumu ve ortamı simüle edebilir. VR'yi güçlü bir deneyimsel ortam haline getiren işte bu sürükleyicilik ve simülasyondur.

Artırılmış gerçeklik (AR), dijital olarak oluşturulmuş grafikleri veya bilgileri gerçek dünya ortamında üst üste bindiren sürükleyici bir teknolojidir. AR'nin en benzersiz ve etkili yönlerinden biri, sanal unsurları gerçek dünya ortamıyla birleştirmesidir (Azuma, 1997). AR'nin çeşitli biçimleri (dokunsal, işitsel, koku alma) olmasına rağmen, AR'nin birincil kullanımı görsel modalitedir. Yayın AR, bilgisayar tabanlı AR, başa takılan ekran AR (HMD), projektör tabanlı AR ve akıllı telefon tabanlı AR dahil olmak üzere görsel AR'yi deneyimlemenin birden fazla yolu vardır.

Son yıllarda birçok spor takımı ve organizasyonu, spor seyircilerine canlı spor etkinliklerini yeni ve yenilikçi yollarla deneyimleme fırsatları sunmaya başlamıştır. Özellikle izleyicilerin AR ve VR aracılığıyla sporu deneyimlemeleri için sürükleyici izleme fırsatlarının sayısında artış olmuştur (Young, 2020). Sürükleyici izleme fırsatlarının hızlanmasına ek olarak, COVID-19 salgını, izleyicilerin sevdikleri sporları artık şahsen izleyememesi nedeniyle sürükleyici izleme deneyimleri sunma eğilimini daha da hızlandırmıştır (Young, 2020). Yalnızca sürükleyici izleme deneyimlerine yönelik fırsatlar artmakla kalmamış, aynı zamanda sürükleyici içeriğin deneyimlenebileceği yöntemlerde de bir artış olmuştur.

NBA, salgın nedeniyle 2020 sezonunu duraklattıktan sonra sezonun geri kalanını ve play-off'ları Orlando Florida'daki Wide World of Sports'ta balonlu bir konuma taşımıştır. Orada pek çok izleyici, canlı bir etkinliğe sanal taraftarın katılması konseptiyle tanışmıştır. NBA liginin yeni nesil televizyon yayınlarının başkanı Sara Zuckert Covid-19 pandemisi esnasında içinde buldukları talihsiz krizle taraftarlarını farklı şekillerde oyuna nasıl yaklaştırabileceklerini düşünmüştür. NBA ve Microsoft, taraftarların yüksek çözünürlüklü video ekranları aracılığıyla saha kenarında görünmelerine olanak tanıyan bir teknoloji oluşturmak için ortaklık kurmuştur. Taraftarlar maç evlerinden video konferans yazılımı aracılığıyla izlemiş ve maç boyunca sahadaki ekranlarda görüntüleri dijital olarak sunulmuştur. Bu teknoloji ile o dönemde "sanal hayranlar" yaratılmıştır (Wes Powell - NBA All-Star 2020, n.d.).

Etkinliklerde sanal taraftarın oluşturulması, taraftarları spor deneyimine dahil etmek için iyi karşılanan ve benzersiz bir yenilik olsa da, spor organizasyonları ve takımları tarafından uygulanan sürükleyici deneyimlerin büyük çoğunluğu AR veya VR biçiminde olmaya devam etmektedir. Ağustos 2020'de NBA, VR platformu Oculus'u NBA, WNBA ve NBA G League'in resmi

VR başlığı olarak adlandırdı (Dixon, 2020). Çok yıllık anlaşma, Oculus'u lig tarihindeki ilk VR başlık ortağı yaptı ve onlara özel VR içeriği sunma haklarını verdi. Oculus ve NBA, daha önce görülmemiş kamera açıları ve taraftarların kendilerini sahada ön sıradaymış gibi hissetmelerine olanak tanıyan "Oculus Ön Sıra Görünümü" aracılığıyla seyircilere sürükleyici bir deneyim sunmuştur. NBA'in Medya ve İş Geliştirmeden Sorumlu Başkan Yardımcısı Julie Morris, Oculus ile olan anlaşmalarını şu sözlerle özetledi: "Bu ortaklık, NBA, WNBA ve NBA G League taraftarlarıyla yeni ve yenilikçi yollarla etkileşim kurma konusundaki süregelen kararlılığımızı daha da artırıyor" (Dixon, 2020).

AR, spor izleyici deneyimini geliştirmek için çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Ancak AR'nin spor izleyiciliğini geliştirmesinin ve sürükleyici bir izleyici deneyimi yaratmasının en etkili yollarından biri AR yayınıdır. NBA, NFL, NHL, MLS ve Premier Lig futbolu son zamanlarda birçok yayınında istatistik ve verilerin AR katmanlarını sağlamak için teknoloji şirketleriyle ortaklık kurdu (Goebert, 2020). Spor yayıncılığı AR'nin önde gelen oyuncularından biri olan Second Spectrum, yazılımının oyuncuları ve topu saniyede 25 defaya kadar izlemesini sağlayan makine öğrenimi ve yapay zekayı kullanıyor. Teknoloji daha sonra yayındaki istatistiksel verileri ve oyuncu performansı ölçümlerini üst üste bindiriyor ve oyunculara gerçek zamanlı olarak bağlanıyor. Second Spectrum, AR yayınları oluşturmak için İngiltere Premier Ligi, NBA ve MLS ile ortaklık kurdu. MLS'nin medyadan sorumlu kıdemli başkan yardımcısı, AR yayın teknolojisinin izleyicilerine neler getirdiğini şöyle duyurdu: "MLS, Second Spectrum ile birlikte gelişmiş bir yeni hayran deneyimi sunacak ve MLS içeriğine yenilik getirecek" (Baer, 2020).

SONUÇ

Son 30 yılda kuruluşların ekonomik, jeopolitik ve sosyokültürel ortamlarında küreselleşme, toplumsal olaylar, iklim değişikliği, ekonomik krizler ve teknolojik gelişmeler eşliğinde dramatik değişimler yaşanmıştır (Cooke, 2017; Daft, 2020; Doherty ve Cuskelly, 2020; Lachance, 2020). "Dijital Devrim" olarak adlandırılan dijital teknolojinin büyümesi kuruluşları ve paydaşlarını etkilemiş olup, bulut bilişim, mobil bağlantı ve sosyal medya gibi teknolojiler insan yaşamının neredeyse her yönüne dokunmuştur (Moreira vd., 2018; Kreutzer vd., 2018). Bugün kullandığımız teknolojilerin çoğu 1990'ların sonlarından önce mevcut değildi (Cooke, 2017). 1992'de İnternet henüz gelişmekteydi, 1998'de Google ortaya çıktı, 2007'de iPhone piyasaya sürüldü. Akıllı telefonlar ve internet ile her yerde bulunan mobil erişim iletişim kurma, çalışma, bilgiye erişme, öğretme ve öğrenme şeklimizi ve en önemlisi tüketim alışkanlıklarımızı değiştirdi (Kreutzer vd., 2018). Bu teknolojik gelişmeler kuruluşları değişime zorlamış, dijital teknolojinin günümüz organizasyonlarındaki yaygınlığını ve etkisini fark eden kuruluşlar, faaliyet gösterdikleri alanda büyük organizasyonel değişime girerek dijital teknolojilerin kullanılmasını sağladılar (Fitzgerald vd., 2013). Bu makalede spor yönetimi alanında gerçekleşen dijital dönüşüm faaliyetleri ele alınmıştır.

Dijital inovasyon, mevcut iş süreçlerini ve iş gücü verimliliğini iyileştiren, müşteri deneyimini geliştiren ve organizasyonlar ve alanlar içindeki mevcut oyunun kurallarını değiştiren veya tamamlayan yeni ürün ve hizmetler yaratmak için dijital teknoloji ve uygulamaların kullanılmasıdır (Hinings vd., 2018). Dijital dönüşümün önemi, yeni ağ oluşturma olanakları açtığı ve veri alışverişi yapabilen ve yeni süreçler başlatabilen farklı paydaşlar arasında işbirliğini

mümkün kıldığı için toplumun tüm sektörlerini etkileyen yaygın doğasına ve her yerde bulunmasına dayanmaktadır. Dijital teknoloji, ister işle ilgili ister kişisel tüketim olsun, insan faaliyetinin hemen hemen her alanında önemli bir rol oynuyor. En son teknolojik yeniliklerden bazıları arasında sanal veya artırılmış gerçeklik deneyimleri için başa takılan ekranlar gibi giyilebilir cihazlar, müşteri katılımı için kullanılan sohbet robotları, akıllı saatler ve fitness takipçileri gibi veri göndermek ve almak için internete bağlanmak için kullanılan nesnelerin interneti cihazları yer alıyor. Yapay zeka (AI) ve büyük veriler bunlardan birkaçıdır.

“Yıkıcı teknolojiler” olarak adlandırılan, yani tüketicilerin, endüstrilerin veya işletmelerin çalışma şeklini önemli ölçüde değiştiren bu yıkıcı teknolojiler, çok daha üstün niteliklere sahip olduğu için (örneğin e-ticaret, çevrimiçi haber siteleri, araç paylaşım uygulamaları ve GPS sistemleri) yerini aldığı sistemleri veya alışkanlıkları ortadan kaldırmaktadır (Smith vd., 2020).

Bu konuda yapılan çalışmalar sporda teknolojinin kullanım amaçlarını sporda sporcuların performansının takibi ve geliştirilmesi, yarışmalarda doğru kararlar verilmesi, sporun seyir keyfinin artırılması, spor seyircilerinin beklenti ve ihtiyaçlarının tesbiti olarak ifade edilmiştir. Son zamanlarda spor faaliyetlerinde ve organizasyonlarında kullanılan teknolojik uygulamalar akıllı top, gol çizgisi, yarı otomatik ofsayt, video yardımcı hakem teknolojisi, giyilebilir teknolojiler, mobil uygulamalar, futbolcu uygulamaları, büyük veri teknolojileri, soğutma teknolojisi, yenilebilir enerji çözümleri, modüler stadyum, geri çekilebilir çatılar, akıllı wi-fi ve şarj üniteleri, engelli bireylere yönelik teknolojiler olarak belirtilmiştir. Sporda dijital inovasyon araçları olarak ise antrenman araçları, top atma, test ölçüm araçları, spor ve takım takip yazılımları, oyun yoğunluğu saha ısı haritaları, foto finish sistemleri, iletişim araçları, e-spor ve sanal gerçeklik araçları, sporda dijital oyunlar kullanılmaktadır (Taştan, 2023).

Altuntaş (2018) tarafından ülkemizdeki orta ve büyük ölçekli şirketler ve kuruluşların karar vericilerinden oluşan toplam 114 yönetici ile yapılan görüşmede katılımcıların % 89'u kuruluşlarının dijital dönüşüm girişimlerini hayata geçirdiğini ve bu girişimlerin %34'ünün artan gelir veya gelişmiş müşteri ilişkileri gibi olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir. Söz konusu araştırmada katılımcılar dijital dönüşümden en hızlı geri dönüşlerin imalat ve perakende alanlarında elde edildiğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada hızlı tüketim ve perakende sektöründe faaliyet gösteren markaların müşterilerine kişiselleştirilmiş hizmetler sunmalarını sağlayarak marka sadakatini pekiştiren dijital yatırımları marka değerlerinin artmasında etkili olacağını belirtilmiştir.

Spor sektöründe de dijital dönüşüm girişimlerini hayata geçirilmesi, spor kuruluşlarının inovasyon ve dijital dönüşüme yönelik stratejik bir yaklaşım geliştirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, spor kurumları ve kuruluşlarının mevcut dijital yeteneklerinin değerlendirilmesini, potansiyel iyileştirme alanlarının belirlenmesini ve değer sağlama potansiyellerine göre yeni teknolojilere yapılacak yatırımlara öncelik verilmesi gerekmektedir. Buna ek olarak sporda yer alan insan kaynağının yeni dijital araçları etkili bir şekilde kullanmak için gereken beceri ve bilgilerle eğitilmesini sağlamak için sürekli eğitim ve öğretim programları düzenlemek, operasyonlarını geliştirmek, taraftarlarla etkileşim kurmak ve sporcularının performansını yükseltmek için inovasyon ve dijital dönüşümün gücünden faydalanacak stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Spor yönetiminde dijital dönüşüm için spor yöneticilerinin yeni dijital spor iş

modelleri, dijital spor ekosistemlerinde değer yaratma, sporda dijital tüketici davranışı, sporda büyük veri analizi, dijitalleşme yoluyla örgüt kültürünün değişimi, spor örgütlerinde teknoloji kabulü, işgücü ve işgücü sorunları, sporda insan-makine etkileşimi, spor girişimciliği için dijital stratejiler, e-spor ve dijital konularda resmi ve yasal düzenlemeler konusunda bilgilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Sonuç olarak, spor kuruluşları bu tür teknolojileri benimsemek ve uygulamak için gelişmedikçe önemsiz hale gelirler. Kuruluşlar güncel kalabilmek için dijital olarak yenilik yapmalı, gelişen tüketici ve iş alışkanlıklarına uyum sağlamalıdır (Majumdar vd., 2018).

EXTENDED ABSTRACT

Digital transformation, one of the important elements in modern management practices, has played an important role in the transformation of various sectors such as education, health, private and public. Digital transformation due to developments in technology has caused strategic changes in the sports sector, as in every field. In this context, the aim of the research is to examine the reflections of digital transformation in sports management. The sports sector stands out as a sector where innovations are demanded and tradition begins to fade into the background.

Digital sport management refers to the use of digital technologies and tools in the management and administration of sports organizations, events, and activities. It encompasses various aspects of sports management, such as marketing, fan engagement, data analytics, operations, and communication. Here are some key aspects and trends related to digital sport management:

Staff and Personnel Management: Managing the human resources within sports organizations, including coaches, administrative staff, and support personnel, can be streamlined through digital HR management systems.

Player Relations: Maintaining positive relationships between players, coaches, and management is essential for team success. Digital communication tools and platforms can facilitate better communication and collaboration among all stakeholders.

Wellness and Mental Health: Mental health and well-being are increasingly recognized as critical factors in athlete performance. Digital human management may involve the use of apps and platforms to support athletes' mental health and provide resources for stress management and counseling.

Education and Training: Digital tools can be used to provide ongoing education and training for athletes, coaches, and staff. Online courses, webinars, and e-learning platforms can facilitate skill development and knowledge sharing.

Fan Engagement: Digital sport management leverages social media, mobile apps, and websites to engage fans in real-time. Teams and organizations use platforms like Twitter, Instagram, and Facebook to connect with fans, share updates, and create interactive experiences.

Data Analytics: Data-driven decision-making is crucial in modern sports management. Teams and organizations collect and analyze data on player performance, fan behavior, and operational efficiency to gain insights and make informed decisions.

E-sports: The rise of e-sports has created a new avenue for digital sport management. Organizations manage e-sports teams, events, and leagues, and digital platforms like Twitch and YouTube are essential for broadcasting e-sports competitions.

Ticketing and Sales: Digital tools are used to manage ticketing, sales, and merchandise. Mobile apps and online platforms make it easier for fans to purchase tickets and team merchandise.

Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR): VR and AR technologies are being used to enhance the fan experience. This includes providing virtual stadium tours, interactive game experiences, and immersive content.

Content Creation: Digital sport management involves creating and distributing content across various digital channels. This includes producing videos, podcasts, and articles to keep fans engaged and informed.

Sponsorship and Partnerships: Sports organizations use digital platforms to attract sponsors and partners. Social media and online advertising play a significant role in showcasing the value of sponsorships.

Data Privacy and Security: With the collection of vast amounts of personal and sensitive data, sports organizations must also focus on data privacy and security to protect both fan and player information.

Gamification: Many sports organizations incorporate gamification elements into their digital strategies to engage fans. This includes virtual games, contests, and rewards for fan participation.

Emerging Technologies: Innovations like blockchain and artificial intelligence (AI) are starting to find applications in digital sport management. Blockchain can be used for ticketing and merchandise authentication, while AI can assist in data analysis and player performance prediction.

In addition, digital human management in sports is not a widely recognized or established term. However, based on the intersection of digital technologies and human resource management in the sports industry, digital human resources can be used in sports management in the following subjects:

Player Management: Digital human management in sports could involve the use of technology and data analytics to manage athletes. This might include tracking player performance, injury management, and overall well-being using wearable devices and health monitoring systems.

Coaching and Development: Digital tools could be employed to assist coaches in training and developing athletes. This might involve the use of video analysis, virtual reality (VR), and data-driven insights to improve coaching techniques and strategies.

Recruitment and Scouting: Digital platforms and data analytics can be used to scout and recruit talent. Advanced scouting systems may use AI algorithms to identify potential prospects based on performance metrics and statistics.

These issues are examined in detail within the digital transformation framework in sports management science. In this age where it is not possible to stand in the way of development, it is possible to make progress in sports management by taking advantage of these innovations. Therefore, this study is thought to create a new perspective for researchers and practitioners working in the field. In this review, it was seen that the article included many different perspectives including digital transformation in sports management, and it was suggested that a curriculum system compatible with technological developments should be developed in the education of new generation sports managers and that current managers in the sector should also educate themselves from this perspective.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

- Abeza, G., O'Reilly, N., Séguin, B., & Nzindukiyimana, O. (2015). Social Media Scholarship in Sport Management Research: A Critical Review. *Journal of Sport Management*, 29(6), 601-618. <https://doi.org/10.1123/JSM.2014-0296>
- Akgöl, O. (2019). Spor Endüstrisi ve Dijitalleşme: Türkiye'de Spor Yapılanması Üzerine Bir İnceleme.
- Arai, A., Ko, Y. J., & Ross, S. (2014). Branding athletes: Exploration and conceptualization of athlete brand image. *Sport Management Review*, 17(2), 97-106. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2013.04.003>
- Armstrong, M. (2006). *A Handbook of Human Resource Management Practice*. Kogan Page Publishers.
- Baca, A., & Kornfeind, P. (2006). Rapid Feedback Systems for Elite Sports Training. *IEEE Pervasive Computing*, 5(4), 70-76. <https://doi.org/10.1109/MPRV.2006.82>
- Baer, B. (2020). MLS partners with Second Spectrum on advanced tracking data system. <https://www.mlssoccer.com/news/mls-partners-second-spectrum-advanced-tracking-data-system>
- Barnhill, C. R., Smith, N. L., & Brent, D. O. (2023). Organizational Behavior in Sport Management: An Applied Approach to Understanding People and Groups. *Journal of Sport Management*, 37(1), 66-67. <https://doi.org/10.1123/jsm.2022-0245>
- Brouwers, J., Sotiriadou, P., & De Bosscher, V. (2015). An examination of the stakeholders and elite athlete development pathways in tennis. *European Sport Management Quarterly*, 15(4), 454-477. <https://doi.org/10.1080/16184742.2015.1067239>
- Bullingham, L., & Vasconcelos, A. C. (2013). 'The presentation of self in the online world': Goffman and the study of online identities. *Journal of Information Science*, 39(1), 101-112. <https://doi.org/10.1177/0165551512470051>
- Chambers, R. (2021, March 17). State of the football analytics industry in 2021. *SciSports*. <https://www.scisports.com/state-of-the-football-analytics-industry-in-2021/>
- Chelladurai, P., & Kerwin, S. (2017). *Human Resource Management in Sport and Recreation*. <https://doi.org/10.5040/9781492596271>

- Cooke, B. (2017). Bernard Burnes: Choices, Contexts, and Changes. In D. B. Szabla, W. A. Pasmore, M. A. Barnes, & A. N. Gipson (Eds.), *The Palgrave Handbook of Organizational Change Thinkers* (pp. 1–14). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-49820-1_68-1
- Cooper, J. A., & Alderman, D. H. (2020). Cancelling March Madness exposes opportunities for a more sustainable sports tourism economy. *Tourism Geographies*, 22(3), 525–535. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759135>
- Daft, R. L. (2020). *Organization Theory & Design*. Cengage Learning.
- Dixon, E. (2020, August 18). NBA strengthens Oculus ties with official VR headset designation. *SportsPro*. <https://www.sportspromedia.com/sponsorship-marketing/sponsorship/nba-oculus-vr-headset-partnership-deal-wnba-g-league-nba-2k-league-doordash/>
- Doherty, A., & Cuskelly, G. (2020). Organizational Capacity and Performance of Community Sport Clubs. *Journal of Sport Management*, 34(3), 240–259. <https://doi.org/10.1123/jsm.2019-0098>
- Dossena, C., & Mochi, F. (2020). Managing Online Communities and E-WOM: Prosumers' Characteristics and Behaviors in the Food Service Sector. *Lecture Notes in Information Systems and Organization*, 205–217.
- Du, Y., Li, Y., Chen, J., Hao, Y., & Liu, J. (2023). Edge computing-based digital management system of game events in the era of Internet of Things. *Journal of Cloud Computing*, 12(1), 44. <https://doi.org/10.1186/s13677-023-00419-5>
- Ehnold, P., Faß, E., Steinbach, D., & Schlesinger, T. (2020). Digitalization in organized sport – usage of digital instruments in voluntary sports clubs depending on club's goals and organizational capacity. *Sport, Business and Management: An International Journal*, ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/SBM-10-2019-0081>
- Ekenci, G., & İmamoğlu, A. F. (2002). Spor işletmeciliği. Nobel yayın dağıtım. https://gavsispanel.gelisim.edu.tr/Document/gekenci/20200425030723411_e9d1853d-065f-4006-a90f-fb74c6bb296e.pdf
- Ersöz, B., & Özmen, M. (2020). Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 11(42), 170–179. <https://doi.org/10.5824/ajite.2020.03.007.x>
- Evans, R., McNamee, M., & Guy, O. (2017). Ethics, Nanobiosensors and Elite Sport: The Need for a New Governance Framework. *Science and Engineering Ethics*, 23(6), 1487–1505. <https://doi.org/10.1007/s11948-016-9855-1>
- Filo, K., Lock, D., & Karg, A. (2015). Sport and social media research: A review. *Sport Management Review*, 18(2), 166–181. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2014.11.001>
- Fitzgerald, M., Kruschwitz, N., Bonnet, D., & Welch, M. (2013). Embracing Digital Technology [Bilimsel Araştırma]. <https://emergenceweb.com/blog/wp-content/uploads/2013/10/embracing-digital-technology.pdf>
- Getz, D., & Page, S. J. (2016). Progress and prospects for event tourism research. *Tourism Management*.
- Geurin, A. N., & McNary, E. L. (2021). Athletes as ambush marketers? An examination of Rule 40 and athletes' social media use during the 2016 Rio Olympic Games. *European Sport Management Quarterly*, 21(1), 116–133. <https://doi.org/10.1080/16184742.2020.1725091>
- Gibson, H. J., Kaplanidou, K., & Kang, S. J. (2012). Small-scale event sport tourism: A case study in sustainable tourism. *Sport Management Review*, 15(2), 160–170.
- Haake, S. (2012). Material advantage? *Physics World*, 25(07), 26. <https://doi.org/10.1088/2058-7058/25/07/33>
- Handa, M., Aul, E. G., mandeephanda, S. B., & Das, R. S. (2012). IMMERSIVE TECHNOLOGY – USES , CHALLENGES AND OPPORTUNITIES. <https://www.semanticscholar.org/paper/IMMERSIVE-TECHNOLOGY-%E2%80%93-USES-%2C-CHALLENGES-AND-Handa-Aul/bd17cc1ffd8fd8db4f8c53cab2634d5f9980f>
- Hayes, S. C. (2019). Acceptance and commitment therapy: Towards a unified model of behavior change. *World Psychiatry*, 18(2), 226–227. <https://doi.org/10.1002/wps.20626>
- Helsen, K., Derom, I., Corthouts, J., Bosscher, V. D., Willem, A., & Scheerder, J. (2022). Participatory sport events in times of COVID-19: Analysing the (virtual) sport behaviour of event participants. *European Sport Management Quarterly*, 22(1), 35–54. <https://doi.org/10.1080/16184742.2021.1956560>
- Hinings, B., Gegenhuber, T., & Greenwood, R. (2018). Digital innovation and transformation: An institutional perspective. *Information and Organization*, 28(1), 52–61. <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2018.02.004>

- Hoeber, L., Doherty, A., Hoeber, O., & Wolfe, R. (2015). The nature of innovation in community sport organizations. *European Sport Management Quarterly*, 15(5), 518–534. <https://doi.org/10.1080/16184742.2015.1085070>
- Hutchins, B. (2014). Twitter: Follow the Money and Look Beyond Sports. *Communication & Sport*, 2(2), 122–126. <https://doi.org/10.1177/2167479514527430>
- Hyman, M. (2012). *The Most Expensive Game in Town: The Rising Cost of Youth Sports and the Toll on Today's Families*. Beacon Press.
- Kennelly, J. (2011). Citizen Youth: Culture, Activism, and Agency in a Neoliberal Era *Palgrave*. Mc Millan, 65(1), 193–194. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12059>
- Kerwin, S. (2022). *Human Resource Management and Digital Technology*. Routledge Handbooks Online. <https://doi.org/10.4324/9781003088899-4>
- King, G., Pan, J., & Roberts, M. E. (2017). How the Chinese Government Fabricates Social Media Posts for Strategic Distraction, not Engaged Argument. *American Political Science Review*, 111(3), 484–501.
- Kreutzer, R., Neugebauer, T., & Pattloch, A. (2018). Best Practices in Building a Digital Business Leadership (pp. 219–260). https://doi.org/10.1007/978-3-662-56548-3_4
- Kwiatkowski, G., & Oklevik, O. (2017). Primary Economic Impact of Small-scale Sports Events. *Event Management*, 21(3), 269–280. <https://doi.org/10.3727/152599517X14942648527509>
- Lebel, K., & Danylchuk, K. (2014). An Audience Interpretation of Professional Athlete Self-Presentation on Twitter. *Journal of Applied Sport Management*, 6(2). <https://trace.tennessee.edu/jasm/vol6/iss2/13>
- Lee, E. C., Fragala, M. S., Kavouras, S. A., Queen, R. M., Pryor, J. L., & Casa, D. J. (2017). Biomarkers in Sports and Exercise: Tracking Health, Performance, and Recovery in Athletes. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 31(10), 2920–2937. <https://doi.org/10.1519/JSC.0000000000002122>
- López-Carril, S., Escamilla-Fajardo, P., González-Serrano, M. H., Ratten, V., & González-García, R. J. (2020). The Rise of Social Media in Sport: A Bibliometric Analysis. *International Journal of Innovation and Technology Management*, 17(06), 2050041. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500418>
- Lundberg, E., Armbrecht, J., & Andersson, T. D. (2019). A research agenda for event management. https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=wei-DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=info:6R7ROtMVQvJ:scholar.google.com&ots=6sFKHKI43s&sig=wWOqKJL_GrcXmEUjtN0_5vX2YGU
- Macleay, S. (2016). A new model for social work reflection: Whatever the weather—Social Care Online. <https://www.scie-socialcareonline.org.uk/a-new-model-for-social-work-reflection-whatever-the-weather/r/a1CG00000056W1DMAU>
- Majumdar, D., Banerji, P. K., & Chakrabarti, S. (2018). Disruptive technology and disruptive innovation: Ignore at your peril! *Technology Analysis & Strategic Management*, 30(11), 1247–1255. <https://doi.org/10.1080/09537325.2018.1523384>
- Mondello, M., & Kamke, C. (2014). The Introduction and Application of Sports Analytics in Professional Sport Organizations. *Sports Analytics*. <https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1357&context=jasm>
- Moreira, F., Ferreira, M. J., & Seruca, I. (2018). Enterprise 4.0 – the emerging digital transformed enterprise? *Procedia Computer Science*, 138, 525–532. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.10.072>
- Naraine, M. (2019). Follower Segments Within and Across the Social Media Networks of Major Professional Sport Organizations. *Sport Marketing Quarterly*, 28(4), 222–233. <https://doi.org/10.32731/SMQ.284.122019.04>
- Naraine, M. L., Hayduk, T., & Doyle, J. P. (2022). Embracing the Digital Frontier: Introduction to The Routledge Handbook of Digital Sport Management. In *The Routledge Handbook of Digital Sport Management* (pp. 1–3). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003088899-1>
- Naraine, M. L., & Parent, M. M. (2017a). Examining social media adoption and change to the stakeholder communication paradigm in not-for-profit sport organizations. *Journal of Amateur Sport*, 3(2), 55–81. <https://doi.org/10.17161/jas.v3i2.6492>
- Naraine, M. L., & Parent, M. M. (2017b). This Is How We Do It: A Qualitative Approach to National Sport Organizations' Social-Media Implementation. *International Journal of Sport Communication*, 10(2), 196–217. <https://doi.org/10.1123/IJSC.2017-0006>
- Osborne, B. (2017). Legal and Ethical Implications of Athletes' Biometric Data Collection in Professional Sport. *Marquette Sports Law Review*, 28, 37.
- Özçelik Baloğlu, Ö. (2023). TEKNOLOJİK BİR DÖNÜŞÜM OLARAK DİJİTALLEŞME KAVRAMI VE ETKİLERİ. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(2), 1189–1210. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1276723>

- Özdemir, A. Yönetimde İnovasyon Ve Dijital Dönüşümün Spor Yönetimine Yansımaları, TEKİN, A. ve Süleymanoğulları, M., Spor Bilimlerinde Nitel Araştırmalar
- Pegoraro, A. (2010). Look Who's Talking—Athletes on Twitter: A Case Study. *International Journal of Sport Communication*, 3(4), 501–514. <https://doi.org/10.1123/ijsc.3.4.501>
- Pickering, C., & Kiely, J. (2019). Do Non-Responders to Exercise Exist—And If So, What Should We Do About Them? *Sports Medicine*, 49(1), 1–7. <https://doi.org/10.1007/s40279-018-01041-1>
- Price, S., Jewitt, C., & Brown, Ba. (2023, September 7). *The SAGE Handbook of Digital Technology Research*. SAGE Publications Ltd. <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/the-sage-handbook-of-digital-technology-research/book236070>
- Reis, A. C., Frawley, S., Hodgetts, D., Thomson, A., & Hughes, K. (2017). Sport Participation Legacy and the Olympic Games: The Case of Sydney 2000, London 2012, and Rio 2016. *Event Management*, 21(2), 139–158. <https://doi.org/10.3727/152599517X14878772869568>
- Salman, G. G. (2022). SPORDA MARKALAŞMADA DİJİTALLEŞME VE SOSYAL MEDYANIN KULANIMI. *The Journal of Academic Social Science Studies*, null(Year: 13-Number: 79), Article Year: 13-Number: 79. <https://doi.org/10.29228/JASSS.39481>
- Sant, S.-L., Misener, L., & Mason, D. S. (2019). Leveraging sport events for tourism gain in host cities: A regime perspective. *Journal of Sport & Tourism*, 23(4), 203–223. <https://doi.org/10.1080/14775085.2019.1711444>
- Shank, M. D. (1999). *Sports Marketing: A Strategic Perspective*. Prentice Hall.
- Smith, N., Greene, A., Flanders, S., & Jones, C. (2020). Examining the Innovation Process of a Graduate Apprenticeship Program for Sport Organizations. *Sports Innovation Journal*, 1, 106–119. <https://doi.org/10.18060/23944>
- Srisiri, S. (2022). Sununta SRISIRI | Srinakharinwirot University, Bangkok | Department of Health Education | Research profile. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/profile/Sununta-Srisiri-3>
- Statista. (2020a). Number of social network users worldwide from 2017 to 2025. Statista. <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>
- Statista. (2020b). Most popular social networks worldwide as of October 2020, ranked by number of active users. Statista. <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-numberof-users/>
- Su, Y., Baker, B., Doyle, J. P., & Kunkel, T. (2020). Rise of an athlete brand: Factors influencing the social media following of athletes. <https://doi.org/10.34944/dspace/7092>
- Taştan, H. Ş. (2023). Sporda Dijital İnovasyon. *Spor İnovasyonu Ve Dijital Teknoloji*, 7.
- Taylor, S., & Woodhams, C. (Eds.). (2016). *Human Resource Management: People and Organisations* (2nd edition). CIPD - Kogan Page.
- Theodorakis, N. D., Kaplanidou, K. (Kiki), & Karabaxoglou, I. (2015). Effect of Event Service Quality and Satisfaction on Happiness Among Runners of a Recurring Sport Event. *Leisure Sciences*, 37(1), 87–107. <https://doi.org/10.1080/01490400.2014.938846>
- Thorpe, H., & Dumont, G. (2018). The Professionalization of Action Sports: Mapping Trends and Future Directions. *Sport in Society*, 22, 1–16. <https://doi.org/10.1080/17430437.2018.1440715>
- Troilo, M., Bouchet, A., Urban, T. L., & Sutton, W. A. (2016). Perception, reality, and the adoption of business analytics: Evidence from North American professional sport organizations. *Omega*, 59, 72–83. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2015.05.011>
- Wang, X., Han, Y., Leung, V. C. M., Niyato, D., Yan, X., & Chen, X. (2020). Convergence of Edge Computing and Deep Learning: A Comprehensive Survey. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 22(2), 869–904. <https://doi.org/10.1109/COMST.2020.2970550>
- Welbourne, T. M. (2010). Is it time for innovative HRM? *Human Resource Management*, 49(4), 573–574. <https://doi.org/10.1002/hrm.20380>
- Wes Powell—NE DİJBA All-Star 2020. (n.d.). Retrieved September 28, 2023, from <https://wespowell.com/nba-all-star>
- Woyo, E., & Nyamandi, C. (2022). Application of virtual reality technologies in the comrades' marathon as a response to COVID-19 pandemic. *Development Southern Africa*, 39(1), 20–34.
- Young, T. (2020, October 15). Why can't we talk about the Great Barrington Declaration? *The Spectator*. <https://www.spectator.co.uk/article/why-cant-we-talk-about-the-great-barrington-declaration/>
- Zhang, Z., & Guo, M. (2022). Change of tourism organizations: Implications from a review of cultural tourism research. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2022.1000117>